

**TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
BALKAN ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

Cilt: 7, Sayı: 1, Temmuz 2018

**TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF BALKAN RESEARCH INSTITUTE**

Volume 7, Number 1, July 2018

ISSN 2147-1371

Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi (BAE-Dergisi), Balkanlar üzerine sosyal bilimler alanında özgün çalışmalara yer veren uluslararası hakemli bir dergidir. Türkçe ve İngilizce makalelere yer veren BAE-Dergisi, Temmuz ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanır. BAE-Dergisi'ne gönderilen yazılar, yayımlanmadan önce Yayın Kurulunca dergi yazım ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Yayımlanması uygun bulunan makaleler adları gizli tutulan iki ayrı hakeme gönderilir. Hakem süreçleri tamamlanan makaleler Yayın Kurulu'nun nihai değerlendirmesi ve kararı sonrası dergide yayımlanır. Dergide yayımlanan makalelerde savunulan görüşler BAE-Dergisini hiçbir surette bağlamaz. Yayımlanan makale ve yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

Gönderilen makaleler intihallere karşı *iThenticate* programı ile denetlenmektedir. <http://www.ithenticate.com/>

Journal of Balkan Research Institute (JBRI) is an international biannual (July and December) peer-reviewed academic journal that aims to publish original articles, i.e. papers which have not been previously published in any journal, in the realm of Social Sciences related to the Balkans. Each article is examined by the Editorial Board regarding writing principles and guidelines. The ones approved are sent to two independent experts for double-blind peer review. Those articles which peer review process is completed are published after the final evaluation and decision of the Editorial Board. Authors are responsible for their articles. Any of their ideas are individual and does not bind the JBRI. No article is returned to authors.

The articles sent are controlled for plagiarism by the *iThenticate* programme. <http://www.ithenticate.com/>

YAZIŞMA ADRESİ / CORRESPONDENCE ADDRESS

Trakya Üniversitesi Balkan Yerleşkesi Enstitüler Binası
Balkan Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü
22030 Edirne / TÜRKİYE

Telefon / Phone: +90 284 - 235 34 58 **Belgegeçer / Fax:** +90 284 - 236 31 79

E-Mektup / E-mail: baedergisi@trakya.edu.tr

www.baedergisi.trakya.edu.tr / www.baedergisi-en.trakya.edu.tr

<http://dergipark.gov.tr/baed>

BASKI / PRINTING

Trakya Üniversitesi Matbaası
Edirne Teknik Bilimler MYO – Sarayıcı Yerleşkesi / EDİRNE

EDİRNE – TEMMUZ 2018

BALKAN ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ DERĐİSİ
JOURNAL OF BALKAN RESEARCH INSTITUTE

ISSN 2147-1371

DERĐİ SAĞİBİ / OWNER

Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Balkan Araştırma Enstitüsü adına
Dr. Öğr. Üyesi Bülent AKYAY

EDİTÖR / EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Bülent AKYAY

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Kerima FILAN (University of Sarajevo, Saraybosna/Bosna-Hersek)*
Prof. Dr. Engin BEKSAÇ (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)
Prof. Dr. Dragi GJORGIEV (Ss. Cyril and Methodius University, Üsküp/Makedonya)
Prof. Dr. Machiel KIEL (Netherlands Institute, İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Mirjana TEODOSIJEVIC (University of Belgrade, Belgrad/Sırbistan)
Prof. Dr. Thanos VEREMİS (National and Kapodistrian University of Athens, Atina/Yunanistan)
Prof. Dr. İlhan TOKSÖZ (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)
Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)
Doç. Dr. Liliana BOŐCAN ALTIN (University of Bucharest, Bükreş/Romanya)
Doç. Dr. Alexei KALİONSKİ (Sofia University "St. Kliment Ohridski", Sofya/Bulgaristan)
Dr. Öğr. Üyesi Bülent AKYAY (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Sabri Can SANNAV (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)

İNGİLİZCE EDİTÖR / ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Ali HÜSEYİNOĞLU

YAYIN KOORDİNATÖRÜ / PUBLICATION COORDINATOR

Dr. Öğr. Üyesi Vahit Cemil URHAN

DİZGİ / TYPESETTING

Öğr. Gör. Utku KIRLIDÖKME

HALKLA İLİŞKİLER / PUBLIC RELATIONS

Arş. Gör. Fatma RODOPLU

İNDEKS KOORDİNATÖRÜ / INDEX COORDINATOR

Dr. Öğr. Üyesi Ali HÜSEYİNOĞLU

KAPAK TASARIM / COVER DESIGN

Fatma YAZICI

ULUSLARARASI BİLİM DANIŞMA KURULU
INTERNATIONAL SCIENTIFIC ADVISORY COMMITTEE

- Prof. Dr. Yücel ACER, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale/Türkiye
Prof. Dr. İlker ALP, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH, Erciyes Üniversitesi, Kayseri/Türkiye
Prof. Dr. Engin BEKSAÇ, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Nuray BOZBORA, Marmara Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Sabina BAKSIC, University of Sarajevo, Saraybosna/Bosna-Hersek
Prof. Dr. Bernt BRENDAMOEN, University of Oslo, Oslo/Norveç
Prof. Dr. Rıdvan CANIM, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Swietlana M. CZERWONNAJA, Nicolaus Copernicus University, Torun/Polonya
Prof. Dr. Hasret ÇOMAK, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Birgül DEMİRTAŞ, TOBB Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Zafer GÖLEN, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur/Türkiye
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN, Ege Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ, University of Prishtina, Priştine/Kosova
Prof. Dr. Fadil HOCA, Ss. Cyril and Methodius University, Üsküp/Makedonya
Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Nazim İBRAHİM, Ss. Cyril and Methodius University, Üsküp/Makedonya
Prof. Dr. Zegir KADRIU, SEEU University, Kalkandelen/Makedonya
Prof. Dr. Osman KARATAY, Ege Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR, Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ/Türkiye
Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU, Marmara Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Lyubomir MÍKOV, Bulgaristan Bilimler Akademisi, Sofya/Bulgaristan
Prof. Dr. İrfan MORİNA, University of Prishtina, Priştine/Kosova
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ, Gazi Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Emel G. OKTAY, Hacettepe Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon/Türkiye
Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ, İstanbul Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN, Erciyes Üniversitesi, Kayseri/Türkiye
Prof. Dr. Fırat PURTAŞ, TÜRKSOY Genel Sekreter Yrd., Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Lelija SOCANAC, University of Zagreb, Zagreb/Hırvatistan
Prof. Dr. Mirjana TEODOSIJEVIC, University of Belgrade, Belgrad/Sırbistan
Prof. Dr. İlhan TOKSÖZ, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Sibel TURAN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Fahri TÜRK, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Mustafa TÜRKER, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN, İzmir/Türkiye
Prof. Dr. Hamit XHAFERI, SEEU University, Kalkandelen/Makedonya

Doç. Dr. Uğur ALTUĞ, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı/Türkiye
Doç. Dr. Selim ASLANTAŞ, Hacettepe Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Doç. Dr. Goran BANDOVIĆ, Univ. College of IR and Diplomacy, Zagreb/Hırvatistan
Doç. Dr. Tuba ÜNLÜ BİLGİÇ, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Doç. Dr. Bilgin ÇELİK, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU, Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale/Türkiye
Doç. Dr. Neriman HASAN, Ovidius University of Constanta, Köstence/Romanya
Doç. Dr. Murat ÖNSOY, Hacettepe Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Doç. Dr. Ayşe ÖZKAN, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı/Türkiye
Doç. Dr. Caner SANCAKTAR, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli/Türkiye
Doç. Dr. Abidin TEMİZER, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Arkan ACAR, Yaşar Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Kelağa AHMET, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Veysi AKIN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Bülent AKYAY, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mümin İSOV, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel HOŞ, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ali HÜSEYİNOĞLU, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül KILIÇ, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Kader ÖZLEM, Uludağ Üniversitesi, Bursa/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Vahit Cemil URHAN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye

Balkan Araştırma Enstitüsü (BAE) Dergisi, TÜBİTAK/ULAKBİM TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), EBSCO, J-Gate, Modern Language Association (MLA) International Bibliography, ProQuest ve T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Veri Tabanı tarafından taranmaktadır.

The Journal of Balkan Research Institute (JBRI) is indexed in TÜBİTAK/ULAKBİM TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Veri Tabanı, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), EBSCO, J-Gate, Modern Language Association (MLA) International Bibliography and ProQuest.

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Aydın BABUNA, Boğaziçi Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Süleyman BAKI, Tetova Üniversitesi/Tetova-Makedonya
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Necati DEMİR, Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Mehmet Zeki İBRAHİMGİL, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Mustafa ÖZER, İstanbul Medeniyet Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Hamide Burcu ÖZGÜVEN, Trakya Üniversitesi/Edirne
Prof. Dr. Hava SELÇUK, Erciyes Üniversitesi/Kayseri
Doç. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR, Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Doç. Dr. Çiğdem AYDIN KOYUNCU, Uludağ Üniversitesi/Bursa
Doç. Dr. Caner SANCAKTAR, Kocaeli Üniversitesi/Kocaeli
Doç. Dr. Mucize ÜNLÜ, Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Samsun
Dr. Öğr. Üyesi Sıddık ÇALIK, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/Ankara
Dr. Öğr. Üyesi Bekir Yüksel HOŞ, Trakya Üniversitesi/Edirne
Dr. Öğr. Üyesi Nedime Aslı ŞİRİN ÖNER, Marmara Üniversitesi/İstanbul
Dr. Öğr. Üyesi Kader ÖZLEM, Uludağ Üniversitesi/Bursa
Dr. Öğr. Üyesi Seda TAŞ, Trakya Üniversitesi/Edirne

**BALKAN ARAŞTIRMA
ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**
Cilt 7, Sayı 1, Temmuz 2018

**JOURNAL OF BALKAN
RESEARCH INSTITUTE**
Volume 7, Number 1, July 2018

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

RESEARCH ARTICLES

Erhan AKDEMİR

*European Union Perception Of
Bosnia And Herzegovina's People*

*Bosna Hersek Halkının Avrupa Birliği
Algısı*

1-30

Gülşen DİŞLİ – Ayşe Nermin UZ TAŞKESEN

*Makedonya, Bitola'daki (Manastır)
Haydar Kadı Camisinin 2014-2017
Yılları Konservasyonu ve
Restorasyonu*

*2014-2017 Conservations And
Restorations Of Haydar Qadi Mosque
In Bitola, Macedonia*

31-85

Alper GÖNÜL – Selen DURAK

*Bir Osmanlı Kenti Üsküp'ün
Tanzimat'tan
XX. Yüzyıla Fiziksel Değişim Süreci*

*Physical Transformation Process Of
An Ottoman City Skopje From
Tanzimat Decree To 20th Century*

87-110

Ertuğrul KARAKUŞ

*Türkçenin Oğuz Sahasının İki Vatan
Şairi: Bahtiyar Vahapzade ve
Abdülfettah Rauf'un "Vatan" Temalı*

*Two Patriotic Poets Of Oghuz Dialect
Of Turkish: A Comparative Analysis
On Bahtiyar Vahapzade's and*

*Şiirleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir
İnceleme*

*Abdulfettah Rauf's Poems On
"Motherland"*

111-166

Zülfiye KOÇAK

*Osmanlı Toplumunda Zimmî
Kadınların Kadı Mahkemelerini
Kullanma Pratiği:
Vidin Örneği (1700-1750)*

*Practices Of Non-Muslim Women For
Using The Kadi Courts In The
Ottoman Society:
Vidin Example (1700-1750)*

167-210

Caner SANCAKTAR

*Political And Economic Reconstruction
In Bosnia-Herzegovina*

*Bosna-Hersek'te Siyasal Ve Ekonomik
Yeniden Yapılanma*

211-237

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ / BOOK REVIEWS

Alexandru-George CERCHEZEANU

*Lucian Boia, În jurul Marii Uniri de la 1918: Naşuni, frontier, minorităţi
[1918'deki Büyük Birleşme Döneminde: Milletler, Sınırlar, Azınlıklar]*

239-244

Ergün HASANOĞLU

*Simeon Trayçev Radev, Galatasaray Mekteb-i Sultanisi: Resneli Bulgar Bir
Talebenin Hatıraları 1879-1898*

245-248

EUROPEAN UNION PERCEPTION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA’S PEOPLE

Erhan AKDEMİR*

ABSTRACT

The main purpose of this article is to measure and analyze the perceptions, attitudes, behaviors and knowledge of Bosnia and Herzegovina’s public opinion about the Bosnian Herzegovina-EU relations and the EU. The study used three key dimensions regarding the EU perception of the Bosnian Herzegovina people: Political, economic and cultural. Each dimension identifies the EU perception of the Bosnia and Herzegovinian public opinion. This provides us with important data on how the public perceive the EU. Does the public opinion see the EU as a key to solve internal economic and political problems of the BiH? According to public opinion what are the main obstacles in front of Bosnia and Herzegovina’s EU membership? The answers to these questions were sought in the study.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, European Union, Perception, Identity, Public Opinion.

BOSNA HERSEK HALKININ AVRUPA BİRLİĞİ ALGISI

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı Bosna Hersek halkının Bosna Hersek-AB ilişkileri ve AB konusundaki algı, tutum, davranış ve bilgi düzeylerini; nedenleriyle beraber kavramak ve analiz etmektir. Çalışma, Bosna Hersek halkının AB algısı ile ilgili üç ana boyut belirlemiştir. Bunlar politik, ekonomik ve kültürel boyutlardır. Her bir boyut, Bosna Hersek kamuoyunun AB algısını belirlemektedir. Bu da bize Bosna Hersek halkının AB’yi nasıl algıladığına dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bosna Hersek kamuoyu, AB’nin Bosna Hersek’in iç ekonomik ve siyasi sorunlarının

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Anadolu Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Eskişehir, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-4579-3759, E-mektup: erhanakdemir@anadolu.edu.tr.

çözümünde kilit rol oynadığını düşünüyor mu? Söz konusu kamuoyuna göre Bosna-Hersek'in AB üyeliğinin önündeki başlıca engeller nelerdir? sorularının yanıtları çalışmada aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bosna Hersek, Avrupa Birliği, Algı, Kimlik, Kamuoyu.

Introduction

The main purpose of this article is to measure and analyze the perceptions, attitudes, behaviors and knowledge of Bosnia and Herzegovina's public opinion about the Bosnian Herzegovina-EU relations and the EU. The survey was conducted using a quantitative method – face-to-face field survey of citizens of Bosnia and Herzegovina. The data acquisition process in the survey was provided by applying survey forms to randomly selected 284 citizens of Bosnia and Herzegovina in Sarajevo. Face-to-face interview method was used to collect data. Interviewers read the questions and answers out loud from the questionnaire and marked down the respondents' answers. For this survey, a probability random stratified sample representative of the current population of Bosnia and Herzegovina was used. The sample universe for this survey is population of citizens of the Bosnia and Herzegovina 16 years of age and older. The other basic information regarding the survey is the period of survey. Survey period is from July 5th to October 5th, 2017.

In this study aimed at revealing the perceptions, attitudes, behaviors and views of Bosnia and Herzegovina people about Bosnia and Herzegovina's EU membership, the data obtained from the fieldwork carried out with this target are as follows:

- According to your opinion, what is the most important problem in the relations between Bosnia - Herzegovina and EU?
- According to your opinion, what is the most important value of the European identity and culture?
- Do you think the EU is a 'Christian Club'?
- Do you think Bosnia and Herzegovina is a part of European identity and culture?
- Do you support the membership of Bosnia and Herzegovina to the EU?

EUROPEAN UNION PERCEPTION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA'S PEOPLE

Subsequently, the results are also evaluated in comparison to the Gallup Balkan Monitor studies, Balkan Eurobarometers conducted by the Regional Cooperation Council, *Eurobarometer: Public Opinion in Bosnia and Herzegovina* conducted by the Prism Research and *Sources of Insecurities in Western Balkans and Turkey: Human Security Barometer 2016* conducted by the The Cross-Border Citizens' Network for Peace and Inter-Communal Reconciliation and Human Security average for corresponding topics.

This survey is carried out by the Department of International Relations of the Faculty of Economics of Anadolu University. This research project was supported by Anadolu University Rectorate as the Scientific Research Project with the 1705E137 project number. The survey is expected to shed light on Bosnian public opinion about the EU, EU integration and identity issues. In this process, the economic structure of the country, democratic rights and freedoms, the rule of law and human rights will be examined. In this respect, this study aims to find out the perception, attitude, behavior and knowledge levels of the Bosnian-Herzegovinian people about Bosnia and Herzegovina-EU relations and the EU. The study also explored the possible obstacles Bosnia and Herzegovina may face in the EU accession process. The students, academics and decision-makers in foreign policy matters, non-governmental employees, media professionals, the private sector and the public interested in the subject will be able to benefit from the project results.

1. BiH-EU Relations: Historical Background

The process of setting up the EU's economic and political relations with the Western Balkans began in 1996 with the adoption of the idea of the 'Regional Approach' by the Union. There are two basic dimensions of the Regional Approach, which will bring the Western Balkan countries closer to the EU. These are political and economic bases.¹ This approach also established political and economic conditionality for the development of bilateral relations between BiH and the EU, in terms of trade, financial assistance and economic cooperation.² Immediately after this date, in 1998,

---

¹ European Commission Bulletin of the EU No: 1-2/1996, <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/9fc9465a-490b-4c96-8196-9ddd89927af1/language-en>, (18.04.2018).

² European Commission, 2003rd Council Meeting - General Affairs - Luxembourg, 29/30 April 1997 http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-97-129_en.htm?locale=en, (18.04.2018).

The Consultative Task Force was established for peace building and protection civil population between the EU and BiH.³ In 1999, the EU presented a comprehensive cooperation proposal for the five countries of South-Eastern Europe including BiH in the region called as Stability and Association Pact (SAP).⁴ In August of the same year, the Parliamentary Assembly of BiH expressed its commitment to the EU. The SAP aims to enhance institution building, economic reconstruction and regional cooperation of the countries in the region for the future EU membership.⁵ That year also, the EU External Relations Commission published an “EU Road Map” that identified 18 essential steps BiH needed to complete before a feasibility study of its potential suitability for EU membership.⁶

In June 2000 the Feira European Council officially explained that all the SAP countries are “potential candidates” for EU membership.⁷ After this development, another important step about the regional approach of the EU towards the Balkans was taken at the Zagreb Summit in 2000. This Summit is very important because in this Summit the EU launched the SAP in order to develop a strategy towards the countries in the region including BiH.⁸ This approach reiterated and confirmed at the Thessaloniki Summit in 2003. In this Summit, the Council of the European Union declared that on the Western Balkans: “The future of this region is in the European Union.”⁹ Thus, BiH - along with other Western Balkans countries—was identified as a potential candidate for European Union (EU) membership. With this framework, the EU showed its aim to support the Europeanization of the Western Balkans

---

³ D. Šuško, “EU Enlargement and the Case of Bosnia-Herzegovina: A Brief Historical Sketch”, *Journal of Faculty of Arts and Social Sciences International University of Sarajevo*, (2), 2012, p. 99-119.

⁴ European Parliament, *The Western Balkans and EU Enlargement*, http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/en/FTU_5.5.2.pdf.

⁵ European Commission, *European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations* https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/glossary/terms/sap_en, (10.05.2018).

⁶ G. O. Tuathail. “Embedding Bosnia-Herzegovina in Euro-Atlantic Structures: From Dayton to Brussels”, *Eurasian Geography and Economic*, 46 (1), 2005, p. 51-67.

⁷ I. G. Bărbulescu and M. Troncotă, “The Ambivalent Role of the EU in the Western Balkans- ‘Limited Europeanisation’ Between Formal Promises and Practical Constraints: The Case of Bosnia-Herzegovina”, *Romanian Journal of European Affairs*, 12 (1), 2012, p. 5-26.

⁸ V. Džihic and A. Wieser, “Incentives for Democratisation? Effects of EU Conditionality on Democracy in Bosnia & Herzegovina”, *Europe-Asia Studies*, 63 (10), 2011, p. 1803-1825.

⁹ Thessaloniki and After I: The EU’s Balkan Agenda, *International Crisis Group*, *Balkan Briefing*, 2003, p. 2. https://www.files.ethz.ch/isn/27833/b027_eu_balkan_agenda.pdf, (21.06.2018).

EUROPEAN UNION PERCEPTION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA'S PEOPLE

towards their future inclusion into the EU institutional structure.¹⁰ In 2004 the EU decided the first European Partnership for BiH.

After the Thessaloniki Summit, in September 2007 visa facilitation and readmission agreements were signed and entered into force between the BiH and EU. And also since 2008 the EU and BiH have Interim Agreement on Trade and Trade-related issues. On 25.11.2005 Stabilisation and Association Agreement (SAA) negotiations were officially started in Sarajevo and on 04.12.2007 EU initial Stabilization and Association Agreement. The SAA was signed on 16 June 2008 in Luxembourg, established the framework for implementation of legal, administrative, institutional and economic reforms that will lead the country closer to the EU. And also the SAA became the main driving force behind democratisation in the Western Balkans.¹¹

On 31.07.2008 BiH and EU signed the finance agreement for the instrument for pre-accession assistance (IPA). As a result, the free trade area between EU and BiH was established and the EU is the main trading partner of the country. Additionally, BiH benefits from the EU's unilateral autonomous trade preferences for countries and territories participating in or linked to the Stabilisation and Association process. In May 2010 Commission adopted the proposal allowing citizens of Albania & Bosnia and Herzegovina to travel to Schengen countries without a short-term visa. After Commission's decision visa free regime for Schengen area introduced for all BiH citizens having a biometric passport. Statement of the EU External Action Service (EEAS) about the EU and BiH relations is the another important development in 2010. According to this statement EEAS described BiH in early 2010 as "the most unstable corner of Europe".¹²

In June 2012 The EU and Bosnia and Herzegovina launched the High Level Dialogue on the Accession Process. Following this process SAA has

---

¹⁰ L. Demetropoulou, "Europe and the Balkans: Membership Aspiration, EU Involvement and Europeanization Capacity in South Eastern Europe", *Southeast European Politics*, 3 (2-3), 2002, p. 87-106.

¹¹ T. Gromes, "The Prospect of European Integration and Conflict Transformation in Bosnia and Herzegovina", *Journal of European Integration*, 31 (4), 2009, p. 431-447.

¹² Gerard Toal and Adis Maksić, "Is Bosnia-Herzegovina Unsustainable? Implications for the Balkans and European Union", *Eurasian Geography and Economics*, 52 (2), 2011, p. 290.

been ratified and entered into force on 1 June 2015 between the partners.¹³ In February 2016 BiH submitted its application to join the EU. The EU adopted Bosnia and Herzegovina's application for membership of the Union on 16 September 2016, and promptly asked the European Commission to examine the extent to which the country conforms to EU criteria.¹⁴ On completion of the negotiations, a Treaty of Accession was signed and ratified by the Member States and the European Parliament gave its assent. BiH has Potential candidate membership status in the EU in today.¹⁵ And also, The statement made by the European Commission on 6 February 2018 has created a very promising situation for Bosnia and Herzegovina's membership process. The European Commission has announced ambitious plans for a grand, new push toward enlargement, hoping to welcome western Balkan states in the EU within the next seven years. According to Johannes Hahn, the Commissioner for European Neighborhood Policy and Enlargement Negotiations "It's important to 'export stability to the region rather than importing instability to the EU'. Therefore, he believes that by 2025, the countries will be able to become more democratic, constitutional and competitive.¹⁶ Bosnia and Herzegovina's (BiH) EU membership perspective and relations with the Union have developed in this context so far.

2. BiH-EU Relations: Financial Assistance and Trade Relations

Between 1995 and 2008, EU assistance to Bosnia amounted 2.8 billion Euro under the CARDS and Instrument for Pre-accession Assistance (IPA). Between 2007 and 2013, Bosnia and Herzegovina benefited from 615 million euro from the IPA which aims at providing targeted financial assistance to countries which are candidates and potential candidates for membership to the EU.¹⁷ For the period of 2014–2020 165 million Euro allocated for Bosnia and Herzegovina.¹⁸ In particular, IPA has found financial support for the realization of projects in various fields in Bosnia and

---

¹³ European Commission, European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations, Bosnia and Herzegovina, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/bosnia-herzegovina_en, (10.04.2018).

¹⁴ <http://www.consilium.europa.eu/en/policies/enlargement/bosnia-herzegovina/>, (02.04.2018).

¹⁵ Bărbulescu, *op. cit.*, p. 11.

¹⁶ EU announces ambitious expansion plans in western Balkans, <http://www.dw.com/en/eu-announces-ambitious-expansion-plans-in-western-balkans/a-42473497>, (07.02.2018).

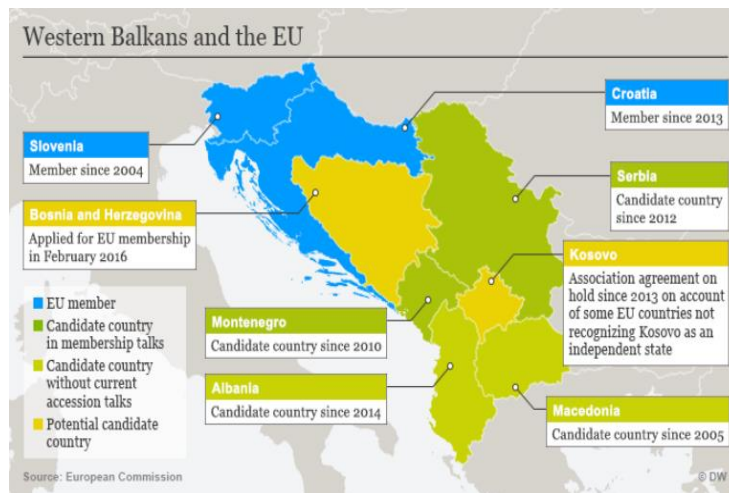
¹⁷ Financial assistance and trade relations, http://europa.ba/?page_id=480, (02.04.2018).

¹⁸ A. E. Juncos "Member State-Building Versus Peacebuilding: The Contradictions of EU State-Building in Bosnia and Herzegovina", *East European Politics*, 28 (1), 2012, p. 58-75.

EUROPEAN UNION PERCEPTION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA'S PEOPLE

Herzegovina. These projects were prioritized in economic and political areas. Respect for human rights as well as minority rights and gender equality are among these projects. Other political projects are: support the development of civil society and strengthen democratic institutions and the rule of law, reform in public administration. Apart from these areas IPA accomplish economic reforms, push forward regional co-operation, and help to sustainable development and reduction of poverty.¹⁹

The EU is the basic trading partner of BiH. BiH has gained EU market access through the EU since 2000. After come into force of the Interim Agreement, access of products from Bosnia and Herzegovina to the EU spreaded, and the EU exports to the country have been granted as trade preferences. According to the last three progress reports,²⁰ BiH has achieved a high level of trade integration with the EU. In addition to that the EU still the main trading partner of Bosnia and Herzegovina. The share of exports to the EU increased to 73,5%, while imports from the EU decreased slightly to 60% of total imports.²¹ The most important EU countries trade partners are Germany and Croatia.

¹⁹ Delegation of the European Union to the Bosnia and Herzegovina, *EU Funding in Bosnia and Herzegovina*, <http://projects.europa.ba/About>, (02.04.2018).

²⁰ European Commission, *Bosnia and Herzegovina 2016 Report*, https://ec.europa.eu/neighbourhoodenlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_bosnia_and_herzegovina.pdf, (02.04.2018).

²¹ Financial assistance and trade relations, http://europa.ba/?page_id=480, (02.04.2018).

3. The Survey Results

Table 1: Demography

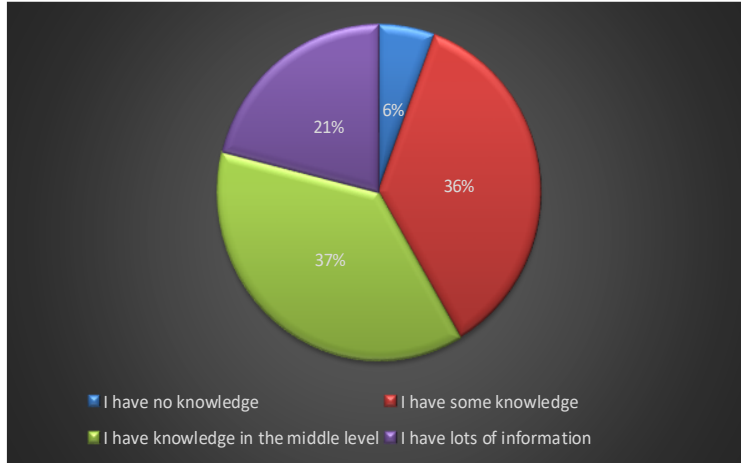
Demography	Frequency	%	Demography	Frequency	%
Gender			Education		
Female	171	62,0	University Degree	167	65,7
Male	105	38,0	Master Degree	37	14,6
Total	276	100,0	PHD	9	3,5
			High School	41	16,1
			Total	254	100,0
Age			Occupation		
16-24	140	49,6	Unemployment	6	2,2
25-29	47	16,7	Student	140	50,9
30-34	34	12,1	Housewife	2	0,7
35-39	36	12,8	Civil servant	12	4,4
40-44	12	4,3	Private sector	71	25,8
45- +	13	4,6	Volunteer Non-Governmental Organization Employee	2	0,7
Total	282	100,0	Other	42	15,3
			Total	275	100,0

In the survey, 38% of respondents are male and 62% are female. 49,6% of respondents younger than 25 years old. 16% of the survey participants are between 25 and 29 years old. 12,1% of the survey participants are between to 30-34 and 12,8% of them between 35-39 years old,. 8,8% of the partipants are 40 and older years old.

When it comes to the highest degree completed of formal education, 16,1% of respondents have high school degree, 65,7% both academy/vocational school and university education, 14,4% of respondents have completed master degree and 3,5% of respondents have completed Phd. In the survey, 50,9% of respondents are student, 25,8% respondents are working in private sector, 4,4% respondents are civil servant.

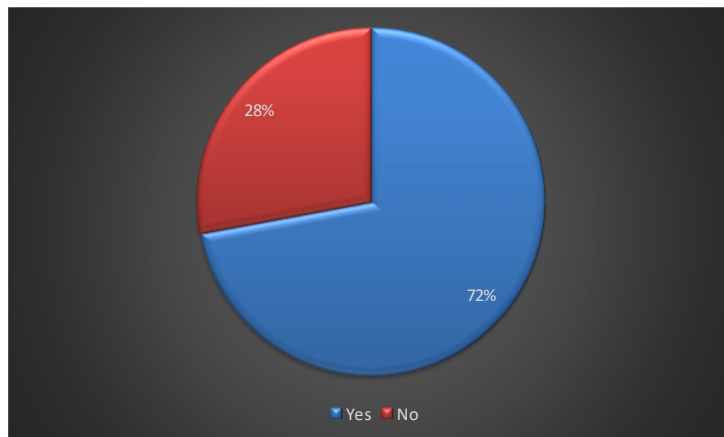
EUROPEAN UNION PERCEPTION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA'S PEOPLE

Graphic 1: How do you think you have information about the European Union?

In this survey, 94% respondents (268 people) said that they have knowledge about the EU. 6% of the participants (16 people) said that they don't have knowledge about the European Union. 37% of the respondents (106 people) said that they have knowledge in the middle level, 36% participants (102 people) have some knowledge, and 21% participants (60 people) have lots of knowledge about the EU.

Graphic 2: Do you support the membership of Bosnia and Herzegovina to the EU?

According to the responses of the participants the support for EU membership is quite high in Bosnia and Herzegovina. 204 of the 283 participants supported Bosnia and Herzegovina's EU membership. This number corresponds to 72%. 79 participants opposed Bosnia Herzegovina's EU membership. This number corresponds to 28%.

According to research conducted by the Gallup Balkan Monitor in BiH in 2006, 66% of the respondents thought that EU membership was *a good thing*, according to 8% of the respondents thought that EU membership was *a bad thing*. For the 16% of the respondents EU membership was *neither good or bad*.²² When we look at Gallup's 2008 research only half of the respondents (48%) thought that membership of the EU would be *good* for their country, approximately one-third thought (31%) it would be *neither good nor bad* and one in 10 thought that it would be a *bad thing* (11%). Again according to the same research sixteen percent thought that BiH would never be accepted in the EU as a member and one in 10 thought that this would only happen in the distant future, after 2020. One in five respondents expected the country to be ready for accession between 2016 and 2020.²³ In 2010 respondents thought that membership of the EU would be *good* for their country 69% in 2010. In addition, respondents in the survey were pessimistic about the entry date of their country to the EU and did not expect membership before 2018.²⁴

A similar question was asked in the research of the Regional Cooperation Council (RCC). The question was: "*Do you think that EU membership would be (is-for Croatia) a good thing, a bad thing, or neither good nor bad?*". According to the work the rate of those who say "EU membership is good thing" is 33%. The rate of those who say "EU membership is bad thing" is 21%. The rate of those who say "EU membership is neither good nor bad" is 42%. The results of the RCC's 2017 study are as

---

²² Gallup Balkan Monitor 2009, Focus On: Perceptions of the EU in the Western Balkans, 2009, https://wbc-rti.info/object/document/7242/attach/Gallup_Balkan_MonitorFocus_On_EU_Perceptions.pdf, (23.01.2018).

²³ Gallup Balkan Monitor Insights and Perceptions: Voices of the Balkans 2008 Analytical Report. http://www.esiweb.org/enlargement/wpcontent/uploads/2009/02/2008_Analytical_Report.pdf, (23.01.2018).

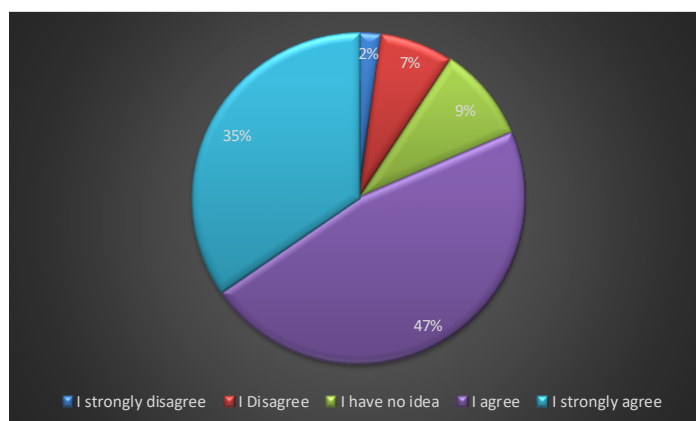
²⁴ Gallup Balkan Monitor Insights and Perceptions: Voices of the Balkans, 2010, p. 21-24. http://www.esiweb.org/enlargement/wpcontent/uploads/2009/02/2010_Summary_of_Finding_s.pdf, (23.01.2018).

EUROPEAN UNION PERCEPTION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA'S PEOPLE

follows: “EU membership is good thing” is 31%, “EU membership is bad thing” is 18%, “EU membership is neither good nor bad” is 46%.²⁵

What does the European Union personally mean for you?

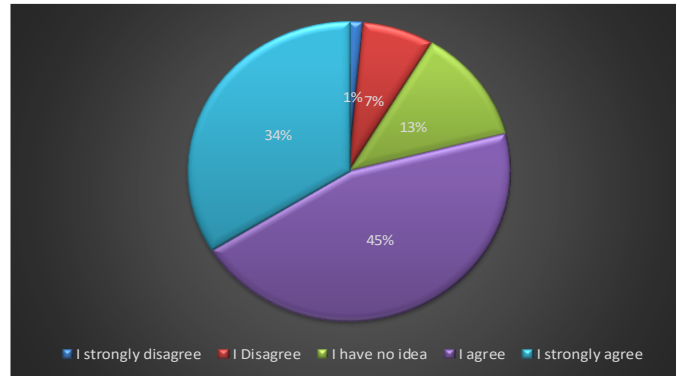
Graphic 3: For me, the EU means freedom of travel to any EU member country.

280 of the 284 participants answered this question. Related with this question 131 of 280 people said that “I agree”, 91 of them said that “I strongly agree.” The total percentage rate of the “I agree and I strongly agree” is 82%. The percentage of respondents who answered “I do not agree” and “I strongly disagree” with this question is 9%. This rate corresponds to 26 people. Only 7 percent of respondents say “I Disagree” and only 2 percent say “I strongly disagree.” The percentage of respondents who answered “I have no idea” is 9% (26 participants). In the study conducted by the RCC in 2016, the response to the similar statement was 23 percent. This ratio was measured as 28 percent by the RCC in 2017.

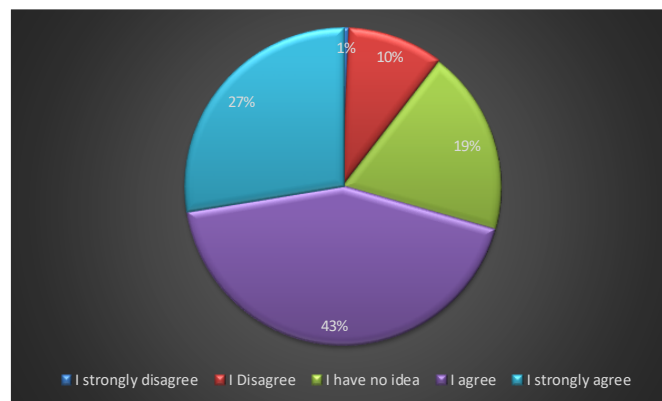
²⁵ Regional Cooperation Council, Balkan Barometer 2017–Public Opinion Survey, Sarajevo, 2017, p. 54. http://www.rcc.int/seeds/files/RCC_BalkanBarometer_PublicOpinion_2017.pdf, (16.01.2018).

Graphic 4: For me, the EU means freedom of work in any EU member country.

79 percent of the respondents said they “agree” with this idea. Among them, the rate of “I agree” is 45%. The rate of “I strongly agree” is 34 percent. The total number of people who say “I disagree and I strongly disagree” is 24. The percentage of this figure is 8 percent. Only 1 percent of respondents said “I strongly disagree.” These figures show us that Bosnian Herzegovina citizens are primarily associate EU membership with freedom of work in any EU member country. 13% of the participants did not give any opinion. We can compare these results with works of the RCC. The results of the RCC in 2016 and 2017 are as follows: 19% and 23%.

Graphic 5: For me, the EU means freedom of learning for any EU member country.

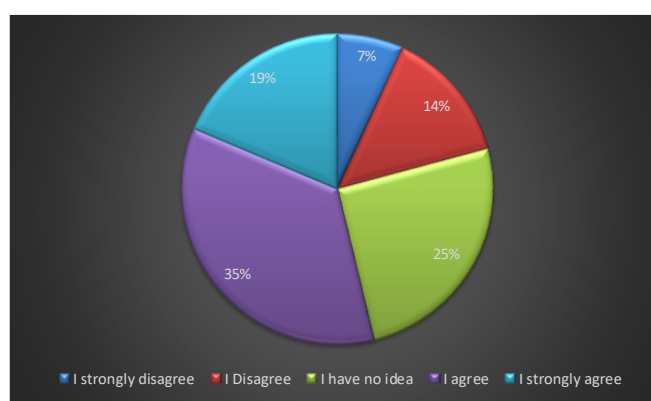

EUROPEAN UNION PERCEPTION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA'S PEOPLE

The percentage of the participants who say “For me, the EU stands for freedom of learning in any EU Member State” is 70% (197 people). Among them, the rate of “I agree” is 43%. The rate of “I strongly agree” is 27 percent. The percentage of the participants who “disagree” with this view is 11% (29 people). 19% of the participants did not give any opinion (53 people). The total number of respondents who answered this question is 279.

Graphic 6: For me, the EU means economic prosperity.

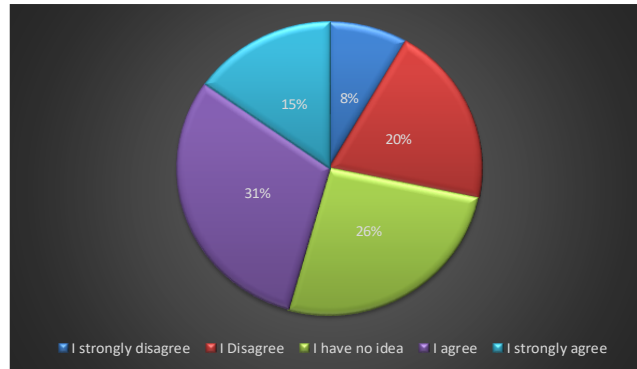

Weak institutions and lack of democracies are the most important obstacles in front of the political and economic development of the BiH. Again these two basic problems make it hard to realization of the reform programs in the country. This leads to a very low performance of the country's economy. This situation leads to declining living standards, rising unemployment and increased poverty.²⁶ Therefore, considering the high amount of the young population among the survey participants, we can say that a significant proportion of the participants regarded the EU as a force that could overcome the economical and political problems of the state. In this perspective, a little more than half of the participants (54% of the participants means 150 person) have stated that the EU has come to mean economic prosperity for them. The percentage of those who say “I strongly agree” is 19 percent. The percentage of those who say “I agree” is 35%. The total number of people who do not share this view is 58. This number corresponds to 21%. At this rate, the participant saying “I strongly disagree” is 7%, the participant saying “I disagree” is 14%. 25% of the participants did not give any opinion (71 people). It is also possible to compare these numbers with other field

²⁶ Demetropoulou, *op. cit.*, p. 88.

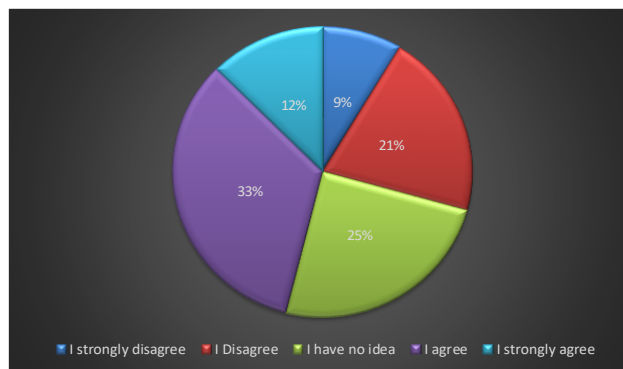
researchs. The results of the RCC in 2016 and 2017 are as follows related with this comment: 29% and 31%.

Graphic 7: For me, the EU expresses peace.

The percentage of the participants who say “For me, the EU expresses peace” is 46% (126 people). The percentage of those who say “I strongly agree” is 15 percent (42 people). The percentage of those who say “I agree” is 31% (84 people). The total number of people who do not share this view is 78. This number corresponds to 28%. At this rate, the participant saying “I strongly disagree” is 8%, the participant saying “I disagree” is 20%. 26% of the participants did not give any opinion (72 people). The total number of respondents who answered this question is 276. The results of the RCC in 2016 and 2017 are as follows related with this comment: %20 and %22.

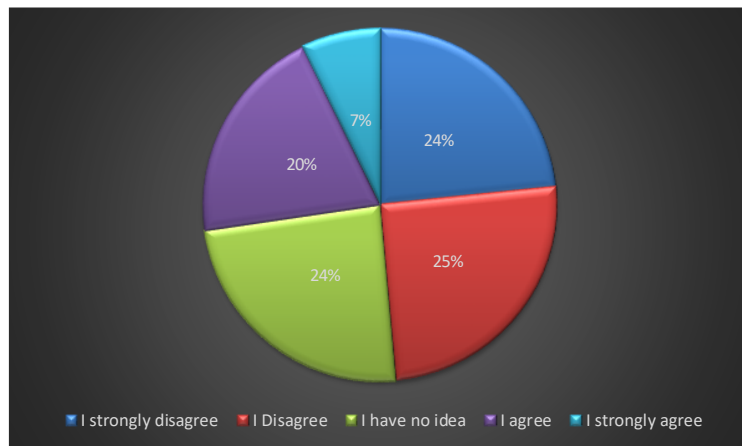
Graphic 8: For me, the EU expresses democracy.

EUROPEAN UNION PERCEPTION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA'S PEOPLE

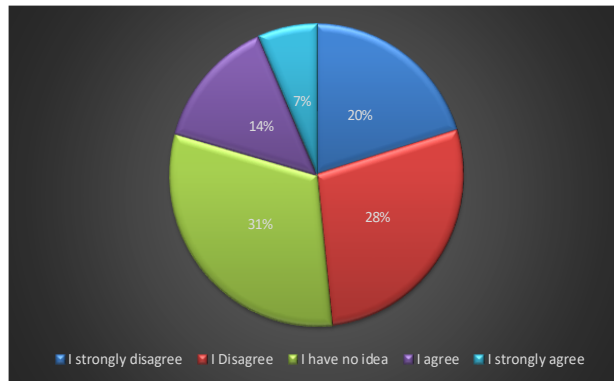
45% of the respondents indicated that they participated the expression of Graphic 8 while 30% of the respondents stated that they did not participate in this opinion. The percentage of those who say “I have no idea” is 25%.

Graphic 9: If Bosnia and Herzegovina becomes a member of the EU, our cultural identity will be lost.

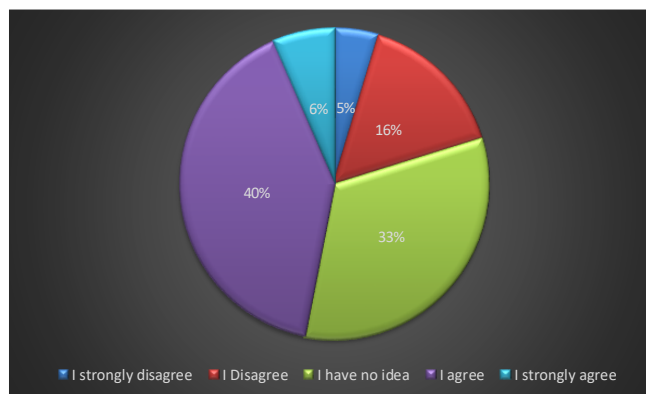
This data shows us almost half of the participants defend that If Bosnia and Herzegovina becomes a member of the EU their cultural identities will not be lost. The total rate of those who defend this view is 49%. This rate corresponds to 135 people. The percentage of respondents who say “I strongly disagree” is 24%. The proportion of respondents who say “I Disagree” is 24%. Whereas, the percentage of those who defend the idea that cultural identities will be lost is 27 percent. This rate corresponds to 135 people. 278 of 284 participants answered this question. 67 of 287 participants did not give any opinion.

Graphic 10: If Bosnia and Herzegovina becomes a member of the EU, unemployment will increase in the country.

The rate of survey participants who think that If Bosnia and Herzegovina becomes a member of the EU, unemployment will increase is 21%. This ratio indicates 57 of 277 people who answered this question. Whereas 48% of the participants do not agree with this view. This ratio indicates 134 of 277 people who answered this question. 31 percent of respondents preferred “I have no idea” option. This ratio indicates 86 of 277 people who answered this question.

Graphic 11: For me, the EU is the provision of social protection.

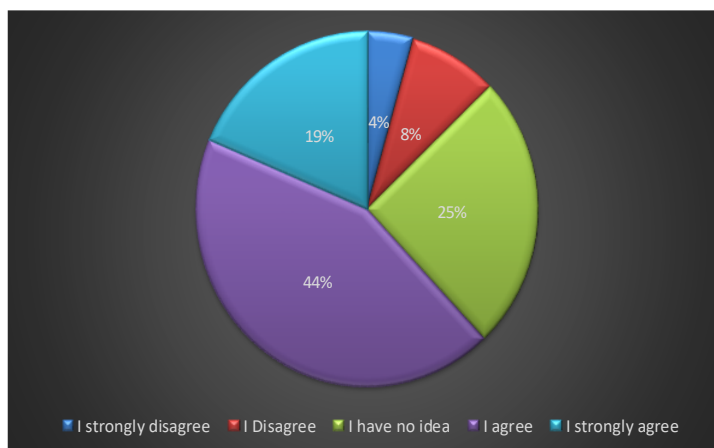

According to 46% of respondents, EU means the provision of social protection. This rate corresponds to 130 people. While the percentage of those who do not think in a similar way is 11%. This rate corresponds to 56 people.

EUROPEAN UNION PERCEPTION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA'S PEOPLE

In the survey, the answer “I have no idea” with the maximum number was measured here. This rate is 33%. This rate corresponds to 91 people. The results of the RCC in 2016 and 2017 are as follows related with this comment: %12 and %16.

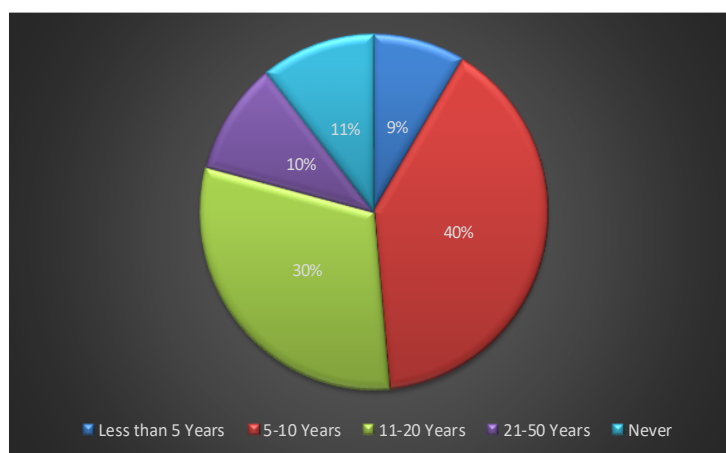
Graphic 12: For me, the EU is cultural diversity.

According to 63% of respondents (170 people), the EU is for cultural diversity. 12% percent of respondents (25 People) do not agree with this view. 25% of participants (69 people) said they did not have information. The total number of respondents who answered this question is 274. On the other hand, in a survey conducted by Prism in 2010, the participants defend that process of joining BiH to EU threatens its specific domestic culture. The question related with this expression was: “Process of joining BiH to EU threatens its specific domestic culture”. According to results nearly one half of respondents (41%) tends to generally agree with this statement. A total of 15% of respondents disagree with this statement. 33% of the participants preferred “neither agree nor disagree” option.²⁷

²⁷ Prism Research, Eurobarometer Public Opinion in Bosnia and Herzegovina, Final Report, Sarajevo, September 2010. <http://mdgfund.org/sites/default/files/Culture%20participation%20study.pdf>, (18.01.2018).

Graphic 13: Do you think when Bosnia and Herzegovina can be a full member of the EU?

282 of 284 respondents answered this question. 252 of 282 people (89%) are in the expectation that Bosnia Herzegovina’s EU membership will take place in different time intervals. According to results majority of participants are optimistic about the Bosnia and Herzegovina’s EU membership in the near future. Because, the results gave the percentage of participants who chose between 5-10 years is 40%. This rate corresponds to 113 people. Also, from the participants who have chosen the option “Less than 5 Years” is 9%. This rate corresponds to 24 people The second largest group is those who choose between “11-20 years.” Their rate is 30%. This rate corresponds to 86 people. The rate of those who prefer between “21-50 years” is 10%. This rate corresponds to 29 people. Also, the percentage of those who think that EU membership will never happen is 10%.

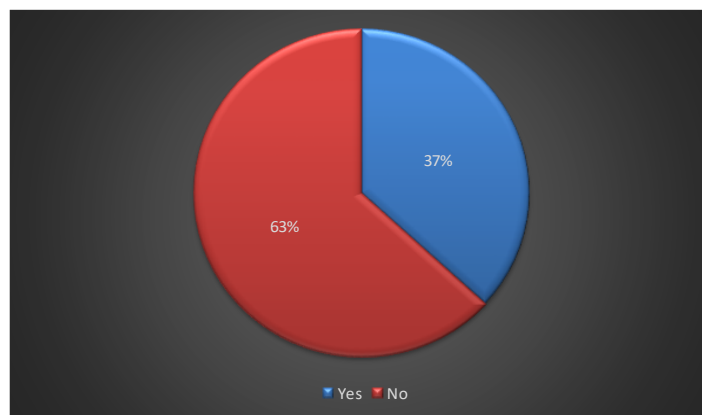
We can compare this results with the field researches of RCC in 2016 and in 2017. In the work carried out by the RCC in 2016 the proportion of participants who responded by 2020 is 20%. The proportion of respondents who responded by 2025 is 18% and the proportion of respondents who respond by 2030 is 15%. The percentage of those who think that EU membership will never happen is 33%. According to the RCC’s 2017 study the results are as follows: the proportion of participants who responded by 2020 is 15%, the proportion of respondents who responded by 2025 is 23%, the proportion of respondents who respond by 2030 is 15%, the percentage of

EUROPEAN UNION PERCEPTION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA'S PEOPLE

those who think that EU membership will never happen is 33% as the same previous year.²⁸

The main reason for this differences between the author survey and RCC survey is that the participants of the survey made by the author have a younger population. 221 of the 282 participants have a “16-34” age range. This figure corresponds to 77,7%. On the other hand, this rate is 27% in the research of RCC. In this respect, we can say that young people look at the EU membership process more positively than the middle and older people.

Graphic 14: Do you think that the EU is acting frankly towards Bosnia and Herzegovina?

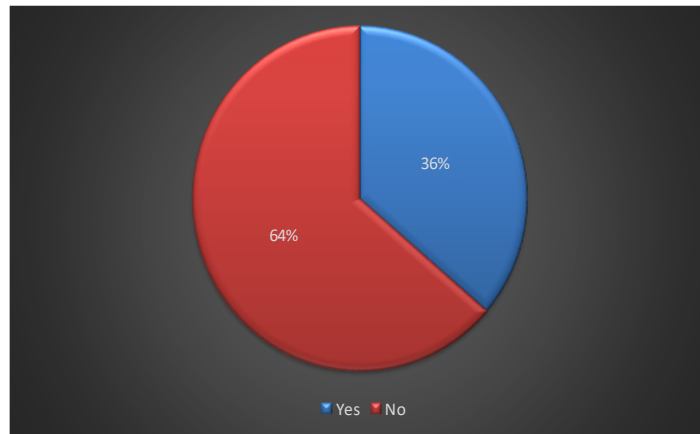

The answer to this question provides us to concrete data on Bosnia and Herzegovina's people's confidence about the EU. This result shows us that a significant part of the public does not trust the EU. We can say that the most important reason for this situation is the identity and culture that the country has. Because Muslim identity, which is widely owned by the public in BiH, is seen as an obstacle in front of the to the BiH for its EU membership. Indeed, there have been suspicions regarding the willingness of the EU to incorporate a state with such a large Muslim population. Therefore an uneasy relationship exists between EU and Bosnian Muslims. The change of this situation depends on the EU's promise to the people of Bosnia and its fulfillment of these promises. Mixed signals from the EU, wrong approach or

²⁸ http://www.rcc.int/seeds/files/RCC_BalkanBarometer_PublicOpinion_2017.pdf, (14.01.2018).

tough conditions without the necessary assistance could spoil the process of integration of Bosnia into the EU.²⁹ In this framework, 269 of 284 respondents answered this question. 63% of respondents think that the EU is not acting frankly towards Bosnia and Herzegovina. This rate corresponds to 170 people. Whereas, 37% of respondents think that the EU is acting frankly towards Bosnia and Herzegovina. This rate corresponds to 99 people.

Graphic 15: Do you think that the Bosnia and Herzegovina is acting frankly towards EU?

The proportion of respondents who indicated that Bosnia and Herzegovina is not acting frankly towards EU is 64 percent. This rate corresponds to 165 people. Whereas, 37% of respondents think that Bosnia and Herzegovina is acting frankly towards EU. This rate corresponds to 94 people. 259 of 284 respondents answered this question.

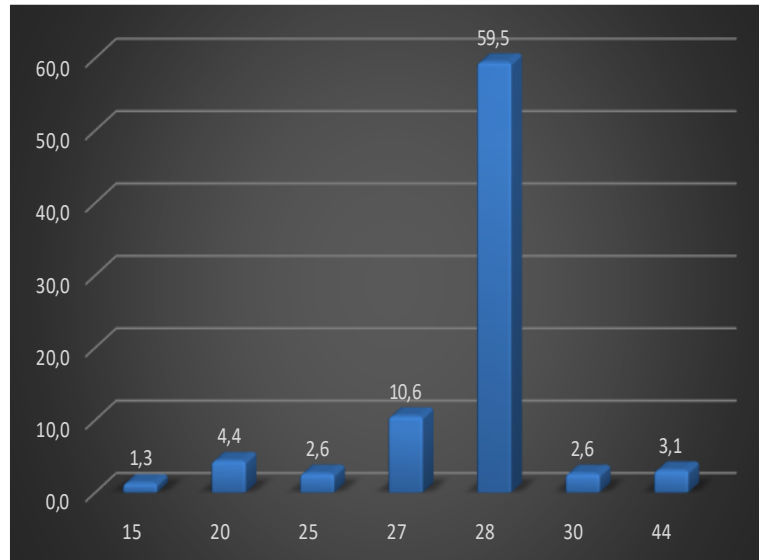
---

²⁹ A. E. Juncos, “The EU’s post-Conflict Intervention in Bosnia and Herzegovina: (re) Integrating the Balkans and/or (re)Inventing the EU?”, *Southeast European Politics*, 6 (2), 2005, p. 88-108.

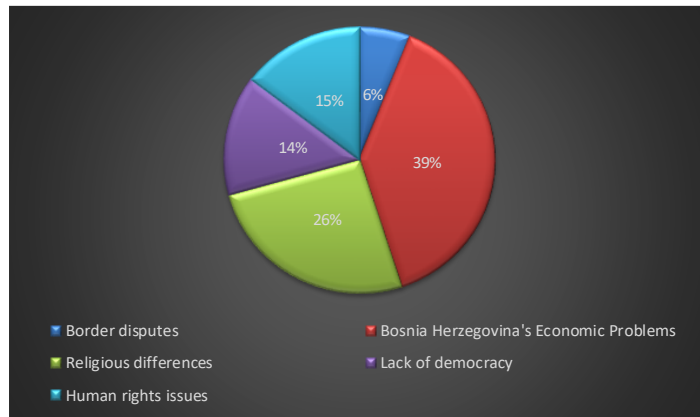
EUROPEAN UNION PERCEPTION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA'S PEOPLE

Graphic 16: How many countries are members of the European Union?

This question was asked to participants to measure their knowledge about the EU. 227 of 284 respondents answered this question. The correct answer to this question is 28. 135 of 227 responded correctly to this question. This figure means 59,5% of the participants. 10,6% of the respondents answered this question as 27. This rate corresponds to 24 people. According to the answers given to this question, it shows that a little more than half of the participants have knowledge about the EU. The most important reason for this outcome is that 49,6% (this rate corresponds to 140 people) of the participants are between the ages of 16-24 and 65,7% (this rate corresponds to 167 people) of the participants are university graduates or university students.

Graphic 17: According to your opinion, what is the most important problem in the relations between Bosnia-Herzegovina and EU?

Within the scope of this question, five different options were offered to participants. According to 39% of participants “Bosnia Herzegovina's Economic Problems” is the most important problem between the BiH and EU relations. This rate corresponds to 109 people. This is followed by the option of religious differences (26%). This rate corresponds to 72 people. The third place is the human rights issue with a rate of 15%. This rate corresponds to 41 people. It is followed by a lack of democracy with 14%. This rate corresponds to 41 people. 6% of respondents considered border disputes as a important problem between the Bosnia Herzegovina-EU relations. This rate corresponds to 17 people. 280 of the 282 participants answered this question.

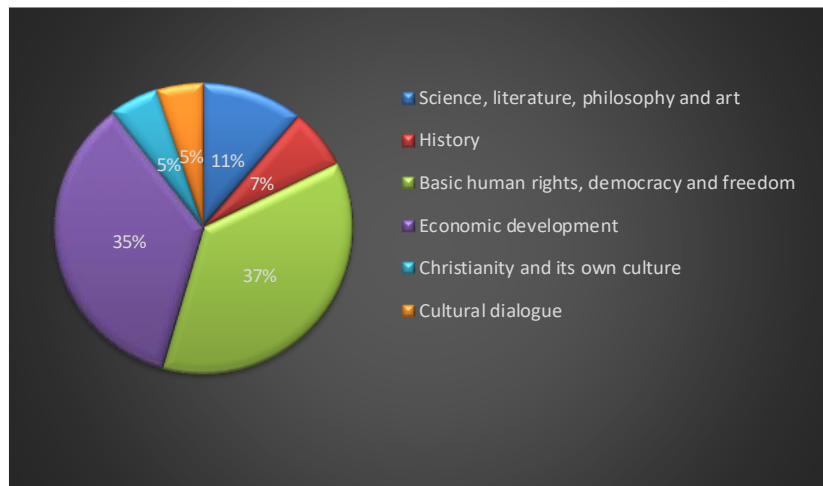
Graphic 18: Have you ever been to any European countries?

EUROPEAN UNION PERCEPTION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA'S PEOPLE

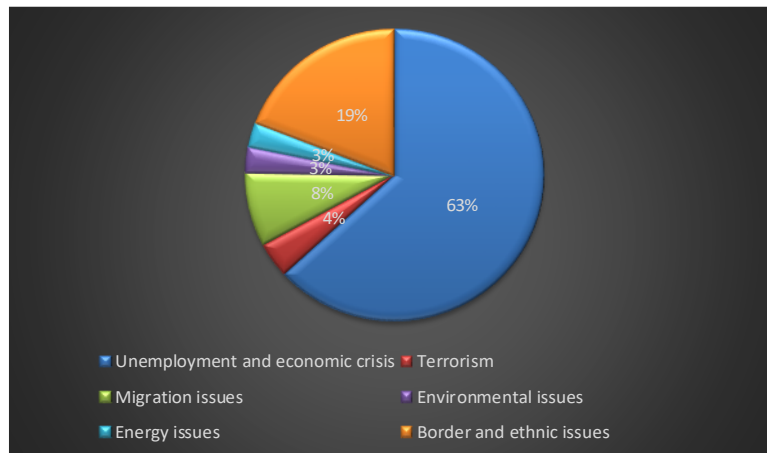
Nearly majority of respondents stated that they were in a European country before. The percentage of respondents is 93%. Only 7 percent of participants said that they were not in any European countries before. The most important reason for this outcome is that 49.6% (this rate corresponds to 140 people) of the participants are between the ages of 16-24 and 50,9% (this rate corresponds to 140 people) of the participants are university students.

Graphic 19: According to your opinion, what is the most important value of the European identity and culture?

Within the scope of this question, six different options were offered to participants. 37% of the participants saw the concepts of “basic human rights, democracy and freedom” as the most important values of European identity and culture. This rate corresponds to 103 people. This response is followed by “economic development” with 35%. This rate corresponds to 99 people. Third place is “science, literature, philosophy and art” with 11%. This rate corresponds to 31 people. This answer followed by “history” with 7%. this rate corresponds to 19 people. According to 5% of participants, “cultural dialogue” is the most important value of European culture and identity. Again according to 5% of participants, “Christianity and its own culture” is the most important value of European culture and identity.

Graphic 20: According to your opinion, what is the most important issue facing Bosnia Herzegovina currently?

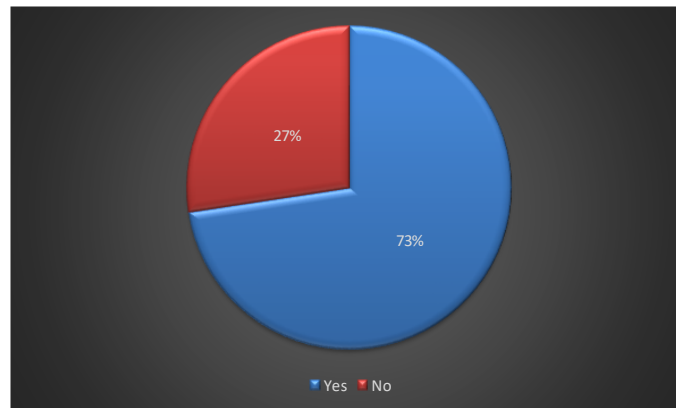
The EU initiated in December 2014 a renewed approach to Bosnia and Herzegovina which provides for the re-sequencing of the conditionalities in order for the country to progress towards the EU and address the socio-economic challenges it faced. In this framework as the results of other research unemployment is clearly a worrying issue for citizens in the BiH. In this survey according to 178 of the 281 participants who answered this question the most important issue facing Bosnia Herzegovina currently is unemployment and economic crisis. The rate of this answer is 63%. According to participants the second important issues facing Bosnia Herzegovina currently is border and ethnic issues. The rate of this answer is 19%. The other ratios are as follows: Migration issues 8% (23 participants), terrorism 4% (11 participants), Environmental issues and Energy issues 2,8% of both (8 participants of both).

The same pattern can be seen in the other work carried out by the Regional Cooperation Council in 2016. According to the survey main concerns of the BiH population are unemployment 72% and economic situation 45% in their economy, followed by corruption in third place 27%.³⁰ In this context, unemployment is parallel to the results of both research.

³⁰ Regional Cooperation Council, *Balkan Barometer 2016-Public Opinion Survey*, Sarajevo, 2016, p. 42. http://www.rcc.int/seeds/files/RCC_BalkanBarometer_PublicOpinion_2016.pdf, (14.01.2018).

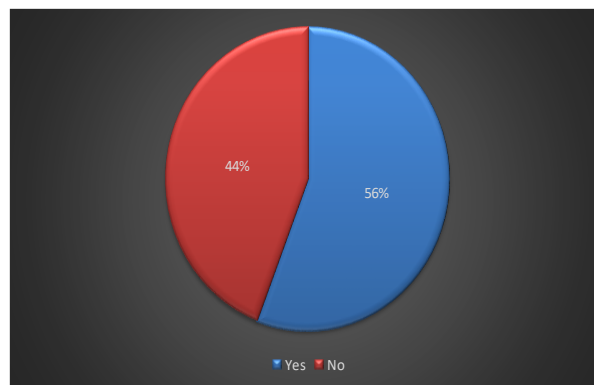
EUROPEAN UNION PERCEPTION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA'S PEOPLE

Graphic 21: Do you think that Bosnia and Herzegovina is a part of European identity and culture?

According to 73% of respondents, Bosnia and Herzegovina is a part of European identity and culture. Whereas, 27% of the participants do not think that way.

Graphic 22: Do you think that the EU is a 'Christian Club'?

267 of the 282 participants answered this question. 56% of the participants think that the EU is a "Christian Club". This rate corresponds to 149 people. 44% of the participants think that the EU is not a 'Christian Club'. This rate corresponds to 118 people. Also, 56 participants of the 149 people who say the EU is a 'Christian Club', have stated that EU membership will cause the losing of cultural identity of Bosnia and Herzegovina. However,

only 21 out of 149 people who consider the EU as a ‘Christian Club’ think that BiH will never be a member of the Union.

Conclusion

The study identified three key dimensions regarding the EU perception of the Bosnian Herzegovina people. These are political, economic and cultural dimensions. Each dimension identifies the EU perception of the public opinion. This provides us with important data on how the public perceives the EU. Does the public opinion see the EU as a key to solving internal economic and political problems of the BiH? And According to public opinion what are the main obstacles in front of Bosnia and Herzegovina’s EU membership?

The political dimension is also discussed in two ways within itself. Firstly, Will EU membership solve Bosnia and Herzegovina’s internal political problems? And secondly what are the political obstacles in front of Bosnia and Herzegovina’s EU membership? The most important finding is here that Bosnia and Herzegovina’s EU membership is supported at a very high rate by the participants. Results are: 204 of the 283 participants supported Bosnia and Herzegovina’s EU membership; this number corresponds to 72%. In fact, the expectation of membership in the next decade is around 50 percent. On the other hand, lack of fundamental political principles such as liberty, democracy, respect for human rights and fundamental freedoms, and the rule of law still the important political problems in the BiH. Therefore, nearly half of respondents see the EU as a peace and democracy. At the same time they perceive the EU as a key player solving these problems.

When we come to the economic dimension, we are faced with the same questions. Will EU membership solve Bosnia and Herzegovina’s economic problems? What are the economic obstacles in front of Bosnia and Herzegovina’s EU membership? Majority of the participants think that the most important issues facing Bosnia Herzegovina currently is unemployment and economic crisis. Therefore, more than half of the participants (54% of the participants means 150 person) have stated that the EU means ‘economic prosperity’ for them. Also 48% of the participants do not agree unemployment will increase in the country when the Bosnia and Herzegovina becomes a member of the EU. Hence according to results of the Graphic 19 participants

EUROPEAN UNION PERCEPTION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA'S PEOPLE

think that the most important value of the European identity and culture is 'economic development'. These results show us the EU perceived as a key for the solving economical problem of the BiH by the participants. Finally, participants regard Bosnia and Herzegovina's economic troubles as the most important obstacle to membership.

Thirdly, we examined how the Bosnian Herzegovinian people perceive the EU in the context of the cultural dimension. The information we obtain from the public survey here is closely related to the following question: Does the Muslim identity, which is widely represented by the public in BiH, is seen as an obstacle in front of BiH for its EU membership? 56% of the participants think that the EU is a "Christian Club." However, according to 73% of respondents, Bosnia and Herzegovina is a part of the European identity and culture. Also, 37% of the participants saw the concepts of "basic human rights, democracy and freedom" as the most important values of European identity and culture. Whereas, just 5% of participants, "Christianity and its own culture" is the most important value of European culture and identity. But at the same time, Muslim identity of the BiH is perceived as an invisible barrier by the participants for their membership to the EU.

BIBLIOGRAPHY

BĂRBULESCU, Gheorghe Iordan, and Miruna Troncotă, "The Ambivalent Role of the EU in the Western Balkans-'Limited Europeanisation' Between Formal Promises and Practical Constraints: The Case of Bosnia-Herzegovina", *Romanian Journal of European Affairs*, 12 (1), 2012, pp. 5-26.

DEMETROPOULOU, Leeda, "Europe and the Balkans: Membership Aspiration, EU Involvement and Europeanization Capacity in South Eastern Europe", *Southeast European Politics*, 3 (2-3), 2002, pp. 87-106.

DŽIHIC, Vedran, and Angela WIESER, "Incentives for Democratisation? Effects of EU Conditionality on Democracy in Bosnia & Hercegovina", *Europe-Asia Studies*, 63 (10), 2011, pp. 1803-1825.

GROMES, Thorsten, “The Prospect of European Integration and Conflict Transformation in Bosnia and Herzegovina”, *Journal of European Integration*, 31 (4), 2009, pp. 431-447.

JUNCOS, E. Ana, “Member State-Building Versus Peacebuilding: The Contradictions of EU State-Building in Bosnia and Herzegovina”, *East European Politics*, 28 (1), 2012, pp. 58-75.

JUNCOS, E. Ana, “The EU’s post-Conflict Intervention in Bosnia and Herzegovina: (re) Integrating the Balkans and/or (re)Inventing the EU?”, *Southeast European Politics*, 6 (2), 2005, pp. 88-108.

ŠUŠKO, Dzevada, “EU Enlargement and the Case of Bosnia-Herzegovina: A Brief Historical Sketch”, *Journal of Faculty of Arts and Social Sciences International University of Sarajevo*, (2), 2012, pp. 99-119.

TOAL Gerard and Adis Maksić, “Is Bosnia-Herzegovina Unsustainable? Implications for the Balkans and European Union”, *Eurasian Geography and Economics*, 52 (2), 2011, p. 279-293.

TUATHAIL, Ó Gearóid, “Embedding Bosnia-Herzegovina in Euro-Atlantic Structures: From Dayton to Brussels”, *Eurasian Geography and Economic*, 46 (1), 2005, pp. 51-67.

Internet Sources

European Commission, European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations, Bosnia and Herzegovina, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/bosnia-herzegovina_en, (10.04.2018).

European Commission Bulletin of the EU No: 1-2/1996, <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/9fc9465a-490b-4c96-8196-9ddd89927af1/language-en>, (18.04.2018).

European Commission, 2003rd Council Meeting-General Affairs-Luxembourg, 29/30 April 1997 http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-97-129_en.htm?locale=en, (18.04.2018).

EUROPEAN UNION PERCEPTION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA'S PEOPLE

European Commission, European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations

https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/glossary/terms/sap_en, (10.05.2018).

“EU announces ambitious expansion plans in western Balkans”, <http://www.dw.com/en/eu-announces-ambitious-expansion-plans-in-western-balkans/a-42473497>, (07.02.2018).

European Commission, Bosnia and Herzegovina 2016 Report,

https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_bosnia_and_herzegovina.pdf, (02.04.2018).

European Parliament, *The Western Balkans and EU Enlargement*, http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/en/FTU_5.5.2.pdf.

Financial assistance and trade relations, http://europa.ba/?page_id=480, (02.04.2018).

“Gallup Balkan Monitor 2009, Focus On: Perceptions of the EU in the Western Balkans, 2009”

https://wbcrti.info/object/document/7242/attach/Gallup_Balkan_MonitorFocus_On_EU_Perceptions.pdf, (23.01.2018).

“Gallup Balkan Monitor Insights and Perceptions: Voices of the Balkans 2008 Analytical Report”

http://www.esiweb.org/enlargement/wp-content/uploads/2009/02/2008_Analytical_Report.pdf, (23.01.2018).

“Gallup Balkan Monitor Insights and Perceptions: Voices of the Balkans, 2010”, p. 21-24.

http://www.esiweb.org/enlargement/wp-content/uploads/2009/02/2010_Summary_of_Findings.pdf, (23.01.2018).

“Regional Cooperation Council, Balkan Barometer 2017 - Public Opinion Survey”, Sarajevo 2017.

http://www.rcc.int/seeds/files/RCC_BalkanBarometer_PublicOpinion_2017.pdf, (16.01.2018).

ERHAN AKDEMİR

“Prism Research, Eurobarometer Public Opinion in Bosnia and Herzegovina, Final Report”, Sarajevo, September 2010.
<http://mdgfund.org/sites/default/files/Culture%20participation%20study.pdf>,
(18.01.2018).

http://www.rcc.int/seeds/files/RCC_BalkanBarometer_PublicOpinion_2017.pdf, (14.01.2018).

“Regional Cooperation Council, Balkan Barometer 2016 - Public Opinion Survey”, Sarajevo 2016.
http://www.rcc.int/seeds/files/RCC_BalkanBarometer_PublicOpinion_2016.pdf, (14.01.2018).

Thessaloniki and After I: The EU’s Balkan Agenda, *International Crisis Group*, Balkan Briefing, 2003, p. 2.
https://www.files.ethz.ch/isn/27833/b027_eu_balkan_agenda.pdf,
(21.06.2018).

<http://www.consilium.europa.eu/en/policies/enlargement/bosnia-herzegovina/>, (02.04.2018).

**MAKEDONYA, BİTOLA'DAKİ (MANASTIR) HAYDAR KADI
CAMİSİNİN 2014-2017 YILLARI KONSERVASYONU VE
RESTORASYONU**

Gülşen DİŞLİ*
Ayşe Nermin UZ TAŞKESEN**

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, Vakıflar Genel Müdürlüğü bütçe imkânlarıyla Makedonya Cumhuriyeti İslam Dini Birliği Başkanlığı, Üsküp Milli Konservasyon Merkezi ve Bitola Milli Enstitüsü ve Müzesi Müdürlüğüyle işbirliği içinde, Makedonya, Bitola'da (Manastır) bulunan Haydar Kadı Camii'nde, onarım öncesi mevcut bozulmuşluk durum analizi yaparak, 2014-2017 yılları arasında gerçekleştirilen restorasyon çalışmalarını aktarmaktır. Tek kubbeli, kare planlı cami tipolojisindeki yapının kuzey cephesinde üç kubbeli açık son cemaat mekânı bulunmaktadır. Harim içinde farklı dönemlere tarihlenen kalemşi/duvar resimleri mevcuttur. Yapı, inşa edildiği 16. yüzyıldan günümüze kadar birçok kez onarım görmüş, değişikliğe uğramıştır. Özellikle 1912 Balkan Savaşlarıyla birlikte Osmanlıların bölgeden çekilmesi ve Müslümanların azınlık durumuna düşmesiyle yapı kaderine terk edilmiştir. Birçok kez farklı fonksiyonlarda kullanılan camide, Bitola (Manastır) çevresinden toplanan Osmanlı dönemi kırık mezar taşları ve minber parçaları harimde depolanmış, vandalizmin de etkisiyle, yapı çevresiyle birlikte metruk hale gelmiştir. Yapının restorasyonu süresince gerçekleştirilen arazi çalışmaları, araştırmada kullanılan başlıca metot olup, ayrıca literatür, arşiv taraması ve tarihi araştırma metotlarına da başvurulmuştur. Onarımlar; sağlamlaştırma/güçlendirme, temizleme, bütünleme, yeniden yapım, kalemşi/duvar resimleri konservasyonu başlıkları altında sunulmuş, çevre düzenlemesiyle mezar taşı konservasyonu da aktarılmıştır. Koruma ve projelendirme çalışmalarının ana yaklaşımı; yapının özgün ve yapıya mal olmuş dönem ekleri ile birlikte yapım tekniği,

* Dr. Öğretim Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-2620-0492, E-mektup: disli001@umn.edu.

** Tasarımcı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-8722-8590, E-mektup: a.nerminuz@gmail.com.

malzeme ve mimari öğelerini koruyarak, niteliksiz eklerin kaldırılması ve yapısal güçlendirme olmuştur. Bu çalışmayla yapıdaki onarım öncesi bozulmalar ve onarım esnasında karşılaşılan mimari detay, kalemşi/duvar resimlerine dair tanımlamalar ve bulgular bilim dünyasıyla paylaşılmaktadır. Yapının geçmiş dönem onarımları ve içinde bulunduğu bölgenin tarihi, etnik, kültürel kimliği de araştırılarak mimari ve bezemeler üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Bu araştırma, aynı zamanda Makedon ve Türk koruma uzmanlarının bilgi ve tecrübe paylaşımı açısından da önemlidir.

Anahtar kelimeler: Haydar Kadı Cami, Manastır, mimari koruma, mevcut durum analizi.

2014-2017 CONSERVATIONS AND RESTORATIONS OF HAYDAR QADI MOSQUE IN BITOLA, MACEDONIA

ABSTRACT

The aim of this research is to conduct condition assessment of deteriorations of Haydar Qadi Mosque in Bitola, Macedonia prior to beginning of restoration works and explain 2014-2017 restorations conducted with the budget of Directorate General of Foundations in cooperation with the Republic of Macedonia's Islamic Religious Community, Skopje National Conservation Center and Bitola National Institute and Museum Directorate. There is a three-bay portico on northern side of the mosque, built on a square base. There are wall paintings/ decorations dated various periods inside the mosque. The mosque has been repaired and made alterations many times since it was constructed in the 16th century. Especially with the outburst of Balkan Wars in 1912 and resultant withdrawal of Ottomans from the region, Muslims fell into minority and the building was abandoned to its faith. The mosque was used for various purposes for many times. Together with broken pieces of minbar, gravestones collected all around Bitola were piled up inside the building that was later abandoned and vandalized. Along with fieldworks conducted during the restoration process of the mosque, which constituted the primary method of the study, related literature, archival, and historical research have also been conducted during the study. The repairs were presented under following headings; consolidation/strengthening, cleaning, completion, reconstruction, conservation of decorations/wall paintings. Landscaping, and conservation of gravestones has also been explained. The basic approach in conservation applications and project works has been to preserve the original and different period additions reflecting original construction techniques, materials and architectural elements, clean unoriginal additions and structural strengthening. Pre-restoration deteriorations of building, findings and depictions related to architectural details, decorations, wall paintings discovered during the repairs have been shared with scientific world. Previous restoration interventions and the effect of historical, ethnical, and cultural identity of the region on architecture and decorations have also been evaluated. This research is also important in terms of

MAKEDONYA, BİTOLA'DAKİ (MANASTIR) HAYDAR KADI CAMİSİNİN 2014-2017
YILLARI KONSERVASYONU VE RESTORASYONU

exchange of knowledge and experience between Turkish and Macedonian preservation experts.

Keywords: Haydar Qadi Mosque, Bitola, architectural conservation, condition assessment.

Giriş

Bitola (Manastır) şehri, 1382-1385 yıllarında Osmanlı hâkimiyetine girmiş, Adriyatik kıyılarıyla Rumeli'nin iç bölgeleri arasındaki güzergâh üzerinde yer aldığından önemli bir ticaret merkezi olmuş ve bu dönemde şehrin dini, etnik yapısı ve mimarisi değişmiştir.¹ Şehirde en kapsamlı gelişme 16.-17. yüzyıllarda anıtsal dini mimarinin inşasıyla gerçekleşmiştir.² 17. yüzyılda şehri ziyaret eden Evliya Çelebi Manastır'da 70 cami ve mescidin bulunduğunu bildirmekte, Şemsettin Sami ve Mehmed Tevfik 19.-20. yüzyıllarda bu sayıyı sırasıyla 24 ve 37 olarak nakletmektedir (Şekil 1).³ Günümüzde şehirde Osmanlı döneminden kalma cami sayısı 12'dir. Bunlardan Ahmed Şerif Bey Camii konut, Hacı Mahmud Bey ve Koca Kadı Camileri depo, Çarşı Mescidi müftülük binası, İsa Fakih Camii ise araba tamirhane deposu olarak kullanılmaktadır. Yine bu döneme ait olan yapılardan Paftalı Camii harap vaziyette olup, bir dönem galeri olarak kullanılan Yeni Camii, onarım sonrası verilecek yeni işlevini beklemektedir.⁴ Hamza Bey, Hasan Baba, Haydar Kadı, İshakiye ve Hatuniye Camileri ise özgün işlevlerinde kullanılmaktadır. İshakiye ve Haydar Kadı Camilerinin

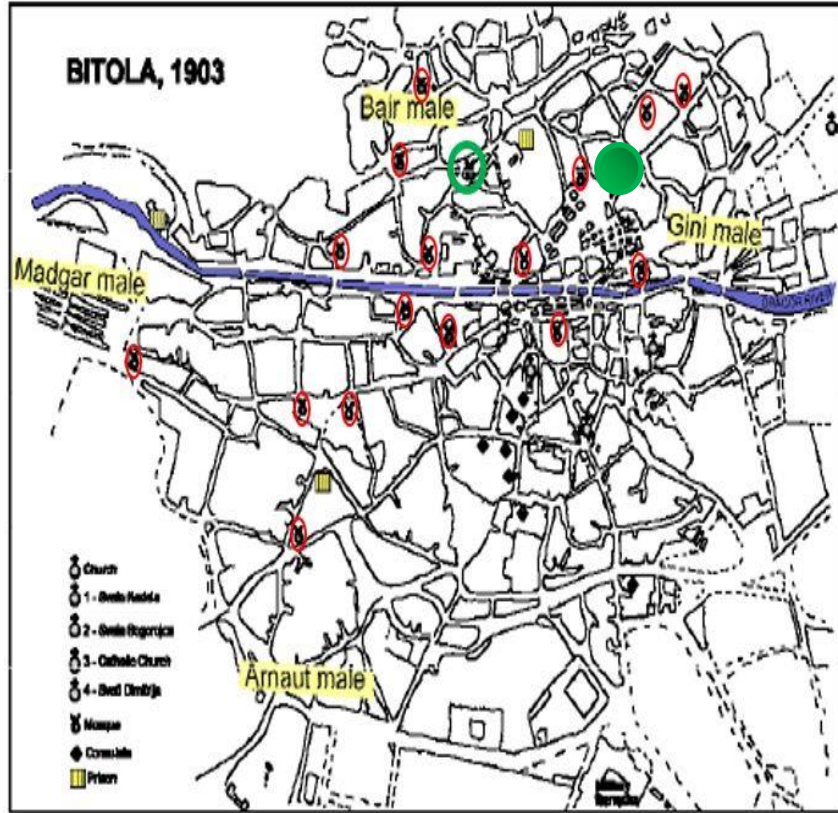
¹ Dimitar Bechev, *Historical Dictionary of the Republic of Macedonia (Historical Dictionaries of Europe)*, Scarecrow Press, Lanham, Md. 2009, s. 105-107; Phokion Kotzageorgis, "Ottoman Macedonia (Late 14th-Late 17th Century)", (ed.) Ioannis Koliopoulos, *The History of Macedonia, Museum of the Macedonian Struggle*, Thessaloniki 2007, s. 129; Kristaq Prifti, "Manastır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 562-563, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c27/c270383.pdf>, (01.08.2017).

² Robert Mihajlovski, "The Sixteenth Century Mosques of Bitola/Toli Manastır", УДК. 726.71(497.774), s. 352, [http://www.makedonika.org/whatsnew/024%20-%2020Spisanie%202010%20Robert%20Mihajlovski%2001%20ok\(2\).pdf](http://www.makedonika.org/whatsnew/024%20-%2020Spisanie%202010%20Robert%20Mihajlovski%2001%20ok(2).pdf), (10.10.2015).

³ Seyit Ali Kahraman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Günümüz Türkçesiyle) Akkirman – Belgrad – Gelibolu – Manastır – Özü – Saraybosna – Slovenya – Tokat - Üsküp*, Cilt 5/2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 794; Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'lam*, Cilt VI, Mihran Matbaası, İstanbul 1898, s. 4437; Mehmed Tevfik, *Manastır Vilayetinin Tarihçesi*, Beynelmîlel Ticaret Matbaası, Manastır 1327 H./1910-11 M., s. 39.

⁴ Sevil Bülbül, *Manastır Şehrindeki Osmanlı Mimarisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Doç. Dr. Mehmet Z. İbrahimgil, Ankara 2011, s. 37-95.

onarımları sırasıyla 2016 ve 2017 yıllarında tamamlanmıştır. Haydar Kadı Camii, Bitola'daki (Manastır) İshakiye Camii, Yeni Cami, Paftalı Camii, Hacı Mahmud Bey Camii gibi tek kubbeli ve almaşık duvar örgülü camiler grubundadır. Bu çalışma tek yapı ölçeğinde olup, araştırmanın temel amacı caminin 2014-2017 yılları arasında gerçekleştirilen restorasyon ve konservasyon çalışmalarını aktarmak ve onarım öncesi bozulmalarını analiz etmektir. Caminin geçmiş dönem onarımlarını ve bu onarımlarda kalemışı ve duvar resimleri katmanlarındaki değişimleri ortaya koymak da çalışmanın amaçları arasındadır.

Şekil 1. 1903 yılında Manastır Şehrinde mevcut camilerin (○) de yerlerini gösterir harita (Haydar Kadı Camii yeşil yuvarlak içinde gösterilmiştir) (Kaynak: Anastasovski, 2005, s. 204)

MAKEDONYA, BİTOLA'DAKİ (MANASTIR) HAYDAR KADI CAMİSİNİN 2014-2017
YILLARI KONSERVASYONU VE RESTORASYONU

18. yüzyılda Bitola-o günkü adıyla Manastır-, Rumeli Valisinin kısmi ikamet yeri olmuş, 1800'lerde şehrin idari kontrol fonksiyonu daha da önem kazanmıştır. 1830'larda kent, Rumeli'nin Batılılaşma fikirlerinin geliştiği resmi idari merkezi haline gelmiştir (Resim 1).⁵ Bölgede 19. yüzyıla kadar gözlemlenen başlıca sosyo-kültürel değişimler; Bizanslaşma-Hıristiyanlaşma, Türkleşme-İslamlaşma ve Batılılaşma olarak tanımlanmıştır.⁶ 19. yüzyılın sonlarında şehirde Avrupa tarzında mimari doku fazlaca etkisini göstermiş, özellikle Osmanlı Devleti'nin son iki yüzyılında İstanbul'daki batılılaşma hareketleri örnek alınmıştır.⁷ Şehirdeki Osmanlı hâkimiyeti 1912'de Sırpların işgaliyle son bulmuştur.⁸ 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde bölgede büyük savaşlar, ayaklanmalar, hastalık, kıtlık ve göçler meydana gelmiş, 1912 yılında Manastır civarındaki pek çok köy, kasabadan Manastır'a gelenler, camilere ve diğer insanların evlerine sığınmıştır.⁹ 2001 yılında Makedonya'da çıkan iç savaşta dini yapılar da nasibini almış, Manastır'daki bazı camiler dâhil ülke genelinde 57 cami zarar görmüştür.¹⁰

⁵ Bahaeddin Yediöldüz, "Osmanlılar Döneminde Manastır", *Atatürk ve Manastır Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 12-13 Ekim 1998, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1999, s. 22.

⁶ Mustafa Safran, "Batılılaşma Sürecinde Balkanlar ve Atatürk", *Atatürk ve Manastır Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 12-13 Ekim 1998, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1999, s. 59.

⁷ Yediöldüz, *a.g.m.*, s. 26.

⁸ Prifti, *a.g.m.*, s. 562.

⁹ Ömer Turan, "Manastır'da Amerikan Misyonerler (1912-1917)", *Atatürk ve Manastır Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 12-13 Ekim 1998, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1999, s. 419-424.

¹⁰ Mehmet Hacısalihoğlu, "Makedonya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 443-444.

Resim 1. 1848 Yılında Edward Lear tarafından yapılan Manastır Şehri panoraması (Haydar Kadı Camii kırmızı yuvarlak hat içinde gösterilmiştir). (Kaynak: Mihajlovski, 2003, s. 351).

1. Araştırma Metotları

Yapının restorasyonu süresince gerçekleştirilen arazi çalışmaları, araştırmada kullanılan başlıca metot olup, ayrıca literatür, arşiv taraması ve tarihi araştırma metotlarına da başvurulmuştur. Öncelikle, Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde Haydar Kadı Camii'nin vakıf kaydı araştırılmış, 1799 ve 1859 tarihli şahsiyet kayıtları ile BOA EV.MKT seri ve 02530-00077 numarayla kayıtlı 1898 ve 1900 tarihli arıza örneği kayıtlarına rastlanılmıştır. Vakıflar arşivinde, yapıya ait bir vakfiye ise tespit edilememiştir. Üsküp Milli Konservasyon Merkezi arşivlerinden de yapıya ait tarihi fotoğraflar elde edilebilmiştir. Mehmed Tefvik'in "Manastır Vilayetinin Tarihçesi" adlı eseri bir asır önce Haydar Kadı Camii ve medresesiyle ilgili bilgiler sunması açısından önemlidir.¹¹ Yapı, 2014-2017 yılı onarımı öncesinde çeşitli araştırmacılar tarafından iç mekân, bezeme, plan ve cephe özellikleri bakımından incelenmiştir.¹² Yapının 2014-2017 yılları onarımında mahfil izi ve alem araştırmalarıyla mezar taşı konservasyonuna dair kısmi çalışmalar mevcutsa da yapıdaki bütüncül konservasyon uygulaması henüz incelenmemiş bir konudur.¹³ Tomovski'nin caminin 1960-61 yılı onarımını aktardığı çalışmasıysa, geçmiş dönem onarımlarını anlamak adına önemli bir

¹¹ Tefvik, *a.g.e.*, s. 41-42, 47.

¹² Ekrem Hakkı Ayverdi ve İ. Aydın Yüksel, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya*, Cilt 3, 2. Baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2000a, s. 98-99; Bülbül, *a.g.e.*, s. 58-62; Semavi Eyice, "Haydar Kadı Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 28-29. <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/maddesnc.php?MaddeAdi=haydar%20kad%C4%B1%20camii>, (16.05.2017); Mihajlovski, *a.g.m.*, s. 362-364; Zoran Pavlov, *Makedonya'da Tek Kubbeli Camiler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Z. İbrahimgil, Ankara 2001, s. 40-44; Radmila Petkova, *Gazi Haydar Kadı Mosque*, Macedonian Cultural Heritage, Skopje 2008, s. 21.

¹³ Gülşen Dişli, "Cultural Heritage and Gender: On the Traces of Women's Prayer Space in Bitola Mosques", *Online Journal of Art and Design*, 5 (2), 2017, s. 29-31; Gülşen Dişli ve Nurcan İnci-Fırat, "Makedonya'nın Manastır, Ohri ve Üsküp Şehirlerindeki Osmanlı Dönemi Dini Yapılarında Taş Alemler", *Megaron*, 11 (3), 2016, s. 325-331; Nurcan İnci-Fırat, Gülşen Dişli ve A. Nermin Taşkesen, "Tarihi Mezar Taşları Envanteri ve Konservasyonu: Makedonya, Manastır Haydar Kadı Camii'ndeki Mezar Taşları", 3. *Ulusal Yapı Kongresi ve Sergisi Bildiri Kitabı*, (eds.) Tuğba Arslan Konak ve Ayşe Tavukçuoğlu, 25-26 Kasım 2016, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yayınları, Ankara 2016, s. 45-56.

MAKEDONYA, BİTOLA'DAKİ (MANASTIR) HAYDAR KADI CAMİSİNİN 2014-2017
YILLARI KONSERVASYONU VE RESTORASYONU

kaynak olmakla birlikte oldukça eski tarihlidir.¹⁴ 2014-2017 yılları arasında ortalama ayda bir gerçekleştirilen yapıdaki arazi çalışmaları bu araştırmanın ortaya çıkmasındaki en önemli metot olup, en kapsamlı veriler bu arazi çalışmalarıyla elde edilmiştir.

2. Yapının Tarihçesi, Genel Mimari Özellikleri ve Projelendirme Çalışmaları

Haydar Kadı Camii, Manastır Kadısı Haydar Efendi tarafından kitabesine göre H. 969/ M. 1561-62 yılında inşa ettirilmiştir.¹⁵ Makedonya Cumhuriyeti Tarihi Eserleri Koruma Enstitüsünce 14.11.1950 tarihli ve 1740 numaralı resmi kararnameyle kültürel anıt olarak tescil edilmiştir. Cami, Dragor nehrinin sol tarafında bulunan Deboy Hamamı'na yakın olup, eski Koyun Pazarının bulunduğu eski Karaoğlan Mahallesindedir (Resim 2).¹⁶ Bugünkü adresi Cane Vasilev, Nr.14 Sokağı'dır. Yapıya kuzey yönündeki dar sokaktan ulaşılmaktadır ve en algılanabilir cephesi de bu kuzey cephesidir. Yapı, Bitola'daki (Manastır) Dragor Nehri boyunca uzanan en önemli ana caddenin (Boulevard 1st of May) uzantısı olan Filip II Makedonski Caddesine oldukça yakın olmasına rağmen, etrafındaki yapılaşmalardan ötürü, özellikle güney yönünde güçlükle algılanabilmektedir. Öyle ki, yer yer çok katlı ve bir-iki katlı konut birimleri arasında mahalle içinde sıkışmış bir konumda olan caminin, batı ve kısmen güney yönündeki avlu duvarları komşu yapılara bitişiktir. Onarımdan önce depo olarak kullanılan, ayrıca tinerci ve evsizlerin mekânı olan cami, son onarımla tamamlanan minaresi, avlu duvarları, mezar taşı sergileme alanı ve yerel halk tarafından kutsal sayılan praklis ve etrafının yeniden düzenlenmesi ile günümüzde bulunduğu çevrenin çehresini değiştirmiş olup turistlerin uğrak yeri olma potansiyeline sahiptir (Resim 3).

---

¹⁴ Krum Tomovski, "Konzervacija i restauracija Gazi Hajdar-kadijine camije u Bitolju", *Zbornik za zastita na spomenicite na kulturata*, 13, 1962, s. 51-56.

¹⁵ Ayverdi ve Yüksel, *a.g.e.*, s. 98-99.

¹⁶ Tefik, *a.g.e.*, s. 41.

Resim 2. Haydar Kadı Camisini de içine alan Eski Koyun Pazarından bir görünüm. (Kaynak: Makedonya Cumhuriyeti Milli Konservasyon Merkezi Arşivi).

MAKEDONYA, BİTOLA'DAKİ (MANASTIR) HAYDAR KADI CAMİSİNİN 2014-2017
YILLARI KONSERVASYONU VE RESTORASYONU

Resim 3. Haydar Kadı Camiinin Bitola (Manastır) saat kulesinden çekilmiş bir fotoğrafı- Filip II Makedonski Caddesi ve etrafındaki yapılaşmalarla birlikte caminin tamamlanan minaresi ile bir görünümü. (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2015).

1661 yılında Manastır'ı ziyaret eden Evliya Çelebi Haydar Kadı Camiini “gayet sanatlı mabedgâh” olarak tariflemektedir.¹⁷ Yapının, günümüzde mevcut olmayan medresesi de bulunan bir külliyeinin parçası olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸ Maarif Salnamesinde, Haydar Kadı Medresesinin Karadebbağlar Mahallesiinde yer aldığı belirtilmekte, Mehmed Tefvik de medresenin ilk banisinin Kadı Haydar Efendi olduğunu ve Abdülkadir Efendinin medresede müderrislik yaptığını yazmaktadır.¹⁹ Ayverdi ve Yüksel de, Manastır hamamlarını sıralarken tapu defterinde 1263 H. /1846 M. tarihinde Haydar Kadı Hamamının kaydının geçtiğini bildirmekte ise de günümüzde bu yapı da mevcut değildir.²⁰

Tek kubbeli cami tipolojisinde olan yapının kuzey cephesinde üç kubbeli bir açık son cemaat mekânı bulunmaktadır. Harim kare planlı olup iç

¹⁷ Kahraman, *a.g.e.*, s. 794.

¹⁸ Tefvik, *a.g.e.*, s. 45-47.

¹⁹ *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*/Maarif Salnamesi, C. 4, Matbaai Amire, İstanbul 1319 H. /1901 M., s. 892; Tefvik, *a.g.e.*, s. 47.

²⁰ Ayverdi ve Yüksel, *a.g.e.*, s. 109.

ölçüleri 11.03 x 11.13 metredir ve 19.05 metre yüksekliğinde köşelerde dilimli tromplarla geçilen kubbeye örtülüdür. 1960-61 onarımında betonla kaplanmış olan harim zemini, özgününde kare tuğlalarla kaplıdır. Harim güney duvarının ortasında plan düzleminde çokgen formda ve altı sıra mukarnas kavsaralı bir mihrap nişi mevcuttur. Mihrabın batı tarafında yer alan kaide kalıntısından ve cami içine depolanmış haldeki kırık parçalardan, yapının özgün bir mermer minbere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dikdörtgen formadaki 1. sıra pencereler içte ve dışta taş söveli olup, dışta demir lokmalı parmaklıklıdır. 2. ve 3. sıra pencerelerle ana kubbe kasnak pencereleri sivri kemerlidir. Yapının kuzeybatı köşesinde günümüzde mevcut olmayan mahfil izleri mevcuttur.²¹ Yapı beden duvarları dışta, iki sıra tuğla bir sıra taş olmak üzere almalı düzende inşa edilmiştir. Cephelerdeki taş yüzeyler sıvalıdır. İçeride sıvalı olan duvar yüzeyleri üzerinde yer yer kalemşi bezeme ve duvar resmi bulunmaktadır. Ayrıca çimento esaslı sıvayla yapılan onarımlar da mevcuttur. Kuzeybatı köşedeki çokgen taş kaideli minare, yedi sekiz küp kotundan itibaren yıkılmıştır (Resim 4). Caminin kalemşi bezemeli ve profilli mermer bir portalı ile portalin üstünde kitabesi bulunmaktadır. Ahşap giriş kapısının her iki kanadı oyma tekniğinde bezemeli olup, batı kanadının kaligrafili üst tablası yok olmuştur.

²¹ Dişli, *a.g.m.*, s. 20-37.

MAKEDONYA, BİTOLA'DAKİ (MANASTIR) HAYDAR KADI CAMİSİNİN 2014-2017
YILLARI KONSERVASYONU VE RESTORASYONU

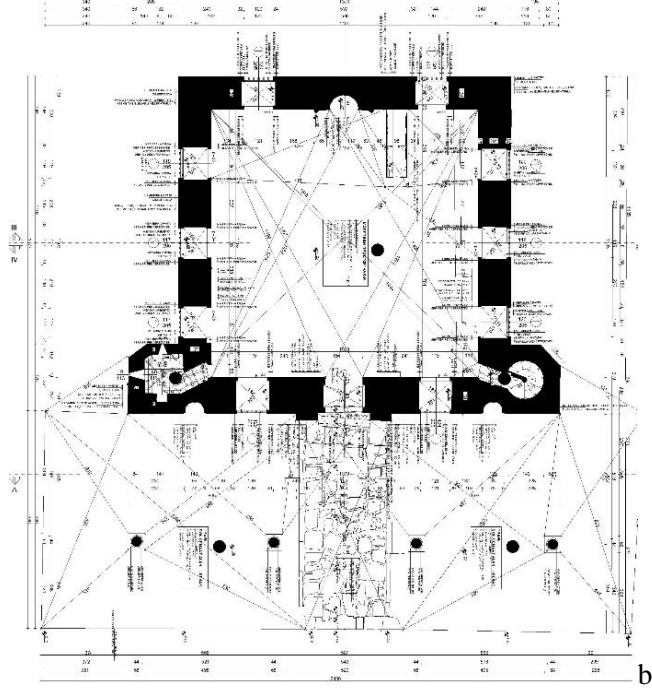
Resim 4. Yapının 1960/61 yılları onarımı öncesi güneydoğu yönünden (a) ve onarım sonrası batı cephesinden görünüm (b). (Kaynak: Makedonya Cumhuriyeti Milli Konservasyon Merkezi Arşivi).

Üsküp Tarihi Eserleri Koruma Müdürlüğüne oluşturulan Komisyon tarafından 14.02.2014 tarihli ve 08-525/1 no'lu kararla yapının mimari ve statik projeleriyle raporları onaylanmıştır. Yapının onaylı projeleri doğrultusunda konservasyon ve restorasyon uygulamalarına 2014 yılı, Mayıs ayında başlanmıştır (Şekil 2). Caminin kalemişi/duvar resimleri projeleri ise Makedonya Cumhuriyeti, Kültür Bakanlığı, Kültürel Mirası Koruma İdaresininin 05.11.2015 tarih ve 08-946 sayılı kararıyla onaylanmış, uygulaması, Bitola Müzesinin uzman denetiminde, onaylı projeler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Yapıda taş, tuğla, harç, sıva, boya, pigment malzemelerinin araştırmaları ve analizleriyle statik hesaplamalar, yapısal analizler ve güçlendirme projesi Üsküp Kiril Metodi Üniversitesi tarafından yapılmıştır. Yapının projelendirilmesi aşamasında özgün mimari, teknik, estetik özelliklerinin korunması ve yeniden özgün işlevinde kullanılması amaçlanmıştır. Söz konusu proje ve analizler doğrultusunda yapıdaki bozulmalara karşı geliştirilen müdahale yöntemlerinin belirlenme esasları/müdahale planı aşağıdaki gibidir:

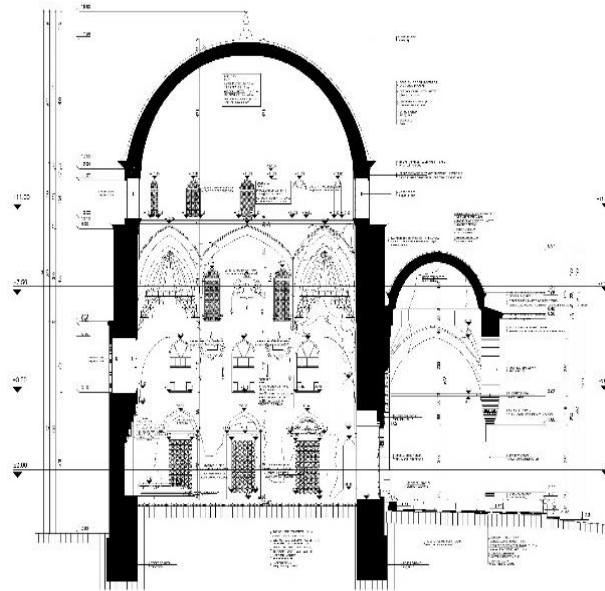
- * Önleyici koruma kapsamında geçici çatı yapılması ve sonrasında onarıma başlanması,
- * Araştırma çalışmalarında tespit edilen tüm özgün öğelerin yerinde korunması,
- * Koruma müdahalelerinde rekonstrüksiyon veya bütünleme tekniklerinin kullanılmasının gerekmesi halinde, malzeme analiz sonuçları dikkate alınarak orijinalleriyle uyumlu malzeme (ahşap, taş, tuğla ve boya) ve karışım oranlarının seçilmesi (harç, sıva, derz),
- * Arşiv belgeleri, eski fotoğraf, teknik doküman vb. kullanılarak ve yapının korunmuş olan mimari öğelerinden faydalanılarak, daha sonraki dönemlerde inşa edilen uygun olmayan öğelerin ve malzemelerin yapıdan ayıklanması.

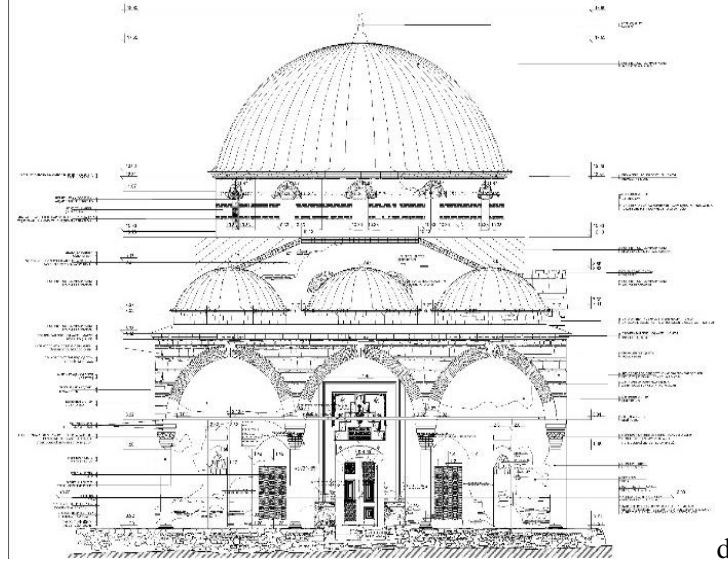
MAKEDONYA, BİTOLA'DAKİ (MANASTIR) HAYDAR KADI CAMİSİNİN 2014-2017
YILLARI KONSERVASYONU VE RESTORASYONU

b

c

Şekil 2. Yapıya ait rölöve çizimleri: vaziyet planı (a), zemin kat planı (b) batı kesiti (c) ve kuzey cephe çizimleri (d). (Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Çizim: Üsküp Milli Konservasyon Merkezi, 2014)

3. Yapının Geçirdiği Onarımlar

Camiye ait 1897-98 ve 1900 tarihli arıza kaydı örneğinden, o tarihlerde cami minaresinin âleminin yıkık, kubbesinin bazı yerlerinde kurşunlarının soyulmuş olduğu anlaşılmaktadır.²² 1903 yılı fotoğrafından anlaşıldığı üzere son cemaate eklenen sundurmali bölümün, 19. yüzyılda yapılmış olabileceği değerlendirilmektedir (Resim 5). Yapının minberi ve mahfili 1957/58 yıllarında korunamayarak yıkılmıştır.²³ 20. yüzyılın ilk yarısında yapıda kurşun örtünün tamamen söküldüğü ve kubbelerin çamur sıvalı olarak bırakıldığı, minarenin yıkıldığı ve son cemaat önündeki eklentinin kırma çatısının söküldüğü görülmektedir. Bu dönemde yapının üzeri alaturka kiremit örtülü kerpiç ve taş avlu duvarları, son cemaat taş silmelerinde ciddi malzeme kaybı ve bitkilenme, kubbe kasnaklarında ise sıvalı yüzeyler mevcuttur (Resim 4). Yaklaşık 15 cm kalınlığında beton dolgu olduğu anlaşılan 1. sıra pencere aynalarının 1960/61 onarımından önce

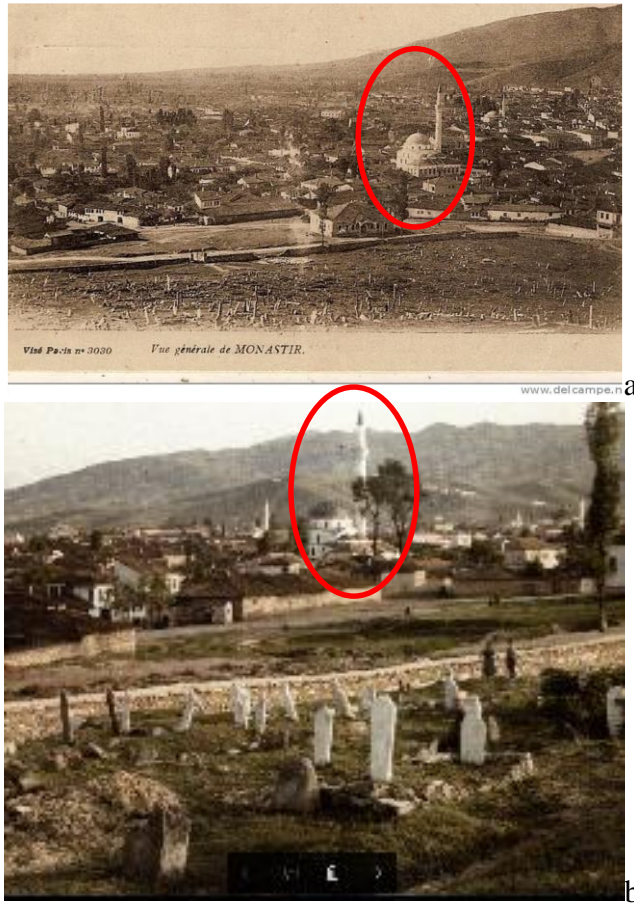
²² BOA EV.MKT seri ve 02530-00077 numarayla kayıtlı 1317 H./1900 M. ve 1315 H./1898 M. tarihli arıza.

²³ Tomovski, *a.g.m.*, s. 52.

MAKEDONYA, BİTOLA'DAKİ (MANASTIR) HAYDAR KADI CAMİSİNİN 2014-2017
YILLARI KONSERVASYONU VE RESTORASYONU

yapılmış olduğu düşünülmektedir (Resim 3). 1967 tarihli fotoğrafta 1960-61 yılı onarımında kubbelerin saca kaplandığı, son cemaat kubbe kasnaklarının taş kaplama yapıldığı gözlenmektedir (Resim 6).²⁴ Bu tarihten sonra cami bir dönem Bitola'daki (Manastır) Pelister içki fabrikasının ambalaj deposu olarak kullanılmış, 1972 yılında kısa bir süre konser salonuna dönüştürülmüş, 1975 yılında önce Tarihi Eserleri Koruma Derneğinin, ardından Bitola Müzesinin himayesine verilmiştir.²⁵

Resim 5. Haydar Kadı Camii, 19. yüzyılın sonu (a) ve 1903 yılı (b) fotoğrafları.
(Kaynak: Makedonya Cumhuriyeti Milli Konservasyon Merkezi Arşivi)

²⁴ Aynı yerde, s. 51-52.

²⁵ Eyice, *a.g.e.*, s. 28-29.

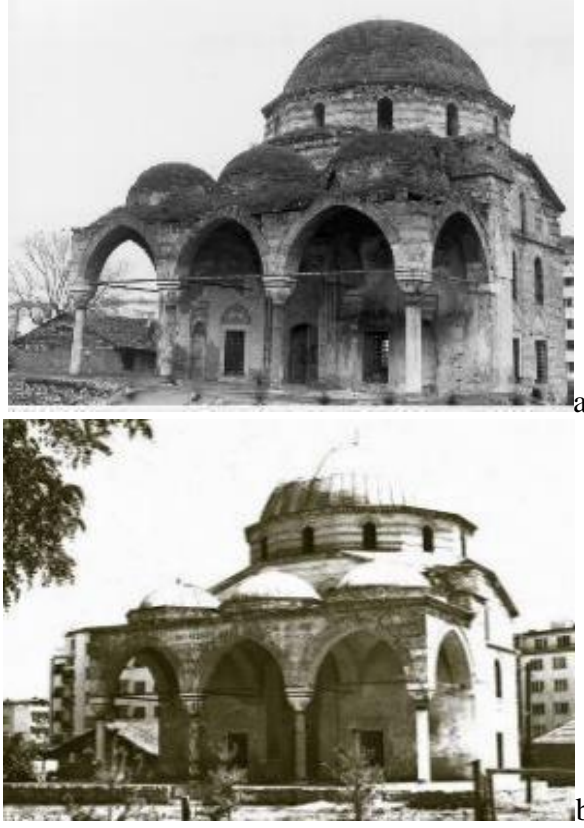
a

b

Resim 6. Haydar Kadı Camii 20. yy. ilk yarısı (a) ve 1960-61 onarım öncesi (b) görünüşü. (Kaynak: Makedonya Cumhuriyeti Milli Konservasyon Merkezi Arşivi).

MAKEDONYA, BİTOLA'DAKİ (MANASTIR) HAYDAR KADI CAMİSİNİN 2014-2017
YILLARI KONSERVASYONU VE RESTORASYONU

Resim 7. Yapının 1960-61 yılı restorasyonu hemen öncesi (a) ve 1967 yılı fotoğrafı (b). (Kaynak: Makedonya Cumhuriyeti Milli Konservasyon Merkezi Arşivi)

Makedonya'nın bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından sonra, ülke genelinde yaklaşık 50 cami onarım görmüş, 20 yeni cami inşa edilmiş olmasına rağmen, Haydar Kadı Camii, son onarımın başladığı 2014 yılına kadar Bitola Müze Müdürlüğü tarafından depo olarak kullanılmaya devam etmiştir.²⁶

²⁶ Maria Koinova, "Minorities in Southeast Europe: Muslims of Macedonia", *Center for Documentation and Information on Minorities in Europe-Southeast Europe (CEDIME-SE)*, 2007, s. 21, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.693.4471&rep=rep1&type=pdf>, (12.02.2017).

4. Yapıdaki Mimari Öğelerdeki Bozulmalar ve 2014-2017 Yılları Onarımında Gerçekleştirilen Başlıca Onarım ve Konservasyon Çalışmaları

Ahunbay anıtların onarımları için genel olarak; sağlamlaştırma, bütünlüme, yenileme, yeniden yapma, temizleme, taşıma tekniklerinden yararlanıldığını ve çoğu kez bu sıralanan tekniklerden birkaçının bir arada uygulandığını bildirmektedir.²⁷ Benzer şekilde, 2013 Yılı ICOMOS Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesinde, müdahale ölçeği; bakım, basit onarım ve esaslı onarım olarak, müdahale yaklaşımları; sağlamlaştırma-rehabilitasyon, yeniden kullanım-yeni işleve uyarlama, taşıma, anastylis ve yeniden yapım olarak, müdahale biçimleri ise acil koruma önlemleri, koruma, sağlamlaştırma, bütünlüme-reintegrasyon, yapısal iyileştirme ve güçlendirme olarak belirlenmiştir.²⁸ Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulunun 5.11.1999 tarihli ve 660 Sayılı İlke Kararında da müdahale biçimleri; bakım, onarım (basit onarım, esaslı onarım/restorasyon), yeniden yapma/rekonstrüksiyon olarak ifade edilmektedir. Tyler vd. tarihi yapılar müdahale yöntemlerini; koruma, restorasyon, yeniden yapım, yeni işlev verme ve konservasyon başlıkları altında değerlendirmektedir.²⁹ Duvar resimleri ve mimari yüzeylerde başlıca müdahale yöntemleri ise Weyer vd. tarafından belgeleme ve araştırma, önleyici koruma, konservasyon ve restorasyon olarak sıralanmaktadır.³⁰ Tüm bu müdahale yöntem ve yaklaşımları göz önünde bulundurularak, Haydar Kadı Camiinin 2014-2017 yılları onarımının ana yaklaşımı; uyumsuz malzemelerden ve geçmiş dönem hatalı restorasyon uygulamalarından kaynaklanan sorunların giderilmesi, uygunsuz eklerin temizlenerek özgün mimari ve yapısal özelliklerin sergilenmesi ve yapısal sağlamlaştırma olmuştur. Bu kapsamda uygulanan başlıca restorasyon teknikleri; taş, tuğla, ahşap, kalemşi ve duvar resimleri mimari öğelerinde temizleme, bütünlüme ve yeniden yapımdır. Özgün yapı malzemelerinde bütünlüme ve yeniden yapım ancak gerekli görülmesi

²⁷ Zeynep Ahunbay, *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 2004, s. 90-105.

²⁸ ICOMOS Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi 2013, http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_0623153001387886624.pdf, (18.11.2017).

²⁹ Norman Tyler, Ted J. Ligibel and Ilene R. Tyler, *Historic Preservation, An Introduction to Its History, Principles and Practice*, W. W. Norton & Company, New York, London 2009, s. 191-202.

³⁰ Angela Weyer, Pilar Roig Picazo, Daniel Pop, Joann Cassar, Aysun Özköse, Jean-marc Vallet, and Ivan Srša, *EwaGlos European Illustrated Glossary of Conservation Terms for Wall Paintings and Architectural Surfaces*, (eds.) Series of Publications by the Hornemann Institute, Volume 17, Michael Imhof Verlag, Petersberg 2015, s. 230-326.

MAKEDONYA, BİTOLA'DAKİ (MANASTIR) HAYDAR KADI CAMİSİNİN 2014-2017
YILLARI KONSERVASYONU VE RESTORASYONU

halinde uygulanmış, analiz sonuçları doğrultusunda en uygun malzemenin seçilmesine dikkat edilmiştir. Çalışmaların her türlü hava koşullarında devam edebilmesi için öncelikle cami ana kubbesi üzerinde, beden duvarlarına oturan çelik konstrüksiyon geçici çatı yapılarak onarımlara başlanılmıştır. (Resim 8)

a

b

Resim 8. Ana kubbe üstü çelik konstrüksiyon geçici çatı imalatından görünüm. (Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 2014).

4.1. Statik Güçlendirme

Deprem, terk edilme/kontrol dışı ve yetersiz bakım, yangın, vandalizm, yüzey suları, nem, sıcaklık değişikliği vb. nedenlerle güçlendirmeye ihtiyaç duyulan yapıda; yapısal analizler, Üsküp Kiril Metodi Üniversitesi tarafından mekânsal sistemin modellenmesi ve SAP2000 programı kullanılarak yapılmıştır. Analizlerden elde edilen sonuçlara göre, gravitasyon, sismik yükler ve diğer gelişmeler çerçevesinde, yapının bazı bölümlerinde basınçların gerilim ve daralma limitlerinin aşılmış olduğu, bu nedenle tadilat ve konsolidasyonun yanı sıra, bütüncül olarak yapının sismik olarak güçlendirilmesi ve konstrüktif konsolidasyon gerektiği ortaya çıkmıştır.³¹ Cami duvar içlerindeki taşıyıcı ahşap hatıllar zamana yenik düşerek büyük ölçüde hasar görmüş, bazı kısımları ise neredeyse çürümüş durumdadır. Çürüyen ahşap hatıllar sökülerek meşe keresteden yeniden yapılmıştır (Resim 9). Ayrıca taşıyıcı duvarlarda dikey çatlaklar belirginleşmiş, çatlaklar yoğun olarak pencere kenarlarında gözlenmiştir. Caminin tuğla örgülü ana kubbesi zaman içerisinde gözle görülen müdahalelere maruz kalmış, çimento harcı ve sac malzemeyle kaplanmış, çatlaklar oluşmuştur. Bu nedenlerle; onaylı proje ve raporlarda mevcut duvarların konsolidasyonu, sismik güçlendirme kapsamında kubbenin karbon kumaş ve şeritlerle güçlendirilmesi, ahşap hatılların yenilenmesi, minarenin mevcut bölümünün caminin taşıyıcı sistemiyle konsolide edilmesi önerilmiştir.³² Beden duvarları, son cemaat kubbeleri, ana kubbe, kubbe kasnakları ve pencere içi hatıl yerleri statik güçlendirme yapılan başlıca yerlerdir.

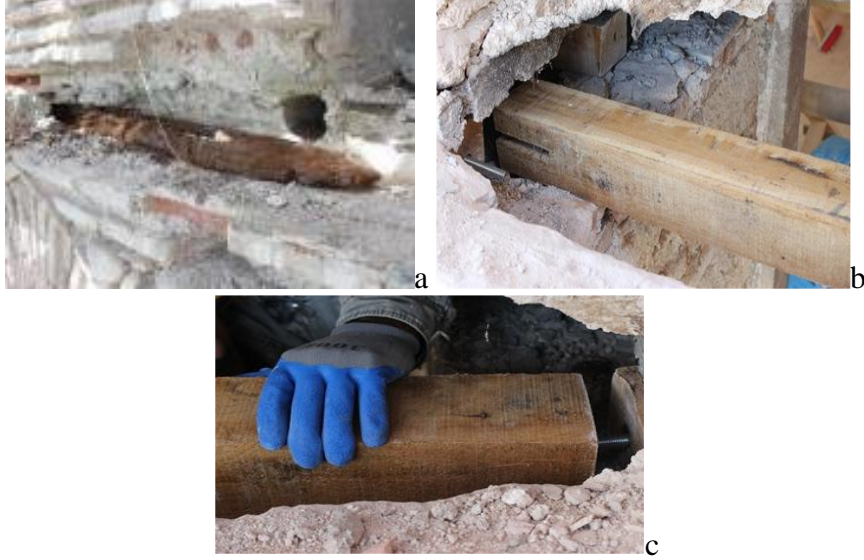
---

³¹ Yayınlanmamış Rapor, “Manastır’da (Bitola) Bulunan Haydar Kadı Camiinin Sağlamlaştırılması, Onarımı ve Güçlendirilmesi Raporu”, Hazırlayanlar: Prof. Dr. Predrag Gavrilovic ve İnş. Müh. Vesna Kocankovska, Üsküp, Makedonya 2013.

³² Aynı yerde.

MAKEDONYA, BİTOLA'DAKİ (MANASTIR) HAYDAR KADI CAMİSİNİN 2014-2017
YILLARI KONSERVASYONU VE RESTORASYONU

Resim 9. Duvar içi çürümüş ahşap hatıl örneği (a) ve ahşap hatıl imalatı detayı (b-c).
(Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 2015).

Cami dış beden duvarlarında, son cemaat kubbe aralarında, duvar diplerinde ve saçak hizasında ve ana kubbe saçak ve kasnak seviyesinde derzler açılarak güçlendirme amaçlı karbon çubuklar yerleştirilmiştir. Son cemaat kubbe araları zemininde yapılan araştırma hafriyatında özgün güçlendirme hatıl izlerine/yerlerine rastlanmış, çürüyen hatıllar sökülmüş ve yenilenmiştir. Son cemaat ve ana kubbeyle kasnak çatlakları için hidrolik bağlayıcı kireç enjeksiyonu yapılmıştır. Son cemaat pandantiflerinde ve ana kubbe saçak seviyesi silmelerinde, tij, lama ve kenetler kullanılarak güçlendirme yapılmıştır.

4.2. Mimari Elemanlardaki Bozulmalar ve Onarımlar

Mimari elemanlardaki bozulmalar, taş, tuğla, ahşap ve metal malzemede bozulma ve yapılan konservasyon/restorasyon çalışmaları başlıkları altında incelenmiştir.

4.2.1. Taş Malzemedeki Bozulmalar ve Yapılan Konservasyon ve Restorasyon Çalışmaları

Camide taş, en yoğun kullanılan yapı malzemesidir. Duvarlarda kireç taşı ve özellikle alt kotlarda dere taşı kullanılmış, pencere söveleri, son cemaat seki kenarları, sütunlar, portal ve minberde mermer tercih edilmiştir. Taş ve tuğla almalı duvar örgüsüne sahip yapıda, taş malzemedeki iç ve dış etkenlerden kaynaklanan başlıca bozulma türleri; beden duvarları alt kotlarda ve minarede biyolojik oluşum, atmosferik koşullara bağlı yüzeysel erimeler, derz ve harç boşalması sonucu büyük parça kayıpları, ince tabaka halinde toz, hayvan pisliği vb. yüzeysel birikim, dökülme/tozuma ve grafiti olarak tespit edilmiştir. (Resim 10). Taş sıralarının yer yer çimento katkılı harçla sıvanması taşlardaki bozulmaları artırmıştır. Son cemaat seki yanlarında ciddi malzeme kayıpları (mermer malzemedeki ve metal kenetlerde), doğrusal sapma, yüzey aşınması ve kirlilik mevcuttur. Taş malzemedeki görülen en ciddi tahribat ise 1912 yılında Osmanlıların bölgeden çekilmesi esnasında minarenin havan topuyla yıkılmış olmasıdır.³³

³³ Pavlov, *Makedonya'da Tek Kubbeli Camiler*, s. 42.

MAKEDONYA, BİTOLA'DAKİ (MANASTIR) HAYDAR KADI CAMİSİNİN 2014-2017
YILLARI KONSERVASYONU VE RESTORASYONU

Resim 10. Silmelerde atmosferik koşullar ve detay hatasına bağlı yüzeysel erimeler (a), son cemaat güney duvarında grafitti (b). (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2015, 2013).

Yapının son onarımında caminin tüm almaşık duvar cephelerindeki çimento katkılı sıvalar raspa edilmiş, sıva artıkları mekanik el aletleriyle temizlenmiştir. Son cemaat sekilerinin mevcut mermer korkuluklarında, sütun gövde ve ayaklarında ve cami birinci kot pencerelerinin mermer sövelerinde AB57 ile kimyasal temizlik yapılmıştır. Ana kubbe kasnak altı köşe eteklerinde araştırma hafriyatı yapılmış, ağırlık kulesi kaide izlerine rastlanmıştır. Harim zemininde beton şap katmanının sökülmesi neticesinde de kuzeybatı köşede günümüzde mevcut olmayan mahfil sütuncelerinin özgün taş kaideleri bulunmuştur (Resim 11).

Resim 11. Harim kuzeybatı köşede mahfil taş ayak izleri (kırmızı hat içinde gösterilmiştir). (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2016).

Son cemaat ve ana kubbe taş silmelerinden çürüyen/bozulanlar, beden duvarlarında ciddi malzeme kaybı olan taş ve tuğla yüzeyler itinalı olarak sökülmüş, özgün form, malzeme ve detayda yenilenmiştir. Son cemaat sekilerinin kuzey, batı ve doğu yönlerinde eksik korkuluklar mevcut özgün örneğine göre mermer malzemeden aynı formda tamamlanmış ve mevcut korkuluklara demir kenetlerle sabitlenmiştir. Minarenin kaide silmesinde ve simit bölümünde taşlardaki bozulma nedeniyle çürütme yapılmış, çürütülen yerler özgününe ve projesine uygun olarak yenilenmiş, minare kaide üstü yedi-sekiz (küp) alanı ve çürüyen/yıpranan yedek ve ana basamakları sökülüp yeniden yapılmıştır. Minarenin mevcut olmayan on dörtgen gövde ve peteği, şerefesi, şerefe altı mukarnaları ve ana/yedek basamakları kireç taşıyla yeniden inşa edilmiştir. Minare şerefe korkulukları ise mermer malzemeden imal edilmiştir. Cami kuzey doğu köşe odasının duvar yüzeylerinde son cemaat kubbelerinin iç yüzeyinde, ana kubbe kuzeydoğu ve kuzeybatı köşe trompllarında ve tromp altı mukarnas yüzeylerinde analiz sonuçları doğrultusunda kireç harçlı sıva yapılmıştır. Mevcut olmayan son cemaat

MAKEDONYA, BİTOLA'DAKİ (MANASTIR) HAYDAR KADI CAMİSİNİN 2014-2017
YILLARI KONSERVASYONU VE RESTORASYONU

kubbe alemleri³⁴ ve izleri kısmen mevcut olan ana kubbe alemi sökülerek mevcut örneği/izleri ve yakın çevredeki benzer dönem örnekleri dikkate alınarak yeniden imal edilmiştir.³⁵

4.2.2. Mermer Minber Üzerindeki Bozulmalar ve Konservasyon- Restorasyon Çalışmaları

Minberin kırık parçaları üzerinde yapılan hasar tespit analizine göre başlıca bozulmalar; kırılma, malzeme kaybı, yüzey kirliliği, yüzeyde aşınma, boyada dökülme/ tozuma ve hatalı restorasyon uygulamaları olarak belirlenmiştir.

Rekonstrüksiyon projesi doğrultusunda konservasyonu yapılan minberde başlıca koruma ve restorasyon aşamaları; kırık ve dağılmış parçaların tespiti, bir araya getirilmesi, tümleme, kırık parçaların donatı çubuklarıyla birleştirilmesi ve yapıştirilmesi, birleştirme yerlerinde plastik onarım, boya katmanı raspası, kimyasal ve mekanik temizlik, kalemışı ve altın varak bezemenin konservasyonu ve restorasyonudur (Resim 12).

³⁴ Son cemaat doğu yöndeki kubbe aleminin sadece gövde olabileceği düşünülen bir parçası mevcut idi.

³⁵ Dişli ve İnci-Fırat, *a.g.m.*, s. 318-332.

Resim 12. Kırık minber parçalarının bütünleme detayı ve mermer minberin konservasyon ve restorasyon sonrası hali. (Kaynak: (a-b)- Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi-2016 (c)-Yazarlara ait fotoğraf arşivi-2017).

4.2.3. Tuğla Malzemedeki Bozulmalar ve Yapılan Konservasyon-Restorasyon Çalışmaları

Yapıda tuğla malzeme; ana kubbe ve geçişleri, son cemaat kubbe ve tamburları, pencere tabanları, harim ve son cemaat döşemesi ve almaşık duvar örgüsünde kullanılmıştır. Tuğla yüzeylerde; malzeme kaybı, ufalanma, yüzeyde aşınma, kirlilik, çimento katkılı sıva ve derz uygulaması karşılaşılan başlıca bozulma türleridir. Geçmiş dönem onarımlarında harim zemini $\approx 13-20$ cm. kalınlıkta beton şapla, ana kubbe ve son cemaat kubbe üstleri $\approx 5-7$ cm. kalınlıkta çimento katkılı sıvayla kaplanmış, zemindeki özgün tuğla döşeme yer yer korunmuş ancak büyük oranda sökülmüştür. Son onarımda, zemindeki beton şap tamamen kaldırılmıştır. (Resim 13).

Son cemaat kubbe kasnaklarındaki taş kaplama sökülmüş, derzli olduğu anlaşılan özgün tuğla yüzey açığa çıkarılmış kireç esaslı harçla derz imalatı yapılmıştır. Son cemaat ve ana kubbedeki çimento katkılı sıva sökülmüştür. Son cemaatte kubbe araları ve zemininin ≈ 70 cm doldurulmuş olduğu anlaşılmış, bu dolgu alan temizlenmiştir. Son cemaat kubbe kasnakları üst kotunda, yapıdan gelen izler doğrultusunda, el yapımı klasik tuğlayla iki sıra kirpi saçak yapılmıştır. Son cemaat zemini seki üstlerinde tespit edilen

MAKEDONYA, BİTOLA'DAKİ (MANASTIR) HAYDAR KADI CAMİSİNİN 2014-2017
YILLARI KONSERVASYONU VE RESTORASYONU

özgün altıgen döşeme tuğlalarının üstü, yine aynı form ve ebatta el yapımı klasik altıgen tuğlayla pencere tabanları, taban tuğlasıyla kaplanmıştır (Resim 13).

Resim 13. Beton katmanın sökülmesi ile ulaşılan harim (a) ve son cemaatte seki üstü zemininin (b) özgün tuğla döşemesi. (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2015).

4.2.4. Ahşap Malzemedeki Bozulmalar ve Yapılan Konservasyon-Restorasyon Çalışmaları

Camide ahşap en az kullanılan yapı malzemelerindedir. Yapının ahşap pencere kepenkleri, minare ve mahfil kapılarıyla ahşap mahfili günümüze ulaşamamıştır. Camii'nin özgün giriş ahşap kapısında kurt yeniklerinden kaynaklı çürüme, malzeme kaybı, geçmiş dönem hatalı uygulamaları ve hatılarda çürüme karşılaşılan başlıca bozulma türleridir (Resim 14).

Resim 14. Ahşap kapının onarım öncesi görünümü (a) ve onarım sonrası görünümü (b). (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2013, 2017).

Özgün kapı üzerine çakılan tahta ve saç levhalar sökülmüş, üzerindeki değersiz boya kalıntıları temizlenmiş, kurt delikleri ilaçlanarak kapatılmıştır. Kapının sağ üst köşesindeki kaligrafili tabla, soldaki simetrisine bakılarak yeniden yapılmıştır. Kapının kopmuş/çürümüş parçaları, profilli çıtaları ve sereni, özgününe uygun ceviz ağacından imal edilmiş, yerlerine alıştırılmış, su bazlı ahşap boyası ve guaj boyayla boyanmış ve üzerine koruyucu cila sürülmüştür (Resim 14). Minarenin yıkılan ahşap külahı ve sereni direği çam keresteden yeniden yapılmıştır. Harim kuzeybatı köşede çıkan izler ve projesi doğrultusunda ahşap mahfil inşa edilmiştir. Cami 1. sıra pencere kepenkleri, minare ve mahfil kapıları ve cami kuzeydoğu bölüme giriş kapısı, onaylı projesi doğrultusunda meşe keresteden imal edilmiştir.

4.2.5. Metal Malzemedeki Bozulmalar ve Yapılan Konservasyon- Restorasyon Çalışmaları

Cami ana kubbe ve son cemaat kubbelerinde saç kaplama sökülerek yerine 2 mm kalınlığında kurşun üst örtü yapılmıştır. Çimento katkılı şap ve tuğla kubbelerin derzleri temizlenmiş, yerine kireç harçlı tesviye tabakası ve üzerine, kurşun altı çamur sıva yapılmıştır. Minare ahşap külahı ise 1,5 mm'lik kurşun levhalarla kaplanmış, kurşun altına keçe serilmiştir. Minare alemleri bakırdan imal edilmiş, üzeri varakla kaplanmıştır.

Son cemaatte paslanmış durumdaki gergi ve sütun başlık demirleriyle birinci sıra pencere lokmalı parmaklıkları boyaya hazır hale getirilerek bir kat antipas, iki kat yağlı boyayla boyanmıştır.

5.1. Çevre Düzenleme ve Mezar Taşı Konservasyonu Çalışmaları

Çevre düzenleme çalışmalarına cami sınırlarının aplikasyonu yapılarak başlanmış, bu esnada cami parsel sınırları içinde kalan ve yöre halkı tarafından kutsal sayılan “praklis (şapel),” yöre halkının ibadet kolaylığı düşünülerek avlu duvarları sınırlarının dışında kalacak şekilde, duvar örgüsü tamamlanmıştır (Resim 15). Avluda yürüme yolları düzenlenmiş, şadırvan, wc ve idari bina inşa edilmiş ve bir adet kuyu açılmıştır.

Bitola'da (Manastır) bulunan Osmanlı mezarlıklarından ve çeşitli camilerin hazirelerinden toplanan mezar taşlarıyla Bitola (Manastır) şehir merkezindeki Saat Kulesinin kitabesi ve II. Mahmud'a ait iki adet tuğra taşı ve yapının özgün minber parçaları Bitola Müzesi tarafından 2014 onarımından önce camii içinde depolanmıştır. Yapının avlusunda herhangi bir hazire alanı olmamasına karşın bu taşların projeleri ve envanter fişleri hazırlanmış, konservasyonu yapılarak avlu bahçesinde açık hava müzesi konseptinde sergilenmesi kararlaştırılmıştır (Resim 15). Mezar taşlarına yönelik bozulmalar; rölöveler üzerinde farklı lejantlar kullanılarak belgelenmiş, başlıca bozulma türleri; çatlak, yapısal kırık, 5 cm'den büyük ve küçük yüzey kaybı, malzeme kaybı, yüzeyde kirlilik, tuzlanma, renk değişimi, yosunlanma ve sıva kalıntısıdır. Mezar taşlarının onarımına yönelik temel yaklaşım ve müdahale biçimleri ise; donatı çubuklarıyla sağlamlaştırma, yapıştırarak birleştirme, bütünleme, yüzey temizliği, plastik onarım olarak belirlenmiştir.³⁶

³⁶ İnci-Fırat, Dişli ve Taşkesen, *a.g.m.*, s. 45-56.

a

b

c

Resim 15. Yeni yapılan avlu duvarı ve praklisten (şapel) (a), 2014-2017 yılları arası restorasyonu öncesi cami içinde depolanan mezar taşları (b) ve restorasyon sonrası cami avlusu mezar taşı sergileme alanı (c). (Kaynak: (a)- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 2016, (b-c)- Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2014, 2017).

6.1. Kalemîşi ve Duvar Resimleri Üzerinde Yapılan Konservasyon ve Restorasyon Çalışmaları

Yapıda dört farklı döneme ait kalemîşi bezeme tespit edilmiştir. Restorasyon öncesi hali hazırda görünen ve 19. yüzyıla ait olduğu düşünülen kalemîşi bezemeler IV. dönem, raspa sonucunda ortaya çıkarılan yine 19. yüzyılda yapıldığı düşünülenler III. ve II. dönem ve yapının inşa tarihinde yapılan özgün bezemeleri I. dönem olarak sınıflandırılmıştır. Projelendirme ve uygulama aşamasında yapılan raspa araştırmalarında ve laboratuvar analizlerinde bu dört farklı katmanda irdelenen duvar resimlerine dair yaklaşık zaman aralıklarının tarihlenebileceği veri elde edilememiş, sadece kalemîşi bezemelerin üslup özelliklerinden olası yüzyıl tahminleri yapılmıştır.

6.1.1. IV. Dönem Kalemîşi Bezeme ve Duvar Resimleri:

IV. dönem olarak adlandırdığımız, yapının 2014-2017 yılları restorasyonu öncesinde harim içinde ve son cemaat güney duvarındaki kalemîşi bezeme ve duvar resimleridir (Resim 16. Yapının iç beden duvarlarındaki manzara resimlerini; Osmanlının 1912'de Makedonya'dan çekildiği bilgisine dayanarak 19. yüzyıl sonu veya 20. yüzyıl başlangıcına tarihlemek mümkündür. Ayverdi ve Yüksel bu en üst katmandaki bezemeleri nitelsiz olarak tariflemekte ve 19. yüzyıla tarihlendirmektedir.³⁷ Renda'nın 18. yüzyılda yapıldığı kesinlikle bilinen bir örneğe rastlamaması, bu tür resimlerin Rumeli'de daha çok 19. yüzyılda yaygınlaştığını göstermektedir.³⁸

---

³⁷ Ayverdi ve Yüksel, *a.g.e.*, s. 99.

³⁸ Günsel Renda, *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1850*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1977, s. 170.

GÜLŞEN DİŞLİ - AYŞE NERMİN UZ TAŞKESEN

MAKEDONYA, BİTOLA'DAKİ (MANASTIR) HAYDAR KADI CAMİSİNİN 2014-2017
YILLARI KONSERVASYONU VE RESTORASYONU

Resim 16. Yapının iç beden duvarlarından görünüm: kuzey cephe (a), güney cephe (b), doğu cephe (c) ve batı cephe (d). (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2013).

Bu döneme ait harim içinde kubbeye geçiş pandantifleri üzerinde okra sarı ve kahverengi renkte kompozisyonlar ile 3. seviye pencere hizasında manzara resimleri yer alırken kemerlerin kurşuni gri renkte olduğu görülmektedir. Ancak kuzey-batı kemerinde perdeli ve çiçekli bir bordür mevcuttur. Beden duvarlarında 2. seviye pencere hizasında çerçeve görünümlü kalemişi bezemeler yer almaktadır. Tromp kemer yüzünde palmet başlıklı C kıvrımlı bordür, dilimli trompun her bir diliminin eteğinde ise lotus çiçek motifi mevcuttur (Resim 17).

Resim 17. 3. seviye pencere hizasındaki manzara resmi (a), pandantif kemerinde perde ve çiçek motifli bordür ile tromp kemerinde palmet başlıklı bordür (b). (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2013).

Uçar Balkanlardaki camilerde palmet motiflerinin Anadolu'daki örneklere kıyasla daha sade ve genellikle tek renkte olduğunu belirtmekte, benzer palmet örneklerine sahip yapıları, Üsküp, Mustafa Paşa Camii, Yahya Paşa Camii, Dükkâncık Camii, Manastır, Haydar Kadı Camii, Kosova, Priştine, Fatih Camii ve Yaşar Paşa Camii olarak sıralamaktadır.³⁹ Yapının doğu ve batı cephesinde birer pencere aynasında açık ve koyu kahverengi S ve C kıvrımlı kalemîşi bezemeler yer almaktadır (Resim 18). Diğer pencere

³⁹ Metin Uçar, *Arnavutluk'taki Osmanlı Dönemi Mimarisinde Süsleme*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Prof. Dr. Abdülhamit Tüfekçioğlu, Van 2013, s. 266.

Resim 19. Onarım öncesinde son cemaatin doğu bölümünde görülmekte olan kalemîşi bezemeler (a,b). (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2013).

6.1.2. III. Dönem Kalemîşi Bezeme ve Duvar Resimleri:

Raspa çalışmaları sonucunda son cemaat güney duvarının batı pencere aynasında ve sadece bu bölümde karşımıza çıkan III. dönem katmanı olarak nitelendirebileceğimiz 19. yüzyılda yapıldığı düşünülen ultramarin mavi renkte boyanmış vazo içinde çiçek buketi kompozisyonuyla karşılaşılmış ve korunmasına karar verilerek konservasyonu yapılmıştır (Resim 20). 19. yüzyılda yapıldığı bilinen Muğla Kurşunlu Camii, Denizli, Acıpayam, Yazır Kasabası Camii, İstanbul, Altunizade Camii ve Amasya, II.

MAKEDONYA, BİTOLA'DAKİ (MANASTIR) HAYDAR KADI CAMİSİNİN 2014-2017
YILLARI KONSERVASYONU VE RESTORASYONU

Beyazıt Camii şadırvanı kalemîşi bezemelerinde de vazö içinde çiçek buketlerine yer verilmiştir.

Resim 20. Son cemaat batı tarafında pencere aynasında vazolu çiçek buketinin raspa sonrası görünümü (a) ve pencere aynasının konservasyon ve restorasyon sonrası görünümü (b). (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2015, 2016).

6.1.3. II. Dönem Kalemîşi Bezeme ve Duvar Resimleri:

Yapının iç beden duvarlarında ve son cemaat güney duvarında yapılan raspa çalışmaları sonucunda yoğun bir kalemîşi bezeme programıyla karşılaşmıştır (Resim 21). Bu katmandaki kalemîşi bezemelerde; S ve C kıvrımlı dallar merkezinde çiçek ve yaprak demeti olan yıldız formlu kompozisyonlar ve harim içi güney duvarıyla son cemaat güney duvarı doğu pencere aynasında yer alan duvar resimlerinden oluşan bir bezeme programı görülmektedir. Arık da 18. yüzyılın sonlarında İstanbul, Anadolu ve

Balkanlarda mimari anıtların dekorasyonlarında “barok kartuşlar, girlandlar, S ve C kıvrımlar, istiridye motifleri, çiçekler, natürmortlar ve manzara tasvirlerinin” egemen olduğunu aktarmaktadır.⁴⁰

⁴⁰ Rüçhan Arık, “Osmanlı Sanatında Duvar Resimleri”, *Osmanlı*, Cilt 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 423.

MAKEDONYA, BİTOLA'DAKİ (MANASTIR) HAYDAR KADI CAMİSİNİN 2014-2017
YILLARI KONSERVASYONU VE RESTORASYONU

Resim 21. Badana raspası ile ortaya çıkarılan kıvrık dal kompozisyonlu kalemîşi bezemeler (a, b) ve konservasyon sonrası görünüşleri (c, d). (Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ve yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2015, 2016).

Bu katmandaki süsleme programında okra sarı, yeşil, sülyen, kahverengi, siyah ve gri renkler kullanılmıştır. Bu dönem, Arnavutluk, Tiran'da bulunan Hacı Ethem Bey Camii kalemîşi bezeme programındaki kıvrık dal motifiyle benzer üslup özelliği göstermektedir. Güney duvarının doğu ve batı kenarına yakın 2. seviye pencereleri hizasında iki adet duvar resmi bulunmaktadır. Doğu tarafta bulunan duvar resminde, sağ tarafta iki minareli ve iki şerefeli, kubbeli bir camii, batı tarafta bulunan duvar resminde ise yan yana tek kubbeli, üç şerefeli iki minaresi olan, iki adet cami tasviri görülmektedir (Resim 22).

a

b

MAKEDONYA, BİTOLA'DAKİ (MANASTIR) HAYDAR KADI CAMİSİNİN 2014-2017
YILLARI KONSERVASYONU VE RESTORASYONU

c

d

Resim 22. Güney duvarının doğu (a) ve batı (b) kenarında raspa sonucunda bulunan duvar resmi ve duvar resimlerinin restorasyon sonrası görünümleri (c-d). (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2013, 2016).

Bitola'da (Manastır) bu özelliklere uyan günümüzde mevcut yan yana iki cami bulunmamaktadır. Batılılaşma Dönemi tasvir sanatında birçok

duvar resminde olduğu gibi sanatçının hayali olarak veya Anadolu'dan muhtemelen İstanbul'dan bazı camileri tasvir ettiği düşünülebilir. İstanbul konulu duvar resmi bulunan Balkanlardaki benzer örnek yapılar Arnavutluk, Kruje, Akçahisar Toptaniler Konağı, Berat, Bekârlar Camii, Qako Evi, Korçe, Mirahor İlyas Bey Camii, Tiran, Hacı Ethem Bey Camidir.⁴¹ Arık'a göre tek cami tasvir örnekleri Anadolu'da 18.-19. yüzyılın sonları arasında görülmektedir.⁴²

6.1.4. I. Dönem (Özgün) Kalemîşi Bezemeleri:

Caminin inşa tarihine ait kalemîşi bezemeler; harim içinde minberde, giriş kapısı iç taraf taş kemerin üzerinde ve son cemaatte portal üstünde gözlenmektedir. Minberin yan korkuluklarında rumi ve hatai motiflerden oluşan bir kompozisyon yer alırken kitabeli taç bölümünde hatai, penç, tomurcuk çiçek ve yapraklardan oluşan klasik döneme uygun bir kompozisyon karşımıza çıkmaktadır. Yine aynı şekilde klasik dönem motiflerinin kullanıldığı portal üzerindeki kalemîşi bezemede-minberde olduğu gibi- renk kullanılmadan siyah kontur çekilerek motiflerin belirgin hale getirildiği görülmektedir. Giriş kapısı iç tarafa bakan kemer yüzünde yine hatai ve penç motiflerinden oluşan büyük bölümü dökülmüş bir kompozisyon görülmektedir. Minberin kitabe bölümünde zeminde, portalin üst iki köşesinde yer alan çarkıfelek kabara ve hemen altında yer alan gülçelerde, kavsaranın iki yanındaki mukarnasların kenarında dolanan zencerekte ve caminin kitabesinde altın varak olduğu tespit edilmiştir (Resim 23).

⁴¹ Metin Uçar, "Arnavutluk'taki Osmanlı Dönemi Mimarisinde İstanbul Tasvirli Duvar Resimleri", *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature & History of Turkish or Turkic*, Volume 8/7, 2013, s. 673.

⁴² Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 168, Ankara 1976, s. 126.

MAKEDONYA, BİTOLA'DAKİ (MANASTIR) HAYDAR KADI CAMİSİNİN 2014-2017
YILLARI KONSERVASYONU VE RESTORASYONU

Resim 23. Portal üzerindeki kalemişi ve altın varaklı bezemenin restorasyon öncesi (a, b) ve restorasyon sonrası görünümü (c). (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2014, 2017).

Haydar Kadı Camii'nin 16. yüzyıla ait portalı dikdörtgen çerçevesinin kademelenmesi ve silmelerin tertibi yönüyle Afyon, Gedik Ahmet Paşa, Amasya, II. Bayezid Camii kuzey cephesi taç kapısı ve Priştine, Fatih Sultan Mehmed Han Camii taç kapısıyla benzerlik göstermekte, kapı kemerinin düz derzli özelliği ise Bursa, Şair Ahmed Paşa Türbesinin taç kapısında gözlenmekte, ayrıca, portalin kavsarasında yer alan istalaktit

süslemesi, Havsa, Sokulu, Hilivne, Bal Ağa ve Mostar, Karagözbey Camilerinin portaliyle benzerdir.⁴³

7.1. Kalemîşi ve Duvar Resimlerindeki Bozulmalar ve Yapılan Konservasyon-Restorasyon Çalışmaları

Geçmiş onarımlarda, yapının birçok detayının çimento katkılı harçla sıvandığı görülmüştür. Caminin orijinal sıvası ise üç katmandan oluşmaktadır. En alt katmanda tuğla tozu kullanılmış kireç sıva, orta katmanda saman ve kenevir katkılı kireç sıva ve en üst katmanda kalsit ve alçıdan oluşan kalemîşi altlık sıvasıdır⁴⁴. Kalemîşi bezemelerde; farklı dönem katmanları, hatalı restorasyon müdahaleleri (çimento katkılı sıva vb.), sıvada boşalma, malzeme kaybı, boyalı yüzeyde kirlilik, boyada pullanma ve tozuma başlıca bozulma türleridir.

Onaylı “Kalemîşi Bezeme Projesi” doğrultusunda yapılan raspa çalışmaları sonucunda her bezeme katmanının azami ölçüde sergilenmesi hedeflenmiştir. Çimento katkılı sıvalar temizlenmiş, yerine özgün sıva terkibine uygun kireç takviyeli harçla sıva yapılmıştır. Çimento takviyeli sıvayla kapatılan kasnak bölümünde raspa sonucu dördüncü döneme ait olduğu düşünülen kalemîşi bezeme bulunmuş, konservasyon ve restorasyon müdahaleleri yapıldıktan sonra, kasnak bezemesinin yok olan bölümleri bu verilere dayanarak tamamlanmıştır (Resim 24).

⁴³ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1986, s. 272; Ekrem Hakkı Ayverdi ve İ. Aydın Yüksel, *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya*, Cilt 2, 2. Baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2000, s. 144, 243; Bülbül, *a.g.e.*, s. 169; Şakir Çakmak, *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Taçkapılar (1300-1500)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 343, 359, 381; Raif Vırmiça, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 590.

⁴⁴ Malzeme analizleri Üsküp Kiril Metodi Üniversitesi tarafından yapılmıştır.

MAKEDONYA, BİTOLA'DAKİ (MANASTIR) HAYDAR KADI CAMİSİNİN 2014-2017
YILLARI KONSERVASYONU VE RESTORASYONU

a

b

Resim 24. Kasnak bölümünde raspa sonrası bulunan kalemişi bezeme (a) ve konservasyon ve restorasyonu tamamlandıktan sonraki görünümü (b). (Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 2016).

Mukavemeti azalmış ve arkasında boşalma olan özgün sıva alanlarında hidrolik kireç katkılı enjeksiyon harcıyla mikroenjeksiyon yapılmıştır. Kalemişi ve duvar resimlerinde kirin yoğunluğuyla ve çeşidiyle değişken kimyasal çözeltiler kullanılarak temizlik yapılmıştır. Kavlayan-pullanan kalemişi ve duvar resimlerinin boya tabakasına Primal AC 33 malzemesi enjekte edilerek sağlamlaştırma uygulaması yapılmıştır (Resim 25).

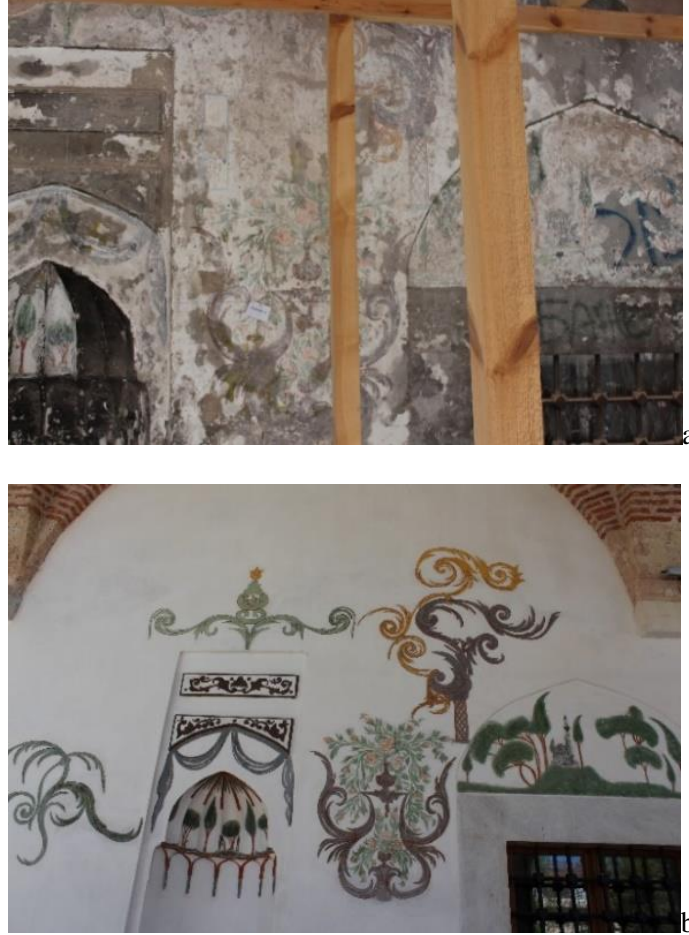

Resim 25. Kalemî alanlarda kimyasal temizlik çalışması (a) ve IV. dönem duvar resimlerinde boya sağlamlaştırma çalışması (b). (Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 2016)

Son cemaat güney duvarının doğu tarafında çürüyen ahşap hatılın değiştirilebilmesi için burada bulunan kalemî ve duvar resmini taşıyan sıva, facing yapılarak yerinden alınmış ve hatılın değiştirilmesinden sonra tekrar yerine yapıştırılmıştır (Resim 26).

MAKEDONYA, BİTOLA'DAKİ (MANASTIR) HAYDAR KADI CAMİSİNİN 2014-2017
YILLARI KONSERVASYONU VE RESTORASYONU

Resim 26. Son cemaat duvarının doğu tarafında II. Dönem kalemîşi bezemeleri (a) ve konservasyon ve restorasyon çalışmaları sonrası görünümü (b). (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2015, 2017).

Kalemîşi ve duvar resimlerinde özgün boyaya müdahale edilmeden boyanın tamamen döküldüğü alanlarda noktasal ihya çalışması yapılmıştır. Sağlamlaştırma ve ihya çalışmaları tamamlandıktan sonra hava şartlarından etkilenmemesi için son cemaat güney duvarında bulunan kalemîşi bezemelerin üzerine Paraloid B 72 çözültisi sürülerek koruma çalışmaları tamamlanmıştır (Resim 27). Onarım esnasında sökülen ahşap pencereler yerine onaylı projesi doğrultusunda hazırlanan alçı revzen pencereler monte

edilerek yapı üzerinde tespit edilen dört farklı döneme ait kalemîşi bezemeler sergilenmeye çalışılmıştır (Resim 28).

Resim 27. Raspa sonrası tespit edilen II. Dönem kalemîşi bezeme (a), noktasal ihya çalışması sonrası görünümü (b). (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2015, 2017).

MAKEDONYA, BİTOLA'DAKİ (MANASTIR) HAYDAR KADI CAMİSİNİN 2014-2017
YILLARI KONSERVASYONU VE RESTORASYONU

a

b

Resim 28. Konservasyon ve restorasyon çalışmaları sonrası yapının doğu iç cephe (a), güney batı iç cephe (b) ve dışarıdan görünümü (c). (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2017).

Değerlendirme ve Sonuç

Makedonya, Bitola’da (Manastır) yer alan Haydar Kadı Camii’nin 2014-2017 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü finansal desteğiyle Üsküp Milli Konservasyon Merkezi, Bitola Müzesi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü uzmanları denetiminde gerçekleştirilen restorasyon ve konservasyon çalışmalarıyla, onarım öncesi bozulmalarının analiz edildiği bu çalışmada; öncelikle yapının tarihçesi, genel mimari özellikleri ve projelendirme safhaları aktarılmış ve geçmiş dönem onarımları değerlendirilmiştir. Ardından, 2014-2017 yılları uygulama çalışmaları statik, mimari ve kalemşi bezemeyle ilişkili olmak üzere üç temel bölümde anlatılmıştır. Mimari elamanlarda bozulma ve onarımlar, taş, tuğla, ahşap ve metal malzemeler üzerinden gruplandırılarak aktarılmış, ardından raspa çalışmaları sonucunda dört dönem olarak tespit edilen kalemşi ve duvar resmi katmanlarının tanımlamaları ve bu katmanlar üzerinde yapılan konservasyon ve restorasyon uygulama çalışmalarına değinilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda tüm kalemşi katmanlarından örneklerin sergilenmesi sağlanmış ve yapının zaman içinde geçirdiği değişimlerle zengin bir bezeme programına sahip olduğu anlaşılmıştır.

MAKEDONYA, BİTOLA'DAKİ (MANASTIR) HAYDAR KADI CAMİSİNİN 2014-2017
YILLARI KONSERVASYONU VE RESTORASYONU

İlk yapıldığı dönemde mektebi ve medresesi de olan avlulu bir külliye'nin parçası olarak inşa edilen Haydar Kadı Camii, özellikle son yüzyılda Osmanlı'nın bölgedeki hâkimiyetini yitirmesiyle bakımsız kalmış, metruk hale gelmiştir. Mektep, medrese ve avlu duvarları tamamen yok olmuş, caminin kuzey batı köşesine bitişik minaresi de kaide yedi sekiz küp kotundan itibaren yıkılmıştır. Depo, fabrika vb. farklı fonksiyonlarda kullanılan cami, geçmiş dönem onarımlarında ciddi zarar görmüştür. Mahalle içinde sıkışmış, atıl vaziyette olan yapı, özellikle minarenin yeniden yükselmesi ve özgün fonksiyonunda kullanıma açılmasıyla kendini yeniden var edebilmiştir. Diğer bir ifadeyle şehirde günümüzde azınlık durumuna düşen Müslüman kullanıcılar için caminin yeniden özgün fonksiyonuna kavuşması sembol anlam taşımaktadır. Caminin avlu sınırları içerisinde kalan ve Ortodoks mahalle sakinleri için kutsal sayılan praklis onarım esnasında mevcut yerinde ihya edilerek korunmuş, böylece her iki dinin kutsal değerlerine saygılı bir onarım gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, cami içinde depolanan kırık mezar taşları, kitabe ve padişah tuğralarının konservasyonlarının yapılarak bahçe içinde sergilenmesi Balkanlardaki ilk ve tek örnektir. Bu açık hava müzesinin, yapının kültür varlığı kimliğine ek olarak çevrenin kültürel zenginliğini de arttırıcı bir değer kattığı düşünülmektedir.

Teşekkürler

Yazarlar, Haydar Kadı Camii proje ve onarım arşivini paylaştığı için Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Üsküp Milli Konservasyon Merkezine teşekkürü borç bilirlere.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA EV.MKT 02530-00077, 1317 H./1900 M. ve 1315 H./1898 M. tarihli arıza.

Kitap, Makale ve Tezler

AHUNBAY, Zeynep, *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 2004.

ARIK, Rüçhan, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 168, Ankara 1976.

_____, “Osmanlı Sanatında Duvar Resimleri”, *Osmanlı*, Cilt 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 423-436.

ASLANAPA, Oktay, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1986.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı ve YÜKSEL, İ. Aydın, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, *Yugoslavya*, Cilt III, 2. Baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2000.

_____, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, *Yugoslavya*, Cilt II, 2. Baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2000.

BECHEV, Dimitar, *Historical Dictionary of The Republic of Macedonia (Historical Dictionaries of Europe)*, Scarecrow Press, Lanham, Md. 2009.

BÜLBÜL, Sevil, *Manastır Şehrindeki Osmanlı Mimarisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Doç. Dr. Mehmet Z. İbrahimgil, Ankara 2011.

ÇAKMAK, Şakir, *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Taçkapılar (1300-1500)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

MAKEDONYA, BİTOLA'DAKİ (MANASTIR) HAYDAR KADI CAMİSİNİN 2014-2017
YILLARI KONSERVASYONU VE RESTORASYONU

DİŞLİ, Gülşen, "Cultural Heritage and Gender: On the Traces of Women's Prayer Space in Bitola Mosques", *Online Journal of Art and Design*, 5 (2), 2017, ss. 20-37.

DİŞLİ, Gülşen ve İNCİ-FIRAT, Nurcan, "Makedonya'nın Manastır, Ohri ve Üsküp Şehirlerindeki Osmanlı Dönemi Dini Yapılarında Taş Alemler", *Megaron*, 11 (3), 2016, ss. 318-332.

EwaGlos European Illustrated Glossary of Conservation Terms for Wall Paintings and Architectural Surfaces, (eds.), WEYER, Angela, PICAZO, Pilar Roig, POP, Daniel, CASSAR, Joann, ÖZKÖSE, Aysun, VALLET, Jean-Marc and SRŠA, Ivan, Series of Publications by the Hornemann Institute, Volume 17, Michael Imhof Verlag, Petersberg 2015.

İNCİ-FIRAT, Nurcan, DİŞLİ, Gülşen ve TAŞKESEN, A. Nermin, "Tarihi Mezar Taşları Envanteri ve Konservasyonu: Makedonya, Manastır Haydar Kadı Camii'ndeki Mezar Taşları", 3. *Ulusal Yapı Kongresi ve Sergisi Bildiri Kitabı*, (ed.) Tuğba Arslan Konak ve Ayşe Tavukçuoğlu, 25-26 Kasım 2016, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yayınları, Ankara 2016, ss. 45-56.

HACISALİHOĞLU, Mehmet, "Makedonya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, ss. 437-444.

KAHRAMAN, Seyit Ali, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Günümüz Türkçesiyle) Akkirman – Belgrad – Gelibolu – Manastır – Özü – Saraybosna – Slovenya – Tokat - Üsküp*, Cilt V/II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

KOTZAGEORGIS, Phokion, "Ottoman Macedonia (Late 14th-Late 17th Century)", (ed.) Ioannis Koliopoulos, *The History of Macedonia*, Museum of the Macedonian Struggle, Thessaloniki 2007, ss. 129-146.

PAVLOV, Zoran, *Makedonya'da Tek Kubbeli Camiler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Z. İbrahimgil, Ankara 2001.

PETKOVA, Radmila, *Gazi Haydar Kadi Mosque*, Macedonian Cultural Heritage, Skopje 2008.

RENDA, Günsel, *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1850*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1977.

SAFRAN, Mustafa, “Batılılaşma Sürecinde Balkanlar ve Atatürk”, *Atatürk ve Manastır Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 12-13 Ekim 1998, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1999, ss. 55-68.

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye/Maarif Salnamesi, C. 4, Matbaai Amire, İstanbul 1319 H. /1901 M.

SAMİ, Şemseddin, *Kamusu'l-A'lam*, Cilt VI, Mihran Matbaası, İstanbul 1898.

Tevfik, Mehmed, *Manastır Vilayetinin Tarihçesi*, Beynelmillel Ticaret Matbaası, Manastır 1327 H. /1910-11 M.

TOMOVSKI, Krum, “Konzervacija i restauracija Gazi Hajdar-kadijine camije u Bitolju”, *Zbornik za zastita na spomenicite na kulturata*, 13, 1962, ss. 51-56.

TURAN, Ömer, “Manastır’da Amerikan Misyonerler (1912-1917)”, *Atatürk ve Manastır Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 12-13 Ekim 1998, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1999, ss. 417-438.

TYLER, Norman, LIGIBEL, Ted J. and TYLER, Ilene, R., *Historic Preservation, An Introduction to Its History, Principles and Practice*, W. W. Norton & Company, New York, London 2009.

UÇAR, Metin, *Arnavutluk’taki Osmanlı Dönemi Mimarisinde Süsleme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Prof. Dr. Abdülhamit Tüfekçioğlu, Van 2013.

_____, “Arnavutluk’taki Osmanlı Dönemi Mimarisinde İstanbul Tasvirli Duvar Resimleri”, *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature & History of Turkish or Turkic*, Volume 8/7, 2013, ss. 671-686.

VIRMIÇA, Raif, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

MAKEDONYA, BİTOLA'DAKİ (MANASTIR) HAYDAR KADI CAMİSİNİN 2014-2017
YILLARI KONSERVASYONU VE RESTORASYONU

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Osmanlılar Döneminde Manastır”, *Atatürk ve Manastır Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 12-13 Ekim 1998, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1999, ss. 21-35.

Elektronik Kaynaklar

EYİCE, Semavi, “Haydar Kadı Camii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, ss. 28-29.

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/maddesnc.php?MaddeAdi=haydar%20kad%C4%B1%20camii>, (16.05.2017).

ICOMOS Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi 2013, http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_0623153001387886624.pdf, (18.11.2017).

KOINOVA, Maria, “Minorities in Southeast Europe: Muslims of Macedonia”, *Center for Documentation and Information on Minorities in Europe-Southeast Europe (CEDIME-SE)*, 2007, ss. 1-46. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.693.4471&rep=rep1&type=pdf>, (12.02.2017).

MIHAJLOVSKI, Robert, “The Sixteenth Century Mosques of Bitola / Toli Manastır”, *УДК. 726.71(497.774)*, ss. 351-366, [http://www.makedonika.org/whatsnew/024%20-%20Spisanie%202010%20Robert%20Mihajlovski%2001%20ok\(2\).pdf](http://www.makedonika.org/whatsnew/024%20-%20Spisanie%202010%20Robert%20Mihajlovski%2001%20ok(2).pdf), (10.10 2015).

PRIFTI, Kristaq, “Manastır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, ss. 562-563, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c27/c270383.pdf>, (01.08.2017).

BİR OSMANLI KENTİ ÜSKÜP'ÜN TANZİMAT'TAN XX. YÜZYILA FİZİKSEL DEĞİŞİM SÜRECİ

Alper GÖNÜL* - Selen DURAK**

ÖZ

XIV. yüzyılda Osmanlılar tarafından fethedilen Üsküp, Balkanlardaki stratejik konumu sayesinde Osmanlı İmparatorluğu için önemini her zaman sürdürmüştür. Üsküp, Osmanlı öncesinde kale içerisinde küçük bir kent görünümünde iken Osmanlılar ile birlikte kale dışında Doğu-Batı doğrultusunda inşa edilen yapı kompleksleri (imaretler) ve bu yapı komplekslerinin etrafında gelişen konut birimleri (mahalleler) ile büyük bir gelişme göstermiştir. XV. ve XVI. yüzyıllarda yoğun bir imar faaliyetine sahne olan Üsküp, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda mimari gelişim bağlamında durağan bir dönem geçirmiştir.

XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Fermanı'nın kabulüne ve Batılılaşma hareketlerine bağlı olarak radikal değişimlerin yaşandığı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan bu değişim önemli bir Osmanlı vilayeti olan Üsküp'te (II. Abdülhamid'in Üsküp'e verdiği öneme de bağlı olarak) kent mekânına ve yapılara yansımıştır.

Bu çalışmada amaç Tanzimat sonrasında kent yönetim örgütlerinin kurulmaya başladığı Osmanlı kentlerinden biri olan Üsküp'te XIX. yüzyıl ortalarından XX. yüzyıl başlarına kadar gerçekleşen fiziksel değişimleri; Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönem siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmeleri ışığında incelemektir.

Söz konusu hedef doğrultusunda çalışmanın ilk kısmında XIX. yüzyılda Tanzimat sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun içerisinde bulunduğu değişim ve Batılılaşma ortamı aktarılacaktır. Üsküp'ün XIX. yüzyılda geçirdiği fiziksel değişimin daha net bir şekilde okunabilmesi için değişim öncesi Üsküp'ün genel durumu harita üzerinde verilmiş; sonrasında ise siyasal, sosyal ve ekonomik nedenlere bağlı olarak gerçekleşen mekânsal değişimler ortaya konulmuştur.

* Arş. Gör., Bursa Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı, Yıldırım, Bursa, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-8257-3026, E-Mektup: alper.gonul@btu.edu.tr.

** Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı, Görükle, Bursa, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-7499-8246, E-Mektup: selendurak@uludag.edu.tr.

Çalışmada erken Osmanlı döneminde oluşturulmuş ve Tanzimat dönemine kadar küçük değişikliklerle ulaşılmış kent yapısına kısaca değinilmiş; ancak Tanzimat reformları ile ortaya çıkan mimari ürünlere odaklanılmıştır. Sonuç bölümünde ise Tanzimat sonrası gerçekleşen mekânsal değişimler 1914 yılı Üsküp haritası üzerinde gösterilmiş ve yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mimari Değişim, Tanzimat Fermanı, Üsküp.

PHYSICAL TRANSFORMATION PROCESS OF AN OTTOMAN CITY SKOPJE FROM TANZIMAT DECREE TO 20TH CENTURY

ABSTRACT

Conquered by the Ottomans in the 14th century, Skopje has always maintained its importance for the Ottoman Empire thanks to its strategic location in the Balkans. Before the Ottoman Empire, Skopje, a small city within the castle, showed a great improvement after Ottoman conquest with the building complexes (imarets) built in the east-west direction beside the castle and the housing units (neighborhoods) developing around these complexes. Although there was an intensive construction activity in Skopje in 15th and 16th centuries, 17th and 18th centuries were stagnation periods for architectural development of the city.

19th century is a period in which radical changes occurred depending the acceptance of the Tanzimat Decree and the Westernization movements in the Ottoman Empire. These radical changes in the Ottoman Empire have been reflected to urban space and buildings of Skopje (depending on the importance given by the II. Abdülhamid to the city).

The purpose of this study is to examine physical changes in Skopje, one of the Ottoman cities where the city administration organizations started to establish after the Tanzimat Decree, from the mid 19th century until the beginning of the 20th century in the light of recent political, social and economic developments of the Ottoman Empire in that period.

In the first part of the study changing process and Westernization of Ottoman Empire in the 19th century is elaborated represented. Moreover, in order to be able to comprehend more clearly the physical change that Skopje experienced during the 19th century and the general situation of Skopje before the Modernization is given over the map; thereafter spatial changes that took place depending on political, social and economic reasons is put forward. Finally spatial changes after the Tanzimat Decree are shown and interpreted over the 1914 Map of Skopje.

Keywords: Architectural Transformation, Tanzimat Decree, Skopje.

BİR OSMANLI KENTİ ÜSKÜP'ÜN TANZİMAT'TAN
XX. YÜZYILA FİZİKSEL DEĞİŞİM SÜRECİ

Giriş

Yaklaşık olarak 520 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalan Üsküp (1392-1912); sahip olduğu stratejik konum itibari ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan coğrafyasındaki en önemli kentlerinden birisidir. Güneyden Vodno dağları, kuzeyden Skopska Crna Gora dağları ile çevrilmiş ve Vardar nehri tarafından ikiye bölünmüş olan Üsküp'ün coğrafi özellikleri de şehir oluşumunu etkilemiştir. Erken Osmanlı döneminde yoğun bir yapılanma faaliyetine sahne olan Üsküp; inşa edilen cami, mescit, zaviye, türbe, bedesten, han, dükkân, arasta, medrese, mektep, hamam, darüşşifa ve bimarhane gibi yapılarla Türk kenti karakteri kazanmıştır.¹ Üsküp şehrinin imarında ve şehrin gelişiminde erken Osmanlı döneminde ve devamında kurulan Sultan II. Murad Vakfı, Fatih Sultan Mehmed Han Vakfı, İshak Bey Vakfı, İsa Bey Vakfı gibi birçok vakıf etkin rol oynamıştır.²

Tanzimat öncesinde Üsküp şehir merkezi; Vardar Nehri'nin kuzeyinde, Üsküp Kalesi'nin bulunduğu tepenin doğu yamaçlarına yakın bir konumda bulunmaktadır. Üsküp şehir merkezi 1392'de Osmanlı'nın Üsküp'ü fethinden sonra Osmanlı imar prensiplerine göre oluşturulmuştur (Şekil 1). İlk Cuma camisinin XV. yüzyılda Uçbeyi Yiğit Paşa tarafından inşa ettirilmesini takiben, yönetimi Yiğit Bey'den devralan İshak Bey tarafından bu camiye yakın bir konumda Bedesten inşa ettirilmiştir (Şekil 1). Birbiriyle kullanım olarak bağlantılı olan Yiğit Paşa Cami ve Bedesten, Üsküp Osmanlı Çarşısının başlangıç noktası ve Osmanlı Üsküp şehrinin merkezidir.³ Daha sonraları ise Üsküp şehri, uçbeyleri tarafından inşa ettirilen yapı kompleksleri ve zaviyeler ile genişlemiştir. Bu yapı kompleksleri ve zaviyeler şehirde sosyal bir katalizör rolü üstlenmiştir. Yapı kompleksleri ve zaviyeler çevresinde gelişen konut mahalleri ile Üsküp, Tanzimat Dönemi'ne kadar olan süreçte Vardar Nehri'ne kadar genişlemiştir.

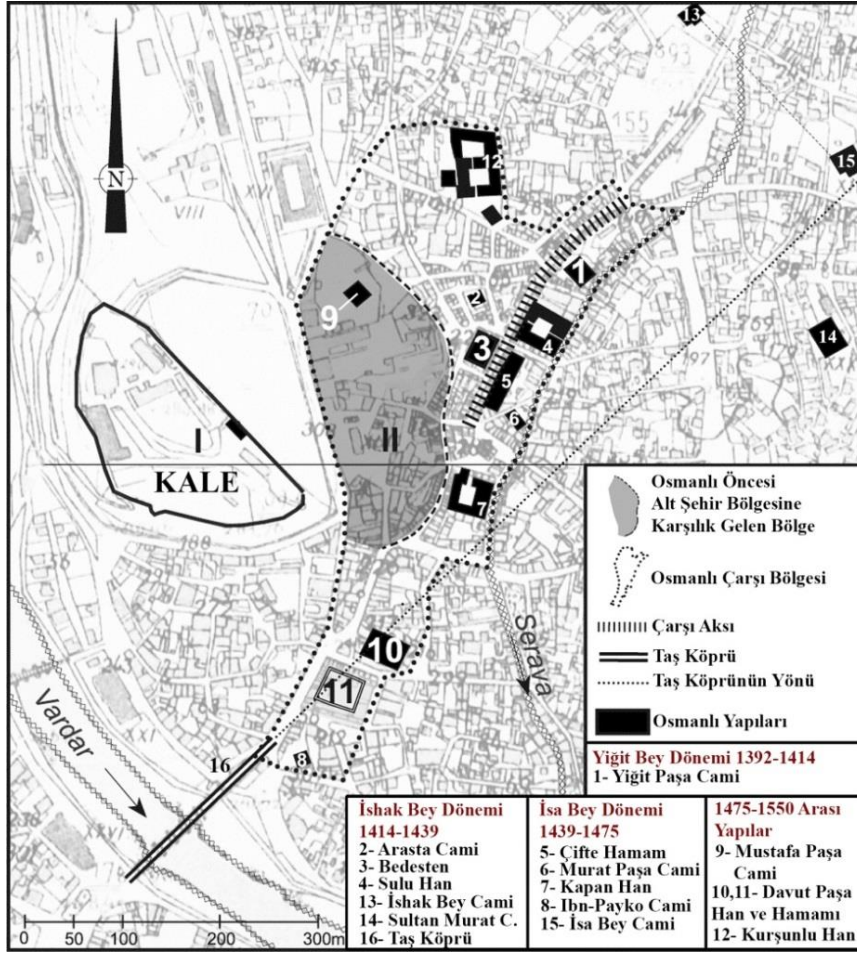
---

¹ Mustafa Özer, *Üsküp'te Türk Mimarisi (XIV-XIX. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006, s. 404.

² Mevlüt Dede, *Üsküp Vakıfları: Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Mustafa Alkan, Ankara 2015, s. 221.

³ Grigor Boykov, "Reshaping Urban Space in the Ottoman Balkans: A Study on the Architectural Development of Edirne, Plovdiv, and Skopje (14th-15th centuries)", *Centres and Peripheries in Ottoman Architecture: Rediscovering a Balkan Heritage*, Ed: Maximilian Hartmuth, CHwB, Sarajevo 2010, s. 32-49.

Şekil 1: Osmanlı Erken Dönemi'nde Üsküp'te Osmanlı Çarşısı ve Üsküp Kent Merkezi

Kaynak: Aleksandra Krstikj, *Values of the Historic Urban form of Skopje's Old Bazaar based on Analysis of the Ottoman Urban Strategy*, Osaka University, Unpublished Doctoral Dissertation, Supervisor: Prof. Dr. Jasmina Hadzieva, Osaka 2013, s. 123.

Üsküp'ün kentsel ve mimari gelişimini ele alan birçok çalışmaya rastlamak mümkündür. A. Krstikj'in 2013 yılında hazırladığı "Osmanlı Kent Gelişim Stratejisi Analizine Bağlı Olarak Tarihi Üsküp Osmanlı Çarşısı'nın

BİR OSMANLI KENTİ ÜSKÜP'ÜN TANZİMAT'TAN
XX. YÜZYILA FİZİKSEL DEĞİŞİM SÜRECİ

Değerlerinin Tespiti (Values of the Historic Urban Form of Skopje Old Bazaar Based on Analysis of the Ottoman Urban Strategy)” isimli doktora tezi erken Osmanlı döneminde Üsküp kent modeli ve gelişimini ele almaktadır. G. Boykov’un 2010 yılında yayınlanan “Balkanlardaki Osmanlı Şehirlerinde Kentsel Mekânın Yeniden Şekillendirilmesi: Edirne, Filibe ve Üsküp’ün Mimari Gelişimi Üzerine bir Çalışma” adlı makalesinde ise erken dönem Osmanlı’da Edirne, Filibe ve Üsküp şehirlerinde Osmanlılaşma sürecine ve bu şehirlerde o dönemde inşa edilen bazı yapı tiplerine yer verilmiştir. E. H. Ayverdi’nin 1981 tarihli “Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri”, M. Özer’in 2006 tarihli “Üsküp’te Türk Mimarisi”, L. K. Bogoyevič’in 2008 tarihli “Üsküp’te Osmanlı Mimari Eserleri”, N. Erdoğan, H. T. Akarsu ve B. Alik’in 2016 tarihli “Kültür Köprüleri 2” eserleri ve N. Abaz’ın 2012 tarihli “15.-17. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Dönemi Üsküp Şehrinin Mimari Gelişimi” adlı yüksek lisans tezi Üsküp’te Osmanlı’dan kalan yapıları incelemekte ve Osmanlı kültür mirasını ortaya koymaktadır. Ancak literatürde var olan bu kaynaklar büyük çoğunlukla erken Osmanlı döneminde imar edilmiş yapılara odaklanmaktadır. Yapılan bu çalışmada ise Tanzimat’ın ilanını izleyen süreçte ortaya çıkan Üsküp kent dokusu ve mimari eserleri üzerinde durulmuştur.

1. Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Kentlerinde Yaşanan Değişimler

Dünya tarih sahnesinde önemli kırılma noktalarından olan Fransız İhtilali (1789) ve Sanayi Devrimi, XIX. yüzyıl başlarında dünya kentleri üzerinde değişimlere sebep olmuştur. Sanayi Devrimi ile birlikte seri üretim faaliyetleri başlamış, yeni yapı malzemeleri bulunmuş; bu durum da Modernleşme hareketini ortaya çıkarmış ve şehirlerin çehresini değiştirmiştir. Diğer yandan ticaretin daha da önemli hale gelmesi, iletişim ve ulaşımındaki gelişmeler, tarım sektöründe iş gücü ihtiyacının azalması kentsel nüfusun artmasına neden olmuştur. Kentlerde fabrikaların çevresinde konut alanlarının ortaya çıkışı ve artan nüfus paralelinde sağlık problemlerinin baş göstermesi, değişen ihtiyaçlara göre ulaşım sisteminin düzenlenme ihtiyacı kentlerin organizasyon yapısının tekrardan ele alınmasını gerekli kılmıştır. Bütün bu gelişmeler neticesinde başta Avrupa olmak üzere tüm dünya kentlerinde endüstriyellemenin ortaya çıkardığı problemlere çözüm üretmek amacıyla kent planlama deneyimleri ortaya çıkmıştır.⁴

---

⁴ Ruşen Keleş, *Şehirciliğin Kuramsal Temelleri*, İdeal Kent Araştırmaları, Ankara 2016, s. 320.

Osmanlı Devleti'nde ise XVIII. yüzyılda başta savaş teknolojisi olmak üzere birçok alanda geri kalmış olmak ve savaşlarda yaşanan kayıplar Osmanlı devlet kurumları içerisinde bir yenilenmeyi zorunlu hale getirmiştir. Bu doğrultuda III. Selim ile başlayan, II. Mahmud ile devam eden reform hareketleri ve Avrupa'daki yeniliklere ayak uydurma girişimleri 1839 yılında Osmanlı'da Tanzimat Fermanı'nın yayınlamasıyla sonuçlanmıştır. Tanzimat'ın kabulünden sonraki dönemde Osmanlı Devleti'nde askeri, idari yenilikler ve batılılaşma sürecini içeren bir dizi reform hareketi gerçekleşmiştir. Bunun haricinde de Osmanlı şehirlerinde günlük yaşamda Tanzimat'ı izleyen sosyal, ekonomik ve kültürel düzenlemelerden bahsetmek mümkündür. Kent içerisinde kamu hizmetlerinin verilmesi; ulaşım, kanalizasyon, su, sağlık alanlarındaki sorunlara çözümler getirilmesi Tanzimat hareketini destekleyenlerin diğer hedefleridir.⁵

Klasik Osmanlı döneminde yer alan kurumların dönemin şartlarına cevap verememesi ve modernleşme hareketiyle Batı'nın örnek alınmasına bağlı olarak kentlerde yeni kurumlar ve yeni yapı türleri ortaya çıkmıştır. Tanzimat öncesinde “ordu” ve “adliye” olmak üzere iki kuruma dayanan Osmanlı yönetimine, üçüncü bir kurum olan “mülki yönetim” eklenmiştir. Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilmek istenen modernleşme projesi kent yönetimi alanında da uygulanmak istenmiştir. Kent yönetiminin Osmanlı Erken ve Klasik Dönemi'nde olduğu gibi vakıf kurumuna ve kadıya dayandırılmayacağı gerçeği ile vakıflar, Osmanlı merkezi yönetimi altında toplanılmaya çalışılmıştır.⁶ Kent yönetimi üzerinden merkezi otoriteyi artırmak bu yüzyılda Osmanlı'daki başlıca amaçlardandır. Devlet içerisindeki yönetsel olarak gerçekleşen bu değişim Hükümet Konağı ya da Belediye gibi binaların kentlerde inşa edilme ihtiyacını doğurmuştur. Daha sonraları ise adliye, hapisane, postane, telgrafhane ve karakol gibi yapılar bunlara eklenmiştir. Diğer yandan kent problemlerine çözüm üretilmesi ve kentlerde yeni kurumların oluşması için gerekli yazılı hukuksal çerçeve, Tanzimat Dönemi'ni izleyen ilmühaber ve nizamnameler ile sağlanmıştır. Tanzimat yeniliklerini takip eden süreçte Osmanlı Devleti'nde yayınlanan ilmühaber ve nizamnameler; yeni ulaşım araçları için yolların düzenlenmesi, yapı

---

⁵ Sevgi Aktüre, *XIX. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti: Mekânsal Yapı Çözümlemesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Doğan Kuban, İstanbul 1978, s. 334.

⁶ İlhan Tekeli, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 878-890.

BİR OSMANLI KENTİ ÜSKÜP'ÜN TANZİMAT'TAN
XX. YÜZYILA FİZİKSEL DEĞİŞİM SÜRECİ

malzemeleri, yapı yükseklikleri, arsa bölünmeleri ve kamulaştırma kararları gibi birçok alanda düzenlemeler getirmiştir.⁷

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda Batı ile etkileşiminin bir sonucu olarak ilk kent planlama çalışmaları von Moltke'ye İstanbul için yaptırılan plan ile başlamış ve bu plan kararları 1839'da ilk imar talimatnamesi olarak yayınlanan Tanzimat İlmühaberinin ana hatlarını belirlemiştir.⁸

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu güç kaybına uğramış haldedir. Özellikle Balkanlarda yaşanan toprak kayıpları neticesinde hâkimiyetinde bulunan şehirlere kaybedilen bölgelerden yoğun göçler yaşanmıştır. Göç alan kentlerde artan nüfusa paralel olarak konut ihtiyacı ortaya çıkmış ve bu duruma bağlı olarak da kentsel mekânda göçmen mahalleleri oluşturulmuştur.⁹ Osmanlı kentlerinde yapı stokunun ahşap olması yangın esnasında yapıların büyük hasar görmesine ve yangının hızla yayılmasına neden olmuştur. Bu olumsuzluğun ortadan kaldırılması için yeni yapılar ile ilişkili olarak belirli standartlar getirilmiş, yangında zarar gören mahalleler yangına dayanıklı yapı malzemeleri ve inşaat teknolojileri kullanılarak yenilenmiştir. Göçler sonucunda ya da yangın sebebiyle Osmanlı kentlerinde yeni oluşturulan mahallelerde Batı tarzı kent planlama etkilerini yansıtabilecek şekilde ızgara plan ve dik açılı yol sistemi uygulanmıştır. Yeni mahallelerde uygulanan ızgara plan ve dik açılı yol sistemi, geleneksel sistemde kurgulanmış organik Osmanlı kent dokusu içerisinde ayırt edilmektedir.

XIX. yüzyılda dünya ticareti ve ulaşımında yaşanan değişim Osmanlı kent dokusu ve yapılarını da etkilemiştir. XV. ve XVI. yüzyılda ticaret birimleri olarak kullanılan hanlar, dükkânlar ve bedestenler farklılaşarak yerini fabrikalar, iş hanları, bankalar, antrepo ve otel gibi yapılarla bırakmışlardır. Ulaştırma sistemi ise buharlı gemiler ve trenler ile sağlanmaya başlamış, bu durum neticesinde de rıhtımlar ve istasyon binaları kent dokusu içerisinde ön plana çıkmıştır. Yeni ekonomik ilişkilere bağlı olarak Batı

---

⁷ Koray Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri", *İtüdergisi/a*, Cilt 6, Sayı 1, 2007, s. 3-15.

⁸ İlhan Tekeli, "Türkiye'de Kent Planlamasının Tarihsel Kökleri", *Türkiye'de İmar Planlaması*, (Ed.) Tamer Gök, ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara 1980, s. 53.

⁹ Neslihan Türkün Dostoğlu ve Elif Özlem Oral, "Bir Osmanlı Başkenti Bursa'nın Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Fiziksel Değişim Süreci", *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı: 'Uluslarüstü Bir Miras'*, (Ed.) Nur Akın, Afife Batur ve Selçuk Batur, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 2000, s. 221-229.

kültürüne yönelme neticesinde lüks tüketim dükkânları, yeni eğlence anlayışı neticesinde ise tiyatro binaları ve kafeler kent dokusunda yerini almıştır.

Genel anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyılda imar faaliyetleri farklı problem ve önceliklere dayanmasına rağmen, Batı'nın planlama deneyimleri etkisinde kalarak militarist ve sağlıkçı yaklaşımlar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu zaman dilimi içinde yapılan planlama çalışmaları tüm kenti ele alan değil, yangın alanlarının ya da yeni göçmen mahallelerinin düzenlenmesinin yanı sıra merkezi otoriteyi sağlamak amacı ile sokak yapısını değiştiren parçacıl yaklaşımlar ile sınırlı kalmıştır. Bunun yanında Batılı tarzda yönetim, eğitim ve askeri düzene geçilmesi ile yeni yapı türleri kent dokusu içerisinde ortaya çıkmıştır. Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı kentleri ne tam olarak Tanzimat öncesi mekânı şekillendiren geleneksel kültürden vazgeçebilmiş ne de tam anlamıyla Batı dinamiklerine adapte olabilmıştır. Batı odaklı reformlar ile Osmanlı hukuku, örf ve adetler eşliğinde şekillenen idari ve yasal altyapı; XIX. yüzyıl Osmanlı şehir yapısı ve binalarında da ikili bir düzen olarak kendini göstermiştir. Osmanlı kentlerinde ihtiyaca bağlı olarak gelişen fonksiyonel değişimler geleneksel ve modern yapının bir sentezini oluşturmuştur.¹⁰

2. Tanzimat Dönemi'nde Üsküp Kent Dokusu ve Yol Ağındaki Değişimler

Üsküp, Tanzimat'ın kabulü sırasında eyalet statüsündedir, 1869 yılından itibaren ise (1867'de çıkarılan Vilayet-i Belediye Kanununa istinaden) Prizren vilayetine bağlı sancak haline gelmiştir. 1877 yılında ise Kosova vilayeti kurulmuş, Üsküp bu vilayetin merkezi olmuştur. Gerek Kosova vilayetinin merkezi olması gerekse II. Abdülhamid'in Balkanlara verdiği özel önem neticesinde Üsküp şehri ve yakın çevresinde yoğun bayındırlık faaliyetleri yürütülmüştür. Osmanlı genelinde yaşanan modernleşme hareketleri ve yenileşme adına alınan kararlar Üsküp'te de hissedilmiş, bu durumun bir sonucu olarak da Üsküp kent dokusunda mimari anlamda XIX. yüzyıl sonunda radikal değişimler gerçekleşmiştir.

1839 yılında yayınlanan Tanzimat Fermanı ile imar konusuna vurgu yapılmış, 1856 yılındaki Islahat Fermanı ile birlikte iç ticaretin canlanması için ulaşım üzerinde durulmuştur. 1863 yılı Turuk ve Ebniye Nizamnameleri

¹⁰ İlhan Tekeli, "Türkiye'deki Fiziksel Planlama Olayına Genel bir Bakış", *Ş.P.M.M.O. Planlama Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 1986, s. 3-6.

**BİR OSMANLI KENTİ ÜSKÜP'ÜN TANZİMAT'TAN
XX. YÜZYILA FİZİKSEL DEĞİŞİM SÜRECİ**

kararlarına bağlı olarak Kosova vilayeti içerisinde biri Prizren'den Niş'e, diğeri Üsküp'ten Selanik'e ulaşan iki yol yapılmıştır. Ülke içerisindeki maddi yetersizliklere rağmen yol yapımına önem verilmiş, Kosova vilayeti içerisinde Üsküp'ün diğer sancaklarla ulaşımını sağlayacak yollar inşa edilmiştir (Şekil 2). Üsküp-Kalkandelen (Tetova), Üsküp-Köprülü (Veles), Üsküp-Kumanovo ve Üsküp-İştib arasında şose yol yapımı sağlanmıştır.¹¹ Bu yollar haricinde dönemin önemli merkezlerinden olan Üsküp ve Mitroviçe bağlantısını sağlayan (Üsküp-Kaçanik, Priştine, Vulçitrın, Mitroviçe güzergâhı) şose bir yol da mevcuttur.

Şekil 2: Üsküp'ün Komşu Sancaklarla Ulaşımını Sağlayan Karayolu Bağlantıları

Kaynak: Alper Gönül, *Erken Dönem Osmanlı Kentlerinden Bursa ve Üsküp'ün Kentsel ve Mimari Gelişiminin XIV. Yüzyıldan Günümüze Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi*, Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Selen Durak, Bursa 2017, s. 123.

XIX. yüzyıldan itibaren değişen dünya şartları Osmanlı Devleti üzerinde etkilerini gözle görülür bir şekilde hissettirmeye başlamıştır. Özellikle ticaret, ulaşım ve nakliyat faaliyetlerinde demiryollarının önemi net

¹¹ Yakup Ahabab, *Üsküp Sancağı'nın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1911)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mahir Aydın, İstanbul 2015, s. 347.

bir şekilde anlaşılmıştır. Rumeli gibi merkeze uzak ama üretim anlamında zengin eyaletler ile ilişkilerin güçlendirilmesi ve bu eyaletlerde kontrolün sağlanması amacıyla demiryolu bağlantısının sağlanması zorunluluğu doğmuştur. Üsküp de konum itibarı ile Balkanların merkezi sayılabilecek kilit bir noktadadır. Bu sebepten dolayı Üsküp, Rumeli’de yaptırılan demiryolu hatlarının kesişiminde yer almıştır. 1870 yılında Osmanlı yönetimi tarafından İstanbul-Edirne-Selanik-Üsküp-Mitroviçe demiryolu hattının yapımı için irade çıkarılmıştır. Selanik-Üsküp demiryolu hattının 100 km’lik bölümü 1872 yılında, diğer 21 km’lik bir bölüm ise 1873 yılında hizmete açılmıştır. 1873 yılında Sofya-Köstendil-Üsküp demiryolu hattının inşaatına başlansa da maddi yetersizlikler sebebiyle bu hattın bir kısmı tamamlanamamıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti, Avusturya, Bulgaristan ve Sırbistan arasındaki görüşmeler neticesinde Üsküp-Vranya (Makedonya-Sırbistan sınırında bir bölge) arasında 85 km’lik bir bağlantı hattının inşa kararı alınmış ve bu bağlantı hattı 1888 yılında hizmete girmiştir.

Şekil 3: Tanzimat Dönemi Üsküp Demiryolu İstasyonu

Kaynak: Behicuddin Şehabi ve Daniela Nikolova, *Üsküp Hatırası*, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa 2014, s. 232.

Üsküp Demiryolu İstasyonu, Vardar Nehri’nin sağ yakasına¹² XIX. yüzyıldaki demiryolu girişimleri neticesinde inşa edilmiştir (Şekil 3). Üsküp

¹² Üsküp şehri Vardar nehrinin iki yakasına kurulmuştur. Vardar nehrinin akış yönüne göre şehrin sol yakası, Osmanlı eserlerinin yoğun bir şekilde görüldüğü tarihi kent merkezi; şehrin sağ yakası ise Tanzimat sonrası yapılanmanın gerçekleştiği taraftır.

**BİR OSMANLI KENTİ ÜSKÜP'ÜN TANZİMAT'TAN
XX. YÜZYILA FİZİKSEL DEĞİŞİM SÜRECİ**

şehrinin merkezi, Vardar Nehri'nin sol yakasında bulunmaktayken; demiryolunun ve istasyonun Vardar Nehri'nin sağ yakasına inşa edilmesiyle şehrin bu bölgeye doğru genişlemesi ve açılması sağlanmıştır. Tarihi kent merkezini şehrin sağ yakasına bağlayan tarihi Taş Köprüden,¹³ Üsküp tren istasyonuna açılan İstasyon Caddesi (Günümüzde Makedonya Caddesi) Tanzimat Dönemi'nde açılan yeni ulaşım akslarından birisidir¹⁴ (Şekil 4). Bu yeni açılan aks üzerinde demiryolu istasyonu ile ilişkili olarak konaklama birimlerine rastlamak mümkündür.

Şekil 4: Üsküp İstasyon Caddesi Aksı ve devamında Taş Köprü

Kaynak: Şehabi ve Nikolova, *a.g.e.*, s. 232.

XIX. yüzyılda Üsküp yerleşim dokusunu etkileyen bir etmen de göçmenler olmuştur. Osmanlı'nın Balkanlarda kaybettiği topraklardan akınlar halinde gelen göçmenlerden bazıları Üsküp'e yerleştirilmiştir. Vardar Nehri'nin sağ yakasında bu göçmenler için Muhacir (Hamidiye) Mahallesi oluşturulmuştur. Muhacir Mahallesi, Osmanlı'nın imar alanında aldığı yeni kararları uygular nitelikte dik sokaklar içermekte ve dokusu gridal düzendedir (Şekil 5). Üsküp'teki Muhacir Mahallesi Osmanlı genelinde alınan reform kararlarının Rumeli vilayetlerinde uygulandığını gösteren bir kanıt

¹³ Vardar nehrinin iki yakasını birbirine bağlayan, Osmanlıların Üsküp'teki en önemli eserlerinden biri olarak sayılan Taş Köprü Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılmıştır.

¹⁴ Alper Gönül, *Erken Dönem Osmanlı Kentlerinden Bursa ve Üsküp'ün Kentsel ve Mimari Gelişiminin XIV. Yüzyıldan Günümüze Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi*, Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Selen Durak, Bursa 2017, s. 123.

niteliğindedir. Vardar Nehri'nin sağ yakasında oluşturulan Muhacir Mahallesi'nin şehrin sol yakasındaki şehir merkezine bağlanabilmesi için dönemin valisi Mahmut Şevket Paşa tarafından bir demir köprü (Muhacir köprüsü) yaptırılmıştır. Köprü'nün devamında da Üsküp kent merkezine ulaşan düz geniş bir cadde açılmıştır.¹⁵ Bahsi geçen bu cadde günümüzde de Üsküp şehrinde kullanılan ana arterlerden birisidir.

Şekil 5: Batı Tarzı Yapılanma Kararlarını Yansıtan, Birbirine Dik Sokaklar İçeren Muhacir Mahallesi

Kaynak: Gönül, *a.g.t.*, s. 123.

3. Tanzimat Dönemi'nde Üsküp'te Yeni Yapı Tipolojilerinin Ortaya Çıkışı

Tanzimat'ın ilanını takip eden süreçte Osmanlı'da yönetim kurumlarının gelişimi ile birlikte Üsküp'ün mekânsal yapılanmasında "idari merkezi" oluşturan yeni yapılar ortaya çıkmıştır. Hükümet Konağı bu

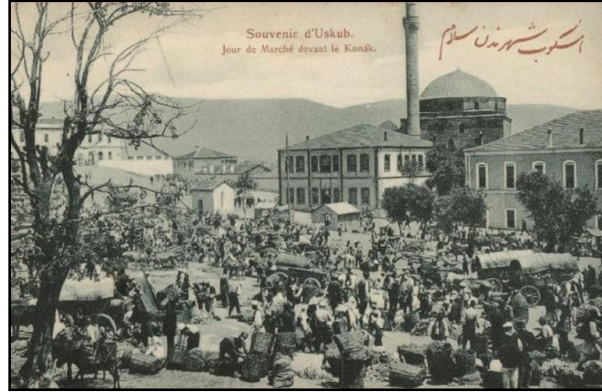
¹⁵ Lidiya Kumbaracı Bogoyeviç, *Üsküp'te Osmanlı Mimari Eserleri*, ENKA, İstanbul 2008, s. 467.

**BİR OSMANLI KENTİ ÜSKÜP'ÜN TANZİMAT'TAN
XX. YÜZYILA FİZİKSEL DEĞİŞİM SÜRECİ**

yapıların başlangıcıdır; bu yapıyı karakol, postane, adliye, hapishane gibi binalar izlemiştir. Hükümet Konağı; Üsküp'ün ilk kent nüvesi Üsküp Kalesi'nin doğusunda, tarihi Üsküp çarşısının batısında, (günümüzdeki) Samoilova Caddesi üzerinde yapılanmıştır. Hükümet Konağı 46m x 20m ölçülerinde, dikdörtgen plan şemalı ve iki katlı olarak inşa edilmiştir. Osmanlı'nın içinde bulunduğu geçiş dönemini yansıtacak şekilde Neo-Klasik¹⁶ üslupta süslemeler barındıran yapıda, vurgu cephede toplanmıştır. Tanzimat sonrası dönem özelliklerine uygun olarak tasarlanmış yapının cephe özellikleri restorasyon çalışmalarında da büyük ölçüde korunmuştur.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru değişen ulaşım ve iletişim araçlarına bağlı olarak Üsküp'te yeni bir Telgraf ve Posta binası ihtiyacı doğmuştur. 1891 yılında yapım kararı verilen ve 1899 yılında tamamlanan Telgraf ve Posta binası, Hükümet Konağı'nın bitişiğinde Samoilova Caddesi üzerinde yer almaktadır. 17m x 17m ölçülerinde olan yapı, üslup olarak Hükümet Konağı ile benzerlikler içermektedir. O dönemde Hükümet Konağı ve Postane binasının karşısı Pazar alanı olarak kullanılmaktadır. Pazar alanı olarak kullanılan bu bölgenin yakınında yine idari işlevli bir yapı olan Üsküp Belediye Binası bulunmaktadır. XV. yüzyılda inşa edilmiş olan Kurşunlu Han ise işlev değişikliğine uğramış, 1878 yılında tamir görerek hapishane olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Şekil 6: Üsküp Postane Binası (Solda) ve Hükümet Konağı (Sağda)

Kaynak: <https://www.delcampe.net> (21.03.2017).

¹⁶ Osmanlı Devleti'nde özellikle Tanzimat sonrasında kendini göstermiş olan, Avrupa tarzı üslupla birlikte Osmanlı ve Türk sanat öğelerinin de kullanıldığı geçiş dönemi sanat akımıdır.

Eğitim alanında Osmanlı Devleti tarafından XIX. yüzyılda alınan yenilikçi kararlar sadece başkent İstanbul'da değil tüm ülke genelinde uygulanmaya başlanmış, ilk ve ortaöğretim kurumları tüm vilayetlerde yaygınlaşmıştır. Eğitim alanındaki bu atılım Rumeli'nin önemli şehirlerinden biri olan Üsküp'te de kendini göstermiştir. Eski eğitim kurumları onararak yenilenmiş bir yandan da yeni okullar açılmaya başlanmıştır. 1893 yılındaki verilere göre Üsküp genelinde Sıbyan Mektebi sayısı 386, İptidai Mektep sayısı 59'dur.¹⁷ Aynı dönemde Üsküp'te kız öğrencilere hizmet veren Üsküp İnas Rüştüyesi ve askeri öğrencilere hizmet veren Üsküp Askeri Rüştüyesi bulunmaktadır.¹⁸ Özel bir eğitim kurumu olan Mekteb-i Edep de aynı dönem içerisinde Üsküp'te modern tarzda eğitim veren bir okuldur.¹⁹

Diğer taraftan Osmanlı Devleti genelinde XIX. yüzyılda eğitime verilen önem ve eğitimde yapılan atılımlar neticesinde öğretmen ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Okullarda eğitim verecek öğretmenleri yetiştirmek ve ortaya çıkan öğretmen açığını kapatmak için Osmanlı Devleti'nin çeşitli vilayetlerinde 1848'den itibaren Darülmualiminler (Erkek öğretmen okulu) ve 1870'den itibaren Darülmualimatlar (Kız öğretmen okulu) açılmıştır.²⁰ 1898 yılında tam olarak faaliyete geçen Üsküp Darülmualimin'i de taşrada kurulan öğretmen okullarına bir örnektir.

Tanzimat sonrası dönemde Üsküp'te yer alan en önemli eğitim yapılarından birisi de Üsküp İdadisi'dir (Şekil 7). Mesleki ve teknik eğitimin geliştirilme çabasına bağlı olarak Üsküp İdadisi 1891 yılında hizmet vermeye başlamış, okulun ilk yıllarında eğitim geçici olarak kiralanan bir konutta verilmiştir. Eğitim verilen konutun harap bir vaziyette olduğunun düşünülmesi üzerine yeni bir bina inşa etme isteği yerel yöneticiler tarafından 1896 yılında başkent İstanbul'a iletilmiştir. Üsküp İdadisi'nin yeni binasının inşası gündeme alınsa da finansal problemler sebebiyle yapının inşası 1904 yılında tamamlanabilmiştir.²¹ Üsküp İdadisi konum olarak Vardar Nehri'nin sağ yakasında, günümüzdeki Üsküp Şehir Parkı yakınlarında konumlanmıştır.

¹⁷ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi: M.Ö. 1000-M.S. 2004*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2015, s. 459.

¹⁸ Mucize Ünlü, "II. Abdülhamit Döneminde Üsküp'te İmar Faaliyetleri", *GAMER*, Cilt I, Sayı I, 2012, s. 165-186.

¹⁹ Kazım Yetiş, *Yahya Kemal: Hayatı I*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2006, s. 209.

²⁰ Mehmet Yetişgin ve Sevim Ceylan Dumanoglu, "Osmanlı Darülmualimin Mektebi: Maraş Darülmualimin'i", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Cilt 16, Sayı 4, 4 Ağustos 2017, s. 1083-1100.

²¹ Ünlü, *a.g.m.*, s. 165-186.

BİR OSMANLI KENTİ ÜSKÜP'ÜN TANZİMAT'TAN
XX. YÜZYILA FİZİKSEL DEĞİŞİM SÜRECİ

Üsküp İdadisi sonraki yıllarda Muallim Mektebi olarak kullanılmıştır. 1963 yılı Üsküp depreminde yapı büyük oranda zarar görmüş, bu afetten sonra bina 1965 yılında tamamen yıkılmıştır.²²

Şekil 7: Üsküp İdadisi (Solda) ve Üsküp Sanayi Mektebi (Sağda)

Kaynak: Lidiya Kumbaracı Bogoyeviç, *Üsküp'te Osmanlı Mimari Eserleri*, ENKA, İstanbul 2008, s. 467.

XIX. yüzyıl sonlarında Üsküp'te inşa edilen bir diğer önemli eğitim yapısı ise İslahhane (Sonradan Sanayi Mektebi)'dir (Şekil 8). 1987 yılında inşası tamamlanarak hizmete açılan bina, İdadiye Mektebi'nin bitişiğinde İslahhane Parkı'na yakın mesafede bulunmaktadır. Üç katlı olarak modern tarzda tasarlanmış bir yapı olan Sanayi Mektebi içerisinde sınıflar, atölyeler, yatakhane, mescit ve hamam gibi birimler bulunmaktadır. Okulda birçok vilayetteki benzerleri gibi; yetim, öksüz ya da kimsesiz çocukların eğitilerek bir meslek sahibi olmaları amaçlanmıştır. Üsküp Sanayi Mektebi'nde başlıca öğretilen zanaatlar; terzilik, oymacılık, marangozluk, matbaacılık ve musikidir.

²² Bogoyeviç, *a.g.e.*, s. 467.

Şekil 8: Üsküp İdadisinin günümüzde kalan giriş kısmı (Solda) ve Üsküp Sanayi Mektebi (Sağda)

Kaynak: Şehabi ve Nikolova, *a.g.e.*, s. 232.

XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlarında meydana gelen sosyo-kültürel değişimin gündelik hayatta en belirgin olarak görüldüğü alanların başında Osmanlı eğlence hayatı gelmektedir. Bu dönemde tiyatro, sinema, balo, sirk, opera ve suare gibi batılı tarzda eğlenceler Osmanlı gündelik yaşamına girmeye başlamıştır. Bu yeni yaşam alışkanlıkları Osmanlı vilayetlerinde bu eğlencelere yönelik yeni mekân ve binaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Örnek vermek gerekirse Osmanlı kültüründe yer alan Karagöz ve Meddah oyunları kahvehanelerde sergilenmekte, bu oyunlar için özelleşmiş bir mekâna ihtiyaç duyulmamaktadır. Oysaki batılı bir eğlence türü olan tiyatro için kent içerisinde özelleşmiş bir mekâna ihtiyaç duyulmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'la birlikte başlayan Batılılaşmanın da etkisiyle Üsküp'te (Diğer Osmanlı vilayetlerinin birçoğunda olduğu gibi) tiyatroya ilgi doğmuş ve bunun neticesinde o dönem için lüks sayılabilecek bir tiyatro binası inşa edilmiştir (Şekil 9). Yapı; Vardar Nehri'nin sol yakasında, Üsküp Kalesi'nin altında, Yahudi Mahallesi'nin bitişiğinde, Üsküp şehrinin iki yakasını birbirine bağlayan Taş Köprü'nün yakınlarındadır. Tiyatro binası yaklaşık olarak 20m x 37m boyutlarında, 14.5m yüksekliğindedir. Tiyatro binasının Vardar Nehri'nin belirli

BİR OSMANLI KENTİ ÜSKÜP'ÜN TANZİMAT'TAN
XX. YÜZYILA FİZİKSEL DEĞİŞİM SÜRECİ

dönemlerindeki taşmalarından zarar görmemesi için bina bir miktar içe inşa edilmiş, yapı ve Vardar Nehri arasına bir rıhtım yapılmıştır. Rıhtım üzerinde de yine Üsküp'teki günlük eğlence hayatı ile ilgili olarak bir kıraathane ve bir gazino bulunmaktadır. Tiyatro'nun Üsküp Kalesi'ne bakan ön bölümünde ise bir bahçesi ve bahçe içerisinde bir şadırvanı bulunmaktadır. Gösterişli ve modern bir görüntüsü olan Üsküp tiyatro binası, ahşap çatı üzerine bağdadi sıra tekniği ile inşa edilmiştir. Yaklaşık yedi yüz kişi kapasiteli tiyatro; büyük, dikdörtgen bir salondan ve geniş, süslü bir sahneden oluşmaktadır.²³ 1914 yılındaki yangın ile harap olan Üsküp tiyatro binası Üsküp'ün Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasından sonra Sırp yönetimince yıkılmış, yerine farklı bir üslupta yeni bir tiyatro binası inşa edilmiştir.

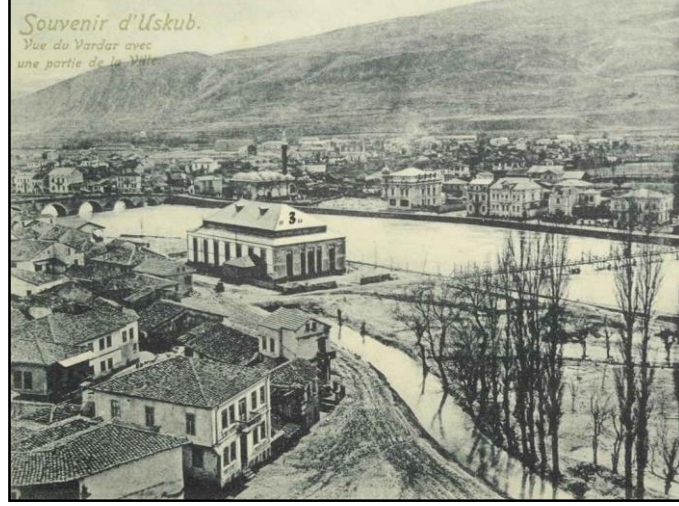
XIX. yüzyıl içerisinde Osmanlı yönetimi tarafından sağlık alanında da yatırımlar yapılmıştır. Bu kapsamda Üsküp'te Tanzimat'ın kabulünü izleyen dönemde 1844 yılında Üsküp valisi Hıfzı Paşa tarafından kale içinde bir hastane inşa ettirilmiştir. Üsküp kale içi bölgesi Üsküp'ün Osmanlı tarafından fethinden beri cephanelik ve kışla olarak kullanılmıştır. 1844 yılında inşa ettirilen hastane de askeri amaçlı hizmet vermektedir. 1884 yılında ise halk tarafından toplanan yardımlarla yine kale içi bölgesinde yeni bir askeri hastane yapılmıştır. İnşa edilen hastane 2 katlı, 17 odalı, 350 yatak kapasiteli modern üslupta bir binadır.²⁴

---

²³ Gunjul (Gönül) Bektaş, “Üsküp'te Osmanlı Tiyatrosu”, *MİMAR.İST*, Sayı 2015/3, 2015, s. 78-83.

²⁴ Verica Josimovska, “Makedonya Vardar Bölgesinde Osmanlı'dan Kalan Askeri Hastaneler (Military Hospitals in The Vardar Region of Macedonian From The Ottoman Period)”, *İMİMV*, Cilt 21, Sayı 1, 2016, s. 112-115.

Şekil 9: Üsküp'te Modern Üslupta İnşa Edilen Tanzimat Dönemi Tiyatrosu

Kaynak: <https://www.delcampe.net> (21.03.2017).

Tanzimat'ı izleyen dönemde batılılaşma ve modernleşme ile birlikte üretim faaliyetlerinde de değişimler yaşanmıştır. Önceki dönemlerde atölye bazında ve amatör olarak yapılan üretim faaliyetleri XX. yüzyıl başlarında seri üretime geçilmesi ile fabrika ortamına taşınmıştır. XX. yüzyıl başlarında Üsküp'te üç dakik (un), bir gaytan (kurdele), bir bira ve bir buz fabrikası bulunmaktadır. 1908 yılında var olan bu üretim tesislerine bir deri, bir tütün ve bir tuğla fabrikası da eklenmiştir.²⁵ Fabrikaların şehir içindeki konumları tesadüfi olarak seçilmemiştir. Fabrikaların konumları, ürünlerin taşınması da göz önünde bulundurularak demiryolu güzergâhlarına çok yakın bir şekilde seçilmiştir. Gaytan fabrikası, Muhacir Mahallesi'nin güneyinde, Vardar Demiryolu İstasyonu yakınında yer almaktadır. Dakik fabrikaları da demiryolu hattı ile irtibatlı olabilecek bir şekilde Üsküp Demiryolu İstasyonu'na yakın bir lokasyonda inşa edilmiştir. Sanayi Mektebi'nin bulunduğu meydandan başlayarak, şimendifer mevkiini geçen ve dakik fabrikalarına ulaşan 2.5 km uzunluğunda ihtiyari demiryolu hattı Üsküp'teki üretim ve nakliye tesislerinin birbiriyle ilişkili olarak inşa edildiğinin diğer bir kanıtıdır.²⁶

²⁵ Evgenia Davidova, *Balkan Transitions to Modernity and Nation-States: Through the Eyes of Three Generations of Merchants (1780s-1980s)*, BRILL, USA 2012, s. 222.

²⁶ Ünlü, a.g.m., s. 165-186.

**BİR OSMANLI KENTİ ÜSKÜP'ÜN TANZİMAT'TAN
XX. YÜZYILA FİZİKSEL DEĞİŞİM SÜRECİ**

Tanzimat'a kadar Osmanlı Devleti'nde bugünkü anlamda banka kurumu var olmamıştır. Ancak banka işlevini üstlenen sarraflar, bankerler ve poliçe alış-verişi yapan kişiler bulunmaktadır. Tanzimat'ı izleyen dönemde Bank-ı Dersaadet ve ardından Osmanlı Bankası'nın kurulması ile banka ismini taşıyan ilk kuruluşlar Osmanlı'da ortaya çıkmıştır. Osmanlı Bankası'nın kurulmasının ardından birçok vilayette bankanın şubeleri açılmıştır. Üsküp'te de Osmanlı Bankası Vardar Nehri'nin sol yakasında, taş köprüünün hemen yanında konumlanmıştır. Konum itibari ile eski Üsküp ticaret bölgesi (Çarşı ve çevresi) ve yeni ticaret bölgesi (Üsküp Demiryolu İstasyonu'nun çevresi) arasında kalması oldukça dikkat çekicidir. Osmanlı Bankası Üsküp şubesi, dönemin diğer yapıları gibi Neo-Klasik üslupta tasarlanmış üç katlı bir binadır.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Fermanı'nın ilanını takip eden dönemde birçok farklı alanda reform kararları alındığı görülmektedir. Yönetim, eğitim, sağlık, ekonomi ve imar alanlarında alınan reform kararları şehir yapılarında direkt ya da dolaylı ama köklü ve süratli bir değişime sebep olmuştur. Tanzimat Dönemi'nde yenilikçi adımlar ilk etapta İstanbul, İzmir, Bursa gibi şehirlerde uygulansa da kısa sürede tüm Osmanlı vilayetlerine yayılmıştır. Rumeli'deki önemli vilayetlerden birisi olan Üsküp'te de (Özellikle II. Abdülhamid'in Balkanlara verdiği önem neticesinde) Tanzimat sonrası alınan kararlara bağlı olarak yoğun imar faaliyetleri görmek mümkündür.

Tanzimat Dönemi'nde Üsküp şehir merkezini İştib, Kalkandelen, Köprülü, Kumanovo gibi çevre kazalarla ilişkilendiren yeni şose yollar açılmıştır. Diğer yandan Üsküp'te şehrin yeni yerleşim yerlerini²⁷ geleneksel Osmanlı kent merkezi ile birleştiren yeni caddeler açtırılmış ve yeni köprüler yaptırılmıştır (Şekil 10). Değişen ticari ilişkiler, gelişen ulaşım teknolojisi ve sanayileşmenin etkileri ile birlikte Üsküp'te demiryolu hattı inşa edilmiştir. Üsküp'e inşa edilen bu demiryolu hattı Selanik üzerinden İstanbul'a ulaşmaktadır. Üsküp'ün üretim ve nakliye anlamında demiryolu ile bir liman

---

²⁷ Üsküp'te Osmanlıların ilk yerleşim yeri olan tarihi çarşı ve çevresi Vardar Nehri'nin sol yakasında iken, özellikle Tanzimat Dönemi'nde oluşmaya başlayan yeni yerleşim bölgeleri Vardar Nehri'nin sağ yakasında yer almaktadır.

kenti Selanik'e ve başkent İstanbul'a bağlanması önemli bir gelişmedir. Üsküp Demiryolu İstasyonu şehrin sağ yakasında bulunmaktadır. Demiryolu istasyonuna yakın mesafede otellere ve çeşitli fabrikalara rastlamak mümkündür. Demiryolu istasyonu, fabrikalar ve oteller fonksiyon anlamında etkileşimde olduklarından birbirleri ile iç içe şehirde kendilerine yer bulmuşlardır. Osmanlı'nın Üsküp'ü fethinden bu yana ticaret merkezi olma özelliğini sürdüren çarşı bölgesi Tanzimat Dönemi'nde de önemini sürdürmekte, hatta yeni açılan bir cadde ile Üsküp Demiryolu İstasyonu'na bağlanmaktadır.

Üsküp'te Tanzimat'a kadar organik bir kent dokusu kendini gösterirken; yangın ve afetler sebebi ile yenilenen ya da şehre gelen göçmenler için yeni oluşturulan mahallelerde, birbirine dik sokaklar içeren gridal (ızgara planlı) kent dokularına rastlanılmaktadır. Bahsi geçen bu dokuyu Üsküp'te Tanzimat'ın kabul edilmesini izleyen dönemde Vardar Nehri'nin sağ yakasındaki Muhacir Mahallesi'nde gözlemlemek olanaklıdır.

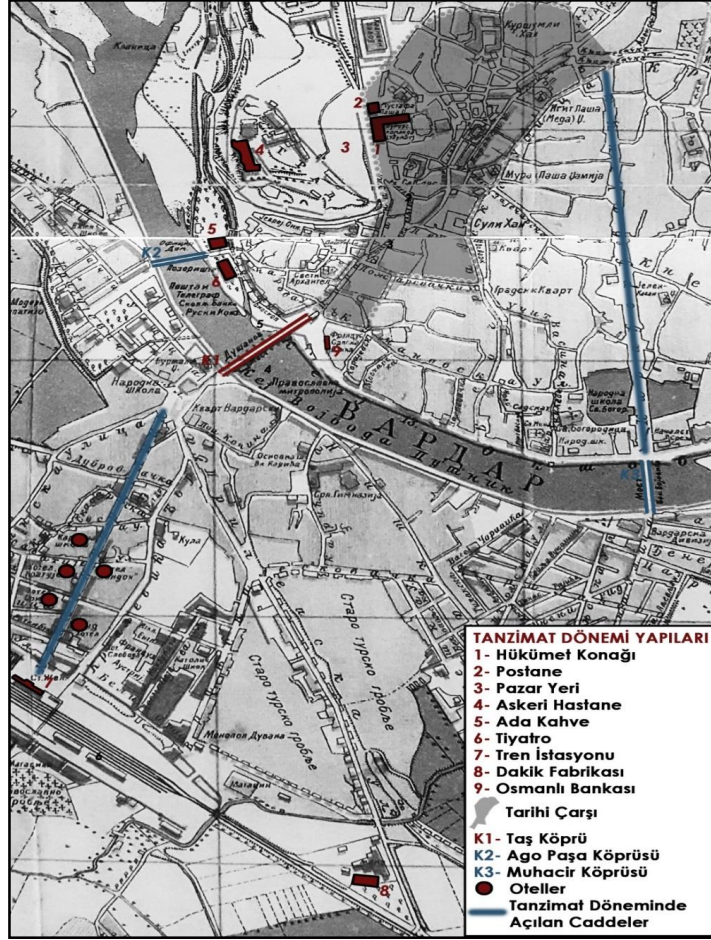
Tanzimat'ın ilanı ve modernleşmenin etkisiyle birlikte ortaya konan idari anlamdaki yenilikler Üsküp şehir merkezinde Belediye, Hükümet Konağı, Postane, Karakol, Adliye, Hapishane ve Pazar alanı gibi mekânları ortaya çıkarmıştır. Bütünü kamusal içerikli olan bu yapılar/mekânlar geleneksel kent merkezine çok yakın bir konumda ve birbirleri ile iç içe olacak şekilde yapılmıştır (Şekil 10). Bu yapıların yan yana inşa edilmesi ile birlikte Üsküp'te XIX. yüzyıl sonlarında asıl kent merkezinin (Yiğit Paşa Cami civarı-Çarşı Bölgesi) yanı sıra ikinci bir odağın oluştuğu söylenebilir.

Eğitim alanında İdadiye, Rüştüye, Mekteb-i Sanayi, Darülmualimin gibi okullar Üsküp'te diğer Osmanlı şehirleriyle eş dönemlerde açılmıştır. Bunların haricinde Batılılaşmanın bir simgesi olan tiyatro, değişen üretim anlayışına cevap veren fabrikalar, uluslararası ticaretle ilişkili olarak ortaya çıkan oteller, modern anlamda hizmet veren hastaneler, ticari ve zenginleşen sınıfları simgeleyen konaklar Üsküp şehrinin Tanzimat Dönemi mimari ortak paydalarıdır.

BİR OSMANLI KENTİ ÜSKÜP'ÜN TANZİMAT'TAN
XX. YÜZYILA FİZİKSEL DEĞİŞİM SÜRECİ

Şekil 10: 1914 yılı Üsküp Haritası üzerinde Tanzimat Dönemi Yapıları ve Yeni Ulaşım Aksları

Kaynak: Gönül, *a.g.t.*, s. 123.

Üsküp'te Tanzimat'ın kabulünü takip eden süreçte ortaya çıkan yeni yapı tipolojileri, cephe ve plan düzeni anlamında gelenekselden moderne bir geçiş sürecini temsil etmektedir. XIX. yüzyılda Üsküp'te Batılılaşmanın yansıması olarak inşa edilen yapılar çoğunlukla Neo-Klasik üslupta tasarlanmışlardır. Bu dönem yapıları Batılılaşmanın direk etkisi olarak genellikle cephelerinde Neo-Klasik süslemeler barındırır da, plan

organizasyonlarında gelenekseli andıran iç avlu etrafında sıralı odalara sahiptir. Kentsel yapıda ise Üsküp'te ulaşım ağlarını (yeni yollar ve demiryolları) çağın gereklerine uygun seviyeye getirme kaygısı mevcuttur. Kent; Üsküp Demiryolu İstasyon binası, Mekteb-i Sanayi, Üsküp İdadisi, oteller ve fabrikalar gibi yeni yapıların Vardar nehrinin sağ yakasına inşa edilmesiyle birlikte genişlemiş ve güney yönünde açılmıştır. Tanzimat Dönemi Üsküp'te mimari anlamda şehrin gelenekselden moderne evrildiği bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde kent içinde gerçekleşen değişimlerin bir kısmı günümüzde Üsküp'te halen gözlemlenmektedir.

KAYNAKÇA

ABAZ, Neslihan, *15.-17. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Dönemi Üsküp Şehrinin Mimari Gelişimi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Şükrü Sönmezer, İstanbul 2012.

AHBAB, Yakup, *Üsküp Sancağı'nın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1911)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mahir Aydın, İstanbul 2015.

AKTÜRE, Sevgi, *XIX. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti: Mekânsal Yapı Çözümlemesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Doğan Kuban, İstanbul 1978.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi: M.Ö. 1000-M.S. 2004*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2015.

AYVERDİ, Ekrem H., *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2000.

BEKTAŞ, Gunjul (Gönül), "Üsküp'te Osmanlı Tiyatrosu", *MİMAR.İST*, Sayı 2015/3, 2015, ss. 78-83.

BİR OSMANLI KENTİ ÜSKÜP'ÜN TANZİMAT'TAN
XX. YÜZYILA FİZİKSEL DEĞİŞİM SÜRECİ

BOGOYEVİÇ, Lidiya K., *Üsküp'te Osmanlı Mimari Eserleri*, ENKA, İstanbul 2008.

BOYKOV, Grigor, "Reshaping Urban Space in the Ottoman Balkans: a Study on the Architectural Development of Edirne, Plovdiv, and Skopje (14th - 15th centuries)" *Centres and Peripheries in Ottoman Architecture: Rediscovering a Balkan Heritage*, Ed: Maximilian Hartmuth, CHwB, Sarajevo 2010, ss. 32-49.

DOSTOĞLU, Neslihan T. ve ORAL, Elif Ö, "Bir Osmanlı Başkenti Bursa'nın Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Fiziksel Değişim Süreci", *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı: "Uluslarüstü Bir Miras"*, (Ed.) Nur Akın, Afife Batur ve Selçuk Batur, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 2000, ss. 221-229.

DAVIDOVA, Evgenia, *Balkan Transitions to Modernity and Nation-States: Through the Eyes of Three Generations of Merchants (1780s-1980s)*, BRILL, USA 2012.

DEDE, Mevlüt, *Üsküp Vakıfları: Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Mustafa Alkan, Ankara 2015.

ERDOĞAN, N., AKARSU, H. T. ve ALİK, B., *Kültür Köprüleri 2*, Kocaeli Üniversitesi Vakfı Yayınları, Kocaeli.

GÖNÜL, Alper, *Erken Dönem Osmanlı Kentlerinden Bursa ve Üsküp'ün Kentsel ve Mimari Gelişiminin XIV. Yüzyıldan Günümüze Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi*, Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Selen Durak, Bursa 2017.

JOSİMOVSKA, Verica, "Makedonya Vardar Bölgesinde Osmanlı'dan Kalan Askeri Hastaneler (Military Hospitals in The Vardar Region of Macedonian From The Ottoman Period)", *IMJMV*, Cilt 21, Sayı 1, 2016, ss. 112-115.

KELEŞ, Ruşen, *Şehirciliğin Kuramsal Temelleri*, İdeal Kent Araştırmaları, Ankara 2016.

KRSTIKJ, A., *Values of the Historic Urban form of Skopje's Old Bazaar based on Analysis of the Ottoman Urban Strategy*, Osaka University, Unpublished Doctoral Dissertation, Supervisor: Prof. Dr. Jasmina Hadzieva, Osaka 2013.

ÖZCAN, Koray, “Anadolu’da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri”, *İtüdergisi/a*, Cilt 6, Sayı 1, 2007, ss. 3-15.

ÖZER, Mustafa, *Üsküp’te Türk Mimarisi (XIV-XIX Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2006.

ŞEHABİ, Behicuddin ve NİKOLOVA, Daniela, *Üsküp Hatırası*, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa 2014.

TEKELİ, İlhan, “Türkiye’de Kent Planlamasının Tarihsel Kökleri”, *Türkiye’de İmar Planlaması*, (Ed.) Tamer Gök, ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara 1980.

_____, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kentsel Dönüşüm”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 878-890.

_____, “Türkiye’deki Fiziksel Planlama Olayına Genel bir Bakış”, *Ş.P.M.M.O. Planlama Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 1986, ss. 3-6.

ÜNLÜ, Mucize, “II. Abdülhamit Dönemi’nde Üsküp’te İmar Faaliyetleri”, *GAMER*, Cilt I, Sayı I, 2012, ss. 165-186.

YETİŞ, Kazım, *Yahya Kemal: Hayatı I*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2006.

YETİŞGİN, Mehmet ve DUMANOĞLU Sevim C. “Osmanlı Darülmuallimin Mektebi: Maraş Darülmuallimin’i”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Cilt 16, Sayı 4, 4 Ağustos 2017, ss. 1083-1100.

**TÜRKÇENİN OĞUZ SAHASININ İKİ VATAN ŞAİRİ:
BAHTİYAR VAHAPZADE VE ABDÜLFETTAH RAUF’UN
“VATAN” TEMALİ ŞİİRLERİ ÜZERİNE
KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME**

Ertuğrul KARAKUŞ*

ÖZ

Bahtiyar Vahapzade ve Abdülfettah Rauf, vatanlarının ve bölgelerinin isimleri farklı olsa da Türkçenin Oğuz sahasında eser vermiş, benzer şartları ve süreçleri yaşamış olmaları hasebiyle, “vatan” temalı şiirlerinde benzer yaklaşımlar sergilemişlerdir. Her iki şair de vatana dair kaygılar duyar. B. Vahapzade’de bu durum “hâlden şikâyet ve gelecek kaygısı” olarak kendisini gösterir. A. Rauf’ta bu duygular “hâlden şikâyet ve vatanın şanlı geçmişine özlem” olarak tezahür eder.

B. Vahapzade “vatan” kavramından genel olarak Güney ve Kuzey Azerbaycan’ı anlar. Ancak Abdülfettah Rauf vatan vurgusunu, kendisi için çok önemli anlamlar ifade eden “Üsküp, Vardar Nehri, Meddah Medresesi, Islahane Parkı” gibi özel alanlara yöneltir.

Her iki şairin de kaygıları kendi buldukları ülkelerin sınırlarını aşar. A. Rauf; Balkanlar dışındaki İslâm coğrafyasının dertleriyle de hemhâl olur. B. Vahapzade de özellikle Türkmençay Antlaşmasıyla ikiye bölünen Azerbaycan vatani için kaygılanır. Şair ayrıca, sürgün ve katliamlara uğrayan Türk toplulukları olan “Karaçay, Ahıska, Kırım Türkleri” ve Almanya’daki gurbetçi Türkler için de kaygılanır.

Anahtar Sözcükler: Abdülfettah Rauf, Bahtiyar Vahapzade, Balkan Türk Şiiri, Azerbaycan Türk Şiiri.

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kırklareli, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-4224-9691, E-mektup: ekarakus7984@hotmail.com.

**TWO PATRIOTIC POETS OF OGHUZ DIALECT OF TURKISH: A
COMPARATIVE ANALYSIS ON POEMS OF BAHTIYAR VAHAPZADE
AND ABDULFETTAH RAUF ABOUT ‘MOTHERLAND’**

ABSTRACT

Bahtiyar Vahapzade and Abdulfettah Rauf, although their homelands and regions are called differently, produced their works in Oghuz dialect of Turkish, went through alike conditions and thus exhibited similar approaches in their poems with the theme “motherland”. Both poets have concerns about the motherland. It is expressed as ‘complain about the situation and concern for the future’ in Vahapzade. Whereas, it appears as ‘complain about the situation and longing for the glorious past of the motherland’ in Rauf.

Vahapzade, in general, considers the South and the North Azerbaijan as the motherland. However, Abdulfettah Rauf orientates his emphasis of motherland into special places such as ‘Skopje, River Vardar, Meddah Madrasah and Islahhane Park’, which all have special meanings for himself.

Concerns of both poets go beyond the borders of the countries that they reside. Rauf worries about the problems in the Islamic world beyond the Balkans. Vahapzade is anxious particularly about his motherland, Azerbaijan, especially after it was divided into two with the Treaty of Turkmenchay. The poet is also worried about the Turkish communities that were sent to exile or massacred such as ‘Karachays, Akhaltsikhe and Crimean’, as well as the expat Turks living in Germany.

Keywords: Abdulfettah Rauf, Bahtiyar Vahapzade, Balkan Turkish Poetry, Azerbaijan Turkish Poetry.

Giriş

Türk Dünyası Edebiyatında; Azerbaycan sahası şairlerinden Bahtiyar Vahapzade’nin ve Balkan sahası şairlerinden de Abdulfettah Rauf’un, “vatan” temasına yer verme yoğunluğu bakımından aynı dönemlerde ve aynı sahalarda eser veren diğer şairlerle kıyaslandığında, bu konudaki hassasiyetlerinin dikkat çekici ölçüde ileri seviyede olduğu görülür.

Bu iki vatan şairinden birisi olan ve 20. yüzyılda Azerbaycan şiirinin en tanınmış şairi¹ olan Bahtiyar Vahapzade, 16 Ağustos 1925 tarihinde Azerbaycan’ın önemli tarihî şehirlerinden birisi olan Şeki’nin “Yukarı Baş”

---

¹ Şuayip Karakaş, “Vatan Şairi Bahtiyar Vahapzade”, *Gazi Türkiyat*, Bahar 2010, S. 6, s. 78.

**TÜRKÇENİN OĞUZ SAHASININ İKİ VATAN ŞAİRİ: BAHTİYAR VAHAPZADE VE
ABDÜLFETTAH RAUF'UN "VATAN" TEMALİ ŞİİRLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR İNCELEME**

mahallesinde dünyaya gelmiştir.² İlk eğitimini bu şehirde almıştır. Şeki yılları, onun eserlerinin muhtevası açısından önemli etkiler yapacak bir dönemdir. Ailesinde okuma yazma bilen sayısı yok denecek kadar azdır. Daha sonra ailesiyle Bakü'ye taşınır. Bakü'de dördüncü sınıfa kaydolması gerekirken Rusçayı iyi bilmediği için üçüncü sınıfa yeniden okur.³ Azerbaycan Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesinde lisans eğitimi alır. 1945 yılı şubat ayında Samet Vurgun'un kefilliğiyle Sovyetler Birliği Yazarlar Kurulu'na üye olur. 1947 yılında lisans eğitimini tamamlayıp lisansüstü eğitime başlamıştır. 1949 yılında "Benim Dostlarım" adlı ilk kitabı, 1950 yılında "Bahar" adlı ikinci kitabı yayınlanır.⁴ Onun hayatında önemli bir yere sahip olan şair "Semed Vurgun'un Lirikası" adlı doktora teziyle edebiyat doktoru olmuştur. Yine aynı şairin hayatı ve yaratıcılığını ele aldığı çalışmasıyla da profesör unvanı almıştır.⁵

B. Vahapzade 1950 yılında Dilara Hanımla evlenmiştir. 1980 yılında Azerbaycan İlimler Akademisi'nin üyesi olmuş, 1990 senesine kadar kırk yıl üniversitede hocalık yapmış ve sonra da emekli olmuştur. 1980-2000 yılları arasında milletvekilliği yapmıştır.⁶ Beş kez milletvekili seçilmiştir.⁷ Şair, 13 Şubat 2009 tarihinde Bakü'de vefat etmiştir.

B. Vahapzade, manzum piyes sahasında başarılar elde eder. "İkinci Ses", "Yağışdan Sonra", "Vicdan", "Yollara İz Düşür", "Feryat" bu çerçevede kaleme aldığı önemli eserleridir. "Benim Dostlarım" (1949), "Bahar" (1950), "Edebî Heykel"(1951), "Dostluk Nağmesi" (1953), "Çınar" (1956), "Sade Adamlar" (1956), "Halk Şairi Semed Vurgun" (1956), "Ceyran" (1957), "Aylı Gece" (1958), "Şebi Hicran" (1959), "İtiraf" (1962), "İnsan ve Zaman" (1964), "Bir Ürekde Dört Fasil" (1966), "Semed Vurgun" (1968), "Kökler-Budaklar" (1968), "deniz-Sahil" (1969), "Dört Yüz On Altı" (1970), "Bir Baharın Garanguşu" (1971), "Dan Yeri" (1973), "Senetkar ve Zaman" (1976), "Açık Sohbet" (1977), "Sadelikde Büyüklük" (1978),

² Zhala Babashova, "Milli Mücadele Şairi Bahtiyar Vahapzade", *Turkish Studies*, Volume 9-12, Fall 2014, s. 10.

³ Bahtiyar Vahapzade, *Vatan Millet Anadili*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 3.

⁴ Aynı yerde, s. 4.

⁵ Ertuğrul Yaman, "Bahtiyar Vahapzade", *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998, s. 210.

⁶ Babashova, *a.g.m.*, s. 10.

⁷ Fikret Türkmen, "Bahtiyar Vahapzade (1925-2009)", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: IX, S. 1, İzmir 2009, s. 173-176.

“Açılan Seherlere Selam” (1979), “Payız Düşünceleri” (1981), “Mugam” (1982), “Veten Ocağının İstisi” (1982), “Özümle Sohbet” (1985) önemli eserleridir.⁸ Yetmiş kadar şiir kitabı vardır.⁹

Haricen, Türkiye’de de yayınlanan “Gülüstan” (Poemalar), “Özümüzü Kesen Kılıç” (Göktürkler), “Şehitler” ve “Gurub Düşünceleri” adlı eserleri de onun özellikle vatan ve millet konusundaki görüşlerini ihtiva eden önemli eserleridir. Sovyet döneminde nefreti de sevgiyi de dolu dolu yaşar.¹⁰ Üniversite hocası olmasından dolayı da Azerbaycan’da genç neslin millî bir ruh ile yetişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Vatan sevgisinin yanında, sosyal tenkit de onun en karakteristik konusudur.

Çalışmamızın ikinci kanadını oluşturan Balkan şairi ise, devrin bütün zorluklarına rağmen Makedonya Türklerinin 20. yüzyılda yetiştirdiği en üretken şairlerden birisi olan Abdülfettah Rauf’tur.¹¹ Şair, 1910¹² yılında Üsküp’te dünyaya gelmiştir. Makedonya Müslümanlarının son bir asırlık tarihine yetiştirdiği insanlarla damgasını vuran Üsküp’teki Meddah Medresesi¹³’nde eğitim görmüştür ve bu medresede hocalık yapmıştır.

A. Rauf, şiirlerine de sıkça yansıdığı gibi, dönemin rejimiyle hem fikrî hem de siyasi açıdan uyuşmamıştır. Bu durumun sonucu olarak da rejim tarafından 7 yıl ağır hapis cezasına çarptırılmıştır.¹⁴ Hapisten sonra bir yıl da Bosna Hersek’teki Doboy’da taş kırmaya gönderilmiştir.¹⁵ Bu esaret

⁸ Ertuğrul Yaman, *a.g.e.*, s. 210.

⁹ Yavuz Akpınar, “Bahtiyar Vahapzade”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 42, s. 426-428.

¹⁰ Orhan Söylemez ve Samet Azap, *Türk Dünyası Edebiyatları Şiir Çözümlemeleri*, Kesit Yayınları, İstanbul 2017, s. 181.

¹¹ Şairin ismi değişik kaynaklarda “Fettah Rauf”, “Fettah İsak”, “Fettah İshak”, “Fettah Hacı İsak”, “Fettah R.H. İshak” olarak da geçer. Bkz. Fahri Kaya, “Tasavvuf Şairlerimizden Fettah Rauf Efendi”, *Makedonya Türklerinden İz Bırakanlar*, Köprü Derneği Divan Yayıncılık ve Multimedya Birimi, Üsküp, Haziran 2008, s. 126.

¹² Şairin doğum tarihiyle ilgili farklı bilgiler için bkz. Fahri Kaya, *a.g.e.*, s. 125. Ayrıca şairin hayatıyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Muhammed Aruçi, “Fettah Efendi”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 12, s. 483-484.

¹³ Bu medrese ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Aruçi, “Üsküp’te Meddah Medresesi”, *Balkanlar’da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri (Sofya 21-23 Nisan 2000)*, IRCICA Yay. İstanbul 2002, s. 181-198.

¹⁴ Süleyman Baki, “Üsküplü Şairlerin Dilinden Balkanlar’da Hazreti Peygamber Sevgisi”, *Yedi İklim*, Peygamberimiz Özel Sayısı, Cilt XIX, Mayıs 2006, s. 102.

¹⁵ Suat Engüllü, Makedonya, Yugoslavya (Kosova) Türk Edebiyatı, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997, C. 7, s. 139.

TÜRKÇENİN OĞUZ SAHASININ İKİ VATAN ŞAİRİ: BAHTİYAR VAHAPZADE VE
ABDÜLFETTAH RAUF'UN "VATAN" TEMALİ ŞİİRLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR İNCELEME

yıllarından sonra, asıl mesleği olan talebe yetiştirmesine izin verilmeyen şair, Makedonya Devlet Arşivi'nde eski harfli metinleri okumakla görevlendirilmiştir. Bu yıllarda birçok Osmanlıca belgeyi okuyup kayda geçiren¹⁶ şair, 1963 yılında vefat etmiştir.¹⁷

Küçüklük dönemi de dâhil olmak üzere, bulunduğu bütün ortamlarda keskin zekâsı, etkili konuşmaları ve isabetli değerlendirmeleriyle dikkat çeken A. Rauf, bir ilim adamıdır. Bu konuda, kendisini yakından tanıyan ve aynı zamanda da talebesi olan Bekir Sadak şunları söyler: "*Fettah Efendi daha parlak daha zengin bir zekâyâ sahip. Hayal ufku geniş, muhakeme gücü yeterli ve susmak bilmeyen bir natika... temas ettiği konular umumiyetle ilmi ve edebi.*"¹⁸

Bunların yanında, şairin Osmanlı Türkçesine hâkim olduğu, kelime hazinesinin çok geniş olduğu da bilinmektedir. Doğal olarak bütün bu özellikler, onun şiirlerine yansımıştır. Şairin talebesi olması hasebiyle onu yakından tanıyan Cavit Saraç, onun şiiri ve şiir yazma süreciyle ilgili şu önemli bilgileri verir:

"...Lügat bilgisi, kelime hazinesi çok geniş. Bu yüzden şiirleri de kafile ve anlam bakımından kalitelidir. Bir de onun enteresan bir özelliği de anında bu şiiri tasarlamasıydı. Yani normal bilinenden öte kâğıt kalem alıp, oturup düşünüp, şiir yazmazdı. Mesela seninle burada otururken iki ya da üç şiir yazabilirdi. Bakarken, gülerken, konuşurken aniden herhangi bir mecliste olsa bile oradaki birine 'yaz' derdi ve mısralar dökülürdü dudaklarından. Bu hayret verici bir şey. Allah'ın müstesna kullarına nasip olduğu vehbi bir özellik."¹⁹

A. Rauf'un ilk şiirleri Üsküp'te çıkan "Sadâ-yı Millet" gazetesinde yayımlanmıştır,²⁰ Hem verdiği eserlere hem de eser verdiği döneme

¹⁶ Şairin arşivde çalıştığı yıllarla ilgili geniş bilgi için bkz. Fahri Kaya, *a.g.e.*, s. 132-133.

¹⁷ 2013 yılında Üsküp'ün Butel semtinde, Üsküp esnafı, mahalle sakinleri ve Çayır Belediyesinin katkılarıyla yaptırılan Fettah Efendi Camisinin, şairin kendi vatanında yaşadıklarıyla ilgili kısmi de olsa bir "iade-i itibar" özelliği taşıdığı söylenebilir.

¹⁸ Bekir Sadak, "Biz Oralarda Kalmalıydık" (Prof. Dr. Bekir Sadak ile Konuşma), *El-Hilal*, Mayıs 1991, S. 26, s. 17.

¹⁹ Nedim Emin, "Üsküplü Cavit Bey ile Mülakat", *Köprü Dergisi*, S. 56, Nisan-Mayıs-Haziran 2013, s. 31-35.

²⁰ Süleyman Baki, "Üsküplü Şair Fettah Efendi'nin Şiirlerinde Mehmet Âkif'in Vefaati", *Uluslararası Mehmet Âkif Ersoy Milli Birlik ve Bütünlük Sempozyumu 12-14 Ekim 2011, Bildiriler Kitabı* (Edit.: Yrd. Doç. Dr. Ertuğrul ORAL), İstanbul Sabahattin Zaim Üniv. Yay. İstanbul 2011, s. 321.

bakıldığında, bir “geçiş dönemi şairidir” denebilir. İçerik ve şekil olarak incelendiğinde, A. Rauf’un şiirlerinin Balkanlar’da oluşturulan Türk edebiyatı için eski ve yeni şiir arasında bir köprü özelliği taşıdığı görülür. Bu bölgedeki Türkçe edebi faaliyetlerin neredeyse durma noktasına geldiği bir dönemde, binlerce mısralık şiirler üreten bu şairin hak ettiğince tanıtıldığını söylemek mümkün değildir. Bu durumu Süleyman Baki şu şekilde dile getirmektedir: “*O, yaşadığı dönemde Osmanlı’yı ruhunda yaşayan ve yaşatan bir âlim ve şairdir. Belki de Osmanlı sonrası yetişmiş en büyük ve en güçlü İslam şairidir. Binlerce şiiri olan bu şairimizi maalesef biz, yeterince tanımıyor ve de tanıtıyoruz. Bugün bile hala hakkında ne bir eser yazılmış nede bir ilmi toplantı düzenlenmiştir.*”²¹

Çalışmamızda; Balkan Türklüğünün en önemli şairlerinden birisi olan ve “vatan” temasına eserlerinde dikkate değer bir şekilde sıkça yer veren A. Rauf ve Azerbaycan Türklerinin ana dili ve vatan şairi olarak bilinen B. Vahapzade’nin “vatan” temalı şiirleri karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Türkçenin Oğuz grubunun farklı bölgelerinden bu iki şairde “vatan” teması; bazen vatanın hâline dair duyulan kaygı, bazen vatanın durum tahlilleri, bazen çaresizlik ve umutsuzluk, bazen vatanın istikbâline dair umut, bazen de vatan için dua olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızda Türk dünyasının bu iki vatan şairinin vatan temalı şiirleri, bu muhtevaya uygun başlıklar altında karşılaştırılacaktır.²² Öncelikle her iki şairinde konuyla ilgili şiirleri değerlendirilecek daha sonra da bu değerlendirmeler üzerinden karşılaştırma yapılacaktır.

1. Vatan Sevgisi ve Kaygısı

Gerek B. Vahapzade gerekse A. Rauf’un şiirlerindeki “vatan sevgisi ve kaygısı”nı içeren şiirleri, bu şiirlerin yazıldıkları dönemle bağlantılı ele almak gerekir. Hem 20. yüzyılın ortaları hem de bu yüzyılın sonları, Azerbaycan için de Balkan coğrafyası için de “vatan” kavramına sıkıca sarılmayı gerektiren yıllardır.

B. Vahapzade’nin vatan temalı şiirlerinde öncelikle yoğun bir “vatan aşkı” ikinci planda da “vatan için duyulan kaygı” kendini gösterir. Şaire göre vatan aşkına yanmak şikâyet edilecek bir durum değil, tam tersine gayesi olan

²¹ Aynı yerde, s. 320.

²² Abdülfettah Rauf’un şiirlerine dair değerlendirmeler, Dr. Muhammed Aruçi’nin arşivinden alınan ve araştırmacının kendisinin Lâtin harflerine çevirdiği 220 adet şiir ve El-Hilal gazetesinde yayımlanan şiirler üzerinden yapılacaktır.

TÜRKÇENİN OĞUZ SAHASININ İKİ VATAN ŞAİRİ: BAHTİYAR VAHAPZADE VE
ABDÜLFETTAH RAUF'UN "VATAN" TEMALİ ŞİİRLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR İNCELEME

bir eylemdir. Şair, 1973 yılında şarkı metni olarak yazdığı bir gazelde, vatan aşkına yanmanın bir "bahtiyarlık" olduğunu da vurgular:

*"Bahtiyar'ım ki, vatan aşkına yandım, yanarım,
Hele yatmışları gafletten uyandırmak için."*²³

B. Vahapzade'ye göre vatan için yananlar, gaflet uykusuna dalanları uyandırır. Bu durum şikâyet edilecek bir durum değildir. Çünkü şartlar o hâle gelmiştir ki, vatan-insan ilişkisi yeniden yorumlanmalıdır. Hatta vatan insan için değil, insan vatan içindir. Şair "Biz Vatan İçin Doğulduk" adlı şiirinde kısa ve çarpıcı dizelerle vatana olan/olması gereken bağlılığı ifade eder:

*"Vatanın arkasında
Biz her zaman dağ olduk.
Vatan bizim için değil,
Biz vatan için doğulduk.
Dokunmasın bu yurda
Bir an düşman nefesi.
Gelsin minarelerden
Allahü-Ekber sesi.
Başımızın üstünde
Mehmet Emin bayrağı.
Gülle korkar yiğitten,
Gülle tutar korkağı.
Vatan adlı ocağa
Her gün ısınmak şeref.
Bu toprağın yolunda
Toprağa dönmek şeref."*²⁴

Şaire göre vatan uğruna ölmeyi göze alanlar için onları korkutacak başka bir şey yoktur. "Bu toprağın yolunda / Toprağa dönmek şeref"tir. Şayet bir insan toprağı uğruna ölmeyi göz önüne almışsa kurşun bile bu yiğit insandan korkar.

Şair, 1990 yılında şarkı metni olarak yazdığı "Vatan" adlı bir gazelinde, vatan aşkını adeta bir "millî marş" edasıyla dile getirir:

---

²³ Bahtiyar Vahapzade, *Gurub Düşünceleri*, (Türkiye Türkçesine Akt.) Beşaret İsmail, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 207.

²⁴ Aynı yerde, s. 212.

*“Çağırır şimdi bütün milleti imdada vatan,
Değişilmez ey oğul, cennete dünyada vatan.*

*Bize meydan okuyan bilmelidir bir defelik,
Ne satılır, ne verilir binadan ya da, vatan.*

...
*Vatan aşkından alır Bahtiyar öz kudretini,
Dövünür kalbi gibi her yeni mısradada vatan.”²⁵*

Şair için vatan, dünyada cennete bile değişilmeyecek kadar kutsal bir hâl alır. Çünkü şair zaten kendi gücünü vatan aşkından alır. Şairin her mısraı, tıpkı kalbi gibi vatan aşkıyla atar. Bunun sonucu olarak da vatan, uğrunda ölünecek bir kutsal varlık olur:

*“Durun. Ağlamayın. Vallah gam-keder
Hiç vakt sığışmamış gayretimize.
Bu bayrak altında yaşamak kadar
Toprağa gitmek de şereftir bize.”²⁶ (Şehitler)*

Şair, vatan için toprağa girmenin şeref olduğunu vurgulasa da, vatanını seven genç insanlara saldıranlar, onları sadece vatan sevgisi için suçlarlar. Şairin buna itirazı vardır:

*“Şehitler bu toprağa, halka secde kıldılar,
Haksızlığın üstünden hakka köprü saldılar,
Vatanı sevmek için günahkâr sayıldılar,
Vatanı sevmek niçin günah olmuş, ay Allah?”²⁷ (Şehitler)*

Vatanı sevmeyi günah sayanlar, “Haksızlığın üstünden hakka köprü salsalar” da onların yaptığı haksızlıklar “vatan için kurban gidenler”i yolundan döndürmez. İşte; “Toprağa vatan için gitmek şeref olduğu için” şair, kocasının namusunu korumak için vefat eden Ferize’ye seslenir:

*“Kurban gitti o, Vatana, sen Ona
Bu nasıl görüştü, nasıl yarıştı?”²⁸ (Şehitler)*

²⁵ Aynı yerde, s. 205.

²⁶ Bahtiyar Vahapzade, *Şehitler*, Cönk Yayınları, İstanbul 1991, s. 27.

²⁷ Aynı yerde, s. 7.

²⁸ Aynı yerde, s. 45.

TÜRKÇENİN OĞUZ SAHASININ İKİ VATAN ŞAİRİ: BAHTİYAR VAHAPZADE VE
ABDÜLFETTAH RAUF'UN "VATAN" TEMALİ ŞİİRLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR İNCELEME

Bahtiyar Vahapzade'nin "vatan" temalı şiirlerinde "vatanın kutsallığı", "gerektiğinde uğruna ölünecek bir varlık oluşu" tartışma götürmez bir şekilde vurgulansa da, şair her zaman gençlere "itidal"i tavsiye eder:

*"Gayretin eliyle bu vatan için,
Kendini kurban mı kestir sen kendin?
Ay oğul bu mudur derdin ilâcı?
Her derdin başka tür bin ilâcı var.
Vatanın kurbana ne ihtiyacı?
Vatanın askere ihtiyacı var."*²⁹ (Şehitler)

Dizelerde de görüldüğü gibi "vatan" her ne kadar can feda edilebilecek kutsal bir varlık olsa da o, "ölüden çok diriye ihtiyaç duyan"dır:

"Vatan aşkını" ileri seviyede bir romantizm ile dile getiren B. Vahapzade, aslında bu romantizmin gerçekleri örtmemesi gerektiğini savunur. Vahapzade'nin vatan söz konusu olduğunda her eserinde dikkat çeken romantizmi, kendi ifadesiyle "ayakları realiteye bağlı" olmalıdır. Bir röportajında bu durumu şöyle özetler: "*Romantizme gelince, bize lâzım olan romantizm, ayakları realiteye ve toprağa bağlı bir romantizmdir.*"³⁰ Görüldüğü gibi B. Vahapzade, vatana dair romantizmi inkâr etmez. Ancak bu romantizm gerçekçi tespitlere, tahlillere ve gözlemlere dayalı olmalıdır. Bunun için tarih ve coğrafya bilinmelidir. Vatan sevgisi için hem tarihî hem de coğrafi derinlik şarttır.

Şair, "Tarih" adlı şiirinde, yıllarca Sovyet döneminde Azerbaycan Türkü'nün kökünden koparıldığı tespitinde bulunarak, vatan için "tarih" kavramının ne ifade ettiğini vurgular:

*"Bizi ayırdılar benliğimizden
Millet kökten kopan bir budak oldu
Süzüldü yad sesi öz nayımızdan
Geçmişin yüzüne şimdi ak oldu.
Hele unutuldu Kur'an da, din de.
Geçip geldiğimiz yollar danıldı.*

²⁹ Aynı yerde, s. 58.

³⁰ Vahapzade, *Vatan Millet Anadili*, s. 61.

*Eridik özgeler yadlar içinde
Hünerli, zaferli yıllar danıldı.
Tarihtir her taşın, kayanın yaşı
Tarihle bağlıdır insan, yurduna,
Yok ise bir halkın tarih yaddaşı,
Vatan da kuruca topraktır ona.”³¹*

Buradaki “*Tarihtir her taşın, kayanın yaşı / Tarihle bağlıdır insan, yurduna*” dizeleri, insan-vatan ilişkisinde tarihin üstlendiği birleştirici role dikkat çeker. Şair burada “vatana dair kaygılarımı” da dile getirir.

B. Vahapzade’ye göre vatanda yaşamak o vatanın vatandaşı olmaya yeterli değildir. Onun vatana dair bir kaygısı da kendi toplumuna yabancı dil ve tarih bilinci olmayan insanlardır. Bu inanlara dair kaygısını şair, “*manevî muhacir*” gibi orijinal bir buluş ile tanımlar: “*Vatanda yaşayıp da onun manevî özelliklerine bîgâne olan, adını taşıdığı halkın dilini, tarihini ve kültürünü bilmeyen insan, vatanın içinde vatandaş değil, manevî muhacirdir.*”

*İnsan tanıyorum, uykularında
Yüzer balık gibi el sularında.
Uçar New York’a, uçar London’a,
Manevî muhacir diyordum ona.*

*O, elin içinde eline özge,
Toprağına özge, diline özge,
Havasına özge, suyuna özge,
Ecdattan baş alan soyuna özge,
Doğma ocağına, közüne özge,
Özü de bilmeden özüne özge
Özgeye doğma
Vatanından başka, her şeye doğma”³²*

Şaire göre bir vatanda yaşamak sadece onun toprağına ayak basmak değildir. Zihnî olarak da o vatan ile hemhâl olmaktır. Bu vatana ayak bastığı hâlde rüyalarında başka yerlerin hayallerini kuranlar “*manevî muhacir*”dir. Üstelik Vahapzade’ye göre, vatan için sadece kaygılanmak yeterli değildir.

³¹ Vahapzade, *Gurub Düşünceleri*, s. 199.

³² Vahapzade, *Vatan Millet Anadili*, s. 19-20.

TÜRKÇENİN OĞUZ SAHASININ İKİ VATAN ŞAİRİ: BAHTİYAR VAHAPZADE VE
ABDÜLFETTAH RAUF'UN "VATAN" TEMALI ŞİİRLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR İNCELEME

Vatan elden gidince, şiir yazmakla, nutuk atmakla da bir çözüm bulunamaz, "Utanıram" adlı poemasında bütün samimiyetiyle şair bu durumu dile getirir:

*"Vətən getdi, şe'r yazdıq;
'Sen menimsen, ana Vətən'.
"Vətən getdi, nitq dedik"³³
Uca uca kürsülərdən,
Utanıram."³⁴*

Şaire göre gerçek vatansever, hem tarih bilmek hem de dünyayı günümüzün siyasi sınırları ile ve problemleriyle tanımak, takip etmek mecburiyetindedir. Eğer bu konularda bilgi sahibi olursanız "vatan kaygısı"nın sınırları hem tarihî olarak hem de coğrafi olarak genişler.

B. Vahapzade'ye göre "Azerbaycan", güney ve kuzey ile beraberdir. Azerbaycan vatanını ikiye bölen 1828 Türkmençay Antlaşması onu üzer. Bu antlaşmadan sonra Kuzey ve Güney Azerbaycan'da tarih iki farklı mecrada akar.³⁵ Şair, bu durumdan kaynaklanan üzüntüyü "Gülüstan" poemasında dile getirir:

*"Öz sivri ucuyla bu lələk"³⁶qələm
Deldi sinəsini Azərbaycanın.
Başını qaldırdı,
Ancaq dəmbədəm
Kəsdilər səsini Azərbaycanın."³⁷ (Vahapzade 1998: 1)*

O antlaşmayı imzalayan kalem sadece bir antlaşma imzalamamış, aynı zamanda vatanın sinesini delmiştir. Yine tarih ve coğrafya bilgisi, millî hassasiyet, şairin vatan kaygısının sınırlarını genişletir.

---

³³ Nutuk attık.

³⁴ Bahtiyar Vahapzade, *Özümüzü Kesen Kılıç (Göktürkler)*, (Türkiye Türkçesine Aktaran) Yavuz Bülent Bâkiler, T.C. Kültür Bak. Yay., Ankara 1998, s. XXVI.

³⁵ Yaşar Karayev, *Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı*, (Yayına Haz.) Yavuz Akpınar, Ötüken Yay., İstanbul 1999, s. 394.

³⁶ Telek

³⁷ Aynı yerde, s. 1.

ERTUĞRUL KARAKUŞ

Şaire göre, sadece Azerbaycan değil, Karaçay, Ahıska gibi diğer mazlum Türk coğrafyaları da, Türkiye³⁸ de, millî duyguya sahip olan yani “manevi muhacir olamayan”lar için dertlenilecek vatan parçalarıdır:

*“Türk öz benliğini bilenden beri,
İblis de gelecek kastini bildi.
Karaçay, Ahıska, Kırım Türkleri,
Balkarlar, Meshetler sürgün edildi.”*³⁹ (Şehitler)

B. Vahapzade'nin vatan-millele dair kaygısında, sadece “*Karaçay, Ahıska, Kırım Türkleri, Balkarlar, Meshetler*” değil, Almanya'daki gurbetçi Türkler de yer alır.

Vahapzade, kot pantolonu giyen, enli kemer takan, saçını omuzlarına kadar uzatan, döşünde amblemler bulunan, Almanya'da yaşayan bir Türk'e şöyle sorar:

*“Burda çörek tapmısan,⁴⁰ bes saadet, bes veten?
Çörek saadet değil, unuttun mu bunu sen?
Üç il,
Beş il,
Ne zaman,
Döneceksin vetene?”*
Ancak aldığı cevap karşısında Vahapzade çok şaşırır:
*“Harda karnım tok dursa, ora vetendir mene,
Diye kahkaha çekti.
O bu kahkahasıyla özüme şille çekti⁴¹.”*⁴²

Bu cevap, “vatan” kavramını her şeyden üstün gören bir şair için kabul edilemez bir cevaptır. Kendi tabiriyle adeta “*Sille yemiş*” gibi olan şair, dolu dolu bir cevap verme gereği duyar:

*“ ‘Harda karnım tok ise, ora vetendir’ dedin.
Sen veteni çöreğe nece kurbaneledin?*

³⁸ Ayrıntılı inceleme için bkz. Mehman Musaoğlu, “Bahtiyar Vahabzâde Şiirinde Türkiye”, *Gazi Türkiyat*, Bahar, Ankara, 2010/6, s. 100-116.

³⁹ Aynı yerde, s. 35.

⁴⁰ bulmuşsun

⁴¹ Sille vurdu

⁴² Vahapzade, *Gurub Düşünceleri*, s. 43.

TÜRKÇENİN OĞUZ SAHASININ İKİ VATAN ŞAİRİ: BAHTİYAR VAHAPZADE VE
ABDÜLFETTAH RAUF'UN "VATAN" TEMALİ ŞİİRLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR İNCELEME

*Burda çörek kazanıp özünü deytirdin.
Biğ⁴³ dalınca gelirken, sakalı müfte⁴⁴ verdin
Gurbette çöreğin var,
Yüreğin yokdur senin.
Anasız bir uşaksın,
Kıvrıl yat, dinme⁴⁵ kalbin, oyuk oyuktur senin
Çöreğin var, bes hani saçına sığal çeken,⁴⁶
Vetenin külekleri?⁴⁷
Seni sermest eyleyen gülleri, çiçekleri?
Hani veten havası?
Hani ana laylası?...⁴⁸
Veten yalnız çörek mi?
Bes bunlar?
Bunlar hani?
Bir parçacık çöreğe satarlar mı ananı?''⁴⁹*

Şair, "Çörek-Saadet" adlı şiirinde de şu veciz dizelerle konuyu özetler:

*"Ele çörek geldise, saadetin gelmedi,
Anadolu kendlisi birce şeyi bilmedi.
Her halkın her milletin,
Veteninden uzakda tapılan 'saadet'in
Adı saadet olur, özü felaket olur..."⁵⁰*

B. Vahapzade'nin nazmettiği bu olay ve bu olaya dayalı olarak şairin veciz ifadelerle verdiği cevaplar, aslında şairin "vatan algısı"nın ve "vatan kaygısı"nın Türklerin yaşadığı her yeri kapsadığını gösterir. Şaire göre insan, vatanından uzakta saadeti bulduğunu zannetse de, o saadet sonunda felakete döner. Çünkü aslolan vatandır.

---

⁴³ bıyık

⁴⁴ parasız

⁴⁵ konuşma

⁴⁶ Saçını okşayan

⁴⁷ rüzgarları

⁴⁸ ninnisi

⁴⁹ Vahapzade, *Gurub Düşünceleri*, s. 44-45.

⁵⁰ Aynı yerde, s. 16.

B. Vahapzade sadece kendi vatanı olan Azerbaycan için değil, Şark'ın başka bölgeleri için de dertlenir. Mısır'da Kahire'de yazdığı "Ehramların Önünde" adlı şiiri bunun en güzel örneğidir. Bu şiirde şair Mısır piramitlerinin önünde sosyal gözlem yapar. Bir "Arap oğlu"nun "mağrur ecnebi"lerden kendi vatanında Alman para birimini de telaffuz ederek dilenmesi, şairi çok etkiler. "Koca Şark"a seslenir şair:

*"Ey koca Şark, ne gündesin, ne günde.
Arabın vatanında
Başını yüce tutup ecnebi ehram gibi;
Arap gezmeye korkar öz yurdunda, ham⁵¹ gibi.
Kardeşim, dilenende, geçmişini ansana,
Dedenin yücelttiği ehramdan utansana.
Öz helalca paramı ecnebiden bu günde
Sen sadaka alırsın.
Dedenin yücelttiği ihramların önünde
Bak nasıl alçalırsın."⁵²*

B. Vahapzade'nin vatan konulu kaygısının bir yönünü de "Sovyetler-Azerbaycan" ikilemi oluşturur. Şair, Nebi Hazri'nin "Madalyalı Dilenci" şiirine telmihle, "vatan, ülke, Sovyetler ve 2. Dünya Savaşı" bağlamında bir sorgulama yapıyor.

N. Hazri, "Madalyalı Dilenci" şiirinde, 2. Dünya Savaşı'nda Sovyetler saflarında Almanlara karşı savaşan Azerbaycanlı askerin göğsünde madalyasıyla sokakta dilenmesini tasvir eder:

*"Bugün o el açar gelip gidene,
Dün ise ölümle o mert görüştü.
Ömrünü vatana feda edene
Bir ödül bir koltuk ağacı düştü."*

Vahapzade, buradaki N. Hazri'nin "Ömrünü vatana feda edene" dizesine itiraz eder.

*"Ama bir metlebi unuttun belki!
Kardeş, aynı değil, vatanla ülke."*

---

⁵¹ Budala, vurdumduymaz

⁵² Aynı yerde, s. 47.

TÜRKÇENİN OĞUZ SAHASININ İKİ VATAN ŞAİRİ: BAHTİYAR VAHAPZADE VE
ABDÜLFETTAH RAUF'UN "VATAN" TEMALİ ŞİİRLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR İNCELEME

*Hangi vatan için kaybetmiş, o, dün
Kendi bacağını.
O vatan hani?
Neden şu hâlinde tutmaz elinden
Vatan unuttu mu, öz evlâdını?
O asker gidende 'Hakkım'demişti.
Aldandı, bu derdi ne bileydi o?
Vatan çağrısına o gitmemişti,
Ülke çağrısının askeriydi o.
Vatan toprağını koruyan asker,
Şeref abidesi, şan heykelidir.
Özge toprağında can koyan asker,
Döşde yad medalı, dilenmelidir.”⁵³*

Şair burada “vatan-ülke” ayrımını ortaya koyar. İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyetler için cepheye giden asker, şaire göre “vatan” için değil resmî olarak bağlı olduğu “Sovyet ülkesi” için savaşa gitmek zorunda kalmıştır. Çünkü gerçek vatan için savaşa giden asker şan ve şeref abidesidir. Ancak başka toprak için canını ortaya koyan asker, yabancı madalyayı göğsüne takarak dilenir. Çünkü uğruna savaştığı “yad”, onu unutmuştur.

B. Vahapzade'nin “vatan” temalı şiirlerinde vatan kaygısının bir başka boyutu da “ana dili” üzerinedir. Hatta şaire bu hassasiyetinden dolayı değişik araştırmalarda “ana dili şairi” unvanı da verilir. Şaire göre, vatan sevgisi, ana dili sevgisi ile bağlantılıdır. Ana dilini kullanmayanlara vatan çöreği helal olmaz:

*“Ey öz doğma dilində danışmağı ar bilən
Fasonlu ədabazlar,
Qəlbinizi oxşamır qoşmalar, telli sazlar.
Bunlar qoy mənim olsun,
Ancaq Vətən çörəyi,
Bir də ana ürəyi
sizlərə qənim olsun!” (Ana dili)*

---

⁵³ Aynı yerde, s. 131-132.

Görüldüğü gibi Vahapzade'ye göre kendi ana dilinde konuşmaktan utananlar “mankurt” sıfatıyla adlandırılacak bir hâl içerisindeyler.⁵⁴

“Başkasının yasında öz ölüme ağladım”⁵⁵ diyerek, baskıcı dönemlerde başka coğrafyalar üzerinden kendi vatanının kaygılarını dile getiren şair, “Latin Dili” adlı şiirinde Türkçeye dair kaygısını dile getirir:

“...
İndi söyle,
Hansı⁵⁶ dile ölü deyek:
Veten varken,
Millet varken,
Kiçik, yohsul komalarda
Dusdak olan bir dile mi?
Yoksa, uzun asırlardan keçip gelen
Halkı ölen,
Özü kalan bir dile mi?”⁵⁷

Şairin “halkı ölen kendi kalan” Latin dili ile “halkı var olan fakat kendisi küçük yoksul yerlerde tutsak olan” Türkçeyi karşılaştırarak “ana dili” konusundaki kaygısını dile getirdiği görülmektedir.

B. Vahapzade'nin şiirlerinde dikkat çeken bir başka vurgu da “Vatan-ezan” ilişkisi üzerinedir:

“Bu dağı, bu taşı bin yıldan beri
Vatana çeviren ezan sesleri
Ne imiş, acaba, ne diyor o ses?
Göklere yönelen o kayıp nefes?
Nedir o sesteki azamet, keder
Genişlik, enginlik, sonsuzluk kadar?
Yerleri göklere bağlayan direk,
Gökleri yerlere indiren dilek.”⁵⁸

⁵⁴ Orhan Söylemez ve Samet Azap, *Türk Dünyası Edebiyatları Şiir Çözümlemeleri*, Kesit Yayınları, İstanbul 2017, s. 186.

⁵⁵ Aynı yerde, s. 42.

⁵⁶ Hangi

⁵⁷ Aynı yerde.

⁵⁸ Aynı yerde, s. 70.

TÜRKÇENİN OĞUZ SAHASININ İKİ VATAN ŞAİRİ: BAHTİYAR VAHAPZADE VE
ABDÜLFETTAH RAUF'UN "VATAN" TEMALİ ŞİİRLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR İNCELEME

"Ezan Sesleri" adlı bu şiirde şair, dağları taşları bin yıldan beri vatan yapan unsurlardan birisinin de ezan sesleri olduğunu vurguluyor.

B. Vahapzade'nin bütün bu "vatana dair kaygılar"ından sonra vurguladığı iki unsur dikkat çeker: Öncelikle, vatanın kaygısı vatan henüz elde iken, kaybedilmemiş iken yakınındayken kıymetini bilmek lazım:

*"Kâmil güzelliği görürüz neden
Her zaman uzaktan, her zaman genden?"⁵⁹
Gurbette vatani seven çok olur,
Vatanda vatani sevene ahsen!^{60,61}*

B. Vahapzade'ye ikinci önemli undur da "vatan tehlikede iken kimsenin birbiriyle uğraşmaya hakkının olmaması"dır:

*"Tarih bizi imtihana çekirken,
İmdad umar hepimizden bu vatan
Dünya da hak sesimize kâr iken
Türkün Türkle adavete hakkı yok.*

*Ne çok imiş bu toprağa göz diken
Baka baka gözümüze mil öeken.
Düşmanımız dostumuzdan çok iken
Türkün Türkle adavete hakkı yok."⁶²*

Karşılaştırmalı çalışmamızın ikinci boyutu olan Balkan bölgesinden A. Rauf'un şiirlerindeki vatan sevgisi ve vatan kaygısının boyutları da, şairin yaşadığı dönemin özellikleriyle doğrudan ilişkilidir. Şair, 1910-1963 yılları arasında Yugoslavya'da yaşamıştır. Bu yıllarda Yugoslavya, son derece çalkantılı günler geçirmiştir. Öncelikle Balkan Savaşları, I. ve II. Dünya Savaşları bu yıllara damgasını vurur.

Şairin yaşadığı dönemde Yugoslavya sınırları içerisinde yer alan ve şairin şiirlerine konu olan Makedonya, bütün bu savaşlardan en çok etkilenen bölgelerden birisidir. Haricen bu yıllar, Balkanlar'ın köklü siyasi ve kültürel

---

⁵⁹ Etraftan, uzaktan

⁶⁰ Aferin

⁶¹ Aynı yerde, s. 16.

⁶² Aynı yerde, s. 83.

değişimler yaşadığı yıllardır. 14. yüzyıldan bu yana bölgede hâkim olan Türk-İslam kültürünün bu topraklardan büyük sancılarla çekilmek zorunda kaldığı bu yıllarda, bu kültürel değişimlerden en çok, A. Rauf'un da içerisinde bulunduğu bölgenin duyarlı ve eğitilmiş şahsiyetleri etkilenir.

Şairin şiirlerinde en çok yer alan mekânların başında gelen Üsküp de, köklü geçmişiyle bu kültürel değişimi Balkanlar'da en etkili bir şekilde yaşayan şehirlerin başında gelmektedir. Şair, vatanı sadece vatan olduğu için sever ama bunun yanında, "ondaki değişime dair duyduğu kaygı"dan kaynaklanan "şefkat-kaygı" duygularının karışımı bir vatan sevgisi de şiirlerde görülür.

Üsküp, şairin doğduğu ve vefat ettiği şehirdir. Başta "Vardar" nehri olmak üzere, Üsküp'ün birçok farklı mekânı, onun vatan sevgisinin bir göstergesi olarak şiirlerinde önemli bir yer tutar. Şair, vatanın tam ortasından geçen Vardar nehri karşısında sık sık tefekküre dalar ve bu nehre karşı şiirler söyler. Vardar hem sırdaş hem de hasbihal edilen vatan parçasıdır.

*"Vardar duyur figân-ı fecâyî meâbını
Haykır asırların biriken ızdırabını
Düştüm yine ben bu hal-ı melâl iştimâle ben
Geldim seninle işte bugün hasbihale ben"* (Vardar)

Şaire göre Vardar, sadece bir nehir değil, beş asırlık şanlı tarihin tanığıdır ve bu yönüyle de "eski aşına"dır. Şair, zaman zaman Vardar'dan "teselli ister.

*"Ey eski âşinâ! Bana bir parça teselliyet
Feryad ve ızdırabıma bir parça merhamet!
Varsa eğer figânıma ortak sesindedir
Beş asrın âhı hatıra-i bîkesindedir
Tarihimi terennüm eden ses senin sesin
Beş şanlı asrı resmediyor şanlı ma'kes"* (Vardar)

Vardar nehri özellikle de bahar aylarında şairin kalbine coşkunkluk verir. Şair, özellikle de bahar aylarında Vardar nehri karşısında coşkunk duygulara kapılır.

"Onlarda eğer var ise bin neşeli ilhân"

TÜRKÇENİN OĞUZ SAHASININ İKİ VATAN ŞAİRİ: BAHTİYAR VAHAPZADE VE
ABDÜLFETTAH RAUF'UN "VATAN" TEMALI ŞİİRLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR İNCELEME

Yurdumda da var kalbi çalan haşmet ve elvân" (Vardar Karşısında
Bahar-25.04.1959)

Şair, yurdunu bir bütün olarak düşünür ve sever, bunun için şairin yurdunda başka dertler varsa, Vardar'ın "neşeli bir ses ile çağlaması" da onun vatanla ilgili "kaygılarını" gidermeye yetmeyecektir.

*"Vardar ki bugün neşeli bir ses ile çağlar
Billahi o neşe bu hazîn kalbimi dağlar
Ahfâdîma bilmem kalacak mı bu güzel yurt
Ruhum buna bin hasret ve hüsrân ile ağlar"* (Bir Garîbin Baharda
Hazân Duyguları-25.04.1959)

Yine Vardar nehrinin kenarında uzanan "Islahhane Ormanı"nı da şairi etkileyen bir başka vatan parçasıdır. Şair bu ormanı da tıpkı Vardar nehri gibi "dertlere derman" olarak görür.

*"Orman nice can dağlayacak dertlere derman
Nice bîkeslere me'vâ güzel orman"* (Bahar! Islahhâne Ormanında-
25.04.1959)

Islahhane ormanında da zaman zaman şairin vatan sevgisi canlanır ve gönlü raks eder.

*"Mest oluyor gönüller bu zevke bir göz baksa
Bu güzellik süzülüp gönlüne toptan aksa
Rüzgar bile çıldırmış döner döner ortada
Ağaçlarla beraber gönlümde girdi raksa"* (Üsküb'ün Islahhâne
Parkında-24.05.1959)

Görüldüğü gibi şair, vatanının belli yerleriyle dertleşir. Şaire göre sadece bu yerler değil, aynı zamanda Üsküb'ün kendisi de şehir olarak bir fikir sığınağı ve dert ortağıdır.

*"Lutfettiğiniz tuhfe-i zî-kıymeti aldım
Dostlar! İnanın fikrimi ta Üsküb'e saldım"* (Enîs-i Vicdanım Hafız
Şaban ve Sadullah Efendilere!)

Üsküp'teki Gazi Baba Türbesi de şairi vatana bağlayan en önemli yerlerden birisidir. Şaire göre bu türbe, kapanmış olan şanlı tarihten kalan tek izdir.

*“Yurdumda kapanmış şan tarihinin
Müstakil muazzam hür merîhinin
Sen kaldın bugün tek kalmış bir izi
Yıkılma unutma terk etme bizi”* (Kadı Baba Türbesi Önünde-6 Mayıs 1957)

A. Rauf, Üsküp'te Meddah Medresesi'nde eğitim almıştır. Onu çok sevdiği vatanına en çok bağlayan mekânlardan birisi de, rejim ve anlayış değişikliklerine bağlı olarak eskisi gibi faal durumda olmayan medresedir. Şaire göre medrese “ilim, edeb, feyz, nur” merkezidir.

*“Ey âsumân-ı ilim ve edeb arş feyz ve nur
Nerde senin sitârelerin etmiyor zuhûr
Nerde senin sitârelerin âfil oldu mu
Senden senin muhibblerin ah gâfil oldu mu”* (Ey Medrese Sana)

Şiirden de anlaşıldığı gibi şairi kaygılandıran sadece bu mekânın akıbeti değildir; aynı zamanda o mekânda yaşayanların gafil olmasıdır. A. Rauf, böylesine değerli bir medresenin ortadan kaldırılmasına insanların tepkisiz kalmasına adeta isyan eder.

A. Rauf'un şiirlerindeki “vatan hasreti” öncelikle, vatandan uzakta olmanın verdiği “ayrılık duygusundan mütevellit” hasret duygusudur. Daha sonra ise, şairin vatandaki siyasi ve kültürel değişimden dolayı bulunduğu mekâna yabancılaşmasından kaynaklanan “geçmişin şa'şalı günlerine” hasret duygusudur.

Şair, askerlik veya başka nedenlerle zaman zaman o çok sevdiği vatanından ayrılmak durumunda kalmıştır. Vatanından uzakta yazdığı şiirlerde vatan sevgisi ve vatan özlemi son derece açık ifadelerle kendini gösterir.

*“Ey vatan özledim hep hâkini eflâkini
Âbını mehtâbını, ebnâ-yı cevhernânını
Sen ne cennetsin güzel yer sen nesin ey yâr-ı dil*

TÜRKÇENİN OĞUZ SAHASININ İKİ VATAN ŞAİRİ: BAHTİYAR VAHAPZADE VE
ABDÜLFETTAH RAUF'UN "VATAN" TEMALI ŞİİRLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR İNCELEME

Özledim Allah bilir yârin cemâl-i pâkını" (Gurbet Elinden-24 Teşrîn-i Evvel 1936)

Şairin vatana yönelik bir diğer hasret duygusu da, siyasi ve kültürel değişimden dolayı geçmişin şa'şalı günlerine hasret duygusudur. Bunun sebebi daha önce de belirttiğimiz gibi mekâna yabancılaşma duygusu vardır. Şair, "*Benden de askerâna kuru bir hediye, Firkat-ı vatan münasebetiyle yine vatan terâneleri*" sözleriyle başlayan bir şirinde "vatan"dan meramının ne olduğunu gayet net bir şekilde ortaya koyar.

*"Ezan sadâsını susturma âsumânında
Budur budur Yüce Rabbim bana merâm-ı vatan"* (Başlık yok- 2
Teşrîn-i evvel 1936)

Şairin tıpkı B. Vahapzade'de olduğu gibi "ezan-vatan" ilişkisine dikkat çektiği görülür. Bu, bir başka Üsküp'lü şair olan Yahya Kemâl'in "Ezansız Semtler" yazısındaki değerlendirmelere benzer.

"Kendi kendime diyorum ki: Şişli, Kadıköyü, Moda gibi semtlerde doğan, büyüyen, oynayan Türk çocukları milliyetlerinden tam bir derecede nasip alabiliyorlar mı? O semtlerdeki minareler görülmez, ezanlar işitilmez, ramazan ve kandil günleri hissedilmez. Çocuklar Müslümanlığın çocukluk rüyasını nasıl görürler.

İşte bu rüya, çocukluk dediğimiz bu Müslüman rüyasıdır ki bizi henüz bir millet halinde tutuyor. Bugünkü Türk babaları havası ve toprağı Müslümanlık rüyası ile dolu semtlerde doğdular, doğarken kulaklarına ezan okundu, evlerinin odalarında namaza durmuş ihtiyar nineler gördüler. Mübarek günlerin akşamları bir minderin köşesinden okunan Kur-an'ın sesini işittiler, bir raf üzerinde duran Kitâbullah'ı indirdiler, küçücük elleriyle açtılar, gülyâğı gibi bir ruh olan sarı sahifelerini kokladılar. İlk ders olarak besmeleyi öğrendiler; kandil günlerinin kandilleri yanarken, ramazanların, bayramların topları atılırken sevindiler. Bayram namazlarına babalarının yanında gittiler, camiler içinde şafak sökerken Tekbirleri dinlediler, dinin böyle bir merhalesinden geçtiler, hayata girdiler. Türk oldular."⁶³

Görüldüğü gibi hem Vahapzade, hem Yahya Kemal, hem de A. Rauf vatan ile üzerinde yaşayanlar arasında sıkı bir ilişki kurmakta ve "ezan

⁶³ Yahya Kemal, *Aziz İstanbul*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul 2008.

sesleri”ni vatan için önemli bir unsur olarak görmektedir. A. Rauf, vatanındaki değişen şartları bir türlü kabullenememekte ve vatanın geçmiş günlerine hasret duymaktadır. A. Rauf, bir şiirinde bu mekânın İslâm diyarı olmasını ister. A. Rauf’un bu hususta Mehmet Akif Ersoy’dan da etkilendiği söylenebilir.⁶⁴

*“Bu mübarek altın ova buradaki her şen yuva
Müslüman’a kalsın me’vâ gelmesin bir haleb Blaçe”* (Koçana’nın
Blaçesine-24 Haziran 1947)

Şair, sürekli olarak Türk-İslâm tarihinin o zinde devirlerine hasret duyar. Bu da doğal olarak şiirlerde vatan için bir hâl-mazi karşılaştırması görülmesinin sebebidir.

*“Neydi yâ Rab o zinde devr-i şebâb
Ya nedir olduğum bu devr-i harâb
Çağlayanlar tasavvur eylerken
Galibâ hepsi bir serâb ve serâb”* (Geçmişî Andım-5 Eylül 1959)

Şair, birçok şiirinde geçmişin fetihlerle dolu günlerini özlediğini beyan eder. Üsküp fatihi olarak bilinen “Paşa Yiğit” için yazdığı şiirler, şairin bu vatanın şanlı günlerine duyduğu hasretin en önemli göstergeleridir.

*“Gözünde berk-ı celadet yüzünde renk-i celâl
Tecessüm eyledi karşımda şanlı bir timsal
Elinde seyf-i mehâbet .....
Bu ilk gazanfer-i İslâm o merd bî misâl
Livâ-ı hamd-ı hidayet bu dest-i rahmet ile
Bu kutr-ı kâfire salmıştı sâye-i ikbâl”* (Paşa Yiğit)

Özellikle de Balkanların, Üsküp’ün fetih günlerine duyulan bu hasret, Yahya Kemal’de de sıkça gördüğümüz bir durumdur.

*“Üsküp ki Yıldırım Beyazıd Han diyârıdır,
Evlâd-ı fâtiyhân’e onun yâdigârıdır.
Firûze kubbelerle bizim şehrimizdi o;
Yalnız bizimdi, çehre ve rûhıyla biz’di o.*

⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Atif Akgün, “Mehmet Akif Ersoy’un Türk Dünyası Şairlerindeki Tesir Alanına Bir Bakış”, *TEKE Dergisi*, S. 6/4 2017, s. 2389-2413.

TÜRKÇENİN OĞUZ SAHASININ İKİ VATAN ŞAİRİ: BAHTİYAR VAHAPZADE VE
ABDÜLFETTAH RAUF'UN "VATAN" TEMALİ ŞİİRLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR İNCELEME

*Üsküp ki Şar-dağı'nda devamıydı Bursa'nın.
Bir lâle bahçesiydi dökülmüş, temiz kanın."*

Şairin, "Şehîde-i Şedâid Üsküb'üm İçin" adlı Üsküp için yazılmış olan belki de en uzun şiir diyebileceğimiz şiirinde Yahya Kemâl'le olan bu benzerlik dikkat çekicidir.

*"Üsküb'üm yandım bu acıklı kaderinde
Yâd el dolaşır eski âhalisi yerinde
Güller yerine gözlere batmakta dikenler
Kuş namına baykuş ötüyor bahçelerinde
...*

*Ey Yıldırım'ın bizlere bir andacı Üsküp
Çıktın elimizden bu kadar pek acı Üsküp
Sen kimlere kaldın bugün eyvah yanarım ben
.....domuzlar güveği ey cici Üsküp"* (Şehîde-i Şedâid Üsküb'üm
İçin-5 Eylül 1959)

Şairin zulme uğrayan dindaş ve soydaşlar için yazdığı "Tatar Kardeşlerime!" adlı şiirinde de Üsküp merkezli bir tarih bilinci göze çarpar.

"Nerde ta Üsküb'e at sürmüş Giraylar" (Tatar Kardeşlerime!-12
Kanun-i Sâni)

Şair, vatanın "mazisi" ile "hâl"i arasındaki farktan muzdariptir. Bu durum, her mısradaki kendisini gösterir. Çünkü şairin, devrinin yüksek tahsil görmüş ve vatanına karşı sorumluluk duygusu hat safhada olan birisi olarak, vataniyle ilgili hayalleri vardır. Fakat bu hayaller gerçekleşme imkânı bulamamıştır.

*"Yüce ahlâk mâbedi yapmak isterken yurdu
Bir kârhane yaptılar hep dağıtı taşıdı"* (Ey Hayat Bî-Vefâ! Ey Ömür
Pür Cefâ ve Ey Âlem Bî Safâ!-12 Şubat 1960)

Görüldüğü gibi şair, vatanını bir yüce ahlâk mâbedi yapmak istemektedir. Ancak vatan, şairin gözünde, ahlâk kurallarından olabildiğince uzaklaşmıştır. Bütün bu durumlara bağlı olarak, şairin vatanı namus olarak gördüğünü de söyleyebiliriz.

"Yürü namusunu kurtar bu denî ellerden"

ERTUĞRUL KARAKUŞ

*Bu güzel yurdunu kurtar bu sefil ellerden
Korkma imanla yanar dağları söndür
Yavrunu kurtar o alçak deli katillerden” (Hergünkü Acı Sesler- 18
Ağustos 1956)*

Üsküp ve Makedonya’dan Türkiye’ye Müslüman göçleri 1950-1960 yılları arasında artar.⁶⁵ Vatanını bu kadar çok seven bir şair olan A. Rauf’un özellikle de bu yıllar arasında yazdığı şiirlerinde sürekli olarak “göç”ün aleyhinde ifadeler rastlanır:

*“Beni bir zulm-i müselleh koğuyor yurdumdan
Buna karşı komağa güç bana yok yandım ben
Bakarım ufkuna kan rengine girmiş güneş
Sanki bir memleketin göklere çıkmış ateşi
Varsa da sanki verem çehresi bağlar mehtap
Hep yıkılmış ne mezar kaldı ne minber, ne mihrab
Sürülür öz vatanından sürünür yurttaşlar
Meskenetle aşağı doğru eğilmiş başlar
Sanki gözyaşları halinde dökülmüş ciğeri
Kanlı yaşlarla selamlar gidiyorken bu yeri
Neye gitsün ana yurdu ata yurduydum bu yer
Gitmiyorlar onu tard etmededir mücrimler
Kim ya Rab kalacak bunca büyük şanlı yatan
Kime ısmarlayayım ben seni ey yaşlı vatan!” (Yine Vatan İçin-27
Mart 1959)*

Vatandan kovulma kaygısına karşı en açık ve içten ifadeler içeren bu şiirde şairi en çok üzen şey bu zulme karşı elinden bir şey gelmemesidir. İşte tam da bu yüzdendir ki şair, ufuktaki kızılığını kan rengine ve yükselen bir ateşe benzetir. Çünkü şaire göre, vatandan kovulanlardan dolayı vatan ölümcül bir hastaya dönmüştür. Yine şair “Arkadaş!” adlı şiirinde “göç”ü yani yurdunu terk etmeyi “Hakk’a sığınılacak” bir durum olarak görür ve gösterir.

*“Bir kılıcın şûlesi her şimşegi
Bir yiğidin medfeni her tümseği
Hakk’a sığın yurdunu terk etmeği*

⁶⁵ Göçler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Balkanların Makûs Talihi: Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001.

TÜRKÇENİN OĞUZ SAHASININ İKİ VATAN ŞAİRİ: BAHTİYAR VAHAPZADE VE
ABDÜLFETTAH RAUF'UN "VATAN" TEMALİ ŞİİRLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR İNCELEME

*Yâda getirme a çelik arkadaş
Haydi şehitler evine koş ulaş*" (Arkadaş! -18 Ağustos 1956)

Şiirin bazı bölümleri, yine vatan şairleri olan Yahya Kemâl ve Necmettin Halil Onan'ın bazı mısralarını hatırlatır. "*Bir kılıcın şûlesi her şimşeği*" dizesi de Yahya Kemâl'in "*Üç şanlı harbin arş'a asılmış silahları/ parlardı yaşlı gözlere bayram sabahları*" mısralarını hatırlatır. "*Bir yiğidin medfeni her tümseği*" dizesi de Necmettin Halil Onan'ın "*Bir Yolcuya!*" adlı şiirindeki "*Gördüğün bu tümsek Anadolu'nda/ İstiklâl uğrunda, namus yolunda/can veren Mehmed'in yattığı yerdir.*" mısralarını hatırlatır. Bu şiirlerin her biri, "vatanın kaybedilme tehlikesi ve endişesi" karşısında yazılmıştır. Şair, "*Hakk'a sığın yurdunu terk etmeği*" dizesiyle de asıl söylemek istediği düşüncüyü, "göç"ün yanlışlığını, etkili bir şekilde dile getirmiştir.

A. Rauf ve B. Vahapzade'nin "vatan temalı şiirlerine bakıldığında, "vatan sevgisi ve vatan kaygısı" ile ilgili genel olarak şu değerlendirmeler yapılabilir:

B. Vahapzade "vatan" kavramından genel olarak Güney ve Kuzey Azerbaycan'ı anlar. Genel ifadeler kullanır. Ancak A. Rauf, genel olarak vatan kavramının yanında kendisi için çok önemli anlamlar ifade eden "Üsküp, Vardar nehri, Meddah Medresesi, Islahane Parkı" gibi belirli özel alanları ele alır.

Vatana dair kaygılar B. Vahapzade'de daha çok "hâlden şikâyet ve gelecek kaygısı" olarak kendisini gösterir ancak A. Rauf'ta bu duygular "hâlden şikâyet ve vatanın şanlı geçmişine özlem" olarak tezahür eder.

Her iki şairin de kaygıları kendi buldukları ülkelerin sınırlarını aşar. A. Rauf; Balkanlar dışındaki İslâm coğrafyasının dertleriyle de hemhâl olur. Zira oraları, İslâm coğrafyası oldukları için, başlarına gelen musibetler karşısında, şair kendi vatani kaygı duyar. "Kahraman Mısır ve Mısırlılar İçin", "Kahraman Cezayir İçin" ve "Tatar Kardeşlerime" adlı şiirleri bu durumun en güzel örnekleridir. B. Vahapzade de özellikle Türkmençay Antlaşmasıyla acı bir şekilde ikiye bölünen Azerbaycan vatani için kaygılanır. Şiirin vatan-millete dair kaygısında, sadece Sovyetlerin sürgün ve katliamlarla zulmettiği mazlum Türk toplulukları olan "Karaçay, Ahıska, Kırım Türkleri, Balkarlar, Meshetler" değil, Almanya'daki gurbetçi Türkler de yer alır. Ayrıca Vahapzade'nin şiirinde "kardeşim" diye hitap ettiği Mısırlı bir

Müslüman Arap'ın Batılı karşısında dilenmesi de kaygı olarak yerini alır. Hem A. Rauf hem de B. Vahapzade, “ezan sesleri ile vatan” arasındaki bağı önemser.

2. Vatana Dair Durum Tespitleri ve Tasvirleri

B. Vahapzade'nin birçok şiirinde, değişen siyasi ve kültürel şartlar doğrultusunda vatanın durumuna ilişkin tespitler ve tasvirler yer alır. Bunların kaynağı, sürekli sorduğu sorulardır.⁶⁶ Bu tespit ve tasvirler Sovyetler rejiminin hâkim olduğu günlerde kimi zaman üstü kapalı olmuştur. B. Vahapzade'nin 70'li ve 80'li yıllarda yazdığı fakat ancak Sovyetler Birliği sonrası dönemde “Sandıktan Sesler” olarak yayınlanan şiirleri arasında yer alan “Başkasının Yasında” adlı şiiri, şairin “üstü kapalı” durum tespiti ve eleştirilerini en güzel örnekleyen şiirdir:

*“İçimi göstermedim cahil tutan gözgüye,
Yüzde gülüp, içimde müşkülüme ağladım.
Milletimin derdimi unvanlayıp özgeye,
Başkasının yasında öz ölüme ağladım.”⁶⁷*

Şairin buradaki “Başkasının yasında öz ölüme ağladım” ifadesi, haksızlıkları eleştirememenin ne denli acı bir durum olduğunu çok çarpıcı bir şekilde ortaya koyar. Ancak şair, özellikle 1990'lardan sonra yazdığı şiirlerinde Sovyet dönemini etkili tespit, tahlil ve tasvirlerle ifade eder.

Özellikle; 1991 yılında yaptığı geçmiş muhasebesi ve durum tespiti içeren “Dedesinin Malı Gibi” adlı şiirinde, yetmiş yılı aşkın bir Sovyet idaresinin sonucunda gelinen durumu özetler:

*“Sinemizde at çaptılar⁶⁸
Kuldarlığın⁶⁹ kulu gibi
Hakkımızı unuttular
Yiten kabrin yolu gibi*

⁶⁶Ayrıntılı inceleme için bkz. Eranur Karaçengel, “Bahtiyar Vahapzade'de Soru İşaretleri”, *Turkish Studies*, Volume 7-1, Winter 2012, p. 1389-1404.

⁶⁷ Vahapzade, *Gurub Düşünceleri*, s. 187.

⁶⁸ At sürdüler

⁶⁹ Köle sahibi

TÜRKÇENİN OĞUZ SAHASININ İKİ VATAN ŞAİRİ: BAHTİYAR VAHAPZADE VE
ABDÜLFETTAH RAUF'UN "VATAN" TEMALİ ŞİİRLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR İNCELEME

*Kanımızı hey⁷⁰ sordular
Kâbemizi uçurdular.
Bizi yamanca kırdılar,
Karadiken kolu⁷¹ gibi.”⁷²*

Görüldüğü gibi B. Vahapzade, vatanın geldiği durumun tespitini yaparken gayet açık ve net ifadeler kullanır. Zira şairin kullandığı “*kuldarlık, sinede at koşturmak, hakkı acımasızca hiçe saymak, kanı emmek, Kâbeyi uçurmak, kırmak, katliam yapmak*” ifadeleri, Sovyet döneminde gelinen durumu tasvir için kullanılabilircek çok net ve ağır tespit ifadeleridir.

Yine Vahapzade, “Unutulsun Unutkanlık” adlı şiirinde, aynı dönemin muhasebesini yapar:

*“Yetmiş yıldır bir zulmetin içindeyiz.
Bu sürede biz bilmedik
Ne mezhebde, ne dindeyiz.
Bir söz ile bilemedik
Biz neyiz, kimiz, neyiz?
Yönümüz de, yolumuz da unutuldu.
Sağımız da, solumuz da unutuldu.
Biz ne dostu görebildik, ne düşmanı
Nice yere parçaladık bir vatani.”⁷³*

Burada görüldüğü şair, Sovyet dönemine dair tespitler yaparken daima “70 yıl” vurgusu yapar. Çünkü şaire göre bu 70 yılda Azerbaycan Türkü mezhebini-dinini unutmuştur, hatta kendisinin kim olduğunu unutmuştur, gideceği yönü, dostunu-düşmanını unutmuştur, daha da acısı vatanını boş yere parçalamıştır.

Şair 1976 yılında yazdığı “Gazap Borcumuz” adlı şiirde, 1976 yılı itibarıyla sistemin Azerbaycan Türkünü getirdiği durumun tespiti yapılır:

*“Zulümden göklere direk oldu ah.
Ahir sarstılar irademizi.*

---

⁷⁰ Aralıksız

⁷¹ Çalışı

⁷² Aynı yerde, s. 72.

⁷³ Aynı yerde, s. 76.

*Yaşamak azaba dönüp ey Allah,
Ya öldür, bu deritten ya kurtar bizi.”⁷⁴*

Şaire göre iradesi elinden alınıp satılan, sürekli zulme uğrayan bir millettir Azerbaycan Türk’ü. Bunun içindir ki ya bu deritten kurtulmalı ya da ölmelidir. Şairi bu sözleri söyleyecek duruma getiren bir başka durum tespiti de, şairin yine aynı kapsamda kaleme aldığı “Örümcek Ağ Bağladı” adlı şiirinde dile getirilir. Şiirde, “uydurma tarih” ile ilgili çarpıcı eleştiriler dikkat çeker:

*“Tarihimiz danıldı⁷⁵
Uydurma tarih ile kimliğimiz anıldı
Öz kökünü bilmeyen gözü külli bu millet,
Zamanın yollarında her adımda yanıldı.
Uydurma tarih bizi anamızdan ayırıp
Yad anadan alınmış belekte kundakladı.
Temelimiz lahladı.⁷⁶
Bu halkın tarihini düz bildiren düz yazan
Tarih kitaplarında örümcek tor⁷⁷ bağladı.”⁷⁸*

B. Vahapzade’nin bu şiirdeki tespitleri “tarih” bilinci üzerinedir. Sovyetler “uydurma tarih” ile Azerbaycan Türk’ünü “Öz kökünü bilmeyen” yaptı ve onu kendi Kızılordu’sunda savaştırdı. Şair, yıllar sonra Azerbaycan’da katliam yapan “Kızılordu” ile ilgili şu tespitleri yapar:

*“Yalana, riyaya ne kadar uyduk,
Biz Kızıl Orduya abide koyduk.
...
Aynı Kızıl Ordu günün birinde,
Bizim kanımızı döktü...
Ya Hüda,
Ölenler kim idi?
Aynı orduda
Dünen asker olan bizim civanlar.
Akıl derk etmeyen bu bedhahlığın*

⁷⁴ Aynı yerde, s. 198.

⁷⁵ İnkâr edildi

⁷⁶ sarsıldı

⁷⁷ ağ

⁷⁸ Aynı yerde, s. 194.

TÜRKÇENİN OĞUZ SAHASININ İKİ VATAN ŞAİRİ: BAHTİYAR VAHAPZADE VE
ABDÜLFETTAH RAUF'UN "VATAN" TEMALİ ŞİİRLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR İNCELEME

Asıl mânasını halk şimdi anlar...” (Şehitler)

Şaire göre Azerbaycan Türk'ü 70 yılın yalanına kanmış ve Kızılordu için abide bile dikmiştir. Kızılordu daha dün kendi saflarında asker olan Türkleri katletmiştir. Şair “*Asıl mânasını halk şimdi anlar*” diyerek başa gelen bu bela vesilesiyle halkın gerçekleri tam olarak göreceğini de belirtiyor. Çünkü Kızılordu, toplanan kalabalığın derdinin ne olduğunu sormadan katliam yapmıştır:

*“Ne istiyor cemaat? Belki bıkmış canından?
Şikâyete çıkmıştır belki güzeranından?⁷⁹
Belki boş dükkânları dolu görmek istiyor?
Belki kazandığından çok götürmek istiyor?
Belki maaş dâvası?
Belki menzil dâvası?
Nedir bu hak dâvası, nedir bu il dâvası?
Birce soran oldu mu?”* (Şehitler)

B. Vahapzade, “Şehitler” poemasının “Başlangıç” bölümünde vatanın içine düştüğü duruma dair geniş bir değerlendirme yapar. Gelineen süreçte Azerbaycan Türk'ü, aslında kendisinde bütün dertlerine çare olacak imkânlar var iken, imkânsızlıklar içerisinde kalmıştır:

*“Kendim kaldım çirasız, bin çıraya yağ iken
Tepelere el açtım, kendim yüce dağ iken
Çarem kendi kendimden bir yardım ummak ilen
Niçin bize yabancı penah olmuş, ay Allah?*

*Ona umut, bana zor, fakat demek kime Hak
El-ayağım zincirli, baş yumruklu, sine dağ.
Yüz yetmiş yıl bu saziş,⁸⁰ bu birlik, bu ittifak
Bir taraflı, talaksız⁸¹ nikah olmuş, ay Allah”* (Şehitler)

B. Vahapzade'nin Ruslarla olan onlarca yıllık zorunlu birlikteliği her fırsatta eleştirdiği görülür. Bu durum “*Bir taraflı, talaksız nikâh*” gibi orijinal

---

⁷⁹ Güzeran: geçim

⁸⁰ Saziş: anlaşma

⁸¹ Talaksız: boşanmış

bir buluş ile tasvir edilir. Şair, şiirin devamında kesin ifadelerle Azerbaycan'ın durumunu özetler:

*“Bugün kula dönmüşüm, dün ben kendim şah iken,
Yokmuş beni doğuran, yokmuş beni bir eken.
Bu toprağa gelmişim neredense ben dün?
Bin-bin yıllık tarihim unutulmuş, ay Allah.”* (Şehitler)

Vahapzade'ye göre Rusların yaptıkları bununla bitmez. Bin yıllık tarihi unutturan Sovyetler, Ermeniler ile yaşanan sorunlarda da daima taraflı olmuş, Azerbaycan zulüm altında ezilirken bile bu taraflı tutum devam etmiştir. Bu meseleyle ilgili tespitler de Vahapzade'nin bazı şiirlerine yansır:

*“Evimde başımı keser ermeni,
Bağırırım...
Merkez danlayır⁸² beni.
Diyor: Ne çapala, ne komuş, ne din,
Koy senin başını rahatça kessin.
Kişinin gül gibi işine kasten,
Niçin pel katırsın?
İnciyerem ben.”* (Şehitler)

Vahapzade'ye göre sadece Sovyet-Rus devleti değildir taraflı olan. Bu haksızlıkları gördüğü hâl de gerektiği gibi tepki göstermeyen Ruslar da şairin eleştirilerinden nasibini alır. Şair, susmuş olan Rus aydınına seslenerek onların haksızlıklar karşısındaki olumsuz hâl tasvirlerini de yapar:

*“Zorun karşısında sustunuz...Deyin,
Varislik borcunuz unutuldu mu?
Ulu Tolstoy'un, büyük Puşkin'in
Size irs koyduğu hakikat bu mu?”* (Şehitler)

Ancak B. Vahapzade'nin asıl tespitleri yine de kendi halkına yöneliktir. Halk sayesinde bir yerlere gelip halkı layıkıyla temsil etmesi gerekenlerin tam tersi bir hâlde bulunmalarını, “Mansıp Havasına” adlı şiirinde etkili dizelerle tasvir eder:

“Dün elleri üstte zavallı millet

---

⁸² Danlayır: suçluyor

TÜRKÇENİN OĞUZ SAHASININ İKİ VATAN ŞAİRİ: BAHTİYAR VAHAPZADE VE
ABDÜLFETTAH RAUF'UN "VATAN" TEMALI ŞİİRLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR İNCELEME

*'Beyler'i götürdü hakimiyete.
Onlar ellerine geçince fırsat
Sırtını çevirdi yazık millete.
Mansıp havasına havalandılar
Gerçeğe tükürüp, Hakk'ı dandılar.'*⁸³

Yine de Vahapzade, birçok şiirinde Azerbaycan Türk'ünü birliğe davet eder. Halk, nefretini düşmana çevirmesi gerekirken, birbiriyle uğraşmıştır. Bu da şairin şiirlerinde acı bir tespit olarak yer alır:

*"Ben sana yad oldum, sen bana düşman,
Vatanın derdine olmadık ortak,
Nefreti düşmana çevirmeliyken,
Birbirimize çevirdik ancak."*⁸⁴

Şair, sadece durum tespiti yapmaz. Aynı zamanda, ancak halkı tarafından samimiyeti sorgulanmayacak bir şairin yapabileceği samimi önerilerde de bulunur:

*"Bazen için için düşünürüm ben,
Nahak şehit oldu bizim civanlar.
Ömrü ucuz verdi...
Bir iş görmeden
Boşuna ölmeğin ne mânası var?
Akıla yaslansın dedim kuvvemiz.
Anlayan olmadı bu sözden beni.
Akla güvenelim bu makamda biz,
Kuvve taşı ezer, akıl kuvveyi."* (Şehitler)

Sokağa çıkanlar, şehit olanlar davalarında haklıdırlar. Ancak şair, "Akıla yaslansın dedim kuvvemiz. / Anlayan olmadı bu sözden beni." dizeleriyle, öngörülerini ve yaptığı tespitlerin dikkate alınmamasından da muzdariptir.

B. Vahapzade'nin Azerbaycan için yaptığı bu tespitlerin benzerleri, farklı şartlar altında yaşasalar da, bir Balkan şairi olan A. Rauf tarafından kendi dönemi ve kendi vatanı için dile getirilmiştir. A. Rauf birçok şiirinde,

---

⁸³ Aynı yerde, s. 54.

⁸⁴ Aynı yerde, s. 3.

değişen siyasi ve kültürel şartlar doğrultusunda vatanın durumunu tasvir eder. Şairin, “devrin şahidi” olarak niteleyebileceğimiz bu tasvirleri, çoğu zaman “mazinin ve hâlin mukayesesi” şeklinde olur:

*“Vaktiyle bu yamaçları süslerdi lâleler
Vaktiyle bu ufukları renklerden hâleler
Vaktiyle hande zevk ü sefâ çağlıyor iken
Çınlar bugün zenin ü semâsında nâleler”* (Dönen Çark Karşısında-2 Temmuz 1957)

Şiirde, vatanın maziye nispetle geldiği durum, şiirde çok açık tespitlerle yer alır. Ayrıca mazi süslü lalelerle, hâl ise isyan dolu iniltiyle doludur. “Mazi-hâl” karşılaştırması yapılan birçok şiirde şair tarafından, vatanın vaktiyle “bir öz mal” olduğu vurgulanır:

*“Dedemi yağma eden merhamet eder mi bana
Çok değil dün bu vatan bizlere bir öz maldı
Sen bugün sendeleye sendeleye hamallık
Ettiğin çorbacılar dün atana hamaldı”* (Ümitsiz- 6 Eylül 1959)

Şiirde mazideki şanlı günlerden sonra gelinen hâldeki bu hazin durum, net ifadelerle ortaya konur.

A. Rauf için mazi, Osmanlı Devleti’nin özellikle de Balkan bölgesinde kurduğu “şanlı” medeniyettir.

*“Bir milletin kayboldu beş asırlık hayatı
Yıkıldı bin emekle kurduğu kâinatı
Milyonla can ve kanla yapılmıştı bu âlem
Şimdi artık gözünde ne bir hal var ne âtî”* (Hayret ve Dalâlet His Figânları- 16 Şubat 1960)

Şair “Milyonla can ve kanla yapılmış” ifadeleriyle şehitleri de hatırlar. Ancak şairin durum tespitinde bu kez bir olumsuz hava sezilir. Ne hâl ne de gelecek için şairin umudu kalmamıştır. Çünkü şairin emeklerle alınan yurt, yanmış ve yıkılmıştır.

*“Yıkıldılar bir yurdu yâ Rab kaldı bomboş bir diyar
Kaldı hep ağyâr ve a’dâ gitti elden nazlı yar
Kalmadı bir yurt içinde tab’ ve vicdana uyar*

TÜRKÇENİN OĞUZ SAHASININ İKİ VATAN ŞAİRİ: BAHTİYAR VAHAPZADE VE
ABDÜLFETTAH RAUF'UN "VATAN" TEMALİ ŞİİRLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR İNCELEME

Ben figân ettimse Tanrım kim bu feryadı duyar" (Hicrân-ı Vatan
Hamâsî İçinde- 13 Şubat 1960)

Şiirin yazıldığı dönem, yeni rejimin şairin mazide kalan şanlı vatanını, kendi dünya görüşü çerçevesinde yeniden inşa etme iddiasında olduğu bir dönemdir. Hiçbir adım, şairin gözlerinin önünde yıkılan beş yüz yıllık vatan manzarasını silemez:

*"Handeler, güller baharlar gönlüme bigânedir
Bence ismi varsa cismi yok birer afsânedir
Dağlarıyla bağlarıyla baksanız kâşânedir
Bence lâkin yaslı yurdum eski bir viranedir"* (Hicrân-ı Vatan Hamâsî
İçinde-13 Şubat 1960)

Burada, "kâşâne"den "virane"ye geçen bir değişim söz konusudur. Hatta şair aynı şiirde vatanın bu hâlini "matemhâne" olarak da tasvir eder.

"Müslümana dert ve mâtemhâne olmuş bir vatan" (Hicrân-ı Vatan
Hamâsî İçinde-13 Şubat 1960)

Şairin, vatanın hâline dair bu tasvirleri için kendisine bir yakıştırması da vardır. Eğer vatan şimdi bir virane ise kendisi de bu viranede feryat eden bir bülbüldür.

*"Bense feryadıyla ol viranede bir baykuşum
Sanki kalbinden vurulmuş haykıran hor bir kuşum
Böyle bir viranede ben bir aşiyana
Neş'e-i mâziye mâtemler ... durmuşum"* (Hicrân-ı Vatan Hamâsî
İçinde-13 Şubat 1960)

Mazinin neşesine matemler tutturan şair, "Gürleyen Dert" adlı şiirinde, benzer bir karamsar tablo çizer. Bu tabloda da "solup gitmiş bir bağ" ve "baykuş sesiyle ufku çınlayan bir vatan" vardır:

*"Sönüp gitmiş ocağım artık tütmez olmuştur
Solup bitmiş bağımda çeşme bitmez olmuştur
Baykuş sesiyle ufku çınlayan vatanımda
Bahar olmaz gül açmaz bülbül ötmez olmuştur"* (Gürleyen Dert-6
Eylül 1959)

ERTUĞRUL KARAKUŞ

Şaire göre vatan bu hâldeyken bülbül sesini dinlemek bile utanılacak bir şeydir.

*“Yurdun ki bütün sahası bin kanlı mezardır
Bülbül sesini dilememiz bizlere ardır
İkbâlde olan kimselere kış da bahardır
Yurdunda gârib kalmışın ama nesi vardır”* (Bir Garîbin Baharda
Hazân Duyguları-25.04.1959)

Şair burada “İkbâlde olan kimselere kış da bahardır” diyerek dönemle ilgili bir duruma daha dikkat çeker. Vatana bu hâlde iken ikbal peşinde koşanlar da mevcuttur. Fakat yurdunda garip kalanlar için bülbül sesini dinlemek bile mümkün değildir.

Şairin “Şehîde-i Şedâid Üsküb’üm İçin” adlı şiirinde başlıktaki ifadeler bile durum tasviri içerir:

*“Üsküb’üm yandım bu acıklı kaderinde
Yâd el dolaşır eski âhalisi yerinde
Güller yerine gözlere batmakta dikenler
Kuş namına baykuş ötüyor bahçelerinde”* (Şehîde-i Şedâid Üsküb’üm
İçin-5 Eylül 1959)

Şairin vatanın hâlini tasvir ederken kullandığı metaforlardan birisi “mezar”dır.

*“Öksüz vatan_nedir bu öksüz manzaran bugün
Sessiz bir ak mezara mı döndü karan bugün”* (Karlı Bir Günün Vatan
Seslenişleri)

Vatanın hâlini tasvir ederken kullanılan diğer bir metafor da “zindan”dır.

*“Toprağında doğuverdimse de şirin vatanın
Gözümün gördüğü yurt olmada yer yer zindan
Ben de bir anne pederden geliverdim ama
Ben esir onlar esirmiş başımızda düşman”* (Yine Vatan İçin-30 Eylül
1959)

TÜRKÇENİN OĞUZ SAHASININ İKİ VATAN ŞAİRİ: BAHTİYAR VAHAPZADE VE
ABDÜLFETTAH RAUF'UN "VATAN" TEMALİ ŞİİRLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR İNCELEME

Bütün bu metaforların yanında, şairin vatanın hâlini ve kendisinin bu hâl çerçevesinde vatan ile olan ilişkisini en etkili bir şekilde özetleyen dizeleri şu dizelerdir:

*“Zaman içindeyim ama benim zamanım değil
Mekân içindeyim ama benim mekânım değil
Hayata karşı ümidim bütün bütün meslûb
İçindeyim fakat eyvah benim cihanım yok” (Vevâ-yı T...)*

Bu dizelerde adeta bir yabancılaşma hissedilir. Şair, kendisini ne içerisinde olduğu zamana ne de mekâna ait hissedebilmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin yıllar önce kurulmuş olan “şanlı” düzeni bozulmuştur.

A. Rauf'un dizelerinde, genel olarak “vatan” kelimesiyle Üsküp tasvir edilse de, şair Makedonya'nın muhtelif her köşesini aynı “endişeyle” tasvir eder.

*“Ey bahtı kara Koçana
Ezanların dönmüş çana” (Koçana İçün)*

B. Vahapzade'nin tasvirlerinde de görülen “ezan-vatan” ilişkisi, A. Rauf'un şiirlerinde daha baskın bir şekilde kendisini gösterir. Çan seslerinin ezan seslerini bastırıldığı bir Koçana tasvir edilir.

Şairin endişe taşıdığı bir başka diyar da Manastır şehridir:

*“Biz sende bugün sen ise ağyara mı kaldın
Can düşmanı şan düşmanı küffâra mı daldın?
Artık yazacak kaldı mı hiç işte esirim
Ey köhne kalem ağla ve sus sen de bunaldın!” (Manastır'da-1960)*

A. Rauf ve B. Vahapzade'nin “vatan” temalı şiirlerine bakıldığında, “Vatana Dair Durum Tespitleri ve Tasvirleri” ile ilgili genel olarak şu değerlendirmeler yapılabilir:

B. Vahapzade'nin vatan temalı şiirlerinde, değişen siyasi ve kültürel şartlar doğrultusunda vatanın durumuna ilişkin tespitler ve tasvirler yer alır. Bunlar bazen, Sovyetler rejiminin hâkim olduğu günlerde üstü kapalı olmuştur.

B. Vahapzade'nin 70'li ve 80'li yıllarda yazdığı fakat ancak Sovyetler Birliği sonrası dönemde "Sandıktan Sesler" olarak yayınlanan şiirleri arasında yer alan "Başkasının Yasında" adlı şiiri, şairin "üstü kapalı" durum tespiti ve eleştirilerini en güzel örnekleyen şiirdir. Bu şiirde şairin kullandığı "Başkasının yasında öz ölüme ağladım" ifadesi, haksızlıkları eleştirememeye durumunu ortaya koyar. Ancak şair, özellikle 1990'lardan sonra yazdığı şiirlerinde Sovyet dönemini etkili tespit, tahlil ve tasvirlerle anlatır.

A. Rauf'un şiirlerinde vatan tasvirinde bir "mazi-hâl" karşılaştırması ön plana çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nin "Beş yüz yıl" boyunca milyonlarca şehit üzerine kurulan şanlı düzeni, şairin yaşadığı dönemde siyasi ve kültürel bir değişim yaşar.

Vatanın yeni hâli, A. Rauf'un şiirinde kimi zaman "virane", kimi zaman bir "zindan" kimi zaman da bir "mezarlık" olarak tasvir edilmektedir.

Adı, B. Vahapzade'de "Sovyet rejimi", A. Rauf'ta "Komünist Yugoslavya" olsa da her iki şairin de durum tespiti yaparak şikâyet ettiği rejimler "sosyalist-komünist" rejimlerdir.

Durum tespiti şiirleri çerçevesinde bakıldığında, A. Rauf'un B. Vahapzade'ye oranla daha romantik ve genel ifadeler kullandığı görülür.

B. Vahapzade'de mevcut olan "ezan sesi ve vatan" hassasiyeti, A. Rauf'un "tespit şiirleri"nde daha yaygın bir şekilde yer alır.

3. Vatana Dair Dua

Gerek B. Vahapzade'nin gerekse de A. Rauf'un şiirlerinde "vatana dair dua" içeren bölümler görülür. Dua, kimi zaman durum tespitleri yapıp çözümler önerildikten sonra gerçekleşir, kimi zaman da şairin umutsuzluk anında ortaya çıkar.

B. Vahapzade'ye göre dua, aksakallı dedelerin, akpürçekli anaların, bağrına dağ çekilen kocaman bir milletin ağzına yakışan kutsal bir şeydir. Şehitler bunlar vesilesiyle seslenir:

*"Aksakal dedelerin, akbirçek ninelerin
Duasında seslenir:
Peki, biz neylemişdik?"*

TÜRKÇENİN OĞUZ SAHASININ İKİ VATAN ŞAİRİ: BAHTİYAR VAHAPZADE VE
ABDÜLFETTAH RAUF'UN "VATAN" TEMALİ ŞİİRLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR İNCELEME

*Bu ittiham, bu sual
Bağırına dağ çekilen kocaman bir milletin
Dudağında seslenir" (Şehitler)*

Yine B. Vahapzade'ye göre halk, şehitlerin tabutlarını omuzlarına alıp Allah'a gösterir ve âh eder:

*"Diyor: Neler gördük, ey adil Allah,
Bu mudur göklerin hakk-adaleti?
Diyor: Biz götürdük, ey adil Allah,
Sen nasıl götürdün bu hıyaneti?
Milletin âhidir arşa dayanan,
Dilsiz bakışlarda isyandır yanan." (Şehitler)*

B. Vahapzade'nin dua içeren şiirlerinde genellikle "Allah" hitabı dikkat çeker. Haricen, Rusya tarafından vatana-millete yönelik haksızlıkların dua vesilesiyle Allah'a şikâyet edildiği görülür.

*"...Böyle talih düşmüş kismetimize,
İlahi, sen yine dözüm ver bize.
Hakkın dergâhında unutulmuşuz,
Nasıl götürelim bu töhmetleri?" (Şehitler)*

Yine "Şehitler" şirinde A. Rauf, vatanının ve milletin uğradığı haksızlıkları "Ay Allah, insanoğlu İblise mi kul oldu?" diyerek dua yoluyla şikâyet eder:

*"Allah, sen bizi koru Ehrime'nin şerinden,
Allah, dünya çıkmıştır belki öz mihverinden?
Ay Allah, insanoğlu İblise mi kul oldu?
Yoksa insan başından öyle İblis doğuldu?" (Şehitler)*

A. Rauf'un vatan temalı şiirlerinde de, zaman zaman düşülen yoğun çaresizlik duygusunun etkisiyle, umutsuzluğun ön plana çıktığı görülür. Bütün bu umutsuzluk durumlarında, vatan konulu şiirlerde en çok rastlanan bir başka unsur da "dua"dır. A. Rauf, özellikle de "vatan sevgisi-endişesi" gibi hassas olduğu konularda sıkça duaya başvurur.

Ancak şiirlerinde şair, edeceği duayı dile getirmeden önce, vatanın ve milletin durumunu açıklar:

ERTUĞRUL KARAKUŞ

*“Kırıldı güçlü bazular çözüldü titreyen dizler
Sana döndük şu yurdunda garib kalmış hazin bizler
Bütün canlar, cihanlar hükmüne tâbi büyük Allah!
Yetişmezsen çabuk artık bu yurda haddi hezâr eyvah!”* (Vrapçişte’de
Dere Karşısında-20 Mart 1957)

Görüldüğü gibi şair öncelikle durum tespiti yapıyor. Güçlü pazıların kırıldığından, titreyen dizlerin çözüldüğünden ve öz yurdunda garip kaldığından bahsediyor. Daha sonra da Allah’a dua ediyor.

Şairin “Efgân Yine Efgân!” adlı şiirinde de kendisini ve vatanını zulüm ve zulmet içerisinde görerek yakarışı dikkat çeker:

*“Efgân yine efgân yine efgân yine efgân
Âgûş-ı vatanda yatıyor işte ecânib
Sarmış bütün âfâkımızı zulm ile zulmet
Ya Rab acı! Gönder bize bir lem’a-i rahmet”* (Efgân Yine Efgân!-
Eski)

Görüldüğü gibi şair bu şiirinde de dua ederek vatanı için bir rahmet pırıltısı istiyor.

Şairin “Bir Garîbin Baharda Hazân Duyguları” adlı şiirinde de, önce, Allah’ın “hâlık” sıfatı övülür. Sonra dua yoluyla vatan ve milletle ilgili olan dilekler istenir:

*“Ey iskelete dönmüş ağaçlarda hayati
Ey şen ölü toprakta bu canlı safahâtı
Halk eyleyen Allah!
Döndüm sana nâgâh
Solmuş bu koca millete ver ruh-ı baharı
Âsâr-ı baharın ile canlat bu diyarı
Şaşkınları sen hak yola irşâd et ilâhi
Peygamberin ümmetini şâd et ilâhi”* (Bir Garîbin Baharda Hazân
Duyguları-25.04.1959)

A. Rauf’un, vatanla ilgili bir duasını her fırsatta şiirine aldığını söyleyebiliriz.

“Artık yetişir çektiğimiz bunca devâhî

TÜRKÇENİN OĞUZ SAHASININ İKİ VATAN ŞAİRİ: BAHTİYAR VAHAPZADE VE
ABDÜLFETTAH RAUF'UN "VATAN" TEMALI ŞİİRLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR İNCELEME

*Göster bize bir rûz-ı rehâ göster ilâhi
Geçsin şu geçen yıldaki ayyâm-ı felâket
Doğsun yeni yılda yeni bir 'id-i saâdet."* (Geçmiş Sene ve Gelen Yıl-
30 kanun-i Evvel 1954)

Görüldüğü gibi şair bu şiirinde, yeni yılı fırsat bilerek vataniyle ilgili dua etmiştir. Şaire göre eski yılda felaketle dolu günler geçmiştir. Bu yüzden şair duasında, yeni yılda vatanına mutluluk gelmesi için dua eder.

A. Rauf'un duası, sadece doğrudan vatana yönelik değil, aynı zamanda milletin vatan sevgisi kazanması içindir:

*"Ey ölü toprağa solmuş çiçeğe
Kuru ormanlara can bahş Allah!
Bize de hubb-ı vatan ver canlat
Yoksa bu böyle giderse eyvah!"* (Vrapçıšte Deresinde Bir Feryâd-19
Mart 1957)

Şair, "Yoksa bu böyle giderse eyvah!" diyerek milletin vatana karşı olan duyarsızlığından da şikâyet etmektedir.

A. Rauf ve B. Vahapzade'nin "vatan" temalı şiirlerine bakıldığında, "Vatana Dair Dua" ile ilgili genel olarak şu değerlendirmeler yapılabilir:

Eserlerinde görüldüğü gibi her iki şair de vatanlarının durumundan çok endişelidir. Şairler zaman zaman tek çare olarak Allah'ın yardımını görür. A. Rauf, medresede dinî ağırlıklı bir eğitim almıştır. Doğal bir durum olarak vatan temalı şiirlerinin çoğunda "vatanın hâline dair dua" önemli bir yer tutar. Her iki şairin de vatan temalı şiirlerinde, özellikle dua içeren bölümlerde yoğun bir içtenlik dikkat çeker.

4. Vatana Dair Umut

Hem B. Vahapzade hem de A. Rauf'un şiirlerinde, vatana dair olumsuz süreçlerin sürüklediği karamsar havaya rağmen, umut daima ağır basan bir duygudur.

B. Vahapzade, "Gizlidir" adlı şiirinde ümit vurgusu yapar:

"Kışda bahar, baharda kış,

*Selde, suda od gizlidir.
Ak bulutta yemyeşil ot,
Yeşil otta süt gizlidir.*

*Nedir bu dert, nedir bu gem?
Kâh bilirim, kâh bilemem.
Her sevinçte bir dert, elem
Her dertte ümit gizlidir.”⁸⁵*

Şair, Sovyetler Birliği zamanında değişik sebeplerle yayınlamadığı “Sandıktan Sesler” adlı şiir grubunda hem döneme ait birçok eleştiride bulunur hem de bir gün hayallerinin gerçekleşeceği umudunu anlatır. Bu kapsamda kaleme aldığı “İnanımla” adlı şiirde de şair umudunu ön plana çıkararak adeta Sovyet Birliği’ne meydan okur:

*“Senin uzak gören keskin gözün yok.
Ama uzak vuran tankın, topun var,
Senin adaletin, doğru sözün yok.
Hakkın yokluğundan kuru gopun⁸⁶ var.*

...
*Deme ki, deryayım, derindir tekim.⁸⁷
Vallah, kuruyorsun, sen damla damla.
İnamdır akidem, gücüm, mesleğim,
Zafer benimkidir bu inamımla.”⁸⁸*

Şaire göre zafer için inanç gerekmektedir. Şairin Bakü’de büyük katliamların, büyük acıların yaşandığı olaylardan sonra yazdığı “Şehitler” poemasında umut daima vurgulanır.

*“On Dokuz Ocakta doğum evleri
Ölümden, kırgından habersiz idi.
O gün Bakü’ümüzde akşamdan beri,
Ölüm ile hayat yüzbeyüz idi.
Mermi seslerini çağa⁸⁹ sesleri
Batırdı o gece şükür Allaha.*

⁸⁵ Aynı yerde, s. 64.

⁸⁶ Palavra, boş laf

⁸⁷ dibim

⁸⁸ Aynı yerde, s. 197.

⁸⁹ Körpe çocuk

TÜRKÇENİN OĞUZ SAHASININ İKİ VATAN ŞAİRİ: BAHTİYAR VAHAPZADE VE
ABDÜLFETTAH RAUF'UN "VATAN" TEMALİ ŞİİRLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR İNCELEME

*Doldu şehitlerin boşalan yeri
Naşükür olmayak vallah bir daha.
Giden oğulların, akan kanların,
Evezi su septi yanan kalbime.
O şembe gecesi tüm doğanların,
Onundan dokuzu oğlanmış deme.⁹⁰
Zalimin zaferi baştan galettir,⁹¹
Zamanın sesisini biz de dinleriz.
Dünya gücümüze yahşı beledir"⁹² (Şehitler)*

Görüldüğü gibi şairin umudu, bütün katliamlara rağmen doğan çocuklar üzerinden kendisini gösterir.

B. Vahapzade'ye göre "Umut" cesaret ve gayretle gelir ancak:

*"İnsan insan olur öz hüneriyle,
Millet millet olur hayrı, şeriyle,
Toprağın bağına cesetleriyle,
Azatlık tohumu septi şehitler." (Şehitler)*

B. Vahapzade'de umut, sadece bir dilek değil, gayret ile elde edilebilecek bir mefhumdur: Bu durum "Işık Arıyorsun" adlı şiirinde dile getirilir:

*"Özgenin ışığı göz aldatandır,
Evvel öz kalbinde gam dağın olsun.
Işık arıyorsun kendini yandır,
Zulmeti yarmağa ışığın olsun."⁹³*

Yine "Yıkılan Heykeller" adlı şiiri de şair, vatana dair umut ile doludur. Komünist dönemi heykellerinin yıkılması, şaire geleceğe dair ümit verir:

*"Heykeller yıkılır şehrimizde
Yeni güneş doğur tan yerinde.*

---

⁹⁰ Deme: oysa

⁹¹ Galet: yanlış

⁹² Beledir: biliyor

⁹³ Aynı yerde, s. 71.

ERTUĞRUL KARAKUŞ

*Lanetle, nefretle anarız bugün
Dün alkışlar ile yaşanan dövrü
Hiyanet üstünde duran putların,
İlâhi, ne kadar kısaymış ömrü.*

*Anlayabilmedik özgenin eli,
Bizim hayrımıza uzanabilmez.
Özge bir milletin putu, heykeli
Bu toprak üstünde dayanabilmez.”⁹⁴*

“Öz Özümü Ötesiyim” adlı şiirde şair, insanlara, her zaman insanın farkında olduğundan daha çok iş yapabileceği mesajını verir:

*“Ben dünyanın bin parası
Bir parçası, kıtasıyım,
Birce yerde ölüp ancak,
Bin bin yerde bitesiyim.
Biliyorum kudretimi,
Öz özümü ötesiyim.”⁹⁵*

B. Vahapzade'nin şiirlerinde olduğu gibi A. Rauf'un şiirlerinin büyük bir çoğunluğu da ya doğrudan vatan için yazılmıştır ya da dolaylı olarak vatan temasına bağlanır. A. Rauf'un pek çok şiirinde vurguladığı “yine” ve “hep” gibi ifadelerden de anlaşılacağı gibi, şairin şiirlerinde “vatan” teması diğer temalara göre daha çok yer alır. Şairin zaman zaman düştüğü karamsarlık dolayısıyla bazı şiirlerinde umutsuzluğu dile getirmesi, onun vatan konusunda tamamen karamsarlığa kapıldığını göstermez. A. Rauf'un “Ümit Al” adlı sürekli ümit tavsiye eden şiiri için yazılan haşiye, bunun en güzel bir örneğini anlatılır:

“Haşiye: “Ümit al” şiirine dair bir hatıra:

Merhum üstadımız Abdülfettah Efendi'nin bilhassa 1953'ten itibaren terennüm ettiği şiirlerin ekserisi dikte suretiyle yazılmıştır. Bu nedenle bu şiire değinmek isterim. Bu şiire sebep merhum üstadım ve kardeşim Kemal Efendi olmuştur. Vardar kenarında ikindiye müteakip vatanımızda istikbal olup olmadığından bahis açıldı. Merhum Kemal Efendi çok hazîn konuştu. Buralarda İstikbal-ı İslâm muhal olduğunu savundu. Ben de aksini savundu idim. Böyle bir sözleşiden sonra sükût

⁹⁴ Aynı yerde, s. 133.

⁹⁵ Aynı yerde, s. 213.

**TÜRKÇENİN OĞUZ SAHASININ İKİ VATAN ŞAİRİ: BAHTİYAR VAHAPZADE VE
ABDÜLFETTAH RAUF'UN "VATAN" TEMALİ ŞİİRLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR İNCELEME**

*ve huzura dalan Abdülfettah Efendi dikte suretiyle bu tarihî şiiri
terennüm ettiler."*

Haşiyedeki bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi A. Rauf, vatan konusunda ümitvâr olma yanlısıdır. Ve "Ümit Al" adlı şiiri terennüm eder.

*"Utan arslan gibi ejdâda tavşan bir hafîd olma
Kitabın meşrikü'l âmâl iken sen nâ-ümit olma
Senin her şeye kadar öyle kâhir bir Allah'ın var
Gazalarda şehit ol öz firâşında şehit olma"* (Ümit Al-Ağustos 1957)

Şaire göre umutlu olmak, iman ve ecdattan güç almakla olur. Şair vatan konusunda Allah'a güvenmeyi ve şanlı tarihten ilham almayı tavsiye eder. Şair son mısradaki, kendi yatağında ölmektense mücadele ederek şehit olmayı öğütlemektedir.

Şair, "Pür Ümîdim!" adlı şiirimde de amaca ulaşmayı "yılmama" şartına bağlar:

*"Gerçi bin türlü felaketle bugün pâmalım
Yine birgün umarım parlayacak âmâlîm
Külün altında kalan ateşe benzer halim
Sönmedi sönmeyecek neyr-i istiklâlîm
Yılmayız karşımıza çıksa da bin bir zâlim
Pür ümîdim ki mukadder değil izmihlâlîm."* (Pür Ümîdim!-19 Kanun-
i Sâni 1959)

A. Rauf'un bazı şiirlerinde de, şairin kendi ümidini dile getirmekten çok, hitap ettiği kitleyi yani milletini ümitlendirmeyi kendisine amaç edindiği bariz bir şekilde görülür.

*"Dini bütün kalbi metin arkadaş!
Yurt gidiyor kaldığına küs ve şaş!
Dağlar önünde dikilip dursa aş!
Sel gibi tûfân gibi sen coş ve taş!
Hak ve zafer şâhikasında dolaş!
Haydi, yiğit erlere kalk koş ulaş!"* (Arkadaş-18 Ağustos 1956)

Bu şiirlerde şairin "coş, taş, koş, ulaş" gibi ifadelerle milletini vatan için seferber etmeyi amaçladığı görülüyor.

ERTUĞRUL KARAKUŞ

*“Yürü namusunu kurtar bu denî ellerden
Bu güzel yurdunu kurtar bu sefil ellerden
Korkma imanla yanar dağları söndür
Yavrunu kurtar o alçak deli katillerden.”* (Hergünkü Acı Sesler-18 Ağustos 1956)

Bu şiirinde de şairin, “namusunu kurtar”, “yavrunu kurtar” gibi insan için çok önemli kavramları ön plana çıkartarak umut aşıladığı görülür. Şair, “Arkadaş!” adlı şiirinde insanlar için çok önemli bir değer olan “şehitlik” vurgusu üzerinden umudu canlı tutar:

*“Bir kılıcın şûlesi her şimşeği
Bir yiğidin medfeni her tümseği
Hakk’a sığın yurdunu terk etmeği
Yâda getirme a çelik arkadaş
Haydi, şehitler evine koş ulaş.”* (Arkadaş!-18 Ağustos 1956)

Şairin bazı umut aşlamak için yazdığı şiirlerinde etkiyi arttırmak için kullandığı “namusunu kurtar”, “yavrunu kurtar”, “vacibe” gibi ifadelerin yanında; “bahar, ilkyaz, çiçek, gül” gibi olumlu kuvvetli çağrışımlarla insanları ümitvâr olmaya çağırmaktır.

*“Yine yurdumda benim bir yeni ilkyaz olacak
Çöle dönmüş ovalar ot ve çiçekle dolacak
Bu ..... kanlı diken kütesini hep yolacak
Yine bülbül ötecek gül açacak hep bulacak.”* (Zulmetten Nûra-8 Eylül 1959)

A. Rauf ve B. Vahapzade’nin “vatan” temalı şiirlerine bakıldığında, “Vatana Dair Umut” ile ilgili genel olarak şu değerlendirmeler yapılabilir:

Hem B. Vahapzade hem de A. Rauf’un şiirlerinde umudun, vatana dair olumsuz süreçlerin sürüklediği karamsar havaya rağmen, daima ağır basan bir duygu olduğu görülür.

A. Rauf, umut aşlamak için yazdığı bazı şiirlerinde etkiyi arttırmak için “namusunu kurtar”, “yavrunu kurtar”, “vacibe” gibi ifadeleri kullanır. Bunun yanında; “bahar, ilkyaz, çiçek, gül” gibi olumlu kuvvetli çağrışımlarla insanları ümitvâr olmaya çağırır.

TÜRKÇENİN OĞUZ SAHASININ İKİ VATAN ŞAİRİ: BAHTİYAR VAHAPZADE VE
ABDÜLFETTAH RAUF'UN "VATAN" TEMALI ŞİİRLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR İNCELEME

B. Vahapzade de bütün katliamlara rağmen halkını ümitvar olmaya çağırır. Özellikle "doğan çocuklar"ın çok olması, şair için umut kaynağıdır.

Her iki şairin şiirlerine de umut açısından bakıldığında, çok dikkat çeken bir yön de, şairlerin sadece umudu talep edip bırakmamasıdır. Şairler aynı zamanda halklarına umudun yolunu da gösterirler. Şairlere göre bu yol azim, çalışma ve gayret yoludur.

5. Vatana Dair Umutsuzluk

Her ne kadar her iki vatan şairi de; vatana dair sevgilerinin verdiği yoğun bir coşku ile şiirlerini kaleme alsalar da, gerek vatanın mevcut hâlimden duyulan büyük kaygı, gerekse bütün tespit ve uyarılarının dinlenmemesi gibi nedenlerle, umutsuzluk içeren şiirler de kaleme almıştır.

B. Vahapzade tespitlerinin ardından samimi önerilerde de bulunduğu "Şehitler" şiirinde, serzenişte bulunur:

*"Bazen için için düşünürüm ben,
Nahak şehit oldu bizim civanlar.
Ömrü ucuz verdi...
Bir iş görmeden
Boşuna ölmeğin ne mânası var?..
Akıla yaslansın dedim kuvvemiz.
Anlayan olmadı bu sözden beni.
Akla güvenelim bu makamda biz,
Kuvve taşı ezer, akıl kuvveyi." (Şehitler)*

Şaire göre sokağa çıkanlar, şehit olanlar davalarında haklıdırlar. Fakat şairin "Akıla yaslansın dedim kuvvemiz./Anlayan olmadı bu sözden beni." dizeleriyle yaptığı uyarı, dikkate alınmamıştır.

Bütün bu serzenişe rağmen; B. Vahapzade'nin şiirleri içerisinde umutsuzluk vurgusuna az rastlanıldığı görülür. Ancak "Fikirlerin Tünlüğünde" adlı şiiri, ender rastlanır bir şekilde şairin kendisine küsmesini dile getirir:

ERTUĞRUL KARAKUŞ

*“Fikirlerin tünlüğünde⁹⁶
Gide gide yol azmışım.
Ben kazanmak hevesinde
Mayamı da utuzmuşum.⁹⁷*

*Sabreyledim, yardım umdum,
Bu temkinden, bu döz⁹⁸ümden.
Fikirlerin haçasında⁹⁹
Âhir küstüm öz-özümden.”¹⁰⁰*

Şairin 1968 yılında kaleme aldığı fakat sonra yayımlayabildiği “Vekil” adlı şiirde de karamsar bir eda görülür:

*“Yüz kere parçalandım
Görmediler tam beni
Ben dünyadan incindim
Kınadı alem beni.*

*Ben kimim? Garezim ne?
Karşı durdum zillete
Bilmem ki bu millete
Vekil etti kim beni?”¹⁰¹*

Yine 1968 yılında yazılan “Soğan” adlı şiirde sembolik bir ifade tarzıyla hâlden şikâyet sezilir. “Soğanın kabuğu kalın olunca kış sert geçermiş.” bilgisinden hareketle kendi hâlinden şikâyet eder:

*“Soğana kıymadın, senin yanında,
Bir soğan kadar da yokmuş kıymetim?
Nedir bu fikirler, bu üzüntüler?
Yüreği bir verdin, azabı bin bin.
Nolurdu, bana da dözümüm¹⁰² kadar*

---

⁹⁶ kalabalığında

⁹⁷ kaybetmişim

⁹⁸ tahammül

⁹⁹ çatalında

¹⁰⁰ Aynı yerde, s. 210.

¹⁰¹ Aynı yerde, s. 188.

¹⁰² tahammülüm

TÜRKÇENİN OĞUZ SAHASININ İKİ VATAN ŞAİRİ: BAHTİYAR VAHAPZADE VE
ABDÜLFETTAH RAUF'UN "VATAN" TEMALI ŞİİRLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR İNCELEME

Istırab vereydin, azap vereydin."¹⁰³

Aynı durum "Masal-Hayat" şiiri için de geçerlidir:

*"Dilini bir yılda öğrendim...nahak
Öz dilim kendime kesilmiş yağı.
Bütün ömrüm boyu çalıştım, ancak
Öğrenebilmedim konuşmamağı...
Başıma belâdır benim öz dilim.
Denizim, yüzüme durup"¹⁰⁴ sahilim.*

...
*Fikirler yığılıp beynimde kat kat
Cevaplar korkulu, sorular yasak.*"¹⁰⁵

Vahapzade'nin "olumsuz" bir hava sezilen ender şiirlerinden birisi de 1976 yılında kaleme aldığı "Gazap Borcumuz" adlı şiirdir. Şair, öncelikle Azerbaycan halkının özünden koparıldığı tespitini yapar. Daha sonra da olumsuz bir tablo çizer:

*"Sırtımız deredir"¹⁰⁶ önümüz kaya
Ne önde sabah var, ne dalda"¹⁰⁷ geçmiş
Diyorum, yaşamak belki dünyaya
Gazap borcumuzu ödemek imiş?"¹⁰⁸*

Şairin özellikle Sovyet döneminde yazıp yayınlamadığı şiirlerde, zaman zaman umutsuzluğa kaçan durum tespitleri yer alır:

*"Zindanda doğulduk, o kadar zulme alıştık,
Mahbusu azat, zulmü adalet biliriz biz.
Biz burda külüz, orda cehennem bize neyeler?
Dünyevi cehennemleri cennet biliriz biz.*

...
Alçaklığı meslek edinip 'yükseleliz' biz,

¹⁰³ Aynı yerde, s. 190.

¹⁰⁴ Bana karşı gelmiş

¹⁰⁵ Aynı yerde, s. 191.

¹⁰⁶ uçurum

¹⁰⁷ arkada

¹⁰⁸ Aynı yerde, s. 198.

Alçaklığı, satkınılığı gayret biliriz biz.”¹⁰⁹

Her ne kadar dönem dönem umutsuzluk içeren dizeler kaleme alsada, B. Vahapzade, umutsuzluğa meydan vermeyen bir şair olduğunu ispat edercesine, umut dolu bir dörtlük kaleme alır:

*“En ağırlı günlerimde
Güman yeri bana sensin.
Bugün beni öz-özümle
Barıştıran yine sensin.”¹¹⁰*

B. Vahapzade’ye oranla A. Rauf’un “vatan” temalı şiirlerinde umutsuz-karamsar havanın daha dikkat çekici olduğu görülür. Şairin mazi-hâl karşılaştırmalarının ardından, zaman zaman vatanın geleceği konusunda ümitsizliğe kapıldığı görülür. Şair, hâlden hoşnutsuzluğunu, en çarpıcı mısralarla dile getirir.

*“Sardı bir ateş-i hüsrân küle yurdu çevirir
Öyle yangın ki bize yâdı bile lerze verir
Bu hazîn manzaradan kalbi çelik olsa erir
Bu musibet teni yalçın kaya olsa devirir” (Zavallı Vatan ve Vatandaşlar-6 Eylül 1959)*

Şair, uyarılarının etkili olmadığını düşünerek çoğu zaman şiddetli bir ümitsizliğe kapılır.

*“Ne çare ki kanadı yolunmuş bir tâirim
Kendi hor mezarında ağlayan bir zâirim
Gözsüzler diyarında doğan bir kış güneşi
Sağırlar arasında öten bülbül şairim” (Ey Hayat Bî-Vefâ! Ey Ömür Pür Cefâ ve Ey Âlem Bî Safâ!-12 Şubat 1960)*

Bu dizelerde görülen “Gözsüzler diyarında doğan bir kış güneşi/Sağırlar arasında öten bülbül şairim” dizeleri umutsuzluğu en iyi anlatan dizelerdir. “Kış güneşi” kadar değerli olmasına rağmen şairin sözleri kimse tarafından dikkate alınmaz. Çünkü insanlar adeta “gözsüz”dür. Bütün

---

¹⁰⁹ Aynı yerde, s. 196.

¹¹⁰ Aynı yerde, s. 211.

TÜRKÇENİN OĞUZ SAHASININ İKİ VATAN ŞAİRİ: BAHTİYAR VAHAPZADE VE
ABDÜLFETTAH RAUF'UN "VATAN" TEMALİ ŞİİRLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR İNCELEME

bu dizelerde şair esasen, neden karamsarlığa kapıldığının gerekçelerini dile getirir:

*“Kime bel bağlayayım söyle nice ağlayayım
Ne vatan kaldı ne din kaldı ne millet kaldı”* (Ümitsiz-6 Eylül 1959)

Şairin bir diğer ümitsizlik ihtiva eden şiiri “Hayret ve Dalâlet His Figânları” adlı şiiridir:

*“Tanrım bize çok acı bu yakıcı tecellî
Kalmadı tek bir ümit kalmadı bir tesellî
Yurdu gitmiş yurttaş kalmamış bir bedbahtın
Encamı meçhul değil pek belli.”* (Hayret ve Dalâlet His Figânları-16 Şubat 1960)

Buradaki “Yurdu gitmiş yurttaş kalmamış bir bedbahtın” dizesi 1950 ve 1960 yılları arasında hızlan göç hadisesine dikkat çeker. Göç, yüzlerce yıllık dengeleri tersine döndürüp umutları bitirmektedir.

Şairi ümitsizliğe iten, sadece milletin göç sonucu sayısının azalması değil, aynı zamanda büyük emeklerle kurulan beş asırlık bir dünyanın da kaybolmasıdır:

*“Bir milletin kayboldu beş asırlık hayatı
Yıkıldı bin emekle kurduğu kâinatı
Milyonla can ve kanla yapılmıştı bu âlem
Şimdi artık gözünde ne bir hal var ne âtî.”* (Hayret ve Dalâlet His Figânları-16 Şubat 1960)

Şairin bazı şiirlerinde de ümitsizlik, vatani “virane”ye, şairi de bu “viranede öten bir baykuş”a benzetmekle tezahür eder.

*“Bense feryadıyla ol viranede bir baykuşum
Sanki kalbinden vurulmuş haykıran hor bir kuşum”* (Hicrân-ı Vatan Hamâsi İçinde-13 Şubat 1960)

Şairin “vatan” diye çok sevdiği bu topraklarda kendisine yer kalmadığını hissetmesi de onun için çok ciddi bir ümitsizlik kaynağıdır.

“Mahvoldu hayalim emelim ..... eyvah

ERTUĞRUL KARAKUŞ

*Bîçâre gönül söyleyecek söz bulamaz ah
Artık ne bu toprak üzerinde bize yer var
Yok yok ne de göklerde bize bir medet Allah!”* (Kara Akşam)

Bazen vatandan ümidini kesen şairde, neticede ümitsizlik o dereceye varır ki, şair yurduna vefasızlığından dolayı “ilân-ı nefret” eder. Bu durum şair için kabullenilmesi zor bir hâldir:

*“Vefasız Yurda İlân-ı Nefret
Kucağında yâd eller buluyorken lezzeti
Yatar benim kalbimde onun hüznü ve hasreti
Ey dedelerden miras vefâsız yurdum
Sana artık sevgimin söndüğünü duyurdum*

*Sen bana yâr olmadın ben de senden ırağım
Artık benim değildir bağım, dağım, çırağım”* (Vefasız Yurda İlân-ı Nefret-6 Şubat 1960)

Yurdun “vefasız”lığına karşı şair, sonunda sevgisinin bittiğini ilan eder. Burada şairi ümitsizliğe sevk eden en önemli şey, vatanın kucağında yâd ellerin lezzet bulasıdır. Şair bu durumu birçok şiirinde vurgular.

*“Zira bu vatan şimdi benim kalmadı gitti
Yâd elde kalıp bizleri gark-ı keder etti*

*Yâ Rab eriyen gün gibi bu kalbi eritti
Sabrım da batan gün gibi mahvoldu ve bitti”* (Akşam-19 Teşrin-i Evvel 1960)

Şairin yaşama nedenini sorgular duruma gelmesi, yıllar süren halkı bilinçlendirme çabası ve vatan için yazdığı birçok ağıt niteliğindeki şiirden sonra ümitsizliğin geldiği son aşamayı gösterir:

*“Melâl ü nekbet içinde niçin kaçır koşarım
Yaşar isem de fakat ben aceb niçin yaşarım
Ben ölümün istiyorum ah! Ölüm dahi müşkil
Ölüm veya yaşamak bir emel midir şaşarım”* (Vevâ-yı T...)

TÜRKÇENİN OĞUZ SAHASININ İKİ VATAN ŞAİRİ: BAHTİYAR VAHAPZADE VE
ABDÜLFETTAH RAUF'UN "VATAN" TEMALİ ŞİİRLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR İNCELEME

Ancak B. Vahapzade'nin bu konudaki bazı şiirlerinde de görüldüğü gibi şair, ümitsizlik sonucunda içerisine düştüğü onca "yaşam sorgulaması"na rağmen, vatan için yapabileceklerini sıralar:

*"Zulme isyan ederek adl ü hakka tapardım
İkbâlimi çalandan ben o hakkı kapardım
Şiir ve şuur yolunda şehnâmeler yazarak
Vatan vefa edeydi ben de bir şey yapardım"* (Ey Hayat Bî-Vefâ! Ey
Ömür Pür Cefâ ve Ey Âlem Bî Safâ!-12 Şubat 1960)

Ancak "vatanın vefa etmesi" durumunda şair, bunları yapabilecektir.

A. Rauf ve B. Vahapzade'nin "vatan" temalı şiirlerine bakıldığında, "Vatana Dair Umutsuzluk" ile ilgili genel olarak şu değerlendirmeler yapılabilir:

Her ne kadar hem A. Rauf hem de B. Vahapzade; vatana dair sevgilerinin verdiği yoğun bir coşku ile şiirlerini kaleme alsalar da, zaman zaman umutsuzluk içeren şiirler de kaleme almıştır.

Her iki şairin de umutsuzluk içeren karamsar şiirleri temel olarak iki noktada yoğunlaşır:

-Birinci umutsuzluk noktası; her iki şairin de vatanlarının yaşadığı olumsuz süreçlerdir. Burada halktan bağımsız olarak, hâldeki şartlardan ve bu şartların bütün gayretlere rağmen düzeltilememesinden kaynaklanan bir durumdur.

-İkinci umutsuzluk noktası ise, vatanda yaşayan Türk-Müslüman ahaliye yöneliktir. Hitap edilen kitle tarafından anlaşılmamaktır.

Bu umutsuzluk durumu, özellikle de A. Rauf'ta "ölüm beklentisi"ne varacak sonuçlar doğurur.

Sonuç

A. Rauf ve B. Vahapzade'nin "vatan" temalı şiirleri incelendiğinde şu neticeler çıkartılabilir:

Vatana dair kaygılar B. Vahapzade'de daha çok "hâlden şikâyet ve gelecek kaygısı" olarak kendisini gösterir ancak A. Rauf'ta bu duygular "hâlden şikâyet ve vatanın şanlı geçmişine özlem" olarak tezahür eder.

B. Vahapzade "vatan" kavramından genel olarak Güney ve Kuzey Azerbaycan'ı anlar. Genel ifadeler kullanır. Ancak A. Rauf, genel olarak vatan kavramının yanında kendisi için çok önemli anlamlar ifade eden "Üsküp, Vardar nehri, Meddah Medresesi, Islahane Parkı" gibi belirli özel alanları ele alır.

Her iki şairin de kaygıları kendi buldukları ülkelerin sınırlarını aşar. A. Rauf; Balkanlar dışındaki İslâm coğrafyasının dertleriyle de hemhâl olur. Zira oraları, İslâm coğrafyası oldukları için, başlarına gelen musibetler karşısında, şair kendi vatani kaygı duyar. "Kahraman Mısır ve Mısırlılar İçin", "Kahraman Cezayir İçin" ve "Tatar Kardeşlerime" adlı şiirleri bu durumun en güzel örnekleridir. B. Vahapzade de özellikle 1828 Türkmençay Antlaşmasıyla acı bir şekilde ikiye bölünen Azerbaycan vatani için kaygılanır. Şirin vatan-millete dair kaygısında, sadece Sovyetlerin sürgün ve katliamlarla zulmettiği mazlum Türk toplulukları olan "Karaçay, Ahıska, Kırım Türkleri, Balkarlar, Meshetler" değil, Almanya'daki gurbetçi Türkler de yer alır. Ayrıca Vahapzade'nin şiirinde "kardeşim" diye hitap ettiği Mısırlı bir Müslüman Arap'ın Batılı karşısında dilenmesi de kaygı olarak yerini alır.

B. Vahapzade'nin vatan temalı şiirlerinde, değişen siyasi ve kültürel şartlar doğrultusunda vatanın durumuna ilişkin tespitler ve tasvirler yer alır. Bunlar bazen, Sovyetler rejiminin hâkim olduğu günlerde üstü kapalı olmuştur.

B. Vahapzade'nin 70'li ve 80'li yıllarda yazdığı fakat ancak Sovyetler Birliği sonrası dönemde "Sandıktan Sesler" olarak yayınlanan şiirleri arasında yer alan "Başkasının Yasında" adlı şiiri, şairin "üstü kapalı" durum tespiti ve eleştirilerini en güzel örnekleyen şiirdir. Bu şiirde şairin kullandığı "Başkasının yasında öz ölüme ağladım" ifadesi, haksızlıkları eleştirememeye durumunu ortaya koyar. Ancak şair, özellikle 1990'lardan sonra yazdığı şiirlerinde Sovyet dönemini etkili tespit, tahlil ve tasvirlerle anlatır.

TÜRKÇENİN OĞUZ SAHASININ İKİ VATAN ŞAİRİ: BAHTİYAR VAHAPZADE VE
ABDÜLFETTAH RAUF'UN "VATAN" TEMALI ŞİİRLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR İNCELEME

A. Rauf'un şiirlerinde vatan tasvirinde bir "mazi-hâl" karşılaştırması ön plana çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nin "Beşyüz yıl" boyunca milyonlarca şehit üzerine kurulan şanlı düzeni, şairin yaşadığı dönemde siyasi ve kültürel bir değişim yaşar.

Vatanın yeni hâli, Abdülfettah Rauf'un şiirinde kimi zaman "virane", kimi zaman bir "zindan" kimi zaman da bir "mezarlık" olarak tasvir edilmektedir.

Adı, B. Vahapzade'de "Sovyet rejimi", A. Rauf'ta "Komünist Yugoslavya" olsa da her iki şairin de durum tespiti yaparak şikâyet ettiği rejimler "sosyalist-komünist" rejimlerdir.

Durum tespiti şiirleri çerçevesinde bakıldığında, A. Rauf'un B. Vahapzade'ye oranla daha romantik ve genel ifadeler kullandığı görülür.

B. Vahapzade'de mevcut olan "ezan sesi ve vatan" hassasiyeti, A. Rauf'un tespit şiirlerinde daha yaygın bir şekilde yer alır.

Her ne kadar hem A. Rauf hem de B. Vahapzade; vatana dair sevgilerinin verdiği yoğun bir coşku ile şiirlerini kaleme alsalar da, zaman zaman umutsuzluk içeren şiirler de kaleme almıştır.

Her iki şairin de umutsuzluk içeren karamsar şiirleri temel olarak iki noktada yoğunlaşır:

-Birinci umutsuzluk noktası; her iki şairin de vatanlarının yaşadığı olumsuz süreçlerdir. Burada halktan bağımsız olarak, hâldeki şartlardan ve bu şartların bütün gayretlere rağmen düzeltilememesinden kaynaklanan bir durumdur.

-İkinci umutsuzluk noktası ise, vatanda yaşayan Türk-Müslüman ahaliye yöneliktir. Hitap edilen kitle tarafından anlaşılmamaktır.

Bu umutsuzluk durumu, özellikle de A. Rauf'ta "ölüm beklentisi"ne varacak sonuçlar doğurur.

ERTUĞRUL KARAKUŞ

Hem B. Vahapzade hem de A. Rauf'un şiirlerinde umudun, vatana dair olumsuz süreçlerin sürüklediği karamsar havaya rağmen, daima ağır basan bir duygu olduğu görülür.

A. Rauf, umut aşılacak için yazdığı bazı şiirlerinde etkiyi arttırmak için "namusunu kurtar", "yavrunu kurtar", "vacibe" gibi ifadeleri kullanır. Bunun yanında; "bahar, ilkyaz, çiçek, gül" gibi olumlu kuvvetli çağrışımlarla insanları ümitvâr olmaya çağırır.

B. Vahapzade de bütün katliamlara rağmen halkını ümitvar olmaya çağırır. Özellikle "doğan çocuklar"ın çok olması, şair için umut kaynağıdır.

Her iki şairin şiirlerine de umut açısından bakıldığında, çok dikkat çeken bir yön de, şairlerin sadece umudu talep edip bırakmamasıdır. Şairler aybı zamanda halklarına umudun yolunu da gösterirler. Şairlere göre bu yol azim, çalışma ve gayret yoludur.

Eserlerinde de görüldüğü gibi her iki şair de vatanlarının durumundan çok endişelidir. Şairler zaman zaman tek çare olarak Allah'ın yardımını görür.

A. Rauf, medresede dinî ağırlıklı bir eğitim almıştır. Doğal bir durum olarak vatan temalı şiirlerinin çoğunda "vatanın hâline dair dua" önemli bir yer tutar. Her iki şairin de vatan temalı şiirlerinde, özellikle dua içeren bölümlerde yoğun bir içtenlik dikkat çeker.

KAYNAKÇA

AĞANOĞLU, Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makûs Talihi: Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001.

AKGÜN, Atıf, "Mehmet Akif Ersoy'un Türk Dünyası Şairlerindeki Tesir Alanına Bir Bakış", *TEKE Dergisi*, S. 6/4, 2017, ss. 2389-2413.

AKPINAR, Yavuz, "Bahtiyar Vahapzade", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 42, ss. 426-428.

TÜRKÇENİN OĞUZ SAHASININ İKİ VATAN ŞAİRİ: BAHTİYAR VAHAPZADE VE
ABDÜLFETTAH RAUF'UN "VATAN" TEMALI ŞİİRLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR İNCELEME

ARUÇI, Muhammed, "Fettah Efendi", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 12, ss. 483-484.

_____, "Üsküp'te Meddah Medresesi", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri (Sofya 21-23 Nisan 2000)*, IRCICA Yay. İstanbul 2002, ss. 181-198.

BABASHOVA, Zhala, "Milli Mücadele Şairi Bahtiyar Vahapzade", *Turkish Studies*, Volume 9-12, Fall 2014, ss. 9-16.

BAKİ, Süleyman, "Üsküplü Şairlerin Dilinden Balkanlar'da Hazreti Peygamber Sevgisi", *Yedi İklim, Peygamberimiz Özel Sayısı*, Mayıs 2006, Cilt XIX, ss. 102-103.

_____, "Üsküplü Şair Fettah Efendi'nin Şiirlerinde Mehmet Âkif'in Vefaati", *Uluslararası Mehmet Âkif Ersoy Milli Birlik ve Bütünlük Sempozyumu 12-14 Ekim 2011, Bildiriler Kitabı* (Edit.: Yrd. Doç. Dr. Ertuğrul ORAL), İstanbul Sabahattin Zaim Üniv. Yay. İstanbul 2011, ss. 319-327.

ENGÜLLÜ, Suat, "Makedonya, Yugoslavya (Kosova) Türk Edebiyatı", *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997, C. 7, ss. 139-142.

EMİN, Nedim, "Üsküplü Cavit Bey ile Mülakat", *Köprü Dergisi*, S. 56, Nisan-Mayıs-Haziran 2013, ss. 31-35.

KARAÇENGEL, Esranur, "Bahtiyar Vahapzade'de Soru İşaretleri", *Turkish Studies*, Volume 7-1, Winter 2012, ss. 1389-1404.

KARAKAŞ, Şuayip, "Vatan Şairi Bahtiyar Vahapzade", *Gazi Türkiyat*, Bahar 2010, S. 6, ss. 77-100.

KARAYEV, Yaşar, *Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı*, (Yayına Haz.) Yavuz Akpınar, Ötüken Yay., İstanbul 1999.

KAYA, Fahri, "Tasavvuf Şairlerimizden Fettah Rauf Efendi", *Makedonya Türklerinden İz Birakanlar*, Köprü Derneği Divan Yayıncılık ve Multimedya Birimi, Üsküp, Haziran 2008, ss. 123-147.

ERTUĞRUL KARAKUŞ

KEMAL, Yahya, *Aziz İstanbul*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul 2008.

MUSAOĞLU, Mehman, “Bahtiyar Vahabzâde Şiirinde Türkiye”, *Gazi Türkiyat*, Bahar, Ankara, 2010/6, ss. 100-116.

SADAK, Bekir, “Biz Oralarda Kalmalıydık” (Prof. Dr. Bekir Sadak ile Konuşma), *El-Hilal*, S. 26, Mayıs 1991.

SÖYLEMEZ, Orhan ve Samet Azap, *Türk Dünyası Edebiyatları Şiir Çözümleneleri*, Kesit Yayınları, İstanbul 2017.

TÜRKMEN, Fikret, “Bahtiyar Vahabzade (1925-2009)”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt IX, S. 1, İzmir 2009, ss. 173-176.

VAHAPZADE, Bahtiyar, *Şehitler*, Cönk Yayınları, İstanbul 1991.

_____, *Gurub Düşünceleri*, (Türkiye Türkçesine Akt.) Beşaret İsmail, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

_____, *Gülüstan (Poemalar)*, (Hazırlayan) Seyfettin Altaylı, T.C. Kültür Bak. Yay., Ankara 1998.

_____, *Özümüzü Kesen Kılıç (Göktürkler)*, (Türkiye Türkçesine Aktaran) Yavuz Bülent Bâkiler, T.C. Kültür Bak. Yay., Ankara 1998.

_____, *Vatan Millet Anadili*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.

YAMAN, Ertuğrul, “Bahtiyar Vahapzade”, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998.

**OSMANLI TOPLUMUNDA ZİMMÎ KADINLARIN KADI
MAHKEMELERİNİ KULLANMA PRATİĞİ: VIDİN ÖRNEĞİ
(1700-1750)**

Zülfiye KOÇAK*

ÖZ

Günümüzde Bulgaristan'ın kuzey-batısında, Tuna Nehri'nin güney tarafında yer alan Vidin şehri Osmanlı hâkimiyetinde olduğu süre boyunca genellikle serhat şehri konumundaydı. Bu özelliğinden dolayı şehirde yerleşik halkın büyük çoğunluğunu askeri sınıf mensupları oluşturmakta ve Müslüman nüfus ile gayrimüslim nüfus bir arada yaşamaktaydı. Vidin'in bir başka özelliği de Osmanlı egemenliğinde olduğu dönemde tutulmuş çok sayıda şer'iyye sicil defterine sahip olmasıdır.

Bu çalışmada Bulgaristan Arşivi "Nationale Biblioteque"de bulunan ve 1700-1750 yılları arasını kapsayan 12 adet şer'iyye sicili kullanılarak gayrimüslim kadınların evlenme-nikâh, mehir-boşanma, kefalet, vasi ve nafaka tayini, alacak-verecek, miras, alım-satım gibi çeşitli konularda kadı mahkemelerini kullanma pratiklerine örnekler verilerek, Osmanlı toplumunda gayrimüslim kadınların konumu ve cemaat mahkemeleri yerine Kadı mahkemelerini kullanma nedenleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vidin, Zimmî, Kadın, Mahkeme, Osmanlı'da Hukuk.

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bitlis, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-1352-9849, E-mektup: zkocak@beu.edu.tr.

ZÜLFİYE KOÇAK

**PRACTICES OF NON-MUSLIM WOMEN FOR USING THE KADI
COURTS IN THE OTTOMAN SOCIETY:
THE VIDIN EXAMPLE (1700-1750)**

ABSTRACT

The city of Vidin, located in the north-west of Bulgaria and south of the Danube River, was usually a border city during the period under the Ottoman rule. Therefore, majority of the settled population was comprised of military class members and the Muslim population lived together with the non-Muslim population. Another characteristic of Vidin was that it had many *şer'iyye* registers kept during the Ottoman rule.

In this study, 12 *şer'iyye* registers from the Bulgarian Archive "Nationale Biblioteque" covering the years of 1700-1750 were used for putting forth the status of non-Muslim women in the Ottoman society as well as their reasons for using the community courts instead of the kadi courts. For this purpose, variety of cases that had to do with issues of their marriage, bride wealth-divorce, bailment, trustee-assignee and alimony appointment, credit-debt, inheritance, purchase-sale are analyzed.

Keywords: Vidin, Non-Muslim, Female, Court, Ottoman Legal System.

Giriş

Günümüzde Bulgaristan'ın kuzeybatısında yer alan Vidin şehri, M.Ö. I. yüzyılda Tuna Nehri'nin sağ tarafında Romalılar tarafından kurulmuştu. Müslümanların Vidin olarak andığı şehri Bulgarlar bir kale mahiyetine büründürmüşlerdi.¹ Sınır şehri olması nedeniyle XII.-XIV. yüzyıllar arasında sıklıkla el değiştirmiş, bazen Bizans ile Macaristan bazen de Bulgar ve Sırp'ların eline geçmişti.² 1371 yılında Bulgar Çarı Aleksandır ölünce oğlu İvan Sratsimir Vidin Bulgar Çarlığı'nı kurmuş, bu çarlık 1396 yılına kadar

¹ William V. Herbert, *The Chronicles of a Virgin Fortress Being Some Unrecorded Chapters of Turkish and Bulgarian History*, Osgood, McIlvaine & Co., London 1896, s. 2.

² *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. 3, (ed.) Alexander P. Kazhdan, New York-Oxford 1991, s. 2166; Hakan Karagöz, "Venedik (1716) ve Habsburg (1716-1717) Seferlerinde Vidin Şehrinin Askeri ve Lojistik Önemi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 30/2, 2013, s. 84.

OSMANLI TOPLUMUNDA ZİMMÎ KADINLARIN KADI MAHKEMELERİNİ
KULLANMA PRATIĞİ: VIDİN ÖRNEĞİ (1700-1750)

varlığını korumuştur.³ Bu dönemde Vidin önemli bir liman ve ticaret merkezi olma özelliğini kazanmıştır.⁴

1388 yılında Vidin Çarlığı'nın Osmanlı vasallığını kabul etmesiyle buraya ilk Türk yerleşimi başlamıştı.⁵ İlk yerleşimin ardından Osmanlı orduları 1394'te Niğbolu ve Silistre'yi ele geçirinca bu kez Haçlılar, Sratsimir'in desteğiyle Vidin'e girerek buradaki Türk birliğini imha etmişlerdi.⁶ 1396 Niğbolu Savaşı'ndan sonra Osmanlı orduları, Sratsimir'in hâkimiyet bölgesini ele geçirmiş,⁷ böylece Vidin şehri Niğbolu, Silistre ve Zıstovi gibi Tuna kaleleriyle Osmanlı egemenliğine geçmişti. Bu egemenlik Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki ve bölgedeki siyasi ve askeri durumu güçlendirmişti. Ancak Vidin 1444 yılında Janos Hunyadi liderliğindeki Haçlı birliklerince yakılmış, bundan sonra toparlanması zaman almıştı.⁸

Osmanlıların, Macaristan'ı fethedip Tuna kaptanlığını⁹ kurmasıyla Vidin'in önemi giderek artmıştı.¹⁰ 1598 yılında Eflak Voyvodası Mihai'nin, Vidin civarında Osmanlı ordusunu yenip şehirdeki bütün evleri yakmasından sonra Vidin adeta yeniden inşa edilmişti.¹¹ 1622 tarihinde Vidin'i ziyaret eden Evliya Çelebi burada 19 Müslüman, 4 Hıristiyan, 1 Yahudi mahallesi ile 24

³ Ayşe Kayapınar, "İki Balkan Şehri Tırnova ve Vidin'de Türkler (Bulgar Çarlığından Osmanlı İmparatorluğuna)", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/9, 2004, s. 118-119.

⁴ Nagehan Üstündağ, "Osmanlı'da 'Şehir' ve Şehri Geliştiren Unsurlardan Biri Olarak Ayanlar: Vidin ve Rusçuk Örneği (18. Yüzyıl)", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2/2005, s. 161.

⁵ Kayapınar, *a.g.m.*, s. 124-125.

⁶ Feridun Emecen, "Niğbolu Savaşı", *DİA*, Cilt 33, İstanbul 2007, s. 90.

⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 4, TTK Yay, Ankara 1989, s. 282; Nicola Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev.) Nilüfer Epçeli, Cilt 1, Yeditepe Yay., İstanbul 2009, s. 270; Rossitsa Gradeva, "Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries",

https://www.academia.edu/241051/Between_Hinterland_and_Frontier_Ottoman_Vidin_Fifteenth_to_EighteenthCenturies, (20.12.17), s. 331.

⁸ Karagöz, *a.g.m.*, s. 84-85; Machiel Kiel, "Vidin", *DİA*, Cilt 43, İstanbul, 2013, s. 104; *The Oxford Dictionary of Byzantium*, s. 2166.

⁹ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli Haritalı*, C. III, TTK Yay, Ankara 2011, s. 1541-1515; J. W. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 2 (çev.) Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., İstanbul 2011, s. 58.

¹⁰ Gradeva, *a.g.m.*, s. 331.

¹¹ Kiel, *a.g.m.*, s. 104.

ZÜLFİYE KOÇAK

camii ve mescit, 7 medrese, 11 sıbyan mektebi, 7 tekke, 3 han, 2 hamam ve 4700 ev bulunduğu bilgisini vermektedir.¹²

II. Viyana Kuşatması ile başlayıp Avrupa’da Büyük Türk Savaşları (1683-1699) olarak adlandırılan muharebelerde Habsburglar Budin, Belgrad ve Niş’ten sonra 13 Ekim 1689’da Vidin’i almış, Edirne’yi tehdit etmeye başlamışlardı.¹³ Fakat kısa süre sonra Osmanlı kara ordusuyla Tuna donanması Vidin’i geri almayı başarmıştı. 1699 Karlofça Antlaşması ile Tuna ve Sava nehirleri Habsburglar ile Osmanlılar arasında sınır olmuştu.¹⁴

1718 tarihli Pasarofça Antlaşması ile Vidin sancağının kuzeybatısı ve Kuzey Sırbistan Habsburg egemenliğine geçince Vidin üzerindeki baskı artmış bu baskı 1739 Belgrad Antlaşması ile sona ermişti.¹⁵ Antlaşma ile Tuna savunma hattı yeniden kurulmuş olmasına rağmen Habsburglar ile mücadeleler XVIII. yüzyıl boyunca devam etmişti. Karşılıklı amansız mücadeleler sırasında Vidin şehri Osmanlılar açısından birinci derece serhat şehri olma özelliğini sürdürmüş ve XVIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren *Darü’l-cihad ve’l-mücahidin* olarak anılmıştı.¹⁶

Çalışmamıza konu olan Vidin’in bir başka özelliği XVIII. yüzyılda tutulmuş çok sayıda şer’iyye siciline sahip olması ve sicillerin büyük kısmının günümüze kadar korunmasıdır. Bulgaristan Millî Kütüphanesi’nde 1698-1869 yılları arasını kapsayan toplam 68 adet Vidin şer’iyye sicil defteri bulunmaktadır.¹⁷ Ancak bu araştırmada 1700-1750 tarihleri arasını kapsayan 12 adet defter gözden geçirilmiş ve gayrimüslim kadınlara ait kayıtlar tespit edilmiştir. Tespit edilen bu kayıtlara dayanarak gayrimüslim kadınların kadı mahkemelerini neden, nasıl ve hangi konularda kullandıkları örneklerle ele alınmıştır.

¹² *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (haz.) Seyit Ali Kahraman, 6/1, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010, s. 214.

¹³ Karagöz, *a.g.m.*, s. 86.

¹⁴ Halil İnalçık, “Türkler ve Balkanlar”, *Bal-Tam Türklük Bilgisi III*, Prizren 2005, s. 24; Kiel, *a.g.m.*, s. 105.

¹⁵ Kiel, *a.g.m.*, s. 105.

¹⁶ Hava Selçuk “Vidin’de Toplumsal Hayat: 13 Numaralı Şer’iyye Siciline Göre (1698-1699)” *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/14, s. 32; Hava Selçuk, *Tuna Boyunda Bir Osmanlı Kenti Vidin (XIX Yüzyıl)*, Çizgi Kitapevi, Konya 2013, s. 28.

¹⁷ Yücel Özkaya, “Sofya’da Millî Kütüphane “National Biblioteque”deki Şer’iyye Sicilleri” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 13 (24), s. 28-29.

OSMANLI TOPLUMUNDA ZİMMÎ KADINLARIN KADI MAHKEMELERİNİ
KULLANMA PRATIĞI: VİDİN ÖRNEĞİ (1700-1750)

I- Osmanlı Kadını Hakkında Yapılan Çalışmalar

Batı'da 1960'lı yılların sonunda ivme kazanan İkinci Dalga Feminist Hareket'in etkisiyle kadınların politik, toplumsal ve tarihsel aktörler olarak görünürlüğünü sağlayacak bilgiler üretilmeye başlanmıştır.¹⁸ Feminist kuramın toplumsal tarih çalışmaları ile kesişmesinden sonra kadınların toplum içerisindeki yeri ve önemini konu edinen birçok çalışma yapılmıştır.¹⁹ Osmanlı kadınına dair çalışmalar, 1970'li yıllara denk gelmektedir. Bu dönemdeki öncü isim XVII. yüzyıl Kayseri kadı sicillerine dayanarak yaptığı çalışmalarda bir Osmanlı kadın modeli çizmeye çalışan Ronald Jennings'dir.²⁰ Jennings'den sonra Haim Gerber,²¹ Abraham Marcus,²² Judith Tucker²³ ve Suraiya Faroqhi²⁴ bu alandaki çalışmaları devam ettirmişlerdir.

Osmanlı yönetimindeki Balkan şehirlerinde yaşayan zimmî kadınları konu alan çalışmalar da son zamanlarda oldukça artmış durumdadır. Bu konudaki en kapsamlı çalışma Amila Buturović ve İrvin Cemil Schick tarafından derlenen *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları: Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih* adlı çalışmadır. Çalışmada Osmanlı yönetiminde bulunan değişik Balkan şehirlerinde yaşayan kadınların aile, toplum ve hukuksal hayatları örnekler verilerek geniş bir perspektiften 12 farklı makale

¹⁸ İlkay Yılmaz, "Osmanlı Kadın Tarihine Dair Bir Kaç Not", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 10/2012/I, s. 62.

¹⁹ Fatma Müge Göçek ve Mark David Baer, "18. Yüzyılda Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (çev.) Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2000, s. 48.

²⁰ Ronald Jennings, "Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *JESHO*, 16 (2-3), 1973, s.168-216; Ronald Jennings, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *JESHO*, 18 (1), 1975, s. 53-114; Ronald Jennings, "Zimmis (Non-Muslims) in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *JESHO*, 21 (3), 1978, s. 225-293; Ronald Jennings, "The Legal Position of Women in Kayseri, A Large Ottoman City, 1590-1630", *International Journal of Women's Studies*, Vol. 3, 1980, s. 559-582.

²¹ Haim Gerber, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700", *International Journal of Middle East Studies*, 12 (3), s. 231-244.

²² Abraham Marcus, "Men, Women and Property: Dealers in Real Estate in 18th Century Aleppo", *JESHO*, 26/2, 1983, s. 137-163.

²³ Judith Tucker, *Women in Nineteenth Century Egypt*, Cambridge 1985.

²⁴ Suraiya Faroqhi, *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth Century Ankara and Kayseri*, Cambridge 1987.

ZÜLFİYE KOÇAK

ile anlatılmıştır.²⁵ Rossitsa Gradeva XVII. yüzyıl Sofya sicillerini kullanarak zimmîlerin neden kadı mahkemelerini kullandıklarını sorgularken,²⁶ Svetlana Ivanova, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Hıristiyan Rumeli kadınlarının aile hukuku meselelerinde İslâm hukuku kurallarından nasıl faydalandıklarını irdelemiştir.²⁷ Aynı yazar, XV. ve XIX. yüzyılda Bulgaristan'daki evlenme ve boşanma konularını bir başka çalışmasında ele almıştır.²⁸ Sophia Laiou ise XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Rum cemaatine mensup kadınların yerel dinsel ve toplumsal yapıyla ters düşmekten korkmadan kadı mahkemelerini kullandıklarını ve gerektiğinde kolayca din değiştirdiklerini ifade etmiştir.²⁹ Balkan şehirlerinde yaşayan zimmî kadınlarla ilgili Hava Selçuk,³⁰ Meryem Kaçan Erdoğan³¹ ve İbrahim Etem Çakır'ın³² da çalışmaları bulunmaktadır.

İslâm ülkesinde Müslümanlarla beraber yaşayan, kendisine güvence verilen, koruma altına alınan başka din mensuplarına zimmî denilmektedir.³³ Gayrimüslimlerin yaşadığı yer Müslümanların eline geçtiğinde gayrimüslimler ya yaşadıkları yeri terk ederler ya da Müslümanlarla İslam hukukunun kurallarına uymayı ve cizye vergisi ödemeyi içeren zimmet antlaşması yaparak buldukları yerlerde kalmaya devam ederlerdi.³⁴ Osmanlı hukuku açısından zimmîler, İslâm devletinin mensupları olarak

---

²⁵ *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları: Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih*, (der.) Amila Buturović - İrvin Cemil Schick, (çev.) Güliz Erginsoy, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 1999.

²⁶ Rossitsa Gradeva, "Orthodox Christians in the Kadi Courts: The Practice of the Sofia Sheriat Court, Seventeenth Century", *Islamic Law and Society*, 4 (1), 1997, s. 37-69.

²⁷ Svetlana Ivanova, "Hristiyan Rumeli Kadınları Evlilik Sorunları ve Kadı Sicilleri (17. ve 18. Yüzyıllar)", *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları: Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih*, (der.) Amila Buturovic - İrvin Cemil Shick, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 1999, s. 163-209.

²⁸ Svetlana Ivanova, "Marriage and Divorce in the Bulgarian Lands (XV-XIX c.)", *Bulgarian Historical Review*, 2 (3), 1993, s. 49-83.

²⁹ Sophia Laiou "Osmanlı Dünyasında Hıristiyan Kadınlar: Rum Cemaatinin Şer'iyeye Mahkemelerinde Açtıkları Kişilerarası Davalar ve Aile Davaları (17-18. Yüzyıllar)", *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih*, (der.) Amila Buturovic – İrvin Cemil Shick, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., İstanbul 1999, s. 253-280.

³⁰ Selçuk, *a.g.m.*, s. 27-46.

³¹ Meryem Kaçan Erdoğan, "1166-1167/1752-1754 Tarihli (R 37 Numaralı) Rusçuk Şer'iyeye Sicili'nin Tanıtımı ve Fihristi", *Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri Rusçuk*, (ed.) Meral Bayrak, İstanbul 2011, s. 443-478.

³² İbrahim Etem Çakır, "Zimmî Kadınlar Kadı Mahkemesinde: Sofya XVII. Yüzyıl", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 21/2014, s. 41-66.

³³ Mustafa Fayda, "Zimmî", *DİA*, Cilt 44, İstanbul 2013, s. 428.

³⁴ M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yay., İstanbul 2013, s. 141.

OSMANLI TOPLUMUNDA ZİMMÎ KADINLARIN KADI MAHKEMELERİNİ
KULLANMA PRATIĞİ: VİDİN ÖRNEĞİ (1700-1750)

kabul edilmiş ve kuruluştan itibaren İslâm hukuku prensiplerine göre yönetilmişlerdi.³⁵

Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerin kadı mahkemelerini aktif olarak kullandıkları görülmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalarda zimmîlerin kadı mahkemelerini neden tercih ettiklerine dair farklı yorumlar mevcuttur. Jennings, zimmîlerin kadı mahkemelerini kullanma zorunlulukları olmadığı halde sıklıkla kadı mahkemelerini kullandıklarını ifade etmiş bunun nedenini ise zimmîlerin, kendi cemaatlerinin iç yargı vasıtalarını beğenmemelerine bağlamıştır.³⁶ Rossitsa Gradeva, Balkanlarda XVI. ile XVIII. yüzyıllar arasında birçok Hıristiyan'ın kendi din adamlarının karşı çıkmalarına rağmen işleyişin kolaylığından ve mahkeme harçlarının ucuzluğundan kadı mahkemelerini tercih ettiğini ifade etmektedir.³⁷ M. Macit Kenanoğlu gayrimüslimlerin kadı mahkemelerini kullanma nedenini başvurulacak başka bir merciin yokluğu olarak izah ederken,³⁸ Feridun Emecen Manisa Yahudilerini konu alan çalışmasında bu durumu kadının güvenilir olarak görülmesiyle açıklamaktadır.³⁹ Yavuz Ercan ise kadı mahkemelerinde duruşma sırasında Müslümanlarla gayrimüslimlerin eşit muamele görmesini, zimmîlerin büyük bir kolaylıkla ve istedikleri zaman Müslümanları mahkemeye verme haklarına sahip olmalarını kadı mahkemelerini kullanma nedenleri arasında saymaktadır.⁴⁰

II- Kadı Mahkemelerinde Gayri Müslim Kadınların Temsiliyet Hakkı

Zimmî kadınlar bizzat kendileri mahkemeye başvurdukları gibi vekilleri aracılığıyla da temsil haklarını kullanabilmekteydiler. Zimmî kadınların neden mahkemeye gidemedikleri ve vekiller aracılığıyla davalarını çözmeye çalıştıklarına dair belgelerde herhangi bir bilgi yer almasa da

³⁵ M. Macit Kenanoğlu, "Osmanlılar'da Zimmî", *DİA*, Cilt 44, İstanbul 2013, s. 438.

³⁶ Jennings, "Zimmis in Early 17th Century", s. 271; Jennings, gayrimüslimlerin Kayseri nüfusunun %22'sini oluşturduğunu ve mahkeme davalarının hepsi dikkate alındığında gayrimüslimlerle ilgili dava oranlarının %25 olduğunu yazmaktadır. Bkz. Jennings, "Loans and Credit in Early 17th Century", s. 181.

³⁷ Gradeva, "Orthodox Christians in the Kadi Courts", s. 37-58.

³⁸ M. Macit Kenanoğlu, "İslam-Osmanlı Hukukunda Zimmîler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3 (5), Bilim Sanat Vakfı Yay., İstanbul 2005, s. 566.

³⁹ Feridun Emecen, *Unutulmuş Bir Cemaat: Manisa Yahudileri*, Eren Yay., İstanbul 1997, s. 53.

⁴⁰ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Ankara 2001, s. 248.

ZÜLFİYE KOÇAK

muhtemelen mahkemeye olan fizikî uzaklık ve toplumsal cinsiyet algısı bu durumun en önemli nedenleriydi. Bu türden fiziki ve toplumsal kısıtlamalara rağmen Vidin şehrinde yaşayan zimmî kadınlar, kadı mahkemelerinde vekil aracılığıyla temsil haklarını kullanmada herhangi bir hukuksal kısıtlamayla karşılaşmamışlar, vekil aracılığıyla hukukî meselelerini rahatlıkla çözebilmişlerdir. Dava kayıtlarında vekille temsil edilme durumu, davacı ve davalının ifadelerinden önce özellikle belirtilmiştir.

Vidin şehrinde yaşayan zimmî kadınlar kadı mahkemelerini kullanırken daha ziyade alacak verecek,⁴¹ alım-satım⁴² ve miras⁴³ konularında vekil kullanmışlardı. 26 Şubat 1730 tarihinde Agora binti Kostantin, vekili Trandofil aracılığıyla mahkemeye başvurmuş, Rumeli'de sakin iken Vidin'e ticaret için gelen ve burada ölen oğlu Yorgaki'nin mallarından hissesi olan 807 kuruşu almıştı.⁴⁴ Yine 15 Nisan 1721 tarihinde Şeyh Ahmed Mahallesinden Afife ve Roksanda adlı iki kız kardeş, vekilleri Mileron aracılığıyla mahkemeye başvurmuş ve aynı mahallede bulunan evlerini vezir Mehmed Paşa'nın kapı kethüdası Mehmed Ağa'ya 110 kuruşa satmışlardı.⁴⁵ Vidin'de yaşayan zimmî kadınlar, Kadı mahkemesinde çoğunlukla babaları,⁴⁶ kardeşleri,⁴⁷ oğulları⁴⁸ ve kocaları⁴⁹ tarafından temsil edilirlerken bazen de yukarıdaki davalarda olduğu gibi yabancı birileri tarafından da temsil edilmişlerdi. Kadınların kan bağı olan kişiler ve eşleri aracılığıyla temsil edilme eğilimleri muhtemelen o kişilere duyulan güven ile alakalıdır.

Vidin'de yaşayan zimmî kadınlar bir vekil olmaksızın da Kadı mahkemesini rahatlıkla kullanabilmişlerdi. 2 Ocak 1721 tarihinde Ayşe adlı Müslüman kadın vekili Mehmed bin Halil aracılığıyla mahkemeye başvurarak Abdullah Ağa'dan 230 kuruş alacağını talep ederken,⁵⁰ 25 Nisan 1154 tarihinde Mariya adlı Hıristiyan kadın mahkemeye bizzat gitmiş ve Kostantin veled-i Lepol ile Dobre veled-i Bone'den 68 zolata borcunu talep

---

⁴¹ VŞS. 14. 3/2.

⁴² VŞS. 8. 52/3; VŞS. 10. 28/1; VŞS. 14. 58/2; VŞS. 60. 65/5; VŞS. 161a. 61/1; VŞS. 161a. 61/2.

⁴³ VŞS. 14. 43/2; VŞS. 60. 5/1.

⁴⁴ VŞS. 10. 28/1.

⁴⁵ VŞS. 8. 52/3.

⁴⁶ VŞS. 14. 3/3.

⁴⁷ VŞS. 60. 65/5.

⁴⁸ VŞS. 161a. 61/2.

⁴⁹ VŞS. 161a. 61/1.

⁵⁰ VŞS. 8. 46/1.

OSMANLI TOPLUMUNDA ZİMMÎ KADINLARIN KADI MAHKEMELERİNİ
KULLANMA PRATIĞİ: VİDİN ÖRNEĞİ (1700-1750)

etmişti.⁵¹ Bu davaların ikisinde de davacıların kadın olmaları, Vidin’de yaşamaları ve dava konularının benzer olmasına rağmen Müslüman Ayşe’nin vekil aracılığıyla zimmî Mariya’nın ise vekil olmaksızın mahkemeye başvurması dikkat çekicidir. İncelenen defterlerde buna benzer çok sayıda örnek mevcuttur. Bu durum Müslüman kadınların inanışlarından dolayı kamusal alanda fazla görünür olmak istemedikleri fikrini akla getirmektedir.

Vidin mahkemesinde ister vekil aracılığıyla ister doğrudan başvuran zimmî kadınlar, hukuki temsiliyet konusunda Müslüman kadınlarla eşit haklara sahip olmuşlardır. Müslüman kadınlar daha ziyade vekil aracılığıyla mahkemeleri kullanırken zimmî kadınlar bu yöntemi daha az kullanmışlardır. Burada özellikle belirtmek gerekir ki, mahkeme açısından kişilerin nasıl temsil edildiklerinden ziyade davaya konu olan olaydaki rolleri önemli olmuştur.

III- Evlenme ve Nikah Davaları

Evlilik kadın ve erkek arasında var olan ilişkiyi meşrulaştırın toplumsal bir olaydır. Toplumsal olması, hem iki kişi arasındaki ilişkinin toplum tarafından kabul edilmesi hem de kurumsallaşın bir ilişkinin toplumun en temel birimi olarak öne çıkmasıyla ilgiliydi.⁵² Evlilik, İslâm dininde bazı durumlarda ibadet olarak görülmüş olsa da İslâm hukuku açısından dinî bir akit olarak kabul edilmemiştir. İslâm terminolojisinde nikâh ise, şer’an aranan şartlar çerçevesinde aralarında evlenme engeli bulunmayan bir erkekle bir kadının hayatlarını geçici olmaksızın birleştirmelerini sağlayan akdi ve bu yolla eşler arasındaki evlilik ilişkisini ifade etmektedir. İslâm hukukunda nikâh akdinin din adamı veya başka bir kimsenin huzurunda kıyılması ya da dini merasim gerektirmesi gibi bir zorunluluk yoktur.⁵³ Bu izahata göre, evliliğin gizli de gerçekleşebileceği anlamı çıkarılmamalıdır. İslâm hukukunda, insanlar arasında gerçekleşen sosyal ilişkiler ve sözleşmeler bütünüyle şahitlik esasına dayanmaktadır. Buna bağlı olarak, evlilik akdinde de şahitlik ve ilân etme temel esastır.

---

⁵¹ VŞS. 9. 13/1.

⁵² İlber Ortaylı, “Osmanlı Toplumunda Ailenin Yeri”, *Türkiye Aile Ansiklopedisi I*, Ankara 1991, s. 74.

⁵³ Fahrettin Atar, “Nikâh”, *DİA*, Cilt 33, İstanbul 2007, s. 112-114; M. Akif Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s. 12.

ZÜLFİYE KOÇAK

Osmanlı toplumunun bir parçası olan gayrimüslimlerin nikah işleri ruhani liderleri tarafından yapılmaktaydı.⁵⁴ Ortodoks kilisesi, aile ve evlilik konularında Roma hukuku ilkelerini esas almış ve bu işleri piskoposluklar aracılığıyla yürütmüştür. Ayrıca kilise, evliliği hem hukuki hem de dini bir kurum olarak gördüğünden çok eşliliğe ve ard arda yapılan üçten fazla evliliğe kesinlikle izin vermemiştir. Bundan dolayıdır ki IX. yüzyıldan sonra Bulgaristan'da kilise düğünü neredeyse zorunlu hale getirilmişti. XV. ve XVIII. yüzyıllarda Balkanlar'da oldukça etkili olan Ortodoks kilisesi, evlenecek kişilerden piskoposdan *vula* adı verilen özel evlilik izni almalarını zorunlu kılmış ayrıca yedinci dereceye kadar kan akrabalığı veya himaye yoluyla yapılan evlilikleri yasaklamıştı. Bölgesel farklılıklara rağmen, Hıristiyan Bulgarlar'ın örf ve evlilik konusunda belirli bir standartları vardı.⁵⁵

Vidin şehrinde yaşayan Müslüman ve zimmî kadınların evlilik konusunda Kadı mahkemelerini yoğun kullanmadıkları belgelerden anlaşılmaktadır. Ancak çok sık olmasa da kadınlar muhtemel bir boşanma durumunda hak elde etmeyi garantilemek amacıyla evlenirken de Kadı mahkemelerini kullanmışlardı. Evlenirken mahkemeye gidip evliliği tescil ettirme kimi zaman bizzat kadınlar tarafından, kimi zaman erkekler tarafından kimi zaman da çiftler tarafından gerçekleştirilmişti. Örneğin 2 Ağustos 1707 tarihinde Vidin varoşunda yaşayan Ogrine kendisi mahkemeye giderek İstonyan ile 4 kuruş karşılığında nikahlandığını kayıt altına aldırırken,⁵⁶ 16 Mayıs 1731 tarihinde Hristo benzer bir işlem gerçekleştirmişti. Hristo mahkemede 300 akçe mehr-i müeccel ile Viko ile evlendiğini Ömer Ağa bin Abdullah ve Radulo veled-i Dimitri şahitliğinde tescil ettirmişti.⁵⁷ Hristo'nun neden bu işlemi yaptığı kayıtlara yansımamış olsa da bu Viko'nun isteği ya da dayatması olabilirdi. Viko eğer evliliği kötü gider ve boşanma durumu gündeme gelirse Müslüman kadınların sahip olduğu mehir hakkına sahip olmak istemiş olabilirdi. 14 Mart 1731 tarihinde "*En-nâkih Mitra veled-i İstano, el-menkûh Buyane binti İstan, mehir-i mü'eccel 1000*" şeklinde bir ifade kayıtlara geçmişti.⁵⁸ Bu kayıttan taraflardan kimin durumu tescil ettirdiği anlaşılmasa da büyük olasılıkla çiftler birlikte bunu yapmışlardı. 11 Eylül 1732 tarihinde ise Mihail ile Jivane birlikte mahkemeye gitmiş ve 1200

⁵⁴ M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, Klasik Yay., İstanbul 2012, s. 245.

⁵⁵ Ivanova, "Marriage and Divorce", s. 51; Ivanova, "Hıristiyan Rumeli Kadınları Evlilik Sorunları", s. 165-167.

⁵⁶ VŞS. 38. 93/3.

⁵⁷ VŞS. 10. 1/5.

⁵⁸ VŞS. 10. 121/5.

OSMANLI TOPLUMUNDA ZİMMÎ KADINLARIN KADI MAHKEMELERİNİ
KULLANMA PRATIĞI: VİDİN ÖRNEĞİ (1700-1750)

kuruş mehir-i müeccel ile nikâhlandıklarını, bu duruma El-hac Hasan Efendi ile Muhzır İbrahim Çelebi'nin de şahitlik ettiklerini söyleyerek evliliklerini tescil ettirmişlerdi.⁵⁹ 7 Ağustos 1718 tarihinde Nasuh Beşe bin Osman, Debbağ Pervane Mahallesi imamına bir mektup yazarak aynı mahallede yaşayıp bıkır-i baliğa (ergen) olan Dimitre binti Yuvan ile evlenmek istediğini söylemiş ve “*herhangi bir mani '-i şer' iyye yoğ ise bizi akd-ı nikâh idesiz*” demişti.⁶⁰ Nasuh'un Dimitre ile evlenip evlenmediği kayda geçmemiş olsa da İslâm hukukuna göre Müslüman bir erkeğin gayrimüslim bir kadınla evlenmesinde bir engel olmadığı bilgisinden hareketle bu çiftin evlenmiş olduklarını söyleyebiliriz. Nasuh bu izni isterken, ya evliliğini devletin resmi görevlisi statüsünde bulunan mahalle imamına onaylatıp olası mahalle baskısından kurtulmayı hedeflemiş ya da evlendiği kadının İslâm hukukuna göre elde ettiği hakları mahkemede onaylatmak istemişti.

Osmanlı idaresinde yaşayan zimmî kadınların evlilik akitleri için Kadı mahkemelerini kullanma nedenlerinin başında kilisenin evlilik konusunda koyduğu katı kurallar vardı.⁶¹ Kadı mahkemelerinde evlilik sözleşmesi yaptırmanın kilise nikahlarına göre hem daha pratik hem de daha az maliyetli olması da etken olarak görülmektedir.⁶² Ayrıca Bulgar köylerinde rahip sayısının azlığından nikah kıydıramayan zimmîlerin kadı mahkemelerini tercih ettikleri de ileri sürülmüştür.⁶³

İncelenen belgeler içerisinde 10 Mart 1733 tarihli Vidin kadısına yazılan bir hüküm dikkat çekicidir. Bu hüküm İstanbul'da Rum Patriği olan Ermeniyan adlı rahibin Divân-ı Hümâyûna arzuhal sunması üzerine kaleme alınmıştı. Hükümde Vidin'de sakin olan papaz, keşiş ve zimmîlerin üzerlerine edası lazım gelen vergiler ile birinci, ikinci ve üçüncü nikahlarında vermekte oldukları rüsumları kanun-u kâdim üzere ödemeleri, vergilerini metropolitleri olan Kolinikos adlı rahibe ödeyip dışardan kimseyi bu işe karıştırmamaları istenmişti. Ayrıca zimmîlerin avret boşadığında ya da aldığı metropolite müracaat etmeleri, akd-i nikâh veya fesh-i nikâh için kiliselerin istedikleri yemin ve aforoz tabir olunan kâğıtların metropolitinden alınması gerekliliğinin altı özellikle çizilmişti.⁶⁴ Böyle bir hükmün yazılma nedeni XVII. yüzyılın ortasından XVIII. yüzyılın sonuna kadar Balkan şehirlerinde zimmîler için

⁵⁹ VŞS. 42. 108/6.

⁶⁰ VŞS. 161a. 159/1.

⁶¹ Ivanova, “Hristiyan Rumeli Kadınları Evlilik Sorunları”, s. 186; Laiou, *a.g.m.*, s. 260.

⁶² Gradeva, “Orthodox Christians in the Kadi Courts”, s. 54.

⁶³ Ivanova, “Hristiyan Rumeli Kadınları Evlilik Sorunları”, s. 177.

⁶⁴ VŞS. 42. 77/78.

ZÜLFİYE KOÇAK

kadı mahkemelerinin oldukça yoğun kullanılmasından Hristiyan din adamlarının duyduğu rahatsızlıktı. Belirtilen dönemlerde gelen talepler üzerine Rumeli’de yeni kadılıkların açılması alt rütbeden kadılar arasında yolsuzlukların artmasına neden olmuştu. Kısıtlı bir süre yapacakları görevlere atanmayı uzun süre bekleyen kadılar, daha fazla gelir elde etmek için zimmîleri gözlerine kestirip Osmanlı mahkemesini kullanmaları yönünde çaba sarf etmişlerdi. Bu durum yerel piskoposların faaliyet alanını daraltırken mali gelirlerini de azaltmıştı.⁶⁵ Bu işleyişten rahatsız olan yerel piskoposlar meseleyi İstanbul patriğine, İstanbul patriği de merkezi hükümete yazmış, merkezi hükümet de durumu Vidin kadısına yazarak çözüm üretmeye çalışmıştı.

IV- Mehir ve Boşanma Davaları

Mehir kadına evlilik esnasında ödenen para veya malı ifade etmektedir.⁶⁶ Boşanma ya da kocanın ölümü halinde kadın için sigorta işlevi gören mehirin tasarruf hakkı tamamen kadına bırakılmıştır. Erkek ancak kadının rızası dâhilinde mehirden istifade edebilirdi.⁶⁷ Mehir peşin ödenebileceği gibi bir kısmı daha sonraya da ertelenebilirdi. Mehirin peşin ödenen kısmına *mehr-i muaccel* daha sonra ödenen kısmına ise *mehr-i müeccel* denilmektedir.⁶⁸ 3 Eylül 1738 tarihinde Ahmed bin Ali mahkemeye gitmiş ve karısının İslâm dinini kabul ettiğini söyleyerek mehrinin 1300 kuruş olduğunu kaydettirmişti.⁶⁹ Ahmed zimmî bir kadın ile evlenmişti ancak evlilikleri devam ederken karısı İslâm dinini kabul edip Havva adını almıştı. Ahmed’in bahsi geçen 1300 kuruşluk mehri karısına ilk evlendirdiklerinde mi yoksa karısının İslâm dinine geçmesinden sonra mı verdiği bilgisine sahip olmasak da İslâm hukukunda Müslüman bir erkekle evlenen zimmî kadının da mehir hakkı olduğu bilgisinden⁷⁰ hareketle Ahmed’in karısına mehri ilk evlendiklerinde vermiş olduğunu söyleyebiliriz.

İncelenen kadı sicillerinde mehirle alakalı kayıtlar çoğunlukla boşanma ve miras ile ilgili belgelerde geçmiş olmasına rağmen nikâh kayıtlarında da yer almıştı. Mehir miktarı evlenen kadının ekonomik

⁶⁵ Ivanova, “Hristiyan Rumeli Kadınları Evlilik Sorunları”, s. 177-178.

⁶⁶ M. Âkif Aydın, “Mehir”, *DİA*, Cilt 28, Ankara 2003, s. 389.

⁶⁷ Hayrettin Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, İstanbul 2000, s. 324.

⁶⁸ Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 32.

⁶⁹ VŞS. 40. 97/5.

⁷⁰ İlber Ortaylı, “Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek Şeriat ve Örf”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II*, Ankara 1992, s. 458.

OSMANLI TOPLUMUNDA ZİMMÎ KADINLARIN KADI MAHKEMELERİNİ
KULLANMA PRATIĞİ: VIDİN ÖRNEĞİ (1700-1750)

durumuna, ailenin sosyal yapısına, yaşına, güzelliğine, daha önceden evlenmiş olup olmamasına, sahip olduğu çocuk sayısına göre değişiklik göstermekteydi. 16 Mayıs 1731 tarihinde evlenen Viko'nun mehr-i müecceli 300 kuruş⁷¹ iken 31 Temmuz 1731 tarihinde evlenen Boyan'ınki 1000 kuruştu.⁷² Aynı yıl içerisinde evlenen bu iki zimmî kadının mehir miktarlarının farklı olması büyük olasılıkla kocalarının ekonomik durumlarından ve kadınların sahip oldukları özelliklerden kaynaklanmaktaydı. 22 Haziran 1704 tarihli kayıta ise İstane binti Petre mahkemeye giderek kocasının mehirsiz nikâhlanmaya rıza göstermediğini Radomir, Kilha, Petre, Mehmet ve Ali Beşe'yi şahit göstererek tescil ettirmişti.⁷³ İstane'nin bunu yapmasının muhtemel nedeni eğer kocası onu boşarsa Müslüman kadınların aldığı mehiri kocasından almayı başarabilmektir.

Vidin şehrinde yaşayan gayrimüslim kadınlar mehir alacaklısı olarak mahkemeyi aktif kullanmışlardı.⁷⁴ Bu durum Vidin'de yaşayan zimmî kadınların mehr-i müeccellerini evlilik sırasında alamadıklarına işaret etmektedir. Çeşitli sebeplerle boşanmak isteyen kadınlar mehir haklarından vazgeçtiklerinde alacaklı oldukları miktarı da kadı huzurunda dile getirmişlerdi. Bu miktar ya nikâh sırasında belirlenmiş miktardı ya da mehr-i müeccelin ödenmemiş kısmıydı. Mehir miktarı belirlenmiş para olabileceği gibi maddi değeri olan eşya da olabilmekteydi. 15 Mayıs 1713 tarihli belgede İzor Mahallesinden Sava binti Yova'nın mehr-i müeccelinin; 40 sim düğme, 1 sim boğça, 1 sim raht kuşak, 1 sim iğne ve bir çift altın küpeden oluştuğu kayıtlıdır.⁷⁵

Vidin'de ölen gayrimüslimlerin mal varlıklarını ve bunların varisler arasındaki dağılımını gösteren tereke kayıtlarında da zimmî kadınların mehir alacaklarına yer verilmişti.⁷⁶ Burada belirtilen miktar tıpkı boşanmalarda olduğu gibi ya nikâh akdi sırasında tarafların üzerinde hemfikir olduğu mehirdir ya da bu mehirden kocanın zimmetinde kalan borç miktarıdır.

Boşanma; evli olan çiftlerden birinin ya da ikisinin kendi istekleri ile toplumda geçerli olan norm veya adetlere göre evlilik birliğini sona erdirmesi

⁷¹ VŞS. 10. 1/5.

⁷² VŞS. 10. 121/5.

⁷³ VŞS. 38. 245/3.

⁷⁴ VŞS. 9. 19/2; VŞS. 161a/74/1.

⁷⁵ VŞS. 161a. 74/1.

⁷⁶ VŞS. 9. 15/2; VŞS. 9. 59/3.

ZÜLFİYE KOÇAK

olarak tanımlanmaktadır.⁷⁷ İslâm hukuku prensip olarak eşler arasında hayat boyu beraberliği önermiş ve dolayısıyla boşanmayı hoş karşılamamıştır. Boşanma, anlaşamayan çiftler arasında bütün yollar denendikten sonra, başvurulacak en son çare olarak görülmüştür.⁷⁸ Bu nedenle Osmanlı toplumunda boşanma çok yaygın değildi. 1578-1581 yılları arasında Osmanlı topraklarında kalan Salomon Schweigger, Osmanlı toplumunda çok eşliliğe ve boşanmalara sık rastlanmadığına dikkat çekmişti.⁷⁹

İslâm hukukunda evliliğin sona ermesi başlıca iki yolla mümkündür. Birincisi, talaktır. Talak; evliliğin kocanın bazı istisnai durumlarda kadının veya her ikisinin irade beyanıyla veyahut da hâkimin hükmüyle sona erdirilmesidir. İkincisi fesihtir. Fesih; nikâh akdi anında veya sonradan meydana gelen bir eksiklik sebebiyle evliliğin feshedilmesidir.⁸⁰ Osmanlı toplumunda onay ve sosyal baskıdan dolayı boşanmalar genellikle din görevlilerinin huzurunda gerçekleşmiştir.⁸¹

Vidin mahkemesine yansıyan davalar arasında kocanın tek taraflı beyanıyla gerçekleşen boşanma davaları bulunmaktadır. Bunlar arasında bazıları vardır ki koca herhangi bir gerekçe göstermeden karısından boşanmıştır. Örneğin 17 Aralık 1742 tarihinde Vidin varoşu sakinlerinden Yovan, zevcesi Despa'yı talâk-ı baîn ile boşadığını hiçbir gerekçe göstermeden mahkemede kayıt altına aldırmişti.⁸² Yine 17 Ocak 1715 tarihinde Orta Tuna Mahallesinden İstepan mahkemeye giderek karısı Mariya'yı talâk-ı baîn ile boşadığını söylemiş ve Mariya'nın 3 kuruş mehirini mahkeme huzurunda ona vermişti.⁸³ Tek taraflı beyan ile eşlerini boşayan zimmî erkekler her zaman Yovan ve İstepan gibi hareket etmemişler bazen mahkemeye gitme ihtiyacı bile duymayarak eşlerini boşamışlardı. 23 Kasım 1730 tarihinde Marko karısı Derire'yi boşadığını, İvan, Aleksandır ve Nikola adındaki kişiler gidip mahkemeye haber vermişlerdi. Bu kişiler Marko'nun iki ay önce karısını boşadığını ve olay sırasında kendilerinin orada

⁷⁷ Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, Bursa 2005, s. 155.

⁷⁸ M. İbrahim el-Kaysi, *İslam Ailesi ve Evlilik*, (trc.) Nusrettin Boleli, İstanbul 1985, s. 103.

⁷⁹ Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, (çev.) S. Türkis Noyan, İstanbul 2004, s. 210.

⁸⁰ Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s. 35; Halil Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Ankara 1976, s. 34.

⁸¹ Hayri Erten, *Konya Şer'îye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. YY. İlk Yarısı)*, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara 2001, s. 111.

⁸² VŞS. 9. 3/3.

⁸³ VŞS. 161a. 127/5.

OSMANLI TOPLUMUNDA ZİMMÎ KADINLARIN KADI MAHKEMELERİNİ
KULLANMA PRATIĞİ: VİDİN ÖRNEĞİ (1700-1750)

bulduklarını beyan etmişlerdi.⁸⁴ Bu gibi davalar, kadınların durumlarını netleştirmek istemeleriyle mahkemeye yansımıştı. Muhtemelen yukarıdaki kaydı yeniden evlenebilmenin hukuksal yolunu açmak isteyen Derire tutturmuştu.

İncelenen defterlere göre Vidin’de yaşayan gayrimüslimler arasında en yaygın görülen boşanma şekli muhâlâa idi. Bu tür boşanmalarda genellikle kadın, kocasını razı edebilmek için onun zimmetinde olan mehir, nafaka ve her türlü hakkından vazgeçmiştir. 29 Eylül 1741 tarihinde Debbağ Pervane Mahallesinde yaşayan Yuna mahkemeye gitmiş ve kocası Eylebe’nin zimmetinde olan 10 kuruşluk mehir-i müeccelinden, kalacak mesken ve yaşayacak kadar rızık (ma’ûnet) haklarından vazgeçerek boşanma talep etmişti. Eylebe’nin mahkemede bu şartları kabul etmesiyle boşanma gerçekleşmişti.⁸⁵ Yine 27 Haziran 1713 tarihinde de El-hac Pervane Mahallesinden Mila binti Filip boşanma kaydı yaptırmak için mahkemeye gitmişti. Mila kocası Jivan veled-i Rayko’nun kendisini boşadığını, kocasının zimmetinde alacak verecek ve düşmanlığa neden olacak bir durumun kalmadığını söylemişti. Mahkemede hazır bulunan Jivan’ın durumu onaylamasıyla dava sonuçlanmıştı.⁸⁶ Bu tür anlaşmalı boşanmalarda mahkemeye gitme zorunluluğu olmamasına rağmen Mila’nın bunu yapması ileride yaşanabilecek sorunların önüne geçme isteğinden kaynaklanmaktaydı. Bazen de karşılıklı anlaşarak boşanma talebi erkekten gelmişti. Bu durumda erkek karısının bütün haklarını ona teslim etmiştir. 24 Kasım 1713 tarihinde Bali Köyünden Malko veled-i Nedelko mahkemeye gitmiş, karısı Nedela ile anlaşamadıklarını ve zevceliğe ait bütün hakları Nedela’ya verdiğini söyleyerek boşanmak istemişti.⁸⁷ Malko’nun neden bu yolu tercih ettiği belgeye yansımamış olsa da ya karısıyla beraber mahkemeye gitme şartlarını oluşturamamış ya da yaşanması ihtimal dâhilinde olan sorunlara karşı tedbir almak istemişti.

Bazı muhâlâa davalarında kadınlar kocalarının zimmetlerinde olan bütün haklarından vazgeçmiş olsalar bile çocuklarının bakım masraflarını kocalarından talep etmişlerdi. 25 Ağustos 1713 tarihinde Tekke Mahallesinden Kire, kocası Petre ile küçük oğlu İstapan için nafaka ödemesi koşuluyla zevceliğe ait bütün haklarından vazgeçme konusunda anlaşmış ve

---

⁸⁴ VŞS. 10. 128/4.

⁸⁵ VŞS. 9. 19/2.

⁸⁶ VŞS. 60. 18/1.

⁸⁷ VŞS. 161a. 31/2.

ZÜLFİYE KOÇAK

boşanma talep etmiştir.⁸⁸ Benzer şekilde Debbağ Pervane Mahallesinden Yovana, karnında olan bebeğinin nafakasının babasının üzerinde olması şartıyla kocasının zimmetinde olan bütün haklarından vazgeçmiş ve boşanma talep etmiştir.⁸⁹ Kire ve Yovana'nın bütün haklarından vazgeçerek sadece çocukları için nafaka istemeleri büyük olasılıkla gelecek kaygılardan kaynaklıdır. Çocuklu olan bu kadınlar ileride başka birileriyle evlendiklerinde yeni kocanın çocuğun bakımıyla ilgili çıkarabileceği sorunu bu şekilde önlemeye çalışmışlardır. Ayrıca bu türden davaların zimmî kadınlar tarafından mahkemeye taşınması onların İslâm hukukunda yer alan velayet konusu hakkında bilgi sahibi olduklarına da işaret etmektedir. Zira İslâm hukukuna göre hayatlarını devam ettirecek kadar mal varlığına sahip olmayan çocukların nafakaları ergenlik dönemine kadar babaları, babaları yoksa kan bağı olan diğer yakınları tarafından karşılanmaktadır.⁹⁰

XVIII. yüzyıl şartlarında kocaları savaşa katılıp dönemeyen ya da kocaları tarafından terk edilen zimmî kadınların yeni bir evlilik yapması her zaman kolay olmamaktaydı. Genellikle kocası savaşa veya uzun yolculuğa çıkacak kadınlar ileride karşılaşılabilecekleri zorlukları aşmak için de kadı mahkemesini kullanmışlardı. 9 Temmuz 1732 tarihinde Yave adlı kadın mahkemeye giderek kocası Pavlo'nun harbe gittiğini, Ahmet bin Mustafa adlı kişiyle de *karım benden boş olsun* diye haber gönderdiğini söylemiş ve bu duruma iki kişiyi şahit göstermişti.⁹¹ Bu belgede Yave'nin boşanıp boşanmadığına dair herhangi bir bilgi olmasa da İslâm hukukuna göre hareket etmek zorunda olan kadı muhtemelen boşanma kararı vermişti. Yave'nin durumunu mahkemeye taşıması hem boşanması için gerekçe oluşturmuş hem de yeniden evlenmesinin önündeki engeli kaldırmıştı.

Zimmî kadınlar bazen de boşandıkları kocalarını Kadı mahkemesine dava etmişlerdi. 14 Mayıs 1732 tarihinde Eflak'a bağlı Rubnik? Köyünden Pava, babası Petre aracılığıyla mahkemeye gitmiş ve boşandığı kocası Görgi'de kalan 25 kuruş nakit akçe, iki çift sim bilezik, iki adet altın yüzük ve bir sim yüzüğünün alınmasını talep etmiştir.⁹²

---

⁸⁸ VŞS. 38. 256/3.

⁸⁹ VŞS. 9. 19/2.

⁹⁰ Ali Bardakoğlu, "Hidâne", *DİA*, Cilt 17, İstanbul 1998, s. 468.

⁹¹ VŞS. 42. 108/1.

⁹² VŞS. 14. 3/3.

OSMANLI TOPLUMUNDA ZİMMÎ KADINLARIN KADI MAHKEMELERİNİ
KULLANMA PRATIĞİ: VİDİN ÖRNEĞİ (1700-1750)

Osmanlı Devleti, aile hukukuyla ilgili konularda zimmîlere herhangi bir müdahalede bulunmadığından⁹³ Vidin’de yaşayan zimmî kadınlar tıpkı Müslüman kadınlar gibi bu türden davalarını çözmek ve İslâm hukukunun kadınlara sunduğu haklardan yararlanmak için Kadı mahkemelerini aktif olarak kullanmışlardı. Bu duruma kiliselerde yaşadıkları sorunların da etki ettiği aşikârdı. Zira 28 Haziran 1714 tarihinde Yukarı Mahalleden İstepko adlı zimmî kadın mahkemeye giderek kocasının kendisini boşadığını ancak mahallerinde bulunan kilise papazı Herpar’ın kendisini *sen dört defadır nikâhlandın bir defa avret olmağa kadar olmazsın ve mürd olduğunda mezara götürüp gömmeziz* diyerek rencide ettiğini söylemiş ve papazın tembih olunmasını talep etmiştir. Bunun üzerine papazın tembih edildiği *mezbur papas hilâf-ı şer’-i şerîf merkum İstepko nam zimmîyeyi rencide eylememek üzere taraf-ı şer’den tenbih olunmağa ma-vaka bi’t-talep ketb olundu* ifadelerinden anlaşılmaktadır.⁹⁴ Bu belge Vidin’de yaşayan zimmî kadınların neden Kadı mahkemelerini tercih ettikleri sorusuna yanıt veren ilginç bir belgedir.

Kilise tarafından zina, eşlerden birinin diğerini öldürmeye teşebbüsü, fiziksel şiddet, akıl hastalığı, alkol bağımlılığı, kocanın en az üç yıl devam eden cinsel yetersizliği ve üç yıl yokluğu boşanma nedeni olarak kabul edilmiş olsa da bu süreçte mal ayrımı, kefarete ve yeniden evlenme konusunda çeşitli zorluklar getirerek boşanmaya engel olunmaya çalışılmıştı. Çünkü kiliseye göre evlilik kutsal bir olaydı dolayısıyla boşanma bu kutsallığı bozmaktaydı.⁹⁵ Kilisenin boşanma konusundaki zorluklarına karşın Kadı mahkemelerinde boşanma nedenlerinin derinlemesine irdelenmemesi, uzlaşma döneminin olmaması, sonraki evliliklere yasaklama getirilmemesi ve mahkeme harçlarının daha uygun olması zimmîleri Kadı mahkemelerini kullanmaya teşvik etmişti.⁹⁶ Zimmî kadınların boşanma işlerinde Kadı mahkemelerine başvurma nedenlerinden biri de İslâm hukukunun ve Hristiyan cemaatinin çocuk velayeti konusundaki farklı kurallarıdır. İslâm hukukunda çocukların belirli bir yaşa kadar bakımı öncelikle anneye, anne yoksa onun kadın akrabalarına verilirken Hristiyan cemaatlerde anne sadece

⁹³ Ali Aktan, “XVII. Yüzyıl Başlarında, Kadı Sicillerine Göre Kayseri’de Evlenme ve Boşanmaya İlişkin Uygulamalar”, *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (10-11 Nisan 2003)*, Kayseri 2003, s. 28-29.

⁹⁴ VŞS. 161a. 85/1.

⁹⁵ Ivanova, “Marriage and Divorce”, s. 51; Gradeva, “Orthodox Christians in the Kadi Courts”, s. 59; Ivanova, “Hristiyan Rumeli Kadınları Evlilik Sorunları”, s. 166; Laiou, “Osmanlı Dünyasında Hristiyan Kadınlar”, s. 263.

⁹⁶ Ivanova, “Hristiyan Rumeli Kadınları Evlilik Sorunları”, s. 178.

ZÜLFİYE KOÇAK

boşanma sürecinde suçsuz bulunmuş ve yeniden evlenmeden vazgeçmişse çocukların velayetini alabilmekteydi.⁹⁷ Zimmî halk bu nedenlerden dolayı kadı mahkemelerini boşanmak için sıklıkla kullanınca İstanbul Patriği III. Yeremya, 1717 yılında evliliğin karşılıklı anlaşma ile bitirilmesine karar vermiş ve kilisenin bu konudaki sert tutumunu esnetmek zorunda kalmıştı.⁹⁸ Buna rağmen zimmîler XIX. yüzyılın başlarına kadar ısrarlı bir şekilde kadı mahkemelerini kullanmaya devam etmişlerdi.⁹⁹

V- Kefalet Davaları

Kefalet, bir hakkın güvence altına alınması amacıyla bir kimsenin asıl borçlunun alacaklı karşısında sorumluluk üstlenmesi yahut cezasını çekmeye taahhütte bulunması şeklinde tanımlanıp şahsa ve mala kefalet diye iki guruba ayrılmaktadır. Şahsa kefalet (kefil-i bi'n-nefs), bir kimsenin şahsına kefil olmak demektir. Mala kefalet (kefil-i bi-l-mal) ise bir malın ya da borcun ödenmesine kefil olmak demektir.¹⁰⁰

İncelenen belgelerden kefalet uygulamasının Vidin'de yaşayan zimmî kadınlar tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. Alacak-verecek mesellerinde mala kefil olma söz konusudur. Bu anlamda Vidin Kadısına yazılan Mayıs 1721 tarihli hüküm dikkat çekicidir. Bu hüküm Kande adlı kadının merkeze arzual sunmasıyla kaleme alınmıştır. Kande 1103 (1691-92) senesinde kocası Yefto'nun, Arslan adlı kişiden 200 bin akçe borç aldığını ve kendisinin de borca kefil-i bi-l-mal olduğunu ancak kocasının borcu ödemediğinden kefaleti sebebiyle borcu ödemek zorunda kaldığını söylemiştir. Bu sırada kocasının ahar diyara kaçtığını, birkaç defa vekil aracılığıyla bu parayı istediğini fakat Yefto'nun parayı ödemekte inat ettiğini beyan ederek kocasının Âsitâne-i Saâdet'e çağırılması için hükm-i hümayun rica etmiştir. Bunun üzerine merkezden Degâh-ı Muallâ çavuşlarından İbrahim Çavuş görevlendirilmiş, Yefto'nun Âsitâne-i Saâdet'e çağırılması, durumlarının Divân-ı Hümâyun'da görüşülmesi kararlaştırılmış ve kadından gerekli hassasiyeti göstermesi istenmiştir.¹⁰¹ Bu belge hem zimmî kadınların borçları konusunda kocalarına kefil olduklarını hem de karşılaştıkları bir

⁹⁷ Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 54; Laiou, "Osmanlı Dünyasında Hıristiyan Kadınlar", s. 265-266.

⁹⁸ Laiou, "Osmanlı Dünyasında Hıristiyan Kadınlar", s. 257.

⁹⁹ Gradeva, "Orthodox Christians in the Kadi Courts", s. 57.

¹⁰⁰ Yunus Apaydın, "Kefalet", *DİA*, Cilt 25, Ankara 2002, s. 169-170; Theodoor Willem Juynboll, "Kefalet", *İA*, Cilt VI, MEB Yay., Eskişehir 2001, s. 535.

¹⁰¹ VŞS. 60. 45/1.

OSMANLI TOPLUMUNDA ZİMMÎ KADINLARIN KADI MAHKEMELERİNİ
KULLANMA PRATIĞİ: VIDİN ÖRNEĞİ (1700-1750)

sorunu rahatlıkla merkezi hükümete ilettiklerini göstermesi açısından önemlidir. Burada dikkat çeken bir diğer konu da merkezi hükümet tarafından zimmî bir kadının yazdığı arzuhal üzerine konunun dikkatlice takip edilip kadının hak ihlalinin önlenmesi için konunun üst mahkeme niteliğinde olan Divân-ı Hümâyün'a sevk edilmesidir. Yine 16 Mart 1720 tarihinde zimmî bir kadın hapiste olan kocası Yahudi Moşe'nin 37 kuruşluk borcuna kefil-i bil'l-mal olmuş ve alacaklı kişiye her ay bir kuruş ödeme yapacağına mahkemede söz vermişti.¹⁰²

Mala kefil olma dışında nefse kefil olma durumu da söz konusudur. 11 Kasım 1704 tarihinde İslâm dinini kabul eden Dülger Ahmed'in nefesine kefil olma konusu mahkemede görüşülmüştü. Olay Ahmed'in yaşadığı mahalle sakinlerinin mahkemeye "daima alet-i harb ile gezer" şeklinde şikâyette bulunmalarıyla gündeme gelmişti. Yapılan inceleme neticesinde Ahmed'in vilayetten nakline karar verilmiş ancak bu noktada İsmail Beşe ve Ahmet Çelebi adlı iki kişi Ahmed'e kefil-i bi'n-nefs olmuş ve şehirden ihracını engellemişlerdi.¹⁰³ Bu kayıta dikkat çeken durum Ahmed'in karısının da mahalle ahalisinden yana tavır takınıp kocasının aleyhinde hareket etmiş olmasıdır. Yine 30 Haziran 1720 tarihinde Vidin mahkemesine yansıyan Yela adlı kadının davasında da nefse kefil olma söz konusudur. Yela, mahkemeye giderek damadı Apostol'un iki ay önce kendisine ait bir kazgan lülesini, bir orta boy kapaklı bakır tenceresini, bir tepsisini, bir çift sim bileziğini, altın başlı bir iğnesini, bir sim bıçak kılıfını, 28 zira' bezini ve bir çift sim küpesini çalarak kaçtığını ancak şimdi damadını bulduğunu söyleyerek eşyalarının geri alınmasını istemiştir. Bu olaylar sırasında tekrar kaçmayı deneyen Apostol'a kapıcı taifesinden Yanko ve Görgi üç güne kadar kefil-i bi'n-nefs olmuşlardı.¹⁰⁴ Bu davada Yanko ve Görgi'nin sadece üç gün için Apostol'a kefil olmaları dikkat çekicidir. Anlaşılan Vidin'de kefil olma durumu basite alınmamış, kişiler uzun süreli başka birinin sorumluluğunu almaktan imtina etmişlerdi.

Vidin'de nefse kefil olma olaylarının yanı sıra bu durumun aksi olarak değerlendirilebilecek bir dava da kayıtlara geçmişti. 19 Ekim 1732 tarihinde Varoş Karaman Mahallesinden Eskre Çapeb adındaki zimmî mahkemeye giderek karısı Velife'nin başıboş dolaştığını ve akli dengesinin yerinde olmadığını söylemiş ve eğer başına bir iş gelirse mesul olmadığını

¹⁰² VŞS. 8. 38/6.

¹⁰³ VŞS. 38. 1/2

¹⁰⁴ VŞS. 60. 26/2

tescil ettirmişti.¹⁰⁵ Bu davada Eskre'nin karısının nefesine kefil olmak istemediği aşikârdır. Eskre muhtemelen toplumda bir olumsuzluk yaşanırsa kendisini aklama ya da karısıyla boşanabilmenin gerekçelerini hazırlama düşüncesindeydi.

VI- Vâsi ve Nafaka Tayini Davaları

Anne ya da babalarından birisinin ya da her ikisinin vefatları halinde reşit olmayan çocuklara ebeveynlerinden kalan malları vesayetle kullanma ehliyetini üzerine alan, çocuklar adına mallarını satan, işleten veya tasarruf etme hakkına sahip olan kişilere vâsi denilmektedir.¹⁰⁶ İslâm hukukunun uygulamalarından olan vâsilikte bir kişinin vâsi olabilmesi için reşit, gönüllü, ehliyetli ve kadı tarafından tayin edilmesi, Müslümanların vesayetini üstlenecekse Müslüman olması şarttı. Vâsilik konusunda kadın-erkek ayrımı yapılmamıştır.¹⁰⁷

Vidin'de vâsi atama işi sadece Müslüman çocuklar için değil aynı zamanda gayrimüslim çocuklar içinde söz konusu olmuştur. Küçük çocukların anneleri öldüğünde vâsi atanmasına ihtiyaç duyulmaz iken babaları öldüğünde mahkeme tarafından mutlaka bir vâsi atanmıştır. Babaları ölen çocuklara genellikle anneleri,¹⁰⁸ bazen kan bağı olan akrabaları,¹⁰⁹ bazen de tamamen yabancı kişiler vâsi atanmıştır.¹¹⁰ 25 Kasım 1713 tarihinde Boyar Mahallesi sakinlerinden iken ölen Dimitri'nin küçük oğluna sadakatiyle tanınan annesi Perniye vâsi olarak atanmıştır.¹¹¹ 15 Nisan 1713 tarihinde Sahra Mukataası'na tabi Rodiçe köyünde ölen Todor'un küçük oğluna annesi Rosa hayatta olduğu halde amcası Mitri vâsi tayin edilmişti.¹¹² Yine 27 Kasım 1713 tarihinde ise Mariya adlı kadın ölünce küçük oğluna babası olmadığından mahkeme tarafından Tuno adlı kişi vâsi atanmıştır.¹¹³ Sicil kayıtlarına bakıldığında vâsi seçiminde oldukça dikkatli davranıldığı seçilen kişilerin, yetimlerin mallarını tasarruf edebilecek güvenilir kişilerden olmasına ehemmiyet gösterildiği görülmektedir. Vâsi olacak kişinin yaşadığı çevrede

¹⁰⁵ VŞS. 10. 2/5

¹⁰⁶ Wach Joachaim, *Din Sosyolojisi*, (çev.) Ünver Günay, Kayseri 1990, s. 74.

¹⁰⁷ Ali Bardakoğlu, "Vesayet", *DİA*, Cilt 43, İstanbul 2013, s. 67.

¹⁰⁸ VŞS. 161a. 120/1; VŞS. 161a. 32/1; VŞS. 161a. 31/3; VŞS. 54. 93/1; VŞS. 38. 21/2.

¹⁰⁹ VŞS. 161a. 128/3; VŞS. 161a. 66/2; VŞS. 81. 80/1; VŞS. 81. 79/1.

¹¹⁰ VŞS. 81. 16/2; VŞS. 42. 15/3; VŞS. 81. 14/4.

¹¹¹ VŞS. 161a. 31/3.

¹¹² VŞS. 161a. 66/2.

¹¹³ VŞS. 42. 15/3.

OSMANLI TOPLUMUNDA ZİMMÎ KADINLARIN KADI MAHKEMELERİNİ
KULLANMA PRATIĞİ: VİDİN ÖRNEĞİ (1700-1750)

dürüstlüğüyle tanınması ve bu işin üstesinden gelebilecek meziyetlere sahip olması son derece önemsenmiştir. Bu kriterlerin öne çıkması şüphesiz yetim çocukların haklarını korumaya yönelik devletin aldığı tedbir politikalarından kaynaklıydı.

Ebeveynleri ölen çocuklara kalan para ve malların tasarruf sorumluluğunu yüklenen vâsiler, ebeveynlerin hayatta olduğu zamanlardan kalan alacak-verecek işlerine de bakmış, vâsi oldukları çocukların yararına olacak bütün işleri özveriyle takip etmişlerdi. İzor Mahallesinden ölen Kalpakçı Hristo'nun küçük çocukları Görki ile Mitra'ya vâsi olan İstimad'ın talebiyle Hristo'nun terekesi 26 Ekim 1741 tarihinde mahkeme huzurunda hesaplanmış, masrafları düştükten sonra kalan 7770 kuruşun 971 kuruşu karısı Jana'ya, 4532 kuruşu oğlu Görgi'ye ve 2266 kuruşu da kızı Mitra'ya verilmişti.¹¹⁴ Aynı şekilde 23 Kasım 1747 tarihinde Çoban Bey Mahallesinden ölen Yahudi Yovan'ın iki küçük oğluna amcaları Salamon vâsi tayin edilmişti. Salamon ve küçük çocukların anneleri Sol'un isteğiyle Yovan'ın terekesi mahkeme huzurunda hesaplanmış ve mirasçılara taksim edilmişti.¹¹⁵ Ancak bu taksimin ardından vâsi Salamon mahkemeye gitmiş ve kardeşinin bir evini, bir göz tütüncü dükkânını ve yüz kuruşluk bir cariyesini zapt edip bunları terekeye katmadığı gerekçesiyle Sol hanımı şikâyet etmişti. Bunun üzerine mahkeme kadını sorguladığında kadın adı geçen malların ölen babasından kendisine miras kaldığını söylemiş ve söylediklerini ispatlamak için Hasan bin Mehmed ile Mahmud Kethüda adlı iki Müslümanı mahkemeye götürmüştü. Bu kişiler ev ve dükkânın kadına babasından kaldığına ancak cariyeden haberleri olmadığına şahitlik edince mahkeme kadından cariyeye hakkında da şahit bulmasını istemişti. Sol hanım, bu kez de Yahudi taifesinden İsak ve Harun'u şahit olarak mahkemeye götürmüştü. Bu kişiler cariyenin kadına babasından kaldığına şahitlik edince vâsi Salamon davadan men edilmişti.¹¹⁶ Bu örnek, kadının miras yoluyla edindiği mal varlığını kocasının ölümünden sonra tek başına tasarruf etme hakkının olduğunu tescil etmektedir. Benzer şekilde Haziran 1713 tarihinde İzor Mahallesinden ölen Pervol'un Miladin ve İcveta adlı iki oğluna vâsi olan amcaları Görgi, mahkemeye gitmiş ve çocukların annesi Mitra'nın kardeşinin malından 80 kuruşu zapt ettiğini söyleyerek yetimlerin hakları için bu paranın alınmasını talep etmişti. Mahkemeye çağrılan Mitra böyle bir şeyin söz konusu olmadığını söyleyince mahkeme bu kez ona yemin teklif etmiştir. Mitra,

¹¹⁴ VŞS. 81. 16/2.

¹¹⁵ VŞS. 81. 79/1.

¹¹⁶ VŞS. 81. 80/1.

ZÜLFİYE KOÇAK

zimmetinde 80 kuruş olmadığına yemin edince Görgi davadan men edilmişti.¹¹⁷ Her ne kadar Salamon ve Görgi davadan men edilmiş olsalar da gösterdikleri çaba şüphesiz çocukların olası hak kayıplarının önüne geçme amacına yönelikti.

Vidin’de yetim çocuklara vâsi olan kişiler çocuklara kalan mallarla ilgili bir işlem yapacaklarında mahkemeden izin talep etmişler ve mahkeme izin verdikten sonra işlemleri gerçekleştirmişlerdir. Ocak 1715 tarihinde Vidin mahkemesine yansıyan zimmî kadının davası bu türden bir davadır. Nitekim zimmî kadın kocası Pano öldükten sonra Petre, Velko ve Mariya adlı küçük çocuklarına mahkeme tarafından vâsi atanmıştı. Bu kadın bir süre sonra mahkemeye giderek ölen kocası Pano’nun çeşitli borçları olduğunu ancak bu borçları ödeyecek parası ve akarı olmadığını söyleyerek kocasından kalan 2,5 dönüm bağı satmak için izin talep etmiştir. Bunun üzerine mahkeme bağı Sûk-i Sultanî’de satılmasına karar vermiş ve bağı Luko adlı kişiye 70 kuruşa satılarak parası kadına teslim edilmişti.¹¹⁸ Temmuz 1720 tarihinde Boyar Mahallesinde annesi ve babası ölen zimmî bir kıza vâsi olan Roksanda, mahkemeye giderek yetim kıza annesinden kalan harabe evin kızın nafakası için satılmasını istemişti. Bunun üzerine mahkeme evi Sûk-i Sultanî’de satışa çıkarmış ve Salih Çorbacı’ya 65 kuruşa satarak parayı vâsi Roksanda’ya teslim etmişti.¹¹⁹ Her iki davada da mahkemeden izin istenmesi ve kadı kontrolünde malların Sûk-i Sultanî’de müzayede yoluyla satılması yine yetimlerin mallarını korumaya yönelik alınmış bir tedbir olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eğer vâsi yetimlerin hakkını korumakta yetersiz kalır ya da vâsiliği kendi lehine çevirmeye çalışırsa görevinden derhal alınmış ve yerine yeni vâsi tayin edilmiştir.¹²⁰ Vâsi seçilen kişiler kendi istekleriyle de vâsilikten ayrılabilmişlerdir. 9 Şubat 1715 tarihinde Belgradçık Nahiyesi köylerinden Rabeş? adlı köyde yaşayan Yovan ölünce kardeşi İstoyan kızı Petrinya’ya mahkeme tarafından vâsi tayin olunmuştu. Ancak İstoyan belirli bir süre geçtikten sonra mahkemeye giderek kendi rızasıyla vâsilikten ayrılmak istediğini söylemişti. Bunun üzerine mahkeme halk arasında iyi huylu olarak bilinen ve işin üstesinden gelebilecek olan Kocoste köyünden Bejan’ı küçük

---

¹¹⁷ VŞS. 60. 17/1.

¹¹⁸ VŞS. 161a. 120/1.

¹¹⁹ VŞS. 8. 14/4.

¹²⁰ Zülfiye Koçak, *Ayıntap Şehri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1600-1650)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Bilgehan Pamuk, Erzurum 2010, s. 319.

OSMANLI TOPLUMUNDA ZİMMÎ KADINLARIN KADI MAHKEMELERİNİ
KULLANMA PRATIĞİ: VİDİN ÖRNEĞİ (1700-1750)

kız bâliğ oluncaya kadar ona vâsi tayin etmişti.¹²¹ Vâsi tayininden bir gün sonra Bejan mahkeme huzurunda eski vâsi İstoyan'dan kıza ait 80 kıt'a esedi kuruş, 12 rees kısrak, 45 rees kara sığırı teslim almıştı.¹²² Bu dava kaydında dikkat çeken durum Petrinya'nın amcasının vâsilikten ayrılmasından sonra mahkemin yeni vâsi atama konusunda gösterdiği hassasiyettir. Çünkü Petrinya'nın kan bağı olan akrabalarından birinin ya da aynı köyde yaşayan başka birinin vâsi tayin edilme olanağı varken farklı bir köyde yaşayan Bejan'ın tercih edilmesi dikkat çekicidir. Bejan'ın vasi seçilmesinde *zeyl-i şukkada mahrufe'l-esami* tabir edilen kişilerin Bejan'ın bu işe uygun olduğunu mahkemeye haber vermeleri etkili olmuştu. Eğer Bejan çevresinde kötü meziyetleriyle ün yapmış olsaydı bu göreve getirilmesi imkansızdı. Vidin şehrinde ister Müslüman ister gayrimüslim olsun çocuklara vâsi atanırken toplumda iyi kişi olarak tanınmak oldukça önemsenmiş ve vasi atamalarında Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında herhangi bir ayırım yapılmamıştır.

Sözlükte nafaka kelimesi “harcamak, tüketmek” anlamındaki infâk masdarından türetilmiş olup “azık, ihtiyaçların karşılanması maksadıyla harcanan para vb. maddi değerler” anlamına gelmektedir. İslâm hukukçuları nafakanın evlilik akdinin sonuçlarından olduğu konusunda hemfikirdir. İslâm hukukunda koca hasta veya gaib ise bile nafaka borçlusu, kadın zengin de olsa nafaka alacaklısıdır. Koca; karısının normal şekilde hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan yiyecek, içecek ve diğer ihtiyaç maddelerini temin etmek, yazlık kışlık ayırımına dikkat ederek giyim ihtiyaçlarını karşılamak, sosyal durumuyla orantılı olarak dayalı döşeli bir mesken temin etmek zorundadır. Nafakanın evlilik, hısımlık vb. çeşitleri vardır. Evlilik nafakasında temel ihtiyaçların koca tarafından karşılanması söz konusu olup koca buna kadir olamazsa ya da eksik kalırsa kadının yargıya başvurma hakkı vardır.¹²³ Kadınlar için temin edilmesi gereken nafaka türlerinden biri de iddet nafakasıdır. İslâm hukukunda iddet, çeşitli nedenlerle sona eren evliliklerde kadının yeniden evlenebilmesi için beklemek zorunda olduğu süredir ki bu süre çeşitli şartlara göre değişiklik göstermesine rağmen ortalama üç aydır. Kadın iddet süresince kocasının evinde oturmak ve koca bu süre içerisinde karısının iddet nafakasını temin etmek zorundadır.¹²⁴

¹²¹ VŞS. 161a. 128/2.

¹²² VŞS. 161a. 128/3.

¹²³ Celal Erbay, “Nafaka”, *DİA*, Cilt 32, İstanbul 2006, s. 282.

¹²⁴ Hamza Aktan, “İslam Aile Hukuku”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II*, Ankara, 1992, s. 407; H. İbrahim Acar, “İddet”, *DİA*, Cilt 21, İstanbul 2000, s. 466-471.

ZÜLFİYE KOÇAK

Vidin şehrinde yaşayan zimmî kadınlar kocalarıyla anlaşarak boşandıklarından kocaların zimmetlerinde olan mehirlerinden, iddet nafakalarından ve zevceliğe ait diğer bütün haklarından vazgeçmişlerdi. 28 Mayıs 1713 tarihinde mahkemeye giden Mila, kocası Jivan ile anlaşarak boşandığını ve kocasının zimmetinden zevceliğe ait bütün haklarından feragat ettiğini söylemişti.¹²⁵ Yine 1 Ağustos 1741 tarihinde kocasıyla anlaşarak boşanan Yovana da mahkemede kocasının zimmetinde olan mehir, iddet nafakası ve meûnet-i süknasından (ikamet giderleri) vazgeçtiğini beyan etmişti.¹²⁶ İncelenen defterlerde zimmî kadınların kocalarından doğrudan evlilik nafakası veya iddet nafakası taleplerinde bulduklarına dair bir bilgiye rastlanmamış olmasına rağmen anlaşmalı boşanmalarda kadınların iddet nafakalarından vazgeçmeleri onların İslâm hukukunun bu uygulamasından haberdar olduklarını göstermektedir. Zimmî kadınlar boşandıkları zaman kendilerine ait nafakalarından vazgeçmiş olsalar dahi mahkeme aracılığıyla çocukları için babalarından nafaka alma hakkından vazgeçmemişlerdir.¹²⁷ Bu durum zimmî kadınların İslâm hukukunda var olan hasımlık nafakası uygulamasından da haberdar olduklarını ve bu haktan yararlanmak için kadı mahkemelerini kullandıklarını göstermektedir.

VII- Alacak-Verecek Davaları

Vidin'de kişiler arası günlük ilişkilerden kaynaklı pek çok alacak-verecek davası mahkeme kayıtlarına yansımıştı. Bu tip belgelerde *deyn* ve *hüccet-i şer'iyye* kavramları sıklıkla geçmektedir. Deyn terim olarak kişinin zimmetinde sabit olan borcu, hüccet-i şer'iyye ise borç alacaklısı ve borçluya mahkeme tarafından verilen bir nevi senedi ifade etmektedir.¹²⁸ Her iki kavram da mali ve hukuki karşılığındaki borç anlamında kullanılmıştır.

Osmanlı himayesinde yaşayan gayrimüslimler, kendi içlerindeki her türlü kişisel davalarda İslâm hukuku kurallarına göre hareket etmek zorunda olmasalar da isterlerse çözüm noktasında kadı mahkemelerine başvurabilmişlerdi. Bunun yanında bazı kısıtlamalar dâhilinde Müslüman kişilerle ticaret yapabilmiş ve her türlü borç ilişkisine girebilmişlerdi.¹²⁹

---

¹²⁵ VŞS. 60. 18/1.

¹²⁶ VŞS. 9. 19/2.

¹²⁷ VŞS. 38. 256/3; VŞS. 9. 19/2.

¹²⁸ M. Akif Aydın, "Deyn", *DİA*, Cilt 9, İstanbul 1994, s. 266.

¹²⁹ Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, TTK Yay., Ankara 1989, s. 17.

OSMANLI TOPLUMUNDA ZİMMÎ KADINLARIN KADI MAHKEMELERİNİ
KULLANMA PRATIĞİ: VİDİN ÖRNEĞİ (1700-1750)

Vidin’li zimmî kadınlar, Kadı mahkemesini alacak-verecek davaları için sıklıkla kullanmışlardı. Kadınlar ekseriyetle para ya da mal cinsinden olan bu tip davalarda bazen alacaklı bazen de verecekli konumunda karşımıza çıkmaktadırlar. Zimmî kadınlar daha ziyade boşandıkları kocalarıyla bu türden sorunlar yaşamışlardı. 2 Şubat 1700 tarihinde Pava adlı zimmî kadın babası aracılığıyla mahkemeye başvurmuş ve eski kocası Görgi’nin kendisine ait 12 kuruş, iki çift sim bilezik ve iki adet altın yüzüğünü ahzettığını söyleyerek alınmasını talep etmişti. Mahkeme davalıya sorduğunda davalı durumu inkâr etmiş ve bu yüzden davacıyla aralarında şiddetli tartışmalar yaşanmıştı. Bu tartışmalar sırasında arabulucular sayesinde taraflar arasında 30 kuruş üzerine anlaşma yapılmış, bu paranın 9 kuruşu mahkeme huzurunda Pava’nın babasına teslim edilmiş, kalan kısmın ileriki bir tarihte ödenmesine karar verilmişti.¹³⁰ 26 Temmuz 1730 tarihli dava ise bir kadına eski kocası tarafından açılmıştı. Şöyle ki Velyan, bir buçuk yıl önce boşadığı karısı Nedela’nın kendisine ait olan bir çift sim bilezik, bir bakraç, bir ocak zinciri, bir el tablası, altı yastık, altı top keten bezi, bir şarap fıçısı vs. bazı eşyaları ile Kalınofça Mahallesi’nde yaptırdığı eve el koyduğunu söyleyip bunların teslimi edilmesini istemişti. Şikâyet üzerine mahkeme durumu kadından sormuş, kadın kocasının kendisini bir buçuk yıl önce boşadığını doğrulamış ancak boşanma sırasında kocasıyla gerek eşya gerek ev konusunda anlaşmalarını söylemiş ve söylediklerini Ali ve Mustafa adlı iki Müslümanın şahitliğiyle ispat ettirerek Velyan’ın davadan men edilmesini sağlamıştı.¹³¹ İster bir vekil aracılığıyla ister doğrudan ister davacı ister davalı olsun mahkemeye başvuran zimmî kadınların hak kayıplarını telafi etmek için verdikleri mücadele ve elde ettikleri başarı dikkat çekicidir.

7 Temmuz 1712 tarihinde Mustafa Beşe mahkemeye gitmiş ve Perne adlı zimmî kadında olan 30 kuruşunun alınmasını talep etmişti. Mahkeme Perne’den durumu sorduğunda Perne, Mustafa’ya borcu olduğunu kabul etmiş fakat miktarın 30 değil 20 kuruş olduğunu iddia etmişti. Perne’nin iddiası üzerine Mustafa Beşe mahkemede yemin etmek zorunda kalmıştı.¹³² 3 Eylül 1713 tarihli başka bir dava Nedela adındaki zimmî kadının Bedreddin Mahallesi’nden Halil bin Hasan’ı şikâyetiyle kayıtlara geçmişti. Nedela, Halil’i sekiz ay önce ölen abisinin arkını kullanmak ve abisinden aldığı malların karşılığı olan 21,5 kuruşu ödememekle itham etmiş, mahkemeden paranın alınmasını talep etmişti. Mahkeme Halil’e durumu sorduğunda, Halil

¹³⁰ VŞS. 14. 3/3.

¹³¹ VŞS. 10. 45/1.

¹³² VŞS. 60. 52/4.

ZÜLFİYE KOÇAK

eşyaları aldığını lakin Nedela'nın abisi hayattayken parayı ona ödediğini söylemişti. Ortaya çıkan durum karşısında mahkeme Halil'den şahit istemiş, Halil ise Bedreddin Mahallesinden Hüseyin ve İzor Mahallesinden Nikola'yı şahit göstererek söylediklerini ispatlamıştı.¹³³ Her ne kadar bu davadan Nedela men edilmiş olsa da her iki örnek davada da görüldüğü gibi Vidin'de Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında borç alınıp verilmiş bu alışverişlerde cinsiyet ayrımı gözetilmemiştir.

Vidin'de yaşayan zimmîler aile arasındaki alacak-verecek davalarında da kadı mahkemesini kullanmışlardır. 15 Mayıs 1713 tarihinde İzor Mahallesinden Sava, ölen abisinden kendisine kalan 50 kuruşa kocasının el koyduğunu söylemiş ve paranın alınmasını talep etmişti. Mahkeme durumu davalıdan sormuş, davalı karısının iddiasını kabul edince mahkeme paranın ödenmesine karar vermişti.¹³⁴ 3 Ağustos 1713 tarihinde ise Karaman Mahallesi sakinlerinden Hüseyin mahkemeye gitmiş ve eski karısı Dorice'yi şikâyet etmiştir. Hüseyin, Dorice'nin kendi nikâhında iken evinden 25 kuruşunun kaybolduğunu, bir süre sonra Dorice'nin bu parayı aldığını itiraf ettiğini söylemiş ve paranın alınmasını talep etmiştir. Mahkeme durumu Dorice'ye sormuş, Dorice durumun doğru olmadığını ifade edince Hüseyin'den davasını ispat etmesini istemiştir. Hüseyin şahit gösteremediğinden davadan men edilmiştir.¹³⁵ Bu dava hukukta masumiyet karesi de denilen, suçun sabit görülmesi için iddia edenin suçu kanıtlaması, aksi durumda masumiyetin esas alınması ilkesinin o dönemde Vidin mahkemesinde işletildiğine dair önemli bir örnektir.

Ölen kocalarından kalan borçları üstlenen Vidin'li zimmî kadınlar, kalan borçları ödeme konusunda Kadı mahkemelerini kullanmışlar ve mahkemenin kendilerine sağladıkları kolaylıklardan istifade etmişlerdir. 5 Aralık 1713 tarihli kayıt bu duruma örnek teşkil etmektedir. Kalınofça Mahallesinden Pelka, mahkemeye giderek ölen kocası Nikola'dan kendisine mahallede bir ev dışında hiç bir şey kalmadığını, Nikola'nın farklı kişilere 65 kuruş borcu olduğunu söylemiş ve bu evin borçlara karşılık satılmasını istemiştir. İstek üzerine Nikola'dan kalan ev müzayede olunup 50 kuruş fiyat biçilmiştir. Ancak Pelka bu miktarın borçları ödemeye yetmediğini söyleyince ev marifet-i şer' ile 65 kuruşa satılmış ve parası mahkeme huzurunda alacaklılara verilmiştir.¹³⁶ Kadının evine dair tasarruf hakkını tek

¹³³ VŞS. 161a. 19/2.

¹³⁴ VŞS. 161a. 74/1.

¹³⁵ VŞS. 161a. 13/2.

¹³⁶ VŞS. 161a. 33/2.

OSMANLI TOPLUMUNDA ZİMMÎ KADINLARIN KADI MAHKEMELERİNİ
KULLANMA PRATIĞI: VİDİN ÖRNEĞİ (1700-1750)

başına kullanmasına ilişkin önemli olan bu örnek, aynı zamanda bugünkü anlamıyla icralık bir malın değerinin yükseltilmesi için kadının verdiği mücadelenin de örneklerinden biridir.

Vidin mahkemesine yansıyan alacak-verecek davalarında kadınlar her zaman kazanan taraf olmamış bazen de kaybeden taraf olmuşlardı. Mayıs 1705 tarihinde Sava, öz annesi Petkana'yı dava etmişti. Sava, Orta Tuna Mahallesiindeki mescit vakfından aldığı 2500 akçeye bir miktar arazi satın alıp üzerinde bir ev yaptırdığını ancak annesinin bu evde oturmasına mani olduğunu söylemişti. Mesele anneye sorulduğunda anne oğlunun arsayı aldığını kabul etmiş ancak evi inşa ettiği sırada ona 25 esedî kuruş verdiğini ve bu parayı geri alamadığından tasarrufa mani olduğunu ifade etmişti. Mahkeme Petkana'dan söylediklerini ispatlamasını istemiş ancak şahit gösteremeyen Petkana davadan men edilmişti.¹³⁷

VIII- Miras Davaları

Miras meselelerinde gayrimüslimlerin kendi hukuklarına tabi olduğu, ekseriyetle kabul edilmiş bir görüş olsa dahi Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlere dair miras davalarının şer'î mahkemelerde görüldüğüne dair çok sayıda arşiv kaydı mevcuttur.¹³⁸ Fıkıh terimi olarak irs ve miras, ölen bir kimsenin mal varlığının akıbetini düzenleyen kuralların bütünü ifade etmektedir. Kanunî mirasçıların ve paylarının belirlenmesi konusunda İslâm miras hukuku kendine özgü bir anlayış ve usule sahip olup mirasçıların çerçevesi geniş tutulmuştur.¹³⁹ Bu yüzden zimmî kadınlar miras meseleleri için Kadı mahkemelerini oldukça yoğun kullanmışlardır. Çok sayıda zimmî kadın ve erkeğe ait tereke taksimi şer'î mahkemede yapılmış ve sicil defterlerine kaydedilmiştir. Tereke kayıtları, ölen kimselerin bıraktığı her türlü malın, alacak, borç, vasiyet, hibe ve benzeri şeylerin bir dökümüdür. Bu kayıtlardaki miras taksimlerinde resm-i kısmet, hüddamiye, katibiyye, resm-i emin, çukadariye, ihzariye, dellâliye, harc-ı hüccet adıyla bir miktar para alınmıştır. Zimmî kadınların miras taksiminde resm-i kısmet oranları toplam tereke miktarına göre farklılıklar arz etmektedir.

Zimmî kadınlar miras meselelerine Kadı mahkemelerinde çözüm ararlarken bazen doğrudan bazen de vekilleri aracılığıyla mahkemeleri

---

¹³⁷ VŞS. 38. 32/1.

¹³⁸ Kenanoğlu, *a.g.e.*, s. 251-259.

¹³⁹ Hamza Aktan, "Miras", *DİA*, Cilt 30, İstanbul 2006, s. 143-144.

ZÜLFİYE KOÇAK

kullanmışlardı. 26 Şubat 1730 tarihinde Agora adlı zimmî kadın, Vidin’de ölen oğlunun malından hissesini almak için vekil aracılığıyla mahkemeye giderken,¹⁴⁰ 26 Temmuz 1730 tarihinde Yeliçe adlı zimmî kadın ölen kız kardeşinin mirasından payını almak için kendisi bizzat mahkemeye gitmiştir.¹⁴¹

Vidin mahkemesine miras için başvuran zimmî kadınlar genellikle ölen kocalarının ya da yakınlarının terekelerinden kendi hisselerini almak için hukuksal mücadele vermişlerdi. Çünkü kilise hukukuna göre miras hakkı olmayan bir zimmî, kadı mahkemesine başvurduğu durumda mirastan hisse alabilmekteydi. Dolayısıyla zimmîlerin özellikle miras konularında kadı mahkemelerini tercih etmelerinin temel nedeni şahsi menfaat elde etmektir.¹⁴² Ayrıca zimmî kadınların kendi cemaatlerinin veraset yasaları uyarınca kendilerine verilen paylardaki adaletsizlikten duydukları hoşnutsuzluk ve cemaat mahkemelerinin denetimine meydan okuma arzuları bunda oldukça etkili olmuştur.¹⁴³ 1 Eylül 1732 tarihli kayıta Banofça Köyü’nde ölen zimmî bir erkeğin veraseti karısına, kızına ve iki yeğenine kalmıştı. Bu varislerin isteğiyle müteveffanın terekesi hesaplanmış, masrafları düşüldükten sonra kalan para varisleri arasında adil bir şekilde dağıtılmıştı.¹⁴⁴ 30 Ağustos 1713 tarihinde Kalınofça Mahallesinden Azpone mahkemeye giderek sekiz ay önce ölen kocası İstanislav’ın verasetinin kendisine ve kocasının kız kardeşi Nedela’ya kaldığını söylemiş ve Nedela’nın kocasının terekkesinden kendisine düşen 40 kuruşu vermediğini iddia etmiştir. Bu iddia üzerine durumu araştıran mahkeme, Azpone’nin hakkı olan parayı Nedela’nın değil Vidin nazırının zapt ettiği tespit etmiş ve paranın nazırdan alınıp kadına verilmesine karar vermişti.¹⁴⁵ Yine 2 Haziran 1713 tarihinde Sahra Nahiyesinde yaşayan İntanka mahkemeye gitmiş ve ölen babasından kendisine kalan Tekke Mahallesindeki samanlığa dışarıdan bazı kişilerin müdahale ettiğini söyleyerek şikayette bulunmuştur. Mahkemeye tarafından yapılan inceleme neticesinde samanlığın kadına ait olduğuna karar verilmişti.¹⁴⁶ Bu türden örneklerde şeriat mahkemesinin zimmî kadınların miras haklarını korumada

---

¹⁴⁰ VŞS. 10. 28/1.

¹⁴¹ VŞS. 10. 44/4.

¹⁴² Kemal Çiçek, “Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmîlerin Yargı Tercihî”, *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Sota&Yeni Türkiye Yay., Ankara 2001, s. 43-45.

¹⁴³ Göçek ve Baer, *a.g.m.*, s. 57-58.

¹⁴⁴ VŞS. 42. 18/4.

¹⁴⁵ VŞS. 161a. 16/2.

¹⁴⁶ VŞS. 161a. 75/1.

OSMANLI TOPLUMUNDA ZİMMÎ KADINLARIN KADI MAHKEMELERİNİ
KULLANMA PRATIĞİ: VİDİN ÖRNEĞİ (1700-1750)

özenli hareket ettiğini ve kilise hukukuna göre daha avantajlı konumuna gelen kadınların da bu türden davalarda şeriat mahkemelerini tercih etmeye eğilimli olduklarını göstermektedir.

Miras konusunda zimmî kadınlar bazen de yakın akrabalarını mahkemeye şikâyet etmişlerdi. Kasım 1705 tarihinde Polmiye Kazasında yaşayan Epliye, ölen amcasından kendisine kalan hisseyi amcasının damadı olan şahsın zapt ettiğini söylemiş ve hakkını talep etmişti. Mahkeme yaptığı incelemenin sonucunda Epliye'ye hakkını teslim etmişti.¹⁴⁷ Yine Haziran 1732 tarihinde İzor Mahallesinden İslata mahkemeye giderek kocasından kendisine ve oğluna miras kalan mahalledeki evlerinin kendileri ahar diyarda iken akrabaları olan Milovke tarafından rahip Nikofors'a satıldığını şahit getirerek ispat etmiş ve hakkının alınmasını talep etmiştir. Dava süreci devam ederken İslata ile rahip arasında 50 kuruş üzerine sulh yapılmış ve İslata'nın hak kaybı kısmen telafi edilmişti.¹⁴⁸

Zimmî kadınlar miras konusunda üvey baba ve üvey anneleriyle de sorun yaşamışlardı. 16 Haziran 1710 tarihinde Kalne mahkemeye giderek ölen babası Enka'dan kendisine kalan 27,5 kuruşu üvey babasına emaneten verdiğini ancak üvey babasının bu paraya el koyduğunu söyleyerek paranın alınmasını talep etmişti. Mahkeme üvey babadan durumu sormuş fakat üvey baba inkâr ederek Kalne'nin yalan söylediğini iddia etmiştir. Bu iddia üzerine Kalne, şahit olarak Simyon, Yovan ve Taşil'i mahkemeye götürmüş ve söylediklerini ispatlayarak hakkı olan parayı üvey babasından almıştı.¹⁴⁹ 1 Ağustos 1713 tarihinde de İzor Mahallesinden Yeliçe analığını mahkemeye şikâyet etmişti. Yeliçe, analığı İstayko'nun ölen babasından kendisine kalan hisseye el koyduğundan ve babasından kalan arsa üzerinde kendi rızası olmadan ev yaptırdığından şikâyetçiydi. Şikâyet üzerine durum araştırıldığı sırada davacı ve davalı iki kadın kendi aralarında anlaşmışlardı.¹⁵⁰

Miras konusunda zimmî kadınların Kadı mahkemelerini kullanmaları, kadınların miras hakkı elde etme ve elde ettikleri malların tasarruf haklarını kullanma arzularıyla doğrudan alakalı olsa da Kadı mahkemelerine duyulan güven de en az bu istek kadar önemliydi.

¹⁴⁷ VŞS. 38. 46/1.

¹⁴⁸ VŞS. 42. 49/1.

¹⁴⁹ VŞS. 38. 197/1.

¹⁵⁰ VŞS. 161a. 13/1.

IX- Alım-Satım Davaları

Osmanlı Devleti'nde yapılan satış işlemlerinde satış ifadesi genellikle *bey* sözcüğü ile ifade edilmişti. *Bey* kelimesi satma, satış, satılma anlamına gelmektedir. İslâm hukukunda ise satış akdini ifade etmektedir.¹⁵¹ Satış akitleri yapılan satışların şekline göre sonradan mecmu bedeli verilmek üzere belli bedelle yapılan *bey' bi'l isticâr*, satanın malı kiralamak üzere vefaen yaptığı *bey' bi'l istiğlâl*, karşılaştırılan belli bir süre içerisinde satılanı geri almak şartıyla yapılan *bey' bi'l-vefa*, götürü satış anlamına gelen *bey' bi'l mücâze*, kati satış anlamına gelen *bey'-i bât* ve hükümsüz satış anlamına gelen *bey'-i bâtıl* olarak değişik guruplara ayrılmaktadır.¹⁵²

İncelenen defterler içerisinde Vidin'de yaşayan zimmî kadınlar ile alakalı çok sayıda alım-satım davası kayıtlara yansımıştır. Bu satış davalarına yukarıda belirtilen satış türlerinden en çok kullanılanı *bey'-i bât* satış türüdür. Vidin'de gerçekleşen gayrimenkul alım-satımlarında standartlaşmış bir belge düzeneği kullanılmıştır. Bu düzene göre; önce satışın yapıldığı şehrin adı, *Mahmiye-i Vidin*, *Medine-i Vidin* gibi ifadelerle belirtilmiş, ardından satıcı durumunda olan kişinin adı, baba adı ve ikamet ettiği mahalle kaydedilmiştir. Bundan sonra satıcı durumunda olan kişi ya kendisi asâleten ya da onu temsil edecek vekili vekâleten, *meclis-i şer'* olarak adlandırılan mahkemede alıcı ve vekiller karşısında satış işlemini anlatmıştır. Satış işlemi anlatılırken satılacak gayrimenkulün yeri ve konumu herhangi bir soruya mahal vermeyecek şekilde ayrıntılı belirtilmiştir. Konum tanımlama işleminden sonra bu kez de söz konusu gayrimenkulün tanıtım işlemine geçilmiştir. Şayet bu bir ev ise evin müstemilatı, arsa ise dönümü, bağ ise kaç çubuktan oluştuğu, bahçe ise içinde kaç ağacın olduğu ve neler yetiştiği oldukça teferruatlı anlatılmıştır. Bu tanıtımın ardından, satılacak gayrimenkulün fiyatı ve satış türü açıklanmış, satıcı bedelini eksiksiz aldığını ve gayrimenkulün her şeyiyle artık alıcıya ait olduğunu söylemesi, alıcının durumu onaylamasıyla satış işlemi gerçekleşmiştir.¹⁵³

Vidin'de gayrimenkul alım-satımında ev satışları ilk sırada gelmekteydi. Satışlar Müslüman ve zimmîler arasında ya da sadece zimmîler arasında gerçekleşmiştir. 17 Ağustos 1720 tarihinde Vidin varoşunda yaşayan

¹⁵¹ Halil Cin, Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi II*, İstanbul 1996, s. 237; Ali Bardakoğlu, "Bey", *DİA*, Cilt 6, İstanbul 1992, s. 13.

¹⁵² Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1993, s. 214-215; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2004, s. 94.

¹⁵³ Vidin'de gerçekleşen bir ev satışı örneği için bkz. VŞS. 10. 97/2.

OSMANLI TOPLUMUNDA ZİMMÎ KADINLARIN KADI MAHKEMELERİNİ
KULLANMA PRATIĞİ: VİDİN ÖRNEĞİ (1700-1750)

Çone adlı zimmî kadın, Mezid Bey Mahallesi'nde bulunan evini 70 kuruşa aynı mahallede oturan Ali Beşe'ye hükümsüz satmıştır.¹⁵⁴ Yine Ağustos 1720 tarihinde Vidin varoşundan Bojika adlı kadın, Boyar Mahallesi'nde bulunan evini, kale binasına memur Görgi'ye 230 kuruşa satmış ve parasını mahkeme huzurunda eksiksiz almıştır.¹⁵⁵ Zimmî kadınlar evlerini ya 5 Nisan 1721 tarihinde El-hac Ferruh Mahallesi'nden Mitra'nın yaptığı gibi bir vekil aracılığıyla¹⁵⁶ ya da 5 Aralık 1713 tarihinde Kalinofça Mahallesi'nden Pelka'nın yaptığı gibi bizzat kendisi mahkemeye giderek satmışlardır.¹⁵⁷ Mahkemeye yansıyan davalardan Vidin'deki ev fiyatlarını belirlemek mümkün gözükmemekle beraber, fazla eklentisi olan evlerin (kiler, ahır, kahve odası, su kuyusu vb.), az eklentisi olan evlerden daha pahalı olduğunu kayıtlara dayanarak söylemek mümkündür. Satışı yapılan evler arasındaki fiyat farkı muhtemelen evin bulunduğu konumdan ve eklentilerinin fazlalığından kaynaklıdır. Yine ev satışlarında cami, mescit, hamam, kilise gibi sosyal kurumlara ve ticaretin daha hareketli geçtiği merkezlere yakınlık fiyatı belirleyen önemli faktörlerdendi. Vidin'de özellikle yalnız yaşayan zimmî kadınlar varisi oldukları çocukların nafakaları¹⁵⁸ ya da kocalarından kalan borçları ödemek¹⁵⁹ için bazen zorunlu olarak evlerini satmak durumunda kalmışlardır. Böyle zorunlu durumlarda kadınlar, mahkeme aracılığıyla evlerini Sûk-i Sultani'de açık arttırma usulüyle satmaya çalışmışlar böylece normal satışlara kıyaslandığında daha kazançlı çıkmışlardır.

Vidin'de yaşayan zimmî kadınlar bazen de alıcı sıfatıyla mahkemeye gitmişlerdi. 31 Temmuz 1707 tarihinde Orta Tuna Mahallesi sakinlerinden Mustafa bin Ahmed aynı mahallede bulunan evini Vidin varoşu sakinlerinden İstoyne adlı kadına 23 kıt'a esedî kuruşa satmıştı.¹⁶⁰ Yine 8 Ağustos 1713 tarihinde Boyar Mahallesi'nden Pano adlı kişi Kalinofça Mahallesi'nde bulunan bir matbah, bir ahır ve bir havlulu evini Azpone binti Petre'ye 35 kuruşa satmıştı.¹⁶¹ 20 Mart 1715 tarihli dava bu iki davadan biraz farklıdır. Zira bu kayıta İzor Mahallesi'nden Velfiye, Sepetçi İstano adlı kişiden aynı

---

¹⁵⁴ VŞS. 8. 39/2.

¹⁵⁵ VŞS. 8. 40/2.

¹⁵⁶ VŞS. 60. 65/5.

¹⁵⁷ VŞS. 161a. 33/2.

¹⁵⁸ VŞS. 8. 14/4.

¹⁵⁹ VŞS. 161a. 33/2.

¹⁶⁰ VŞS. 38. 97/2.

¹⁶¹ VŞS. 161a. 15/1.

ZÜLFİYE KOÇAK

mahallede bulunan bir evi 45 esedi kuruşa kocası ile ortak satın almıştı.¹⁶² Ancak şunu belirtmek gerekir ki Vidin’de yaşayan ev satın alan zimmî kadınların sayısı ev satan kadınlarla kıyaslandığında oldukça düşüktü. Ankara ve Kayseri’yi konu alan bir çalışmada da bu konuya dikkat çekilmiş ve kadınların satın alma yoluyla değil, miras yoluyla gayrimenkul sahibi oldukları ifade edilmiştir.¹⁶³ Bu durum Vidin için de geçerli olsa gerek çünkü gayrimenkul satan kadınların neredeyse hepsine yakını kendilerine miras kalan gayrimenkulleri satmışlardı.

Vidin’de gayrimenkul alım-satımında bağ satışları ikinci sırada gelmektedir. Zimmî kadınlar daha ziyade miras yoluyla kendilerine kalan bağlarını satmışlardır. Tıpkı ev satışlarında olduğu gibi bağ satışlarında da bey’-i bat-ı sahih-i şer’ satış akdi kullanılmıştı. Zimmî kadınlar bağlarını hem Müslümanlara¹⁶⁴ hem de zimmilere¹⁶⁵ satmışlardı. Bu durum satışlarda cinsler ve dinler arasında ayırım yapılmadığını göstermektedir. Zimmî kadınlar çocuklarının nafakaları¹⁶⁶ ya da borçları için¹⁶⁷ mahkemeye giderek açık arttırma yoluyla bağlarını satmışlardır. Bunun dışından köylerde yaşayan kadınlar da mahkeme kanalıyla kendilerine ait bağlarını satmışlardı.¹⁶⁸

Zimmî kadınlar bazen de bağ ile ilgili meselelerini çözmek için mahkemeye gitmişlerdi. Bu davaların bazılarında başarılı bazılarında da başarısız olmuşlardır. 27 Mart 1701 tarihinde Malina adlı kadın mahkemeye giderek Milan adlı zimmîyi bir dönüm bağını gasp etmekle suçlamıştır. Mahkeme durumu Milan’a sorduğunda, Milan bu bağı birkaç yıl önce ölen kardeşinden satın aldığını söylemiştir. Mahkeme Milan’dan davasını kanıtlamak için şahit talep etmiş ancak Milan şahit gösteremediğinden mahkeme bu kez de davalı Malina’dan şahit istemiştir. Malina, bağın kendisine ait olduğunu mahkemeye götürdüğü üç şahidin şahadetiyle ispatlamış ve bağını yeniden tasarruf etmiştir.¹⁶⁹ 25 Ağustos 1700 tarihinde Banofça Köyünde yaşayan Karyone mahkemeye gitmiş ve kocasının kendisine ait yarım dönüm bağını kendi rızası olmadan altı yıl evvel Radiç

---

¹⁶² VŞS. 161a. 135/2.

¹⁶³ Suraiya Faroqhi, *Orta Hâlli Müslümanlar: 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri’de Ev Sahipleri ve Evler*, İş Bankası Yay., İstanbul 2009, s. 194-195.

¹⁶⁴ VŞS. 161a. 61/2; VŞS. 60. 34/2; VŞS. 8. 54/5.

¹⁶⁵ VŞS. 161a. 61/3; VŞS. 161a. 98/1; VŞS. 14. 35/3; VŞS. 14. 31/2.

¹⁶⁶ VŞS. 14. 35/5.

¹⁶⁷ VŞS. 8. 54/5; VŞS. 161a. 120/1.

¹⁶⁸ VŞS. 161a. 61/2; VŞS. 161a. 98/1; VŞS. 161a. 61/1.

¹⁶⁹ VŞS. 14. 64/2.

OSMANLI TOPLUMUNDA ZİMMÎ KADINLARIN KADI MAHKEMELERİNİ
KULLANMA PRATIĞI: VİDİN ÖRNEĞİ (1700-1750)

adlı şahsa 4 kuruşa sattığını söylemiş ve bu satışın iptal edilmesini istemiştir. Fakat Radiç mahkemeye şahitler götürerek bu bağı mahkeme huzurunda aldığı ispat ettirmiş, bunun üzerine Karyone davadan men edilmiştir.¹⁷⁰ Yine 7 Şubat 1700 tarihinde mahkemeye giden Yovana, altı bin çubukluk bağının Marko ve Miloş adlı kardeşler tarafından fuzuli zapt edildiğini söylemiş ve alınmasını talep etmişti. Mahkemeye çağrılan iki kardeş bahse konu olan bağın üvey babalarının mülkü olduğunu, onun ölümüyle anne tarafından öz kardeşleri Nikola'ya, Nikola'nın ölümüyle de kendilerine kaldığını şahit göstererek ispat etmişlerdi. Bunun üzerine davacı Yovana davadan men edilmişti.¹⁷¹ Bu davalarda kadınların davalardan men edilmiş olmaları mahkemenin işleyişinden değil kadınların haksız olmasından kaynaklıydı. Şüphesiz aynı şartlarda ve aynı koşullarda mahkemeye gidenler Müslüman olsaydı da sonuç değişmeyecekti.

X- Diğer Davalar

Başkasına ait bir malın gizlice alınması anlamına gelen hırsızlık her toplumda geçmişten beri yaşanan kötü işlerdendi. İslâmiyet'te hukuken sabit olan hırsızlık suçunun biri bedenî, diğeri malî olmak üzere iki temel sonucu vardır. Bedenî hüküm hırsıza el kesme cezasının uygulanması, malî hüküm ise çalınan şeyin iadesi ya da zararın tazmin edilmesidir.¹⁷² Vidin mahkemesine zimmî kadınlarla ilgili yansıyan hırsızlık davalarında ne gibi cezai yaptırım uygulandığı kayıt altına alınmamış, sadece olayın nasıl ve kim tarafından gerçekleştirildiği kaydedilmişti. Hırsızlıkla ilgili mahkemeye yansıyan davalarda zimmî kadınlar bazen davalı bazen de davacı konumunda bulunmuşlardır. 25 Ocak 1721 tarihli davada İstepan mahkemeye giderek İstanka adlı kadını 28 kuruşunu çalmakla suçlamıştı. Davalı ayrıca kadının bu parayı kendisi sarhoş iken evinden aldığını da sözlerine eklemişti. Mahkeme bu iddia üzerine İstanka'yı sorgulamış ancak İstanka durumu inkâr etmişti. Ertesi gün asi başı Ahmet ve Hasan adlı kişilerle tekrar Kadı karşısına çıkan İstanka, İstepan'ın parasının kendisinde olduğunu itiraf etmişti.¹⁷³ 30 Haziran 1720 tarihli davada da Yela adlı kadın damadını bazı eşyalarını çalıp kaçmakla suçlamıştı. Bir süre sonra mahkemeye götürülen davacı kaçmaya çalışmış fakat iki kişi onun nefesine kefil olmuşlardı.¹⁷⁴ Her iki dava kaydında

¹⁷⁰ VŞS. 14. 33/3.

¹⁷¹ VŞS. 14. 3/2.

¹⁷² Molla Hüsrev, *Dürrerü'l-Hükkâm*, (çev.) Süleyman bin Veli Ankaravî, Cilt I, İstanbul 1292, s. 379; Ali Bardakoğlu, "Hırsızlık", *DİA*, Cilt 17, İstanbul 1998, s. 390.

¹⁷³ VŞS. 8. 47/4.

¹⁷⁴ VŞS. 60. 26/2.

ZÜLFİYE KOÇAK

da hırsızlık yaptığı sabit olan davacılara bir ceza verilip verilmediği, çaldıkları malların kendilerinden alınarak sahiplerine iade edilip edilmediği konusunda herhangi bir bilgi mevcut olmamakla birlikte Kadı mahkemesine gelen bu davaların İslâm hukukuna uygun çözüldüğü kuvvetle muhtemeldir.

İncelenen defterlerde şiddete maruz kalan zimmî kadınlara dair dava kayıtları da mevcuttur. Bu türden davalar ya kendileri ya da yakınları tarafından mahkemeye taşınmıştı. 15 Mayıs 1713 tarihinde İzor Mahallesinden Sava, mahkemeye giderek kocasının kendisini dört ay önce şiddetli dövdiğünü ve bu yüzden karnındaki çocuğu düşürdüğünü söylemiş ayrıca bir gün önce de kendisini şiddetli darp ettiğini, sırtında darp izleri olduğunu da sözlerine eklemiştir.¹⁷⁵ 7 Mayıs 1704 tarihinde Kiryone Mukataası köylerinden birinde oturan İstano mahkemeye gitmiş ve İstayko adlı şahsı şikâyet etmiştir. İstano karısı Pelka'nın 22 gün önce yolda giderken sebepsizce İstayko'nun saldırısına uğradığını ve bu şahsın karısının boğazını sıkarak onu öldürdüğünü iddia etmekteydi. İddia üzerine mahkemeye çağrılan İstayko olayı inkâr edince İstano'dan söylediklerini ispatlaması istenmişti. İstano mahkemeye getirdiği iki şahitle söylediklerini ispatlamıştı.¹⁷⁶ İlk davada karısını döverek çocuğunun düşmesine neden olan koca hakkında nasıl bir karar verildiği dava kaydına yansınmasa da ikinci davada bir kadının ölümüne neden olan İstayko hakkında "İstano veled-i Deyan'ın talebiyle kısasen İstayko'nun hakkından gelinmesine dair" şeklinde kayda geçen ifadeden İslâm hukukuna göre en ağır şekilde cezalandırıldığı sonucu çıkmaktadır.

Vidin'de yaşayan zimmî kadınlar öldürülen kocalarının davaları için de mahkemeyi kullanmışlardı. 31 Aralık 1713 tarihli dava ise Sahra Nahiyesine tabi Tatarcık Köyünde yaşayan Nikola'nın karısına aittir. Zimmî kadın, kocasının hamamcı İbrahim adlı kişinin işlettiği değirmen yakınlarında boynunun sol tarafından kılıç ile darp edilip şah damarı kesilerek öldürüldüğünü söylemiş, mahkemedен üzerine varılıp keşif olunmasını ve defnine izin verilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine mahkeme Nimetullah Efendi'yi keşif için görevlendirmiş, olay yerinde yapılan incelemenin ardından Nikola'nın defin edilmesine izin verilmişti.¹⁷⁷ 26 Ekim 1714 tarihli davada da Mitra adlı kadın mahkemeye giderek Filip adlı kişinin iki buçuk ay önce tüfek ile kocasının kafasına vurduğunu ve kocasının bu nedenle

---

¹⁷⁵ VŞS. 161a. 74/1.

¹⁷⁶ VŞS. 38. 30/2.

¹⁷⁷ VŞS. 161a. 36/1.

OSMANLI TOPLUMUNDA ZİMMÎ KADINLARIN KADI MAHKEMELERİNİ
KULLANMA PRATIĞİ: VIDİN ÖRNEĞİ (1700-1750)

öldüğünü söylemiş ve Filip'in sual olunmasını talep etmiştir. Mahkemece sorgulanan Filip durumu inkâr edince Mitra'dan davasını ispat etmesi istenmiştir. Şahit gösteremeyen Mitra, Filip'in yemin etmesiyle davadan men edilmiştir.¹⁷⁸ Her ne kadar ikinci davadaki kadın davadan men edilmiş olsa da kadınların kendilerini doğrudan ya da dolaylı ilgilendiren konularda kadı mahkemelerine başvurarak adalet arayışları dikkat çekicidir.

Vidin'de yaşayan zimmî kadınlar din değiştirdiklerinde de Kadı mahkemesine başvurmuşlardı. Aslında Osmanlı Devleti'nde ihtidâ eden kişilerin, bu durumlarını resmen belgelemeleri zorunlu değildi.¹⁷⁹ Buna rağmen Vidin'li zimmî kadınlar, Müslüman olduklarında mahkemeye gidip durumu kayıt altına aldırma ihtiyacı duymuşlardı.¹⁸⁰ İncelenen kayıtlarda tesadüf edilmemiş olsa da Osmanlı Devleti'nde ihtidâ edenlere para ve elbise yardımında bulunma geleneği¹⁸¹ bu duruma etki etmiş olmalıdır. Müslüman olan kadınlar eğer evlilerse mahkeme kocalarına da din değiştirme teklifinde bulunmuştu. 8 Şubat 1748 tarihinde Kulluk Mahallesinden Mani, Müslüman olmuş ve Ayşe adını almıştı. Mahkeme kadının kocası Boja'ya da İslâm dinini önermiş fakat o yüz çevirmişti.¹⁸² Bundan sonraki süreç kayıtlara geçmese de İslâm hukukuna göre Ayşe'nin evli kalması mümkün değildi.

İncelenen defterler Vidin'de yaşayan zimmî kadınların İslâm hukukunda var olan birçok uygulamadan haberdar olduklarını göstermektedir. Örneğin 25 Mart 1715 tarihinde Mariya adlı zimmî kadın mahkemeye giderek Duyko veledi Petko'ya şeriat hükümlerinde var olan caizeye atıfta bulunarak yarım dönüm bağını ve iki rees öküzünü hibe etmişti.¹⁸³

¹⁷⁸ VŞS. 161a. 112/1.

¹⁷⁹ Kamil Çolak, "İstanbul'da İhtida Hareketleri (16. Yüzyıl)", *Osmanlı*, Cilt 4, YT Yay., Ankara 1999, s. 503.

¹⁸⁰ VŞS. 8. 19/3; VŞS. 10. 125/2; VŞS. 38. 90/3; VŞS. 40. 75/3; VŞS. 40. 97/5; VŞS. 42. 1/4; VŞS. 42. 104/5; VŞS. 81. 134/4; VŞS. 161a. 9/1.

¹⁸¹ Çolak, *a.g.m.*, s. 503; Müslüman olan kişilere verilen hediyeler hakkında ayrıca bkz. Serap Toprak, *Balkanlarda İslamlaşma (XVI. Yüzyıl)*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016, s. 104-108.

¹⁸² VŞS. 81. 134/3.

¹⁸³ VŞS. 161a. 134/1.

Sonuç

Osmanlı döneminde Vidin şehrinde yaşayan zimmî kadınların Kadı mahkemelerine başvurma pratiklerini konu alan bu çalışmada zimmî kadınların dava kayıtları gözden geçirilmiştir. Kayıtlarda Müslüman kadınlardan farklı olarak zimmî kadınların Kadı mahkemelerini kullanırlarken vekil aracılığıyla değil, daha çok doğrudan başvurdukları dikkat çekmektedir. Bu durum zimmî kadınların Müslüman kadınlara göre görece daha fazla kamusal alanda görünür olduklarına işaret etmektedir. Zimmî kadınlar en fazla miras, boşanma, evlenme, alım-satım, borç alıp-verme, vasi- nafaka tayini, kefalet ve ihtidâ konularında Kadı mahkemelerini kullanmışlardı. Kadı mahkemelerini kullanan bu kadınların belirtilen konularda kendi cemaat mahkemelerini kullanma hakları olmasına rağmen kadı mahkemelerini tercih etmeleri farklı nedenlerden kaynaklanmaktaydı. Özellikle miras konusunda İslâm hukukunda kadına miras hakkının tanınmış olması bu konudaki başvurularda önemli bir etkendi. Osmanlı mahkemesine intikal eden miras davaları İslâm hukuku kuralları çerçevesinde çözüme kavuşturulmuştur. Zimmî kadınlar boşanma işlemlerinde ise Kadı mahkemelerini daha pratik bularak istemedikleri evliliklerini muhâlaa (anlaşmalı boşanma) yoluyla bitirmişlerdi. Boşanma davalarında her ne kadar kendileri için nafaka talepleri olmasa da, çocukları için nafaka talebinde buldukları ve bu taleplerinin mahkeme aracılığıyla karşılandığı anlaşılmaktadır. Anne babaları ölen ve yetim kalan çocukların ebeveynlerinden kalan mallarını çocuklar reşit oluncaya kadar vâsilerin tasarrufuna veren Kadı mahkemeleri onların mağdur olmalarını engellenmiştir. Vâsi tayininde babaları ölen çocuklara öncelikle anneleri ve kan bağı olan akrabaları vâsi olmuş iken, anneleri ölen çocukların vâsiliği babalarınca sürdürülmüştür. Zimmî kadınlar ayrıca alım-satım, alacak-verecek konularında Kadı mahkemelerini kullanmışlardı. Bu tip davalarda daha ziyade sorun yaşadıklarından değil yaptıkları işlemleri tescil ettirmek için mahkemeye gitmiş olmalarının muhtemel sebebi mahkeme harçlarının uygunluğu idi. Gayrimenkul alım-satım işlemlerinde kadınların büyük çoğunluğu mülk almak yerine var olan ve genellikle kendilerine miras olarak kalan mülklerini satmayı tercih etmişlerdir.

Vidin'de yaşayan zimmî kadınlar kendilerine yapılan haksızlıkları ya da maruz kaldıkları şiddet hadiselerini de Kadı mahkemelerine götürerek hukuk mücadelesi vermişlerdi. Haksız yere bir kadını öldüren kişiye kısas cezasının verilmesi dikkat çekmektedir. Tek bir dava kaydı üzerinden genelleme yapmanın doğru olmayacağı düşünülse de bu olay Kadı

**OSMANLI TOPLUMUNDA ZİMMÎ KADINLARIN KADI MAHKEMELERİNİ
KULLANMA PRATIĞI: VIDİN ÖRNEĞİ (1700-1750)**

mahkemelerinde hak arayan kadınlarda mahkemeye karşı güven duygusu oluşturmada etkili olmuş olabilir. Ayrıca Vidin’de yaşayan zimmî kadınların İslâm hukukundan haberdar olmaları ve İslâm hukukunun kadınlara tanıdıkları haklardan yararlanmak istemeleri Kadı mahkemelerini aktif kullanmalarında etkili bir faktördü. İslâm hukukunun yerli yerinde, hakkıyla ve hakkaniyetle tatbik edilmesi, kadın ya da erkek, Müslüman ya da Hıristiyan olsun, tüm bireylerin maruzatlarının giderilmesi notasında ihtiyaçlara cevap verdiği düşüncesi, üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur.

Kişisel davaları için Kadı mahkemesini kullanan kadınların muhatapları genellikle erkekler ve bu erkeklerin büyük çoğunluğu da yakın ya da uzak akrabalarıydı. Günümüzde dahi aile içi sorunların mahkemelere taşınmasının çok yaygın olmadığı göz önüne alındığında XVIII. yüzyılın ilk yarısında Vidin’de yaşayan zimmî kadınların ailevi bağlarına rağmen hak arayışlarından vazgeçmemeleri ve bu meseleleri bütün zorluklara rağmen Kadı mahkemelerine taşınmaları onların belirli düzeyde hukuk bilgisine sahip olduklarına işaret etmektedir.

Toplumsal ilişkilerden kaynaklanan anlaşmazlıkların neredeyse tüm alanlarında zimmî kadınların Kadı mahkemelerine başvurma pratiklerine yoğunlaşan bu çalışmaya bakıldığında belki de söylenebilecek en önemli şey; Vidin’li kadınların kendi haklarını koruma konusunda, kamusal alanda görünür olmaktan çok da çekinmeden hak taleplerini sürekli yükselttikleri ve bunun için İslâm hukukunun kadınlara tanıdığı bütün olanakları kullanmak için çaba gösterdikleri gerçeğidir.

ZÜLFİYE KOÇAK

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları:

Vidin Şer‘iyye Sicilleri

8 Numaralı Vidin Şer‘iyye Sicili
9 Numaralı Vidin Şer‘iyye Sicili
10 Numaralı Vidin Şer‘iyye Sicili
14 Numaralı Vidin Şer‘iyye Sicili
38 Numaralı Vidin Şer‘iyye Sicili
40 Numaralı Vidin Şer‘iyye Sicili
42 Numaralı Vidin Şer‘iyye Sicili
54 Numaralı Vidin Şer‘iyye Sicili
60 Numaralı Vidin Şer‘iyye Sicili
81 Numaralı Vidin Şer‘iyye Sicili
161a Numaralı Vidin Şer‘iyye Sicili
305 Numaralı Vidin Şer‘iyye Sicili

Araştırma ve İnceleme Eserler:

ACAR, H. İbrahim, “İddet”, *DİA*, Cilt 21, İstanbul 2000, ss. 466-471.

AKTAN, Ali, “XVII. Yüzyıl Başlarında, Kadı Sicillerine Göre Kayseri’de Evlenme ve Boşanmaya İlişkin Uygulamalar”, *IV. Kayseri Ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (10-11 Nisan 2003)*, Kayseri 2003, ss. 21-36.

AKTAN, Hamza, “İslam Aile Hukuku”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yay., Ankara 1992, ss. 396-433.

_____, “Miras”, *DİA*, Cilt 30, İstanbul 2006, ss. 143-145.

APAYDIN, Yunus, “Kefâlet”, *DİA*, Cilt 25, Ankara 2002, ss. 169-177.

ATAR, Fahrettin, “Nikâh”, *DİA*, Cilt 33, İstanbul 2007, ss. 112-117.

AYDIN, Akif, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985.

AYDIN, M. Akif, “Deyn”, *DİA*, Cilt 9, İstanbul 1994, ss. 266-268.

OSMANLI TOPLUMUNDA ZİMMÎ KADINLARIN KADI MAHKEMELERİNİ
KULLANMA PRATIĞİ: VİDİN ÖRNEĞİ (1700-1750)

_____, “Mehir”, *DİA*, Cilt 28, Ankara 2003, ss. 389-391.

_____, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yay., İstanbul 2013.

BARDAKOĞLU, Ali, “Hırsızlık”, *DİA*, Cilt 17, İstanbul 1998, ss. 384-396.

_____, “Bey”, *DİA*, Cilt 6, İstanbul 1992, ss. 13-19.

_____, “Hidâne”, *DİA*, Cilt 17, İstanbul 1998, ss. 467-471.

_____, “Vesayet”, *DİA*, Cilt 43, İstanbul 2013, ss. 66-70.

BOZKURT, Gülnihal, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, TTK Yay., Ankara 1989.

CEZAR, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli Haritalı*, Cilt III, TTK Yay., Ankara 2011.

CİN, Halil, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Ankara 1976.

CİN, Halil - AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi II*, İstanbul 1996.

ÇAKIR, İbrahim Etem, “Zimmî Kadınlar Kadı Mahkemesinde: Sofya XVII. Yüzyıl”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 21/2014, ss. 41-66.

ÇİÇEK, Kemal, “Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmîlerin Yargı Tercihi”, *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, YT Yay., Ankara 2001, ss. 31-49.

ÇOLAK, Kamil, “İstanbul’da İhtida Hareketleri (16. Yüzyıl)”, *Osmanlı*, Cilt 4, YT Yay., Ankara 1999, ss. 495-505.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2004.

EL-KAYSİ, M. İbrahim, *İslam Ailesi ve Evlilik*, (trc.) Nusrettin Boleli, İstanbul 1985.

EMECEN, Feridun, “Niğbolu Savaşı”, *DİA*, Cilt 33, İstanbul 2007, ss. 89-92.

ZÜLFİYE KOÇAK

_____, *Unutulmuş Bir Cemaat: Manisa Yahudileri*, Eren Yay., İstanbul 1997.

ERBAY, Celal, “Nafaka”, *DİA*, Cilt 32, İstanbul, 2006, ss. 282-285.

ERCAN, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Ankara 2001.

ERTEN, Hayri, *Konya Şer'îye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. YY. İlk Yarısı)*, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara 2001.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 6/1, (haz.) Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010.

FAROQHÎ, Suraiya, *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth Century Ankara and Kayseri*, Cambridge 1987.

_____, *Orta Hâlli Müslümanlar: 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri'de Ev Sahipleri ve Evler*, İş Bankası Yay., İstanbul 2009.

FAYDA, Mustafa, “Zimmî”, *DİA*, Cilt 44, İstanbul 2013, ss. 428-434.

GERBER, Haim, “Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700”, *International Journal of Middle East Studies*, 12 (3), ss. 231-244.

GÖÇEK, F. Müge ve BEAR, Mark David, “18. Yüzyılda Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (çev.) Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000, ss. 48-63.

GRADEVA, Rossitsa, “Orthodox Christians in the Kadi Courts: The Practice of the Sofia Sheriat Court. Seventeenth Century”, *Islamic Law and Society*, 4 (1), 1997, ss. 37-69.

_____, “Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries”,

OSMANLI TOPLUMUNDA ZİMMÎ KADINLARIN KADI MAHKEMELERİNİ
KULLANMA PRATIĞİ: VİDİN ÖRNEĞİ (1700-1750)

https://www.academia.edu/241051/Between_Hinterland_and_Frontier_Ottoman_Vidin_Fifteenth_to_Eighteenth_Centuries, (20.12.2017), ss. 331-352.

HERBERT, William V., *The Chronicles of a Virgin Fortress Being Some Unrecorded Chapters of Turkish and Bulgarian History*, Osgood, McIlvaine & Co., London 1896.

HÜSREV, Molla, *Dürerü'l-Hükkâm*, I, (çev.) Süleyman bin Veli Ankaravî, İstanbul 1292.

IVANOVA, Svetlana, "Marriage and Divorce in the Bulgarian Lands (XV-XIX c.)", *Bulgarian Historical Review*, 2 (3), 1993, ss. 49-83.

_____, "Hristiyan Rumeli Kadınları Evlilik Sorunları ve Kadı Sicilleri (17. ve 18. Yüzyıllar)", *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih*, (der.) A. Buturovic-İrvin Cemil Shick, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 1999, ss. 163-209.

İNALCIK, Halil, "Türkler ve Balkanlar", *Bal-Tam Türklük Bilgisi III*, Prizren, 2005, ss. 20-44.

JENNINGS, Ronald, "Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *JESHO*, XVI (2-3), 1973, ss. 168-216.

_____, "The Legal Position of Women in Kayseri, A Large Ottoman City, 1590-1630", *International Journal of Women's Studies*, 1980, Vol. 3, ss. 559-582.

_____, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *JESHO*, 17 (1), 1975, ss. 53-114.

_____, "Zimmis (Non-Muslims) in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *JESHO*, 21 (3), 1978, ss. 225-293.

JORGA, Nicola, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev.) Nilüfer Epeçeli, Yeditepe Yay., C. I, İstanbul 2009.

ZÜLFİYE KOÇAK

KAÇAN E, Meryem, “1166-1167/1752-1754 Tarihli (R 37 Numaralı) Rusçuk Şer‘iyye Sicili’nin Tanıtımı ve Fihristi”, *Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri Rusçuk*, İstanbul 2011, ss. 443-478.

KARAGÖZ, Hakan “Venedik (1716) ve Habsburg (1716-1717) Seferlerinde Vidin Şehrinin Askeri ve Lojistik Önemi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Journal of Faculty of Letters*, 30/2, Aralık 2013, ss. 83-116.

KARAMAN, Hayrettin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, İstanbul 2000.

KAYAPINAR, Ayşe, “İki Balkan Şehri Tırnova ve Vidin’de Türkler (Bulgar Çarlığından Osmanlı İmparatorluğuna)”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Journal of Social Sciences*, 2/9, 2004, ss. 117-141.

KENANOĞLU, M. Macit, “İslam Osmanlı Hukukunda Zimmiler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3 (5), İstanbul 2005, ss. 553-574.

_____, “Osmanlılar’da Zimmi”, *DİA*, Cilt 44, İstanbul 2013, ss. 438-440.

_____, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, Klasik Yay., İstanbul 2012.

KİEL, Machiel, “Vidin”, *DİA*, Cilt 43, İstanbul 2013, ss. 103-106.

KOÇAK, Zülfiye, *Ayıntap Şehri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1600-1650)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Bilgehan Pamuk, Erzurum 2010.

LAIÖU, Sophia, “Osmanlı Dünyasında Hıristiyan Kadınlar: Rum Cemaatinin Şer‘iye Mahkemelerinde Açtıkları Kişilerarası Davalar ve Aile Davaları (17-18. Yüzyıllar)”, *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih*, (der.) A. Buturovic-İrvin Cemil Shick, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 1999, ss. 253-280.

MARCUS, Abraham, “Men, Women and Property: Dealers in Real Estate in 18th Century Aleppo”, *JESHO*, 26/2, 1983, ss. 137-163.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2000.

OSMANLI TOPLUMUNDA ZİMMÎ KADINLARIN KADI MAHKEMELERİNİ
KULLANMA PRATIĞI: VİDİN ÖRNEĞİ (1700-1750)

_____, “Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek Şeriat ve Örf”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II*, Ankara 1992, ss. 456-467.

Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih, (der.) A. Buturovic-İrvin Cemil Shick, (çev.) Güliz Erginsoy, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 1999.

ÖZKALP, Enver, *Sosyolojiye Giriş*, Bursa 2005.

ÖZKAYA, Yücel, “Sofya’da Millî Kütüphane ‘National Biblioteque’deki Şer’iyye Sicilleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 13 (24), ss. 21-29.

PAKALIN, Mehmed Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, İstanbul 1993.

SELÇUK, Hava, “Vidin’de Toplumsal Hayat: 13 Numaralı Şer’iyye Siciline Göre (1698-1699)”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/14, ss. 27-46.

_____, *Tuna Boyunda Bir Osmanlı Kenti Vidin (XIX Yüzyıl)*, Çizgi Kitapevi, Konya 2013.

The Oxford Dictionary of Byzantium, Vol. 3, (ed.) Alexander P. Kazhdan, New York-Oxford 1991.

THEODOOR, Willem Juynboll, “Kefâlet”, *İA*, Cilt VI, MEB Yay., Eskişehir 2001, ss. 535.

TOPRAK, Serap, *Balkanlarda İslamlaşma (XVI. Yüzyıl)*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016.

TUCKER, Judith, *Women in Nineteenth Century Egypt*, Cambridge 1985.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 4, TTK Yay, Ankara 1989.

ÜSTÜNDAĞ, Nagehan, “Osmanlı’da ‘Şehir’ ve Şehri Geliştiren Unsurlardan Biri Olarak Ayanlar: Vidin ve Rusçuk Örneği (18. Yüzyıl)”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 2, Bahar 2005, ss. 149-167.

ZÜLFİYE KOÇAK

YILMAZ, İlkay, “Osmanlı Kadın Tarihine Dair Bir Kaç Not”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2012/I/10, ss. 61-81.

ZINKEISEN, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt 2, (çev.) Nilüfer Epeçeli, Yeditepe Yay., İstanbul 2011.

POLITICAL AND ECONOMIC RECONSTRUCTION IN BOSNIA-HERZEGOVINA

Caner SANCAKTAR*

ABSTRACT

The Bosnian War between 1992 and 1995 prepared proper conditions for political and economic reconstruction of Bosnia-Herzegovina in the disintegration process of Yugoslavia. After the war and great destruction, Bosnia-Herzegovina was reconstructed with the intervention of the USA and the Western European states (especially Germany, the UK, France), and the Dayton Agreement as a very complex and fragmented federation in the political sphere and a periphery capitalist country in the economic sphere. More importantly, the Western states' intervention and the Dayton arrangements created an "international protectoral rule" in Bosnia-Herzegovina under the control and command of the USA, the Western European states and international organizations. This painful destruction and political-economic reconstruction process in Bosnia-Herzegovina is discussed and explained in the article.

Keywords: Bosnia-Herzegovina, the Bosnian War, international intervention, international protectoral rule.

BOSNA-HERSEK'TE SİYASAL VE EKONOMİK YENİDEN YAPILANMA

ÖZ

1992 ve 1995 yılları arasında yaşanılmış olan Bosna Savaşı, Yugoslavya'nın parçalanması sürecinde Bosna-Hersek'te siyasal ve ekonomik yeniden yapılanma için uygun bir ortam yarattı. Savaş ve büyük yıkım sonrasında Bosna-Hersek, ABD ile Batı Avrupalı devletlerin (özellikle Almanya, Birleşik Krallık, Fransa) müdahaleleri ve Dayton Anlaşması tarafından siyasal alanda son derece karmaşık ve parçalı bir federasyon olarak ve ekonomik alanda bir çevre kapitalist ülke olarak yeniden

---

* Assoc. Prof. Dr., Kocaeli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, Kocaeli-Turkey, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-2272-9498, E-mail: caner.sancaktar@kocaeli.edu.tr.

yapılandırıldı. Daha da önemlisi, Batılı devletlerin müdahaleleri ve Dayton düzenlemeleri ABD ile Batı Avrupalı devletlerin ve başlıca uluslararası örgütlerin kontrol ve komutası altında Bosna-Hersek'te bir "uluslararası himaye yönetimi" oluşturdu. Makalede, Bosna-Hersek'te yaşanılmış olan bu son derece sancılı yıkım ve siyasal-ekonomik yeniden yapılanma süreci eleştirel biçimde tartışılıp açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bosna-Hersek, Bosna Savaşı, uluslararası müdahale, uluslararası himaye yönetimi.

Introduction

The 1990s was not important only for Yugoslavia and Bosnia-Herzegovina but also for the international politics because the Soviet Union and other European socialist regimes collapsed at the beginning of this decade and adopted capitalism. Undoubtedly, the most bloody and destructive transition process from socialism to capitalism was experienced in Yugoslavia. The Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY) composed of six constituent republics and two autonomous provinces could survive until 1991 when a bloody disintegration process began. Especially, Bosnia-Herzegovina and its constituent ethnic groups (Bosniaks, Serbs and Croats) were damaged dramatically in the transition and disintegration process of the Socialist Yugoslavia due to a catastrophic war between 1992 and 1995.

The Bosnian War not only destroyed the Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina, which had been one of the six constituent republics of the SFRY, but also prepared social and political conditions for reconstruction. After the war and great destruction, Bosnia-Herzegovina was reconstructed by the Dayton Agreement reflecting the intervention of the USA and Western European states as a very complex and fragmented federation in the political sphere and as a periphery capitalist country in the economic sphere. The intervention and the Dayton Arrangements also created an "international protectoral rule" in Bosnia-Herzegovina under control and command of the USA, Western European states (especially Germany, the UK and France) and international organizations such as NATO, the IMF, the UN, the EU, etc.

The first part of the article explains briefly the Bosnian War between 1992 and 1995 that resulted in a great destruction in the country and prepared condition for the intervention of the USA and Western European states into Bosnia and Herzegovina. In the second part, the reconstruction of the political

and economic spheres in Bosnia and Herzegovina after the war is examined and explained. Finally, the international protectoral rule in Bosnia and Herzegovina founded by the Western intervention and the Dayton Agreement after the destructive war is analyzed in the last part of the article.

1. The Bosnian War: Great Destruction and the Western Intervention

Bosnia-Herzegovina was one of six republic of SFRY between 1945 and 1991. According to the 31 March 1991 census data, published by the Statistical Office of the Republic of Bosnia and Herzegovina, the republic had a population of about 4.4 million of which 43.7% were Muslim Bosniaks, 31.1% Orthodox Serbs, 17.3% Catholic Croats. In addition to these, 7.9% of the population described themselves as “Yugoslav”. This ‘Yugoslav’ group was composed mainly of the citizens from mixed marriages and Bosniaks who felt themselves as “Yugoslav” rather than “Muslim Bosniak” at the beginning of disintegration of SFRY.¹

After the Croatian and Slovenian declarations of independence, the Bosnian Parliament voted for independence on 15 October 1991. The Serbian Democratic Party (SDP) led by Radovan Karadzic protested the parliamentary decision for independence and established the National Parliament of Bosnian Serbs (NPBS) on October 24. In the referendum, 99.4% of participants voted for independence, and in March 3, the Bosnian Parliament declared independence. As a response to the Bosnian declaration of independence, the NPBS firstly declared foundation of the Serbian Republic (Republika Srpska - RS) and converted itself to the RS Parliament which then proclaimed the unification of RS with Serbia on 27 March 1992.

On the other hand, Mate Boban, the leader of the Croatian Democratic Union (CDU) in Bosnia-Herzegovina, and Franjo Tudjman, the President of Croatia, aimed to unify south-eastern part of Bosnia-Herzegovina with Croatia. For this purpose, Tudjman and Boban met with Milosevich, the President of Serbia, and Karadzic in February and May 1992. In the meetings they agreed to separate Bosnia-Herzegovina between Serbia and Croatia.²

---

¹ Tufik Bumazovic, “Bosnia and Herzegovina: Economic Factors and Obstacles of Political Stability”, *Eurasia Studies*, No: 14, Summer-Autumn 1998, p. 35.

² Tanil Bora, *Yugoslavya: Milliyetçiliğin Provakasyonu*, Birikim Yayınları, Istanbul 1995, p. 215.

After these bargains, Boban's CDU proclaimed the establishment of the Croat Republic of Herzegovina-Bosnia in July 1992.

Croatian military force in the Bosnian War was composed of militarist groups formed by the CDU and by the Croat Party of Rights founded by Dobroslav Paraga who claimed that unification of Croatia and Bosnia-Herzegovina, just as unification of Germany, was a "natural right of Croat nation".³ That is to say, Croatian nationalism aimed to create "Greater Croatia" involving Bosnia-Herzegovina, and unification of Germany became an inspiration for this "great aim". The Serbian military groups in the Bosnian War were ex-Yugoslav Army controlled by the Milosevich government, the Bosnian Serb Army led by Karadzic and General Ratko Mladic, Vojislav Seselj's Chetniks, Dragan Vasiljkovich's paramilitary group, Zeljko Rajnatovich's Tigers and Mirko Jovich's White Eagles.⁴ All of them formed a nationalist-militarist alliance in order to create "Greater Serbia" involving Serbia, Bosnia-Herzegovina, Montenegro, Kosovo, Macedonia and the Srpska Krajina. It should be emphasized that both the Serbian and Croatian military forces carried out ethnic cleansing against Bosniaks as a brutal method for creation of Greater Serbia and Greater Croatia.⁵

On the other hand, the Party of Democratic Action (PDA) under command of Izetbegovich formed a war government including four ethnically Serb ministers. Also 30% of fighters who defended Sarajevo against Serb Army and other militarist groups were Bosnian Serbs. The Bosniak side's ultimate purposes have been to protect territorial integrity of Bosnia-Herzegovina, Bosniak nation and to found an independent Bosnian Republic.⁶ Izetbegovich described the "Bosniak way" as following: "*We are not on the road to a national state. Our only way out is toward a free civic union. This is the future. Some people may want that [to make Bosnia a Muslim state] but this is not a realistic wish. Even though the Muslims are the most numerous*

---

³ Noel Malcolm, *Bosna*, (trans.) Aşkim Karadağlı, Om Yayınevi, İstanbul 1999, pp. 371-372; Tanıl Bora, *Bosna-Hersek: Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası*, Birikim Yayınları, İstanbul 1994, p. 211.

⁴ Malcolm, *op.cit.*, p. 366-370.

⁵ See Smail Cekic, *The Aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina*, KULT/B, Sarajevo 2005.

⁶ Aliya İzzetbegovic, *Bosna Mucizesi*, (trans.) Fatmanur Altun and Rifat Ahmedoğlu, Yöneliş, İstanbul 2003, p. 42, 143, 188.

nation in the republic, there are not enough of them [to justify such a political aspiration].”⁷

Results of the war became very painful for Bosnia-Herzegovina and especially for Bosniak. According to Vladimir Zerjavich, 215,000 persons died in the Bosnian War between April 1992 and December 1995 and that among the dead were about 160,000 Bosniaks, 30,000 Croats, and 25,000 Serbs.⁸ The number of injured people is more than 200,000. Most of the casualties and injured are civilians and children. There were more than 10,000 casualties involving about two thousand children in Sarajevo alone.⁹ In addition to these casualties, nearly 50,000 women were raped, and 1,200,000 Bosnian people immigrated to many countries during the war. This has been the biggest refugee crisis in Europe after the Second World War.¹⁰

The adverse social impact of the war on economy and society was equally deep. The economic life and infrastructure in Bosnia-Herzegovina was paralyzed, 417,000 houses were destroyed and the number of unemployed people increased to 700,000.¹¹ According to the World Bank, about one-third of Bosnia’s health facilities, half of its schools and about two-thirds of its housing stocks were destroyed during the war. Much of the transportation infrastructure and telecommunications systems were destroyed, and in 1997, industrial production index stood at about 10 percentage of its pre-war levels.¹² The GDP decreased by two-thirds between 1991 and 1995, and industrial production was about 10 percentage of its pre-war level. Estimated material damage of the war is about \$50-70 billion and the destruction of productive capacity is about \$20 billion. Monthly wages were ranging from only five to twenty DM, and most of the population was dependent on international humanitarian aid during the war.¹³ Unemployment pegged at 50 percentage in the Federation of Bosnia and Herzegovina and at

---

⁷ Sabrina P. Ramet, *Thinking about Yugoslavia: Scholarly Debates about the Yugoslav Breakup and the Wars in Bosnia and Kosovo*, Cambridge University Press, Cambridge 2005, p. 15.

⁸ Sabrina P. Ramet, *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the War for Kosovo*, Westview Press, Boulder and Oxford 1999, p. 239.

⁹ Bumazovic, *op.cit.*, p. 35-36.

¹⁰ Becir Macic, “Civil Society in the Process of Reconciliation in Bosnia and Herzegovina”, in *3rd International Balkan Congress: Role of CSOs and Think Tank Institutions in Regional Cooperation in the Balkans*, (ed.) Caner Sancaktar, TASAM Publication, Istanbul 2010, p. 421.

¹¹ Osman Karatay, *Ba’de Harabi’l Bosna*, İz Yayıncılık, Istanbul 1997, p. 87.

¹² Ramet, *Balkan Babel*, p. 280.

¹³ Bumazovic, *op.cit.*, p. 36.

90 percentage in RS in 1996.¹⁴ The Bosnian peoples still suffer from many severe economic problems. For example, unemployment rate is 20.5 percentage and 17.2 percentage of the Bosnian population lives below the poverty line.¹⁵

As Simon Jenkins, a London Times columnist, noted Bosnia-Herzegovina has become a “*world capital of interventionism*” since the Bosnian War.¹⁶ The USA and Western European countries (especially Germany, the UK and France) were highly interested in the disintegration of Yugoslavia. The first important international meeting about the Bosnian War was held in London on 26-27 August 1992 with the initiative of the British government and participation of over 20 countries.¹⁷ In January 1993, the Vance-Owen Peace Plan was devised by Cyrus Vance and Lord David Owen who had been appointed by the UN and the EU as mediators. The plan recommended division of Bosnia-Herzegovina into ten cantons on the basis of ethnicity.¹⁸ Also Owen-Stoltenberg Peace Plan in July 1993 envisaged division into three parts on the basis of ethnicity.¹⁹

These peace plans were not welcomed by the PDA since the disintegration of Bosnia-Herzegovina on the basis of ethnicity meant destruction of Bosniak identity and nation. In other words, the PDA regarded territorial unity of Bosnia-Herzegovina as the basic provision for protection of Bosniak nation and identity. These plans encouraged ethnic cleansing and fighting because they envisaged separation of the Bosnian territory on the basis of ethnic majority. Therefore, Serbian and Croatian militarist nationalisms accelerated and intensified their own ethnic cleansing policies in order to boast the number of the regions where they were majority.²⁰

After these futile plans, the US and German pressures resulted in cease-fire between Croat and Bosniak forces on 23 February 1994 and the

---

¹⁴ Lenard J. Cohen, “Whose Bosnia?: The Politics of Nation Building”, *Current History*, Vol. 97, No. 617, March 1998, p. 111.

¹⁵ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bk.html>, (05.02.2018).

¹⁶ David Chandler, “Bosnia: The Democracy Paradox”, *Current History*, Vol. 100, No. 644, March 2001, p. 116.

¹⁷ See Dzermal Najetovic, *Britanska Politika u Bosni i Hercegovini (1992-1995)*, DES, Sarajevo 2008, p. 100-106.

¹⁸ See Kasim I. Begic, *Bosna I Hercegovina Od Vanceove Misije Do Daytonskog Sporazum (1991-1996)*, Bosanska Knjiga, Sarajevo 1997, p. 109-118; Najetovic, p. 107-112.

¹⁹ See Begic, *op.cit.*, p. 157-163; Najetovic, *op.cit.*, p. 124-129.

²⁰ Malcolm, *op.cit.*, p. 383-384.

POLITICAL AND ECONOMIC RECONSTRUCTION IN BOSNIA-HERZEGOVINA

Washington Agreement on 18 March. This was an accord on the creation of a Bosniak-Croat Federation, with a further Preliminary Confederation Agreement for a confederation between Bosniak-Croat Federation and Croatia.²¹ Izetbegovich became the first president of Bosniak-Croat Federation, Croat Kresimir Zubak and Bosniak Eyup Ganic were elected prime minister and vice-prime minister respectively.²² The cease-fire and the agreement were products of the US and German governments which forced Croat and Bosniak sides to establish an alliance against Serbia under Milosevich. Thereby, the USA and Germany played a role in bringing the war to an end by creating a strong Bosniak-Croat alliance against Serbs.

In July 1994, the Contact Group involving the USA, Germany, the UK, France and Russia announced a plan aiming to divide Bosnia-Herzegovina into two mini-ethnic states, a Croat-Bosniak Federation and a Serb region on the basis of 51% to 49% territorial split. The Bosniak and Croat sides under the Contact Group's pressure accepted this most recent plan. However, although Milosevich accepted and put pressure on the Bosnian Serbs to settle on the terms of the plan, Karadzic rejected a 51-49 percentage territorial split and demanded access to the Adriatic Sea and a Serb corridor joining Serbia with the Srpska Krajina.²³

Finally in late August of 1995, after overrunning of safe areas of Srebrenica and Zepa by Serb forces in July 1995 and mortar attack on Sarajevo, NATO under leadership of the US army initiated a three-week campaign of airstrikes against the Serb forces. The airstrikes resulted in the cease-fire and eventually led to the "General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina" so-called the "Dayton Agreement". The Agreement including 11 Articles and 12 Annexes signed by Izetbegovich, Tudjman and Milosevich in Paris on 14 December, and witnessed by the EU, the USA, the UK, Germany, France and Russia.²⁴ In this way, the painful fighting period ended and the painful reconstruction period started for Bosnia-Herzegovina.

---

²¹ See Begic, *op.cit.*, p. 165-197, 181-187; Najetovic, *op.cit.*, p. 138-141.

²² Aydın Babuna, *Bir Ulusun Doğuşu: Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, p. 207.

²³ Begic, *op.cit.*, p. 199-210; Najetovic, *op.cit.*, p. 145-149.

²⁴ *The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina*, http://www.ohr.int/?page_id=1252, (21.01.2018).

2. Reconstruction in Political and Economic Spheres

Intervention of the Western states (especially the USA, Germany, the UK, France) and the Dayton Agreement reconstructed Bosnia-Herzegovina (BH) as a very complex and fragmented federation in political sphere and as a periphery capitalist country in the economic sphere. BH, according to the Dayton Agreement, is composed of two entities: The Federation of Bosnia and Herzegovina (FBH), so-called the Bosniak-Croat Federation and the Serbian Republic (Republika Srpska - RS). Also there is Brcko District as a self-governing administrative unit under “international supervision”. Each entity has its own constitution, assembly, presidency, government and judiciary. Different from the RS, the FBH also includes ten cantons of which five are Bosniak, three are Croat and two are ethnically heterogeneous cantons. Each canton has its own constitution, assembly, government and judiciary. Cantons can enter into agreements with states and international organizations, with the approval of the FBH Assembly and the BH Parliamentary Assembly. Also both the FBH and the RS have authority and right to sign agreements with other states and international organizations. Agreements signed by the president of the FBH or of the RS enter into force only for the FBH or the RS if they are ratified by the BH Parliamentary Assembly.²⁵

According to the BH Constitution which has been formulated within Annex 4 of the Dayton Agreement, the central state apparatus consists of four joint institutions: A three-person presidency, bicameral parliamentary assembly, council of ministers and judiciary. The BH Presidency is composed of one Bosniak and one Croat members elected directly from the FBH and one Serb member elected directly from the RS. Chairmanship of Presidency which adopts the Presidency Decisions with consensus rotates every eight months.²⁶ The BH Parliamentary Assembly is bicameral legislative power composed of the House of Representatives and the House of Peoples. The House of Representatives involves 42 representatives of whom 28 are elected

---

²⁵ See *Constitution of the Federation of Bosnia and Herzegovina*, <http://www.ohr.int/ohr-dept/legal/laws-of-bih/pdf/001%20-%20Constitutions/FBH/FBH%20CONSTITUTION%20FBH%201-94%20and%2013-97.pdf>, (02.11.2017) and *Constitution of the Republika Srpska*, <http://www.ohr.int/ohr-dept/legal/oth-legist/doc/rs-constitution.doc>, (02.11.2017).

²⁶ *Constitution of Bosnia and Herzegovina*, Article V, 1-3, 5, <http://www.ohr.int/ohr-dept/legal/laws-of-bih/pdf/001%20-%20Constitutions/BH/BH%20CONSTITUTION%20.pdf>, (02.11.2017).

POLITICAL AND ECONOMIC RECONSTRUCTION IN BOSNIA-HERZEGOVINA

from the FBH and 14 from the RS by popular vote on the basis of proportional representation. The House of Peoples involves 15 delegates of whom 5 Bosniaks and 5 Croats are elected by the FBH House of Peoples and 5 Serbs are elected by the RS National Assembly. All legislation requires the approval by majority vote, which must include one-third of the votes of members from the territory of each entity.²⁷ Chairman of the BH Council of Ministers is nominated by the BH Presidency and endorsed by the BH House of Representatives, and then ministers are nominated by chairman and approved by the BH House of Representatives. No more than two-thirds of all ministers can be appointed from the territory of the FBH.²⁸

BH judiciary involves Constitutional Court, State Court and War Crime Chamber. The Constitutional Court has jurisdiction to decide about dispute that arises between the two entities, between BH and the entities, and between institutions of BH. It is composed of nine judges of whom three are appointed by the president of the European Court of Human Rights (ECHR), four by the FBH House of Representatives and remaining two by the RS National Assembly. Each nation of BH is represented by two judges in the Court. Three judges appointed by the president of the ECHR shall not be citizens of BH, Serbia, Croatia or Montenegro.²⁹ The same procedure was formulated for seven judges of the Constitutional Court of the FBH: Two judges are Bosniak, two are Croat and three are appointed from foreign countries other than Serbia, Croatia and Montenegro.³⁰

The Bosnian central state institutions, explained above shortly, are responsible mainly for foreign policy, foreign trade, customs, monetary policies, finances of the institutions, international financial obligations, state budget, immigration, refugee, asylum policy and regulation, international and internal law enforcement, international transport and communications, regulation of inter-entity transportation and air traffic, inter-entity infrastructure such as communications and energy.³¹ However, the central state does not have independent sources of revenue and so greatly relies upon transfers from the FBH and the RS because the two entities, which have authority for tax and customs administration, retains all customs and tax

---

²⁷ Ibid., Article IV, 1-4.

²⁸ Ibid., Article V, 4.

²⁹ Ibid., Article VI, 1-4.

³⁰ Bumazovic, *op.cit.*, p. 49.

³¹ *Constitution of Bosnia and Herzegovina*, Article III, 1.

revenue collected on their territory.³² Thus, according to the BH Constitution, the FBH shall provide two-thirds and the RS one-third of the revenue required by the budget of BH.³³

When we look at the economic sphere, we see that the capitalist economic system is based on private property, private sector, free market economy, capital and labour relations have been constructed in Bosnia-Herzegovina under the control of the USA and Western European states (especially Germany, the UK and France). First of all, after great destruction because of the war, the Office of the High Representative (OHR) has coordinated efforts for repair and rebuilding of Bosnia's infrastructure such as roads, railways, bridges, airports, telephone networks and utilities since 1996. Physical repair and rebuilding of the country was financed under \$5.1 billion of international assistance between 1996 and 1999.³⁴ However, the EU Customs and Fiscal Assistance Office's report in 1998 showed widespread corruption and abuses in BH. Some reports claimed that one billion dollars of international assistance has been misappropriated during five years after the Dayton Agreement.³⁵

The World Bank, the IMF, the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), the European Commission, the UN Development Program (UNDP), the US Agency for International Development (USAID) and the International Management Group (IMG) have become the key players in Bosnia's economic reconstruction and transition to capitalism since the end of the war. These international economic actors prepared and launched the "Priority Reconstruction and Recovery Program" in order to reconstruct Bosnian economy according to principles of market economy. In order to finance this program, five donor pledging conferences were organized jointly by the World Bank and the European Commission between December 1995 and May 1999. In total, these conferences provided about \$5.25 billion for reconstruction and recovery of the Bosnian economy and infrastructure. The Western great capitalist powers reached an agreement about the Bosnian post-war economy: Rebuilding infrastructure damaged greatly during the war and completing the "transition from socialism to capitalism".³⁶

---

³² Elizabeth M. Cousens and Charles K. Cater, *Towards Peace in Bosnia: Implementing the Dayton Accords*, Lynne Rienner Publishers, Boulder and London 2001, p. 88.

³³ *Constitution of Bosnia and Herzegovina*, Article VIII, 3.

³⁴ http://www.ohr.int/ohr-info/gen-info/default.asp?content_id=38612 (09.04.2001).

³⁵ Cousens and Cater, *op.cit.*, p. 95.

³⁶ *Ibid.*, 88-90.

POLITICAL AND ECONOMIC RECONSTRUCTION IN BOSNIA-HERZEGOVINA

BH's external debt had increased to \$3.4 billion by 1995 from \$1.9 billion in 1991. In 1995, BH became full member of the IMF and used a loan to clear arrears of \$50 million. One year later, BH reached an agreement with the World Bank in which Bosnia's debt of \$625 million was rescheduled over 30 year period. Also BH came to terms with the Paris Club of creditors in October 1998 to reduce its debt by 67% to \$528 million in total. In December, BH compromised with the London Club of commercial creditors to reduce its debt by 86% to a total of \$394 million. In return for these agreements on debt servicing, Bosnian government accepted neoliberal policies designed by the IMF and the World Bank: Privatization, tight monetary and fiscal policy, liberalization of external trade, reduction in importation duty and quota, curtailing expenditures including social services.³⁷

The OHR's economic role in BH has been very vital and effective since 1996 because its major economic task is to assist the various international actors such as the IMF, the World Bank, the EBRD, the IMG and the European Commission for implementing neoliberal reforms in BH and completing Bosnia's transition process to capitalism. In order to achieve this vital task, "*the OHR established and led an Economic Task Force to discuss and plan courses of action, and to coordinate the political and operational aspects of economic reconstruction as well as policy recommendations that were being made to the State (BH) and both entity authorities.*"³⁸ Also, Sectoral Task Forces were established together with the World Bank and the EU for rebuilding Bosnia's infrastructure in various areas such as road and rail links, housing, education and health, water, electric power, gas and telecommunication. The OHR prepared Quick Start Package including major legislation about foreign trade and investment, the Central Bank, customs tariffs and privatization. The BH Parliamentary Assembly adopted this package which provided the legislative framework to enable Bosnia's transition to capitalism.³⁹

The BH Constitution created by the Dayton Agreement has declared that "private property", which is basic prerequisite for mode of capitalist production relations, and "market economy", which is framework of capitalist

---

³⁷ Ibid., 93-94.

³⁸ Ian Oliver, *War & Peace in the Balkans: Diplomacy of Conflict in the Former Yugoslavia*, I.B. Tauris, London and New York 2005, p. 152.

³⁹ Ibid., 153.

production relations, will be protected and promoted.⁴⁰ In accordance with this economic preamble, an exclusive privatization, which is one of neoliberal economic policies formulated and spread over world-wide by the Western states (especially the USA and the UK) since 1980s, was launched in BH in 1998 especially under monitor and directives of the IMF, the World Bank, the EBRD and the OHR. All of these foreign actors and major donor states have seen the privatization of Bosnian economy as a priority for the new state founded after the collapse of the Socialist Yugoslavia. Thus, the two entities of BH have passed legislation and established agencies in order to regulate privatization, capital markets, banking and corporate conduct. The BH Parliamentary Assembly adopted the law on privatization only after the OHR imposed it by a decree in July 1998.⁴¹

At the beginning, privatization process was slow because political division between ethnically-based political parties made agreement on economic policy very difficult.⁴² However, under demands and pressures of the Western states and the IMF, privatization of the Bosnian enterprises, banks and estates has been accelerated since the beginning of the 21st century. As a result, 68.31% of enterprises have been privatized until 2009.⁴³ The most advantageous groups of privatization process have been bureaucratic-technocratic ruling elite and black marketers who had made great illegal money during the war.⁴⁴ Privatization process produced a petty Bosnian capitalist class which is dependent greatly on the Western states and giant international companies.

In order to foster free market economy, private property and private sector and to accelerate integration of the Bosnian economy into the capitalist world-economy system, BH became full member of the IMF, the World Bank, the EBRD, Central European Free Trade Agreement, and observer member

---

⁴⁰ *Constitution of Bosnia and Herzegovina*, Preamble.

⁴¹ Cousens and Cater, *op.cit.*, p. 95.

⁴² Tülay Sobutay and Cem Akgün, *Bosna-Hersek Ülke Etüdü*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 1998, p. 77-79.

⁴³ Tanja Boskovska and Petra Klanjsek, "The Former Yugoslav Countries' Model: The Case of Bosnia, Croatia, Macedonia, Monte Negro, Serbia and Slovenia", in *How Are Different Capitalist Systems Coping With The Current Crisis?*, (ed.) Janez Prasnikar, Casnik Finance, Ljubljana 2009, p. 197.

⁴⁴ Francine Friedman, *Bosnia and Herzegovina: A Polity on the Brink*, Routledge, London 2004, p. 99.

POLITICAL AND ECONOMIC RECONSTRUCTION IN BOSNIA-HERZEGOVINA

of the World Trade Organization⁴⁵ In addition, preferential export regimes with the USA, the EU, Norway, Canada, Japan and Australia were formed.⁴⁶

This transition process to capitalism and integration into the capitalist world-economy system unavoidably opened the Bosnian market to the giant international companies of the Western capitalist countries. Numerous foreign investment-supporting tools were created by the laws on foreign investments passed in 1998, 2001 and 2003. These laws have given important rights and supports to foreign investors such as in 5-year tax deduction relief with 20% or more share of company assets, as well as 100% tax relief for re-invested profits. Thanks to these rights and supports, foreign investments in the Bosnian market amounted to €4,008 million in December 2007. Within total foreign investments in BH, Austria had the largest share with €929 million in 2005, €1,190 million in 2006 and €1,294 million in 2007.⁴⁷

Furthermore, rapid economic liberalization demanded especially by the IMF, the World Bank and the EU reduced import duty and quota. This policy increased dramatically import from the Western countries and thus caused a sharp decrease in domestic industrial production of the Bosnian economy. Industrialization process in Bosnia-Herzegovina began after the socialist revolution, and the Bosnian economy with mining, food, timber and military-related production was heavily industrialized before the collapse of YSFC and the bloody destructive war. However, industrial production reached only 30% of its pre-war volume level. This sharp decrease in industrial production was not only a result of the war, but also a result of great increase in import related to the reconstruction efforts and reduced tariffs demanded by the IMF and the Western governments.⁴⁸

---

⁴⁵ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bk.html>, (05.02.2018).

⁴⁶ Nada Jankovic, "Reconstruction of Bosnia and Herzegovina and the Balkans", in *International Balkan Congress: Interaction among the Balkan Nations*, (ed.) Caner Sancaktar, TASAM Publication, Istanbul 2009, p. 237.

⁴⁷ See Dzevad Zecic and Nino Serdarevic, "Bosnia and Herzegovina as Focal Point in Linking Asian and European Capital Markets: Socioeconomic Analysis and Recommendations", in *2nd International Balkan Congress: Socioeconomic Cooperation and Development in the Balkans*, (ed.) Caner Sancaktar, TASAM Publication, Istanbul 2010, p. 48-57.

⁴⁸ Cousins and Cater, *op.cit.*, p. 91.

3. International Protectoral Rule in Bosnia and Herzegovina

After the war and great destruction, an international protectoral rule was constructed in Bosnia-Herzegovina under the domination of the Western states, especially the hegemonic leadership of the USA. This protectoral rule is a product of the Western states' intervention and the Dayton Agreement which was formulated by the USA.

The Dayton Agreement confirmed central role of NATO in the reconstruction of Bosnia-Herzegovina. Under the Dayton Agreement, NATO committed itself to deploy the Implementation Force (IFOR) with the aim of securing and implementing the Agreement. Annex 1A of the Agreement assigned responsibility for security to the IFOR.⁴⁹ It replaced the UNPROFOR on 20 December 1995, had a maximum strength of 60,000 troops from 35 countries involving 16 NATO members, plus Russia, Central and Eastern European countries, and others. On 20 December 1996, the IFOR was reorganized as the Stabilization Force (SFOR) and its size was reduced to 32,000 troops and then 12,000. Its main task was defined as to stabilize the peace.⁵⁰ Since its formation, the SFOR has been the military force of the international protectoral rule and controlled significantly the political and social life in BH. For example, in October 1997, the SFOR seized control of four Serbian television transmitters after the Serbian Radio-TV criticized NATO by comparing it with the Nazi Army that had occupied Yugoslavia during the Second World War.⁵¹

On 2 December 2004, the European Union Force (EUFOR) took over the military mission from the SFOR under name of the Operation EUFOR ALTHEA, as a part of the EU Common Security and Defence Policy. It was declared that the goal of the EUFOR is to maintain a secure environment for implementation of the Dayton Agreement and support capacity-building and training of the BH Army. The EUFOR troops level had been decreased from 6.200 in 2004 to 1.600 in 2007 and 600 in 2012. Currently the EUFOR in Bosnia-Herzegovina also can be reinforced by troops from the NATO Mission in Kosovo (KFOR) and additional Over the Horizon Forces involving four battalions from Austria, France, Germany and Italy.⁵²

---

⁴⁹ See *The General Framework Agreement: Annex 1A*, http://www.ohr.int/?page_id=63245, (25.08.2017).

⁵⁰ <http://www.nato.int/sfor/docu/d981116a.htm>, (11.04.2017).

⁵¹ Cohen, *op.cit.*, p. 109.

⁵² <http://www.euforbih.org/eufor/index.php/about-eufor/background>, (10.12.2017).

POLITICAL AND ECONOMIC RECONSTRUCTION IN BOSNIA-HERZEGOVINA

In addition to the EUFOR, there is also the EU Police Mission (EUPM) launched on 1 January 2003.⁵³ Also the UN International Police Task Force (UNIPTF) began to operate in BH after the Dayton Agreement. The UNIPTF has been responsible for ensuring rule of law and also training, reforming and monitoring the Bosnian police forces since 1996.⁵⁴ That is to say, the Bosnian police force is operating under the control of the EUPM and the UNIPTF, but not the control of elected Bosnian government.

NATO Headquarters Sarajevo constitutes NATO's current military presence in BH.⁵⁵ Shortly after the Dayton, the US government started the Train and Equip Program for Bosniak and Croat armies. Within framework of this program, the Bosniak-Croat Army has been supplied by the USA with armaments involving main battle tanks, self-propelled artillery and armoured personnel carriers since 1996.⁵⁶ The Train & Equip Program did not only alter the balance of forces in favour of the Bosniak-Croat Army against the Serb Army, but also reinforced the US military presence and political hegemony in the region. Notably since 1996, the USA has created a strong military and political hegemony over the Bosniak-Croat side by implementing the Train & Equip Program and deploying NATO-led IFOR/SFOR.

The UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), that began to operate in Bosnia-Herzegovina in 1991, is the lead agency with regard to the implementation of the Dayton Agreement's Annex 7 (Agreement on Refugees and Displaced Persons),⁵⁷ and so, works to facilitate the return of refugees and internally displaced persons. The Delegation of European Union to BH has played a key role in implementation and coordination of external assistance to BH under the mandate of the Dayton Agreement since 10 July 1996.⁵⁸ OSCE launched its operations in BH on 18 December 1995. Annex 1B and Annex 3 of the Dayton Agreement assigned responsibility for regional

---

⁵³ See http://eeas.europa.eu/archives/csdp/missions-and-operations/eupm-bih/index_en.htm, (10.12.2017).

⁵⁴ Oliver, *op.cit.*, p. 154.

⁵⁵ http://www.ohr.int/?page_id=1236, (12.04.2017).

⁵⁶ Oliver, *op.cit.*, p. 151-152.

⁵⁷ *The General Framework Agreement: Annex 7*, http://www.ohr.int/?page_id=63261, (12.04.2017).

⁵⁸ See <http://www.eubih.eu/eu-delegation-eu-special-representative-in-bih>, (02.07.2017).

stabilization, elections, governmental and human rights institutions to the OSCE.⁵⁹

Other important foreign players of the international protectoral rule in BH are the UN Centre for Human Rights (UNCHR), the UN Special Reporter, the UN Expert on Missing Persons (UNEMP), the UN Mission in Bosnia and Herzegovina (UNMBiH) including the UN Civil Affairs and UNIPTF, the Council of Europe, the Office of Ombudsperson, the European Community Monitoring Mission (ECMM), and the International Committee of the Red Cross (ICRC). These actors' major tasks are monitoring, protecting and improving human rights, minority rights, political and individual freedoms, the rule of law, political stability, social peace, democracy and solving inter-entity and inter-nation problems in BH. To achieve these major tasks, the OHR is responsible for coordinating and assisting their efforts. For this purpose in 1996, the OHR established two organ in which these international actors meet and discuss: the Human Rights Coordination Centre under chairmanship of American Peggy Hicks and the Human Rights Task Force headed by the High Representative.⁶⁰

The Peace Implementation Council (PIC), which was established by the London Conference on 8-9 December 1995 and comprises 55 countries and agencies, comes together at ministerial level in order to review progress and define goals of implementation of the Dayton Agreement. Its executive body is the Steering Board working under chairmanship of the High Representative in BH. Members of the PIC Steering Board which nominates the High Representative are the USA, Germany, the UK, France, Italy, Russia, Canada, Japan, Presidency of EU, the European Commission and Organization of the Islamic Conference (OIC) which is represented by Turkey. The Steering Board provides the High Representative with political guidance and the High Representative, under this guidance, chairs weekly meetings of the ambassadors of the PIC Steering Board members in Sarajevo.⁶¹ The Board in April 2000 indicated the OHR's role in economy by stating that the High Representative "*should use his full powers to remove*

---

⁵⁹ See *The General Framework Agreement: Annex 1B*, http://www.ohr.int/?page_id=63249, (26.08.2017); *The General Framework Agreement: Annex 3*, http://www.ohr.int/?page_id=63253, (26.08.2017).

⁶⁰ Oliver, *op.cit.*, p. 154.

⁶¹ http://www.ohr.int/?page_id=1220, (10.12.2017).

POLITICAL AND ECONOMIC RECONSTRUCTION IN BOSNIA-HERZEGOVINA

obstacles that choke economic growth and deprive the citizens of jobs and a fruitful economic life.”⁶²

The OHR has been the most important apparatus of international protectoral rule in BH since its foundation in December 1995. It works under the leadership of the High Representative of the International Community in BH. The High Representative is nominated by the PIC Steering Board and endorsed by the UN Security Council. High Representative’s major duties and authorities are monitoring implementation of the Dayton Agreement, coordinating activities of civilian organizations and agencies in BH, participating in meetings of donor organizations, reporting periodically on progress to the UN, the EU, the USA, Russia and other interested governments and organizations, providing guidance to the UN International Police Task Force in BH.⁶³

The OHR is also focusing on issues such as refugee return, judicial, educational and media reform, protection of human rights, establishment of the state institutions, integration of BH into Europe and reconstruction of economy. In 2000, the PIC Steering Board agreed that the OHR should create a judicial commission to supervise reforms in the RS, the FBH and the cantons.⁶⁴ Its budget is about €5,3 million. Contributions to the OHR budget break down as the EU 54,3%, the USA 22%, Japan 10%, Russia 1,2%, Canada 3%, the OIC 2,5% and others nearly 7%.⁶⁵

Among the most important milestones in the process of implementation of the Dayton Agreement and construction of international protectoral rule in BH was the PIC Conference convened in Bonn in December 1997. *“Elaborating on Annex 10 of the Dayton Peace Agreement, the PIC requested the High Representative to remove from office public officials who violate legal commitments and the Dayton Peace Agreement, and to impose laws as he sees fit if Bosnia and Herzegovina’s legislative bodies fail to do so.”⁶⁶* The Bonn Conference also gave authority to the High Representative to take action against any public actor who is not abiding by

---

⁶² Cousens and Cater, *op.cit.*, p. 132.

⁶³ *The General Framework Agreement: Annex 10*, Article II, http://www.ohr.int/?page_id=63269, (09.04.2017).

⁶⁴ Cousens and Cater, *op.cit.*, p. 132.

⁶⁵ http://www.ohr.int/?page_id=1139, (15.02.2018).

⁶⁶ http://www.ohr.int/ohr-info/gen-info/default.asp?content_id=38612, (10.12.2012).

the Dayton Agreement and measures for ensuring implementation of the agreement.⁶⁷

The High Representatives⁶⁸ since December 1995 have acted just like “colonial governors” who take decisions and implement policies without taking into account the Bosnian society’s demands and who are accountable to his colonialist state but unaccountable to the Bosnian society. That is to say, all of the High Representatives have been accountable to the Western states but unaccountable to the Bosnian people for their own performance. In BH, policies are devised and conducted by the OHR in close cooperation with the USA and the EU, but not by Bosnian parties, politicians, elected representatives, assemblies, non-governmental organizations and intellectuals. Rather than deriving policy from local concerns and needs, the legislative process has been driven by the technical and administrative experts in Brussels and Washington. Policies have then been imposed through the international the OHR. Thus, since the Dayton Agreement, not one piece of substantial legislation has been devised, written and enacted by the Bosnian politicians and parties themselves. The process of state-building and democracy-promotion in BH has been carried out not by Bosnian representatives accountable to Bosnian citizens, but by externally-appointed bureaucrats, technocrats and diplomats who are accountable especially to the USA and the EU. At the same time, the local actors are denied the political autonomy to reach their own compromise solutions and assume accountability themselves.

That is to say, in the contemporary Bosnia-Herzegovina, policies are devised and conducted by the OHR in close cooperation with the USA and the EU, but not by political parties, politicians, elected representatives, assemblies, non-governmental organizations and intellectuals of Bosnia-Herzegovina, as David Chandler explains as follows:

---

⁶⁷ Cousens and Cater, *op.cit.*, p. 131.

⁶⁸ The High Representatives in Bosnia-Herzegovina since December 1995 have been respectively Carl Bildt (December 1995 - June 1997, from Sweden), Carlos Westendorp (June 1997 - July 1999, from Spain), Wolfgang Petritsch (August 1999 - May 2002, from Austria), Paddy Ashdown (May 2002 - January 2006, from United Kingdom), Christian Schwarz-Schilling (January 2006 - July 2007, from Germany), Miroslav Lajcak (July 2007 - March 2009, from Slovakia) and currently Valentin Inzko (since March 2009, from Austria). http://www.ohr.int/?page_id=1153, (08.02.2018).

POLITICAL AND ECONOMIC RECONSTRUCTION IN BOSNIA-HERZEGOVINA

“In the course of ‘exporting democracy’, rather than deriving policy from local concerns and needs, the legislative process has been driven by technical and administrative ‘experts’ in Brussels and Washington. Policies have then been imposed through the international Office of the High Representative in Bosnia... Locally accountable political leaders then must accede to these demands, under the threat of being dismissed on the grounds of ‘obstruction’. There has been a trend towards granting external administrative powers greater and greater remits of authority. This process is reflected in Bosnian example where close international oversight was intended to last for one year only until the first state elections in September 1996. However, ten years on from Dayton, not one piece of substantial legislation has been devised, written and enacted by Bosnian politicians and civil servants... There would appear to be a clear international consensus that, for state-building and democracy-promotion to be a success, rule by externally-appointed bureaucrats is preferential to rule by Bosnian representatives accountable to Bosnian citizens... At the same time, local actors are denied the political autonomy to reach their own compromise solutions and assume accountability themselves... Bosnian and Kosovan political representatives who have been elected are accountable to international overseers rather than to their voters, reducing political institutions to irrelevant talking shops. In this context, elections are not a judgement on government policies; in fact, the inverse relationship is in play.”⁶⁹

The international protectoral rule is very apparent especially in the RS. The seat of the Serbian government was forced by the OHR to move from Pale to Banja Luka. The IMF and the OHR economic packages prevented the RS from raising independent revenues from Western states and institutions. In July 1997, the OHR dissolved the RS National Assembly and overruled the Constitutional Court to force new elections. The OHR then organized the election of a governing coalition that excluded the SDP. Furthermore, in March 1999, the High Representative dismissed the newly elected president of the RS, Nikola Poplasen, and prevented the vice-president, Mirko Sarovic, from assuming his duties. In November 1999, the High Representative dismissed nine mayors along with other local officials from the PDA, the SDP and the CDU. The High Representative has power to suspend local assemblies

---

⁶⁹ David Chandler, “Balkan Statebuilding: Governance but not Government”, in *International Balkan Congress: Interaction among the Balkan Nations*, (ed.) Caner Sancaktar, TASAM Publication, Istanbul 2009, p. 169-171.

and replace them with executive boards run by international appointees. In 2000, Poplasen's Serbian Radical Party was banned by the OHR from competing in the local, entity and state elections. Also, the CDU's ten candidates were removed by High Representative Petritsch from their cantonal assemblies and so their seats were left vacant.⁷⁰ In March 2001, the High Representative dismissed Ante Jelavic, the president of the CDU, from the BH Presidency.⁷¹ 59 elected and appointed officials at entity and municipal level were dismissed by High Representative Paddy Ashdown in June 2004. In addition to these, in December 2004, Ashdown prevented Milorad Dodik from running for the post of the prime minister of the RS.⁷²

As explained above, three of the BH Constitutional Court's nine judges and three of the FBH Constitutional Court's seven judges are appointed by the president of the ECHR. These judges shall not be Bosnian, Serbian, Croatian or Montenegrin citizens. Furthermore, the Dayton Agreement established a Central Bank that was to be led for its first six years by a foreign governor appointed by the IMF. According to the Article VII of the Constitution formulated within Annex 4 of the Dayton Agreement, the Governor of the Central Bank shall not be a citizen of BH or any neighbouring state (Serbia, Croatia and Montenegro) and can cast tie-breaking votes on the Governing Board of the Bank.⁷³

In order to coordinate their activities, the foreign players of the international protectoral regime in BH come together within the Board of Principals established in 2002 and meets once a week in Sarajevo. Currently permanent members of the Board of Principals are the OHR, the EUFOR, the EUPM, NATO Headquarters Sarajevo, the OSCE, the UNHCR and the DEC. Also the World Bank, the IMF and the UNDP are regular participants at the Board of Principals.⁷⁴ It means that, the real decision makers in Bosnian polity and economy are not elected politicians and representatives of Bosnian peoples, but unfortunately these foreign members of the Board of Principals.

---

⁷⁰ See Chandler, "Bosnia: The Democracy Paradox", p. 114-119.

⁷¹ Matjaz Klemencic and Mitja Zagar, *The Former Yugoslavia's Diverse Peoples*, ABC-CLIO, Santa Barbara, Denver and Oxford 2004, p. 323.

⁷² David Chandler, "Building Trust in Public Institutions? Good Governance and Anti-corruption in Bosnia-Herzegovina", *Ethnopolitics*, Vol. 5, No. 1, March 2006, p. 86.

⁷³ *Constitution of Bosnia and Herzegovina*, Article VII, 2.

⁷⁴ *Board of Principals*, http://www.ohr.int/?page_id=1236, (12.02.2018).

Conclusion

The most dramatic and bloody result of disintegration process of Yugoslavia was the Bosnian War that did not only damage Bosniaks but also the Bosnian Croats and Serbs. It is a big mistake to consider the Bosnian War as a “clash of civilizations, cultures, religions or ethnicities” because it was a “clash of Serbian, Croat and Bosniak ruling elite” whose ideological basis was anti-communism and nationalism. The Serb ruling elite aimed to found Greater Serbia under the leadership of Milosevich, and also the Croat ruling elite aimed to create Greater Croatia under the leadership of Tudjman. In this way, both the Serbian and Croatian forces under command of Milosevich-Karadzic and Tudjman-Boban respectively attacked Bosnia-Herzegovina in order to realize the “greater aims” of nationalist anti-communist Serb and Croat ruling elite. On the other hand, the Bosniak ruling elite under the leadership of Izetbegovich and the PDA aimed to maintain unity of Bosnia-Herzegovina against the nationalist-militarist projects of “Greater Serbia” and “Greater Croatia”. Another important aim of the nationalist anti-communist Bosniak ruling elite led by the Izetbegovich government was to protect and develop “Muslim Bosniak identity” through founding an independent Bosnian Republic. These different aims of the three sides unavoidably resulted in war and great destruction in Bosnia-Herzegovina.

The war and bloody destruction created proper conditions and opportunity for the Western states’ intervention under the leadership of the USA and for reconstruction of Bosnia-Herzegovina under the control of the Western states (especially the USA, Germany, the UK, France) and international organizations. Intervention resulted in the Dayton Agreement which had been formulated by the US government and signed by the three fighting sides. The international intervention and the Dayton Agreement stopped the war, but in the meantime, reconstructed Bosnia-Herzegovina and created an “international protectoral rule” in the heart of Balkans.

After the war and great destruction, BH was reconstructed by the Western states’ intervention and the Dayton Agreement as a very “complex and fragmented federation” in political terms and as an extremely weak “periphery capitalist country” in economic terms. That is to say, BH has been integrated into the capitalist world economy as a periphery capitalist country. Extremely weak and miserable position of BH within capitalist-world economy system makes its economic and social development impossible. In addition, extremely complex and fragmented political-administrative

structure and authority division among the central government, the two Entities (the FBH, the RS) and ten cantons within the FBH makes fusion and cooperation among Bosniak, Serb and Croat nations within BH very difficult.

Although the intervention and the Dayton Agreement stopped the war and civilian casualties, it did not bring an end to instability in BH and did not contribute to the general reestablishment of confidence and cooperation among Bosniaks, Serbs and Croats. On the contrary, rearrangements based on the Dayton Agreement intensified and institutionalized the ethnic, regional, political and economic divisions among Bosniak, Croat and Serb nations of BH. Consequently, drastic tension and conflicts among the three constituent nations of Bosnia-Herzegovina unfortunately still continue. For example, the International Crisis Group has warned that in the FBH “*disputes among and between Bosniak and Croat leaders and a dysfunctional administrative system have paralysed decision-making, put the entity on the verge of bankruptcy and triggered social unrest.*”⁷⁵

The intervention and the Dayton Agreement also created an international protectoral rule without a real basis in the Bosnian society and little popular legitimacy. Twenty-three years after the intervention and the agreement, the Bosnian state and regime still lacks the support of the Bosnian society and social-political legitimacy because of its “protectoral character”. Foreign actors of the international protectoral rule in Bosnia-Herzegovina are the OHR, the EUFOR, the EUPM, the UNIPTF, NATO, the OSCE, the UNHCR, the DEC, the World Bank, the IMF, the IMG, the USAID, the EBRD, the UNDP, the Council of Europe, the Office of Ombudsperson, the UNCHR, the UN Special Reporter, the UNEMP, the UNMBiH, the ECMM and the ICRC. Most of them come together within the Board of Principals in order to coordinate international protectoral rule in Bosnia-Herzegovina under control and directives of the Western states, especially the USA, Germany, the UK and France.

International protectoral rule in BH does not stimulate Bosnian citizens to feel like ones, thus they still identify themselves according to their ethnic and religious origins. As a result; unfortunately the “international protectoral rule” established and implemented by the Western states and the

---

⁷⁵ *Europe Report, No 209: Federation of Bosnia And Herzegovina - a parallel crisis*, International Crisis Group, 28 September 2010, <http://www.crisisgroup.org/en/regions/europe/balkans/bosnia-herzegovina/209-federation-of-bosnia-and-herzegovina-a-parallel-crisis.aspx>, (08.07.2013).

Dayton Agreement restricts Bosniak, Serb and Croat peoples' capacity to discuss and take decisions about their vital issues, undermines "political power" and "self-management ability" of Bosnian citizens, and also hinders development of political negotiations among Bosniak, Serb and Croat peoples in Bosnia-Herzegovina.

BIBLIOGRAPHY

BABUNA, Aydın, *Bir Ulusun Doğuşu: Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

BEGIC, Kasim I., *Bosna I Hercegovina Od Vanceove Misije Do Daytonskog Sporazum (1991-1996)*, Bosanska Knjiga, Sarajevo 1997.

BORA, Tanıl, *Bosna-Hersek: Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası*, Birikim Yayınları, İstanbul 1994.

_____, *Yugoslavya: Milliyetçiliğin Provokasyonu*, Birikim Yayınları, İstanbul 1995.

BOSKOVSKA, Tanja and KLANJSEK, Petra, "The Former Yugoslav Countries' Model: The Case of Bosnia, Croatia, Macedonia, Monte Negro, Serbia and Slovenia", in *How Are Different Capitalist Systems Coping With The Current Crisis?*, (ed.) Janez Prasnikar, Casnik Finance, Ljubljana 2009, pp. 195-127.

BUMAZOVIC, Tufik, "Bosnia and Herzegovina: Economic Factors and Obstacles of Political Stability", *Eurasia Studies*, No. 14, Summer-Autumn 1998, pp. 20-51.

CEKIC, Smail, *The Aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina*, KULT/B, Sarajevo 2005.

CHANDLER, David, "Balkan Statebuilding: Governance but not Government", in *International Balkan Congress: Interaction among the Balkan Nations*, (ed.) Caner Sancaktar, TASAM Publication, İstanbul 2009, pp. 155-179.

CANER SANCAKTAR

_____, “Bosnia: The Democracy Paradox”, *Current History*, Vol. 100, No. 644, March 2001, pp. 114-119.

_____, “Building Trust in Public Institutions? Good Governance and Anti-corruption in Bosnia-Herzegovina”, *Ethnopolitics*, Vol. 5, No. 1, March 2006, pp. 85-99.

COHEN, Lenard J., “Whose Bosnia?: The Politics of Nation Building”, *Current History*, Vol. 97, No. 617, March 1998, pp. 103-112.

COUSENS, Elizabeth M. and CATER, Charles, *Towards Peace in Bosnia: Implementing the Dayton Accords*, Lynne Rienner Publishers, Boulder and London 2001.

FRIEDMAN, Francine, *Bosnia and Herzegovina: A Polity on the Brink*, Routledge, London 2004.

IZZETBEGOVIC, Aliya, *Bosna Mucizesi*, (trans.) Fatmanur Altun and Rifat Ahmedoğlu, Yöneliş, Istanbul 2003.

JANKOVIC, Nada, “Reconstruction of Bosnia and Herzegovina and the Balkans”, in *International Balkan Congress: Interaction among the Balkan Nations*, (ed.) Caner Sancaktar, TASAM Publication, Istanbul 2009, pp. 235-239.

KARATAY, Osman, *Ba'de Harabi'l Bosna*, İz Yayıncılık, Istanbul 1997.

KLEMENCIC, Matjaz and ZAGAR, Mitja, *The Former Yugoslavia's Diverse Peoples*, ABC-CLIO, Santa Barbara, Denver and Oxford 2004.

MACIC, Becir, “Civil Society in the Process of Reconciliation in Bosnia and Herzegovina”, in *3rd International Balkan Congress: Role of CSOs and Think Tank Institutions in Regional Cooperation in the Balkans*, (ed.) Caner Sancaktar, TASAM Publication, Istanbul 2010, pp. 421-430.

MALCOLM, Noel, *Bosna*, (trans.) Aşkim Karadağlı, Om Yayınevi, Istanbul 1999.

POLITICAL AND ECONOMIC RECONSTRUCTION IN BOSNIA-HERZEGOVINA

NAJETOVIC, Dzermal, *Britanska Politika u Bosni i Hercegovini (1992-1995)*, DES, Sarajevo 2008.

OLIVER, Ian, *War & Peace in the Balkans: Diplomacy of Conflict in the Former Yugoslavia*, I. B. Tauris, London and New York 2005.

RAMET, Sabrina P., *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the War for Kosovo*, Westview Press, Boulder and Oxford 1999.

_____, *Thinking about Yugoslavia: Scholarly Debates about the Yugoslav Breakup and the Wars in Bosnia and Kosovo*, Cambridge University Press, Cambridge 2005.

SOBUTAY, Tülay and AKGÜN, Cem, *Bosna-Hersek Ülke Etüdü*, Istanbul Ticaret Odası Yayınları, Istanbul 1998.

WOODWARD, Susan L., “The West and International Organizations”, in *Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth*, (ed.) David A. Dyaker and Ivan Vejvoda, Longman, London and New York 1996, pp. 155-176.

ZECIC, Dzevad and SERDAREVIC, Nino, “Bosnia and Herzegovina as Focal Point in Linking Asian and European Capital Markets: Socioeconomic Analysis and Recommendations”, in *2nd International Balkan Congress: Socioeconomic Cooperation and Development in the Balkans*, (ed.) Caner Sancaktar, TASAM Publication, Istanbul 2010, pp. 47-59.

Internet Sources

Constitution of Bosnia and Herzegovina, <http://www.ohr.int/ohr-dept/legal/laws-of-bih/pdf/001%20-%20Constitutions/BH/BH%20CONSTITUTION%20.pdf>, (02.11.2017).

Constitution of the Federation of Bosnia and Herzegovina, <http://www.ohr.int/ohr-dept/legal/laws-of-bih/pdf/001%20-%20Constitutions/FBH/FBH%20CONSTITUTION%20FBH%201-94%20and%202013-97.pdf>, (02.11.2017).

CANER SANCAKTAR

Constitution of the Republika Srpska, <http://www.ohr.int/ohr-dept/legal/oth-legist/doc/rs-constitution.doc>, (02.11.2017).

Europe Report, No 209: Federation of Bosnia And Herzegovina - a parallel crisis, International Crisis Group, 28 September 2010, <http://www.crisisgroup.org/en/regions/europe/balkans/bosnia-herzegovina/209-federation-of-bosnia-and-herzegovina-a-parallel-crisis.aspx>, (08.07.2013).

Board of Principals, http://www.ohr.int/?page_id=1236, (12.02.2018).

The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, http://www.ohr.int/?page_id=1252, (21.01.2018).

The General Framework Agreement: Annex 1A, http://www.ohr.int/?page_id=63245, (25.08.2017).

The General Framework Agreement: Annex 1B, http://www.ohr.int/?page_id=63249, (26.08.2017).

The General Framework Agreement: Annex 3, http://www.ohr.int/?page_id=63253, (26.08.2017).

The General Framework Agreement: Annex 7, http://www.ohr.int/?page_id=63261, (12.04.2017).

The General Framework Agreement: Annex 10, http://www.ohr.int/?page_id=63269, (09.04.2017).

http://eeas.europa.eu/archives/csdp/missions-and-operations/eupm-bih/index_en.htm, (10.12.2017).

<http://www.eubih.eu/eu-delegation-eu-special-representative-in-bih>, (02.07.2017).

<http://www.euforbih.org/eufor/index.php/about-eufor/background>, (10.12.2017).

<http://www.nato.int/sfor/docu/d981116a.htm>, (11.04.2017).

POLITICAL AND ECONOMIC RECONSTRUCTION IN BOSNIA-HERZEGOVINA

http://www.ohr.int/ohr-info/gen-info/default.asp?content_id=38612,
(09.04.2001).

http://www.ohr.int/ohr-info/gen-info/default.asp?content_id=38612,
(10.12.2012).

http://www.ohr.int/?page_id=1139, (15.02.2018).

http://www.ohr.int/?page_id=1153, (08.02.2018).

http://www.ohr.int/?page_id=1220, (10.12.2017).

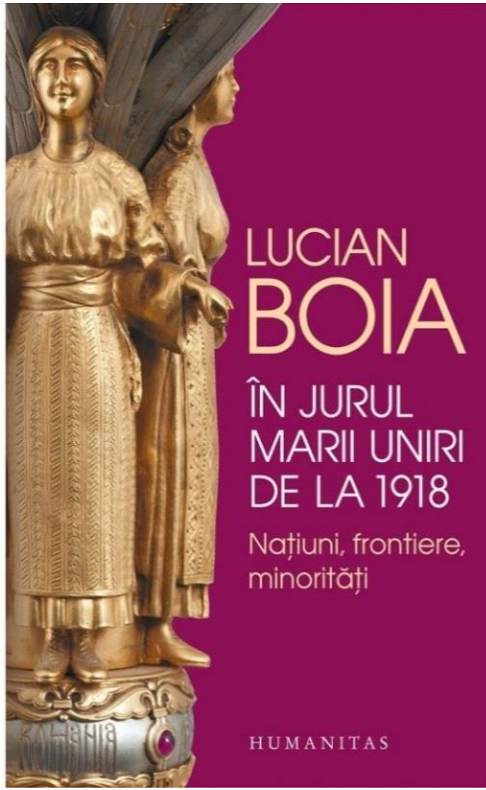
http://www.ohr.int/?page_id=1236, (12.04.2017).

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bk.html>,
(05.02.2018).

Lucian Boia, *În jurul Marii Uniri de la 1918: Națiuni, frontier, minorități* [1918'deki Büyük Birleşme Döneminde: Milletler, Sınırlar, Azınlıklar], Humanitas, București 2017, 129 sayfa, ISBN: 978-973-50-5894-4.

Alexandru-George CERCHEZEANU*

Millî bilinç ve kimliğin inşası aşamasında geçmişte yaşanan, hakikate dayalı olaylara mühim bir sembolik değer katılması spesifik durumlarda millî efsanelerin oluşmasına sebebiyet vermektedir. Fakat bu hadiselerin nasıl ve hangi şartlar dâhilinde meydana geldiğinin öğrenilmesinin mümkün olmaması bunlar hakkında kendilerine has metodolojik tartışmaları beraberinde getirmiştir. Dahası bu “epik” geçmiş ile ilgili çalışmalar ulus-devletleri ayakta tutan altında yatan felsefedir.

“Past as it really was” tarzı bir tarih yazımı metodolojik anlamda imkânsız bir girişim olduğundan dolayı onun yerine ulus-devleti oluştururken kısmî ve yetersiz bir geçmişin üzerine

kurulu tarihî bir söylem Merkezî ve Doğu Avrupa coğrafyasında XIX. yüzyılda ortaya çıkıp çeşitli varyasyonlarla komünist rejim bitene kadar devam etmiştir.

* Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Disiplinlerarası Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, Edirne, E-mektup: alexandru.cerchezeanu@gmail.com.

Günümüzde Batı dünyası bu tür bir tarihî yaklaşımın anakronik olduğu kanaatinde. Buna rağmen çoğu Rumen tarihçi için tarih ve millî efsaneler ayrılmaz bir bütündür. Bu nedenle post-komünist Rumen tarihçiliği içerisinde Lucian Boia gibi çeşitli seslerin tarihî çalışmaların ulusal-komünizme ait kalıntılarını çıkartma ve temizleme çabaları bulunmaktadır. Lakin çoğu teşebbüsler ciddi tartışmalar ve tepkiler doğurmuştur.

Lucian Boia (1944 doğumlu) önde gelen çağdaş Rumen tarihçilerden birisidir. Yazın hayatına 1976'da başlamış ve şimdiye kadar hem Rumence hem Fransızca olmak üzere en az 37 cilt kitap yayımlamıştır. Yazarın asıl ilgi ve uzmanlık alanı düşünce tarihi ve imgesel tarihtir. Boia 1993 yılında Bükreş Üniversitesi'ne bağlı olan İmgesel Tarih Enstitüsü'nün kurucu-yöneticisidir ve onun *Istorie și mit în conștiința românească* [*Rumen Bilincinde Tarih ve Efsane*, ilk basımı 1997 yılında] adlı eseri Rumen çalışmaları için bir köşe taşı niteliğindedir.

Kitabın içeriği yalnızca kronolojik bir çalışma olmakla kalmayıp aynı zamanda çeşitli olgulara göre (etnik ve millet, devlet ve sınır, azınlık) sıralanmaktadır. Cildin dâhilinde bulunan 14 renkli haritada Merkezî ve Doğu Avrupa üzerine yayılmış olan etnik grupları, dillerini yahut dinî yapıları görsel olarak okuyucuya sunmaktadır. Ayrıca Boia konuyla ilgili istatistikî verilerden de oldukça yararlanmışır.

Soru şeklinde başlanılan giriş bölümünde (*Birleşmiş, Her zaman?*) 1918 yılının mühim olan siyasî ve tarihî sembollerinin rolleri incelenmekte: Rumen tarihinde 1918 yılı paradoksal, “herhangi başka yıl gibi olmayan”, hem Rusya hem de Avusturya-Macaristan mağlubiyete uğramış, Rumen Krallığı da üç farklı bölge (Besarabya, Bukovina ve Transilvanya) ile birleşmiştir. Bu çerçevede geçmiş üzerine yapılan çalışmalar devlet inşası, vatan sevgisi veya siyasî projelerin üzerinde temellendirilmiştir. Lakin Lucian Boia'nın taraftarı olan çağdaş Avrupa tarih yazım modeline göre bu tarz “fazlaca Rumenleşmiş” bir tarih düzeni yetersiz ve anakroniktir (s. 6). Alaycı fakat aynı zamanda kendi yorumlamalarının bilincinde ve sorumlu bir şekilde yazar Transilvanya, Dobruca yahut Boğdan'da bile uzun bir süre “başka bir tarih” yaşadığından söz etmektedir. Buna göre Boia'nın metni milliyetçiliğe muhalif tutumunu göstermektedir. Fakat bu muhalif tutum ithamı yüzeyseldir. Yazar aynı zamanda 1918 neticesinde millî duyguların ve fikirlerin etkin bir faktör haline gelmesinden söz etmektedir. Buna rağmen o dönemdeki özel şartları yaratan en mühim unsur tamamen farklı etmenlerden kaynaklanmaktadır. Dahası imparatorluk bünyesindeki azınlıkların kendi

millî devletleri adına kararlılıkla savaşmalarının yeterince etkili olmadığı iddia edilmiştir. Aslında 1918'deki Rumen millî projesine (Büyük Romanya) müsaade eden ve zemin hazırlayan hem Rusya'nın hem Avusturya-Macaristan'ın başarısızlıklarından söz etmektedir.

Yazar açısından savaştan önceki jeostratejik müttefiği tercih etme kararının altında sembolik bir ulusal hiyerarşi yatmaktadır. Basitleştirilmiş fakat keskin bir ifadeyle yazar şu iddiayı savunmaktadır; Rumen millî imgesel şeması çerçevesinde Besarabya (bu bölgenin daha tehlikeli bir durumda bulunması retoriğine rağmen) Transilvanya'ya kıyasla daha aşağı bir noktada konumlandırılmıştır. (s. 12). Dönem itibariyle kamuoyunun ve elitlerin görüşüne göre Transilvanya Besarabya'dan daha yüksek prestije sahiptir.

Etnikler ve Milletler adlı ikinci bölüm Birinci Dünya Savaşı yıllarında Avrupa'nın etnografik haritasını çizerek başlamaktadır. Bu hususta kültürel ve dilsel anlamda bütünleşme çabaları Fransa'da en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Ayrıca daha geniş bir bakış açısıyla Latin Batı ile Germanik Batı arasında önemli farklılıklar vardır. Aynı zamanda Avrupa'nın merkezi, güneyi ve doğusu hem geçmişte meydana gelen, uzun süren kitlesel hareketlerin hem de sömürge teşebbüslerinin ("Alaman takımadası") izlerini hâlâ taşımaktadır. Aksine Batı dünyasında, Germen akınlarından sonra, etnik tablo dengelenmeye başlamıştır. Transilvanya'ya gelindiğinde ise sıkça ifade edilen İsviçre ile olan benzetim yazara göre özellikle etnik seviyede geçerliliğini yitirmektedir. Önceden söz edilmiş olan ülke bünyesinde Almanca, Fransızca ve İtalyanca konuşan toplulukların ayrı bölgelerde yönetilmesi modelinin aksine Transilvanya'nın halkları homojen bir şekilde ikamet etmektedir.

Bu bölümde Merkezî ve Doğu Avrupa'daki Alman, Musevi (iki savaş arası dönemdeki sayısı 8 milyona kadar ulaşır), Ermeni ve Yunanlıların istatistikî evriminin analizi önemli bir yer tutmaktadır. Aynı coğrafyaya ait özellikleri indirgenmiş nüfusun yoğunluğu ve ekonomisi kırsal niteliktedir (s. 27). Etnik bir perspektif ile gözleyip bütün Avrupa kıtasını kapsayan Boia, devletler arasında bir farklılık olduğunu belirtmiştir. Bir tarafta sağlam bir şekilde Batı Avrupa'ya (1860/1870'lere kadar İtalya ve Almanya gibi ülkelerde bu süreç kapanmış olur) yayılmış olan ulus devlet modeli. Diğer tarafta, doğuya doğru, geç bir döneme kadar üç imparatorluğun egemenliği altında bulunan (Osmanlı, Habsburg/Avusturya-Macaristan ve Rus) "öteki Avrupa". Yazar XVIII. yüzyılda Rusya'nın sınırlarına yeni dâhil edilmiş

bölgelerin halklarının karmaşık halini, XIX. yüzyıldan beri çeşitli bölgelerin etnik anatomilerini analiz ederek yorumlamalarda bulunmaktadır. Öyle ki Avusturya-Macaristan'da en karmaşık vilayet Bukovina'dır; Rumen-Rus müzakereleri sırasında güney Besarabya yerine Dobruca'nın alınması fikri başlangıçta Bükreş'teki hükümet tarafından reddedilmiştir; Makedonya bölgesinde hem etnik, hem tarihî argümanlar benimseyen Bulgar, Yunan ve Sırp devletlerinin imgesel projeleri dramatik bir şekilde çatışmaktadır.

İkili monarşi, sınırları içerisinde etnik kökene yönelik farklı politikalar izlemektedir. Bir yandan batı kısmında Alman kültürü hâkimiyetini sağlayarak aşırı derecede Almanlaşma yoluyla tekdüzeliğe öncelik tanınmazken (örneğin Çek, Leh halkları özerklik kazanır) öte yandan, doğu kısmında "Aziz İstvan'ın Tacı" Fransız felsefesini takip ederek diğer beş ırktan tek bir Macar ulusu oluşturma siyaseti izler. (s. 39). Böyle bir tabloda tek uyumsuz coğrafyanın Rumen Krallığı olduğu belirtilir. Yakın tarih boyunca ciddi bir nüfuz kurma teşebbüsü yaşamamış olup XX. yüzyıl başlarında nüfusun %90'ı Rumen'dir. Ayrıca bölgenin dili, dinî ve sosyal (kırsal ve kentsel nitelikli) bölünmeleri bölgesel derecede değil, lakin mikro jeopolitik boyuttadır. Böylece Kosova'daki Arnavutlar, Romanya'nın üç eyaletindeki Macarlar (1930), şehirli Almanlar yahut Güney Dobruca'daki Bulgarlar gibi herhangi çoğunluktaki bir ulus, özel koşullarda azınlık statüsüne dönüşebilmektedir (s. 86).

Tüm bunlara rağmen 1918 yılına kadar Rusya ve Avusturya-Macaristan herhangi bir ciddi siyasal krize sahne olmamışlardır. Dahası sınırların içerisinde bulunan halklar büyük ölçüde imparatorluğa sadakat göstermişlerdir. Böylece bildiğimiz sınırların yeniden çizilmesine zemin hazırlayan sebep, söz edilen üç imparatorluğun ortadan kalkmasıdır. Yeni ve evrensel etnik prensibin ilan edilmesine rağmen (Woodrow Wilson'ın sözüyle self determinasyon ifadesi kullanılır) yeni devletlere şekil veren argümanlar sadece konuşulan diller değildir. Tarihsel hak yahut coğrafi ve jeostratejik nedenler Güney Tirol'un İtalya tarafından işgal edilmesi, Gdansk/Danzig Polonya hükümetinin ele geçirilmesi gibi çeşitli politikaları meşrulaştırılmıştır.

Bu noktada Büyük Romanya'yı oluşturma mekanizmasının Merkezî-Doğu Avrupa'nın başka ülkesinde de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. "Üç Polonya" (Alman, Avusturyalı, Rus) birinci safhada Merkezî Devletler tarafından Rusya'nın galip gelmesi ve daha sonra Müttefik Devletler

tarafından Merkezî Devletlerin çöküşü dolayısıyla birleşme imkânı (“Polonyalı emperyalizmi” ifadesi de geçerlidir) bulmuştur (s. 69).

Yazara göre güneye doğru bakıldığında, Çekoslovakya (bir Avusturya-Macaristan minyatürü örneğine benzeterek) hem doğal hakları hem de tarihî ve coğrafi hakları hareketlendirip son derecede yapay devlet olarak bilinmektedir. Görünüşe göre Yugoslavya diğer ülkelerle kıyaslandığında düşük azınlık oranlı tek ülkedir. Polonya, Romanya yahut Çekoslovakya gibi ülkelerin bu oranı %30’a kadar ulaşırken Yugoslav Devleti’nde bunun sadece %13 olduğu belirtilir. Ayrıca ülkenin etnik yapısı yaşanması mümkün anlaşmazlık ve çatışmalara gebe. Yugoslavya’nın kültürel ve tarihsel çeşitlilik ortamında “tek dil, tek millet” prensibinin herhangi bir siyasî proje adı altında tüm nüfusu bir araya getiremeyeceği bunun klasik bir örneğidir.

Devletler ve Sınırlar isimli üçüncü bölümde ise hedeflenen “ülküsül” devlet ile gerçekte var olan farklılıklardan ve siyasal-kültürel bütünleşme çabalarından bahsedilmektedir. Geniş kapsamda Büyük Romanya azınlıkları yüksek nüfus oranı ve geçmişteki durumları (egemenlikten Rumen hâkimiyetine geçiş) nedeniyle etkin biçimde entegre olamamışlardır. Aynı zamanda Boia, Besarabya Rumenlerine Moldovyalı olarak tekrar tanımlama teşebbüsünde bulunmaktadır (s. 96).

Her şeye rağmen ve planlı güdülen politikalar olmaksızın bile ulus-devletlerin sınırları içerisinde bulunan çeşitli azınlıklar devamlı bir şekilde aşınma süreci izlemektedirler. Örnek olarak son yüzyılda Finlandiya’daki İsveç azınlığının rakamı %14’ten %5’e kadar düşmüştür. Bu durumda azınlıkların kimliklerinin korunması amaçlı politikaların amacı pozitif ayrımcılıktan oluşmalıdır. Lakin ulus-devletin mantığı bunu reddetmiştir. Ayrıca nüfus karışımı konusundaki en şiddetli cevaplardan biri (“hepsi gitmeli”) Balkan ülkeleri tarafından söylenmektedir. Düzenli bir şekilde iki ülke arası antlaşmalar kapsamında bu meselenin çözülmesi amaçlanmaktadır. Örneğin: 1913 yılında Bulgaristan ve Türkiye, 1914 ve 1923 yıllarında Türkiye ve Yunanistan, 1936 yılında Romanya ve Türkiye, 1940 yılında Bulgaristan ve Romanya. Ayrıca Dobruca’da koloni kuran Alman nüfusu (Ekim 1940, Rumen-Alman Konvansiyonu), Estonya’daki (yüksek rakamlı olmamasına rağmen yerli ekonomide mühim rol oynamaktadır) ve Litvanya’daki vatandaşlarını geri çekmiştir. Aynı politika eski Polonya topraklarında, güney Besarabya’da, Bukovina, Çekoslovakya, Yugoslavya ve

Macaristan'da izlenmiştir. Kendi devletleri olmamasına rağmen Musevi nüfusu da azalma göstermiştir. Musevilerin en fazla yaşamını sürdürdüğü ülke olmasına rağmen Polonya, Musevi nüfusunun %90'ını Romanya ise 1940-1946 arasında yaklaşık yarısını kaybetmiştir. Yunanistan (özellikle Selanik'te bulunan) Musevileri imha politikası seyretmektedir. Sonuç olarak İkinci Dünya Savaşı ve Nasyonal-Sosyalizm Merkezî-Doğu Avrupa'nın etnik yapısından ve Musevi nüfusunun ortadan kaldırılmasından sorumludur.

Daha çağdaş olan nüfus sayımlarına (2011) bakıldığında Çek Cumhuriyeti ve Polonya gibi ülkeler kendi azınlıklarını tamamen kaybetmeye yakın bir bütünleşme politikası gerçekleştirmeyi başarmışlardır (s. 109). Yahut Bulgaristan ve Romanya gibi ülkelerde azınlıkların daha da azınlık haline gelmesi ve geçmişte mevcut çok kültürlülüğü "müze çok kültürlülüğü" haline gelmiştir (Transilvanya'daki Alman köylerin vaziyeti gibi).

Kitabın son bölümü olan *I Aralık'a Karşı Trianon* başlıklı bölümde yazar Transilvanya'nın sembolik ve tarihî geçmişine Rumen tarihçiliği tarafından tamamen konulmamasından bahsedip tarafsız bakış açısını örneklemektedir. Romanya devletiyle bütünleşmesine rağmen (1918) daha önceki kimliklerini ve varlığını reddetmesi mümkün değildir. Böylece yazara göre bölgenin "iki tarihin bir arada var olması" (s. 121) fikrinin tamamlayıcı bir şekilde benimsenmesi gereklidir.

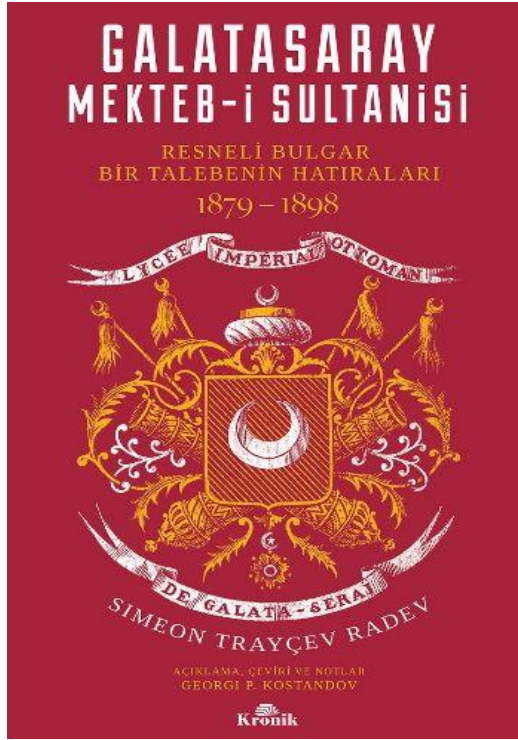
Rumen entelektüel çevrelerde Transilvanya ve Rumen halklarının bütünleşmesi hassas konulardır. Bu çerçevede Ioan-Aurel Pop gibi profesörler ekstrapolasyon ve tarihî olaylar üzerine hatalı genellemeler yaptığını düşündüğü için yazarı suçlamaktadır. Bazıları, (Alex Mihai Stoenescu gibi) yazarın karşı millî propagandasından bahsetmiştir. Daha kapsamlı bir eleştirel tarzda bakıldığında (Florin Constantiniu gibi) tarihçiliğin yanlış taraflarının açığa vurulması çabalarının kontrolden çıktığından söz etmektedir. Tersine Ioan Stanomir gibi akademisyenler Lucian Boia'ya ait çalışmaların dar kapsamlı olmayışı ve bağlam odaklı olmalarına değer vermişlerdir.

Son olarak denilebilir ki metodolojik anlamda, az belirtilmiş kaynakçaları ile ve deneme tarzı yazılmasına rağmen kitap I. Dünya Savaşı sonrası dönemde Merkezî-Doğu Avrupa ve özellikle Romanya'nın siyasî ve etnik gelişmelerini daha iyi anlamak adına gerekli ve önemli bir eserdir.

Simeon Trayçev Radev, *Galatasaray Mekteb-i Sultanisi: Resneli Bulgar Bir Talebenin Hatıraları 1879-1898*, Çeviren: Georgi P. Kostandov, İstanbul 2018, 160 s., ISBN: 978-975-2430-62-4.

Ergün HASANOĞLU*

Anı veya hatırat, kaleme alındığı dönemin atmosferini okuyucuya nakletme özelliği de taşımaktadır. Kişinin başından geçen hadiseleri aktarma isteği ve arzusu, tarihî, edebî gibi farklı özelliklerde anıların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Günümüzde sıklıkla günlük ile karıştırılan anının en önemli özelliği olayların yaşandıktan ve hatta gerçekleştiikten sonra kaleme alınmasıdır.

Tarihte iz bırakan kişilerin yazmış oldukları anılar ve hatıratlar, günümüz sosyal bilimcilerinin yararlandıkları eserler

konumuna da gelmişlerdir. Hadiselerin gerçek şahitlerinin yazmış oldukları anılar, olaylara farklı gözden bakma imkânını yaratmakta, olayların mevcut bilinirliğini değiştirebilmektedir. Simeon Trayçev Radev'in Osmanlı Devleti'nden günümüze değin varlığını sürdüren Galatasaray Lisesi'nde yaşadıkları ve gördükleri, bir Bulgarın gözünden Mekteb-i Sultani'nin nasıl görüldüğünü ortaya koymaktadır. *Galatasaray Mekteb-i Sultanisi: Resneli Bulgar Bir Talebenin Hatıraları 1879-1898* adlı bu anı kitabı, Radev'in Galatasaray Lisesi'nde anılarından meydana gelmesinin yanında, girizgâh

* Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Edirne, E-mektup: ergunhasanoglu39@gmail.com.

olarak Bulgarların İstanbul'daki sosyal, ekonomik, eğitim hususundaki faaliyetlerinden ve bağımsız kilise çalışmalarından bahsetmektedir. Orijinal adı Ранни Спомени (Ranni Spomeni) olan kitabın çevirisini Georgi P. Kostandov yapmıştır. Haziran 2018'de Kronik Kitap tarafından yayınlanmıştır.

Simeon Radev, 19 Ocak 1879 Resne Makedonya doğumludur. Galatasaray Sultanisi'ni bitiren Radev, Bulgaristan'da çeşitli gazete ve dergilerde redaktörlük ve yayın yönetmenliğinin dışında, elçilik yapmış, Birinci Cihan Harbi sonrası Bulgaristan delegasyonu üyesi sıfatıyla Selanik Mütarekesi'ni imzalamıştır. Ankara, Washington, Londra, Brüksel gibi birçok ülkenin başkentinde Tam Yetkili Elçi sıfatıyla görev almıştır. 18 Ekim 1925 tarihli Türk-Bulgar Dostluk Antlaşması'na imza koymuştur. Çağdaş Bulgaristan'ın Kurucuları, Makedonya ve XIX. Asırda Bulgar Uyanışı, Edebiyat ve Sanata Bakışlarla Kişisel Hatıralar, Erken Dönem Anıları yayınladığı kitaplardır.

Kitabın *Giriş* (ss. 17-20) bölümünde Galatasaray Lisesi'nin kuruluşu hakkında kısa bilgiler verilmesinin yanında Osmanlı toplumunda bulunan gayrimüslimlerin eğitim konusunda gerçekleştirdiği faaliyetlere değinilmiştir.

19. yüzyıl itibariyle İstanbul'da onbinlerce Bulgarın yaşadığı bilinmektedir. Bunların arasında abacılar, kasaplar, fırıncılar, sütçüler, inşaatçılar, bahçıvanlar, dülgerler, tarım işçileri, tüccarlar, dericiler gibi birçok farklı meslek grubundan insanlar bulunmaktadır. İstanbul'un farklı farklı bölgelerinde ticarî ve sosyal ilişkilerini gerçekleştirmiş olsalar da Tahtakale'de bulunan hanlar Bulgarların asıl merkezi konumundadır. Bu onbinlerce Bulgarın bir arada bulunması ve ortak paydada hareket edebilmesi gayesiyle oluşturdukları bir cemaatleri de vardır. Bulgar Cemaati Birliği adının verildiği bu topluluk, İstanbul'daki Bulgarların temsilcisi konumundadır. *19. Asır Boyunca İstanbul ve Çevresinde Cemaat Oluşturan Bulgarlar* (ss. 21-26) adının verildiği ilk bölümde Bulgarların İstanbul'daki ekonomik ve sosyal yaşamları hakkında bilgiler verilmektedir.

Bulgarlar, Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ortalarına kadar ayrı bir millet olarak zikredilmemişlerdir. Dinî ve sosyal faaliyetleriyle beraber millî kimlikleri de Rumluk çatısı altında değerlendirilmiştir. Bulgarların millî teşkilatlanma olarak nitelendirdikleri dönemde ilk teşkilatlanma Rum kilisesine karşı gerçekleştirilmiş ve Bulgarlara ait bir kilise yaratmak için

gayret edilmiştir. Bozveli ile başlayan bu süreç, önde gelen Bulgarların çalışmalarıyla sürdürülmüştür. 1872 yılı itibariyle resmî olarak bağımsız bir kilise yapısına sahip olan Bulgarların, millî teşkilatlanma sürecinde belirli ve önemli bir aşama kaydedilmiştir. *Bağımsız Bulgar Kilisesi'nin Kuruluşu* (ss. 27-38) adının verildiği ikinci bölüm, bu dikkate değer öneme sahip döneme küçük olsa da bir ışık tutmaktadır.

Bulgar millî teşkilatlanması dendiğinde eğitim konusu birincil öneme sahip hususlardan bir tanesidir. 1850 yılından sonra Bulgarlar, İstanbul'da eğitim konusuna ciddi anlamda eğilmişlerdir. 9 Eylül 1857 tarihinde ilk Bulgar Okulu açılmış, 1866 yılında Okuma Derneği tesis edilmiş, Kasımpaşa, Topkapı, Hasköy gibi İstanbul'un muhtelif yerlerinde okullar açılmıştır. Bulgarlar Ortodoksluk mezhebine mensup olsalar da Katolik ve Protestan okullarında da eğitim görmüşlerdir. Hatta Edirne'de bir Katolik Bulgar Okulu tesis edilmiştir. Protestan okulları hususunda Robert Koleji Bulgarlar arasında tartışmasız bir öneme sahip eğitim kurumudur. Bulgaristan'ın önemli idarî görevlerinde yer alan Konstantin Stoilov, Todor İvançov, Petır Dimitrov, İvan Geşov gibi kişiler Robert Koleji'nden mezundur. *Bulgar Cemaat Birliği ile Ekzarhane'nin Bulgar Gençlerinin Eğitimleriyle İlgili Çalışmaları* (ss. 39-44) başlığının verildiği bu üçüncü bölüm, Bulgarların eğitim konusunda yapmış oldukları çalışmaları dile getirmektedir.

Askeri Tıp Okulu (Mekteb-i Tibbiye-i Şahane) (ss. 45-47) isminin verildiği dördüncü bölümde ise, II. Mahmud döneminde kurulan Tıbbiye Mektebi'nde Bulgarların eğitim gördüğü ve Hristo Stambolski, Sava Mutkurov, Pavel Bobekov, Georgi Vilkoviç gibi önem arz eden Bulgarların mezun olduğunun vurgusu yapılmıştır. Ek olarak, İstanbul'daki Bulgarların başta Balıklı Rum Hastanesi ve Rus Hastanesi olmak üzere gittiği hastanelerin adlarına yer verilmiştir.

Simeon Radev, okula doğduğu şehir olan Resne'de başlamıştır. Abisi Vladimir'in tayin meseleleri Radev'in de okul yaşamını ve geleceğini etkilemiştir. Abisinin ilk olarak Ohri'ye daha sonra da Tetova'ya çıkan tayini Radev'in de okul serüvenini farklı boyutlara taşımasına sebebiyet vermiştir. İlkokulu Ohri'de, ortaokulu da Manastır'da okuyan Radev'in kaderi, Manastır okulundaki başarılı grafiği ile değişmiştir. Ekzarh I. Yosif'in başarılı Bulgar gençlerini Galatasaray Sultanisi'nde okutma arzusu, Simeon Radev'e Galatasaray Sultanisi'nin yolunu açmıştır. *Simeon Radev ve Erken Dönem*

Anıları (ss. 49-60) adlı beşinci bölüm de Radev'in Galatasaray Lisesi'ne kadar olan okul serüvenini okuyucuya aktarmaktadır.

Mekteb-i Sultani Anıları (ss. 61-129) isminin verildiği altıncı bölümünde ise, Galatasaray Lisesi'nin yapısından, okuldaki derslerin işleyişinden, Türk ve Fransız hocaların okulda ve derslerdeki genel tutumlarından, Radev'in sevdiği derslerden, okuldaki arkadaş çevresinden ve onlarla olan ilişkilerinden, Fransız edebiyatı vasıtasıyla geliştirdiği yazı denemelerinden, Dâhili Makedonya İhtilal Organizasyonu veyahut daha bilinen adıyla VMRO'ya katılımının öyküsünden, bu örgütte gerçekleştirmiş olduğu faaliyetlerden, başta Gotse Delçev olmak üzere VMRO'nun önde gelen komitacıları ile yapmış olduğu görüşmelerden bahsedilmiştir.

Ekzarh Yosif Bulgaristan Tarihi için önem arz eden bir kişidir. Özellikle 1872 yılı sonrasında resmî olarak yaratılan Bulgar Ekzarhlığı'nın en önde gelen figürüdür. Simeon Radev'in de Galatasaray Lisesi'nde okumasındaki payı tartışılmaz bir gerçektir. Bu açıdan Yosif'e duyduğu minnet kadar hayranlığı ile Bulgaristan hususunda kendisine vermiş olduğu nasihatler Radev'in anılarında yer almaktadır. *Ekzarh Yosif'le İstanbul'daki Son Görüşmem ve Onun Son Nasihatleri* (ss. 131-138) adlı yedinci ve son bölüm de bu konuları içermektedir.

Kitabın sonunda da *Kaynakça* (ss. 139-140), *İndeks* (ss. 141-146) ve *Ekler* (ss.147-160) yer almaktadır.

Balkanlar veya daha özele indirildiğinde Balkan devletleri, hatta Balkanlı şahsiyetler üzerine yapılan ve yapılacak olan araştırmalar Türk literatüründeki Balkan çalışmaları açısından ayrıca önemlidir. Özellikle araştırması ve incelemesi yapılan kişilerin gözüyle savaşların, olayların, ilişkilerin değerlendirilmesi de çalışmaları önemini bir kat daha artırmaktadır. *Galatasaray Mekteb-i Sultanisi: Resneli Bulgar Bir Talebenin Hatıraları 1879-1898* adlı kitap da bu açıdan önemli bir eserdir. Türkçeye kazandırılan bu kitapla Türkiye'de son zamanlarda Balkanlar konusunda artan çalışmalara bir yenisi daha eklenmiştir. Bir Bulgar olan Simeon Radev'in gözüyle Galatasaray Lisesi'nin yapısının, işleyişinin, öğrenci ve öğretmen profilinin gözlemlenmesi, Makedonya konusundaki tutumunun irdelenmesi, Ekzarh ile olan ilişkilerinin değerlendirilmesine bu anı kitabının yayınlanmasıyla katkı sağlanmıştır.

BAE-DERGİSİ MAKALE YAZIM KURALLARI

Makaleler, aşağıda belirtilen şekilde hazırlanmalıdır:

1. Başlık; içeriği iyi bir şekilde ifade etmeli, büyük ve koyu harflerle ortalanarak yazılmalıdır. Makale kendi içinde anlamlı alt başlıklara ayrılmalıdır. “Giriş” kelimesi başlık olarak kullanılmalı ve alt başlıklar numaralandırılmalıdır.
2. Yazarın adı küçük, soyadı büyük ve koyu yazılmalı; üzerine yıldız konularak dipnotta yazarın görev yaptığı kurum, haberleşme ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.
3. Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde anlatan ve en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Ayrıca özetin altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 3, en çok 5 kelimedenden oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.
4. Metin A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, Word programında, Times New Roman karakteriyle 11 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında (üst 3,5 cm, alt 2,5 cm, sol 2,5 cm ve sağda 3,0 cm) boşluk bırakılmalıdır. Dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır. Yazılar özetler ve kaynakça dâhil en az 5.000 kelime olmalıdır. Metin içinde koyu ve eğik harflerle vurgulamalar yapılabilir.
5. Her tablo veya grafik aşağıda görüldüğü gibi numaralandırılmalı ve uygun bir başlık seçilmelidir. Tablo veya grafik numarası ve adı tam sola dayalı olarak yazılmalı; tablonun veya grafiğin kaynakçası ise tablonun altında yer almalıdır. Tablolara ve grafiklere metin içinde ait oldukları yerlerde kullanılmalıdır.
6. Alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise ana metnin sağından ve solundan 1 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığı ile 1 punto küçük yani (10 punto) olarak yazılmalıdır.
7. Referanslarda klasik dipnot sistemi benimsenmeli ve dipnotlar sayfa altında yer almalıdır. Referanslar gösterilirken aşağıdaki hususlara azami önem verilmesi gerekmektedir:

7.1. Tek yazarlı kitap ya da makale aşağıdaki şekilde gösterilmelidir:

Andrew Baruch Wachtel, *Dünya Tarihinde Balkanlar*, (çev.) Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitap, İstanbul 2009, s. 58.

Bülent Akyay, “Yunanistan’da Filortodoks Komplonun Ortaya Çıkışı (1839) ve Osmanlı İmparatorluğu”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXVI, Sayı 2, Aralık 2011, s. 338.

Şayet aynı eserden tekrar alıntı yapılacaksa yazarın soyadı yazıldıktan sonra; Wachtel, *a.g.e.*, s. 13.; makale ise Akyay, *a.g.m.*, s. 339. şeklinde belirtilmelidir.

Şayet aynı yazarın başka bir eseri ikinci kez aynı makalede kullanılıyorsa yazarın soyadından sonra kullanılan eserinin başlığı da yazılmalıdır.

Wachtel, *Southeast Europe: Culture and Connection*, s. 42.

Araya başka bir eser girmeden aynı eserin aynı sayfasından alıntı yapılıyorsa, “Aynı yerde” ibaresi kullanılmalıdır.

Araya başka bir eser girmeden aynı eserin farklı sayfasına gönderme yapılıyorsa, “Aynı yerde, s. 236.” şeklinde belirtilmelidir.

Her dipnotun sonuna nokta konulur.

7.2. İki yazarlı ve ikiden fazla yazarlı kitap ya da makalelerde yazar adları arasına ve bağlacı konulmalıdır.

7.3. Derleme kitaplarda yer alan makaleler aşağıdaki gibi gösterilmelidir:

Ruxandra Ivan, “La politique à l’égard des minorités nationales en Roumanie aux années 1980”, *Minorities in the Balkans: State Policy and Interethnic Relations (1804-2004)*, (ed.) Dušan T. Bataković, Institute for Balkan Studies of the Serbian Academy of Sciences and Arts, Special Editions 111, Belgrade 2011, s. 260.

7.4. Gazete Yazısı

Yalçın Bayer, “Balkan Tarihi Yeniden Yazılacak”, *Hürriyet*, 6 Aralık 2012, s. 9.

Yazarı belli olmayan gazete yazıları:

“Makedonya’da Türkler İlgi Bekliyor”, *Yeniçağ*, 25 Mayıs 2014, s. 11.

7.5. Yazarı Belli Olmayan Resmî ya da Özel Yayınlar, Raporlar vb. Eserler

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Yayınları, Ankara 1995, s. 19.

7.6. Arşiv Belgeleri

Arşivin adı, tasnifin adı, defter veya dosya ve gömlek numaraları belirtilmelidir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Hariciye Nezareti Siyasî Kısım Evrakı (HR.SYS) için:

BOA, *HR.SYS*, 1119/64.

7.7. İnternet Kaynakları

Kader Özlem, “Unutulan Balkan Türkleri”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 30 Temmuz 2011, http://www.21yyte.org/tr/yazi6245-Unutulan_Balkan_Turkleri.html, (07.08.2012)

Yazarı belli olmayan internet kaynakları:

<http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,1983134,00.html>, (01.12.2007).

7.8. Mülakat

Süleyman Demirel ile İstanbul'da yapılan mülakat, 25 Kasım 2008.

7.9. Yüksek Lisans, Doktora ve Doçentlik Tezleri

Sevim Hacıoğlu, *Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Değişimi (1944-1989)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Saray, İstanbul 2002, s. 78.

8. Kaynaklar makalenin sonunda, yazarların soyadının ilk harfine göre alfabetik olarak ve büyük harflerle aşağıda gösterildiği gibi eklenecektir: Yazarın soyadı, adı, başlık, yayınevi, basım yeri ve basım yılı. Kaynakçada makalelerin sayfa aralıklarının da belirtilmesi gereklidir.

CLAYER, Nathalie, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, (çev.) Ali Berktaş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

KIRLIDÖKME, Utku, "Yunanistan'da Uluslararası İlişkiler Kuramlarının Dış Politika Olaylarına Uygulanması", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, Aralık 2013, ss. 27-50.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış makaleler, aşağıdaki elektronik posta adresine gönderilmelidir:

Dr. Öğr. Üyesi Vahit Cemil URHAN; E-posta: baedergisi@trakya.edu.tr

Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi (BAE-Dergisi) makale yazım kurallarına riayet edilmeden hazırlanan makaleler dikkate alınmaz. Yazarlar hakem raporları doğrultusunda istenen düzeltmeleri editörün bildirdiği süre zarfında BAE-Dergisi'ne ulaştırmakla yükümlüdür. Aksi takdirde gönderilen makaleler ya reddedilir ya da yayımlanması düşünülen sayıda yayımlanmaz. Yayın Kurulu makaleler üzerinde esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir.

Dergimizde yayımlanan makalelerin içeriğinden yazarı/yazarları sorumludur.

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS
WRITING AND STYLING GUIDELINES

All articles must conform to the following guidelines:

- 1.** Title should reflect the content of the article. It should be in bold capital letters and center ranged. All subheadings should be concise. The first section should be titled as ‘Introduction’ and the subheadings should be numbered.
- 2.** Use lower case for the name of the author. The surname should be written in bold and capital letters. Put ‘*’ on the surname and include the author’s affiliation information (i.e. institution, telephone number, e-mail) as a footnote on the first page.
- 3.** All articles should have an abstract composed of 150 words maximum. It should be in both Turkish and English and include a one line keywords section composed of three to five words.
- 4.** The article should be written in MS Word, A4 paper dimension (29.7x21 cm.), Times New Roman, 11 pt. and single space. Page margins should be defined as 3.5 cm. from above, 2.5 cm. from below and left, and 3.0 cm. from right. Footnotes should be 9 pt. and single spaced. The manuscript (including the abstract and bibliography) should be minimum 5.000 words. The author is free to highlight words or expressions that should be in bold and italic.
- 5.** Each table and figures should be used inside the text. It should be named, numbered and indented to the left while its source/bibliographic information should be written below of it.
- 6.** Quotation marks - “ ” - should be used for all quotations. The ones less than five sentences should be given as a part of the sentence while quotations more than five sentences should be given in a separate paragraph, indented 1 cm. from the right, single space and 10 pt.
- 7.** All references must stick to the general reference styling and footnotes should be given below of each page. All manuscripts should abide by the following rules of referencing:

7.1. Books and journals

Andrew Baruch Wachtel, *Dünya Tarihinde Balkanlar*, (transl.) Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitap, İstanbul 2009, p. 58.

Bülent Akyay, “Yunanistan’da Filortodoks Komplo’nun Ortaya Çıkışı (1839) ve Osmanlı İmparatorluğu”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Volume XXVI, Number 2, December 2011, p. 338.

In case the same source is used in the following footnote then;

Wachtel, *ibid.*, p. 13.

For references to the same source later in the same article

Wachtel, *op.cit.*, p. 15.

In case another source of the same author is used then;

Wachtel, *Southeast Europe: Culture and Connection*, p. 42.

All footnotes should finish with full stop.

7.2 For co-authored books and articles “and” should be used between the names of authors.

7.3. Articles from edited books should be written as follows:

Ruxandra Ivan, “La politique à l’égard des minorités nationales en Roumanie aux années 1980”, *Minorities in the Balkans: State Policy and Interethnic Relations (1804-2004)*, (ed.) Dušan T. Bataković, Institute for Balkan Studies of the Serbian Academy of Sciences and Arts, Special Editions 111, Belgrade 2011, p. 260.

7.4. Newspapers

Yalçın Bayer, “Balkan Tarihi Yeniden Yazılacak”, *Hürriyet*, 6 December 2012, p. 9.

In case the reporter or columnist is not defined then

“Makedonya’da Türkler İlgi Bekliyor”, *Yeniçağ*, 25 May 2014, p. 11.

7.5. For special reports and official sources with unidentified authors

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Yayınları, Ankara 1995, p. 19.

7.6. Archival Sources

The name of the archive and the full title of the files should be specified

For an example regarding an archival source belonging to the Ottoman Archives of the Prime Ministry-Republic of Turkey:

BOA, *HR.SYS*, 1119/64.

7.7. Internet Sources

Kader Özlem, “Unutulan Balkan Türkleri”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 30 July 2011, http://www.21yzyt.org/tr/yazi6245-Unutulan_Balkan_Turkleri.html, (07.08.2012).

If the author is not defined:

<http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,1983134,00.html>, (01.12.2007).

7.8. Interviews

Interview with Süleyman Demirel in Istanbul, 25 November 2008.

7.9. Thesis

Sevim Hacıoğlu, *Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Değişimi (1944-1989)*, Istanbul University Institute of Social Sciences, Unpublished Masters Thesis, Supervisor: Prof. Dr. Mehmet Saray, Istanbul 2002, p. 78.

8. Bibliography: All sources should be written in an alphabetical order. Each source starts with the surname of the author written in capital letters and followed by name, title, publisher and date. Also, page numbers of articles should be included.

CLAYER, Nathalie, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, (transl.) Ali Berktaş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

KIRLIDÖKME, Utku, "Yunanistan'da Uluslararası İlişkiler Kuramlarının Dış Politika Olaylarına Uygulanması", *Journal of Balkan Research Institute*, Volume 3, Number 2, December 2013, pp. 27-50.

Submitting the article

All articles that are prepared according to the abovementioned writing guidelines should be sent to Assist. Prof. Dr. Vahit Cemil URHAN: baedergisi@trakya.edu.tr

All articles that contradict with guidelines of the JBRI are not considered for publication. All authors are responsible for making necessary changes based on reports given by reviewers and send the amended version back to the JBRI. Else, articles are either rejected or postponed since it may be included for the next issues of the JBRI. The editorial board may make minor corrections on articles that will not affect the content.

Authors are responsible for the content of their articles.